

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2022

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2022

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Tomus LXII. Fasc. 2

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2023

Výkonná redaktorka svazku:
Blanka Zilyská (Ústav dějin UK a archiv UK, Praha)

Svazek je součástí řešení programu COOPERATIO HIST, obor History and Philosophy of Science

Na obálce je použita upravená reprodukce nástropní fresky z kapucínské knihovny v Brně, namalované Josefem Sternem (1716–1775) mezi lety 1753–1775. Sv. Tomáš Akvinský a sv. Bonaventura na ní ukazují na ukřižovaného Krista jako na zdroj jediné pravé moudrosti (se souhlasem Provincie kapucínů v ČR; repro © Ambrož Guzek).

<http://www.karolinum.cz/journals/hucp>

© Univerzita Karlova v Praze, 2023
ISSN 0323-0562 (Print)
ISSN 2336-5730 (Online)

OBSAH

Články

- 11 Ondřej Piš, Akademická peregrinace v komparaci: Čeští a moravští studenti na vybraných reformovaných školách na území dnešního Německa a Švýcarska (1575–1620)
- 76 Marek Brčák, Raněnovověká řádová studia česko-moravské kapucínské provincie jako alternativa univerzitního vzdělávání
- 127 Emilie Těšínská, Asistent Fyzikálního ústavu Německé univerzity v Praze v letech 1906–1914 se „slibným“ jménem Weiss a měření elementárního elektrického náboje

Materiály

- 187 Jana Ratajová, Pozůstalost archeologa Wilhelma Kleina v Archivu UK
- 199 Michal V. Šimůnek, Memoranda k otázce německých vysokých škol v Česko-Slovensku z listopadu 1938: Edice

Kronika

- 223 12. sjezd českých historiků v Ústí nad Labem (20.–22. září 2022) pohledem dějin vědy, vzdělanosti a lékařství (Marek Brčák – Marek Ďurčanský – Petr Svobodný)
- 228 Bewertung – eine Kernaufgabe im Archiv Frühjahrstagung 2022 der Fachgruppe 8 im Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e.V. (Marek Brčák – Marek Ďurčanský)
- 332 Konference Student Migration, Scholarly Networks and Book Culture. Basel and the Swiss Academies in their Relations to (East)Central Europe 15th–17th Centuries (Marek Ďurčanský – Jan Boukal)
- 236 10. mezinárodní konference Evropské společnosti pro dějiny vědy (Milada Sekyrková)

Recenze a zprávy

- 241 Třetí čítanka Husových drobných textů: Jana Nechutová a kolektiv, Mistr Jan Hus, učitel a kolega. Promoční promluvy M. Jana Husa, Brno 2021 (Blanka Zilynská)
- 243 Mlada Holá – Martin Holý a kol., Profesori pražské utrakvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458–1622), Praha 2022 (František Šmahel)
- 246 Marie Tošnerová – Miroslava Květová, Paměť měst. Narativní prameny k dějinám Prahy, Českých Budějovic a Litoměřic do roku 1800, Praha 2019 (Marek Brčák – Marek Ďurčanský)
- 250 Klára Woitschová – Libor Jůn, Národní muzeum v éře Československa, Praha 2019 (Marek Ďurčanský)
- 252 Roman Baron, Misja życia. Praski polonista Marian Szyjkowski (1883–1952) a idea polsko-czeskiego zbliżenia na polu kultury, Warszawa – Praga 2019 (Marek Ďurčanský)
- 255 Ivana Lorenzová – Tomáš Štanzel, Jan (Johann) Böhm. Chemik(er) & fotograf, Praha 2020 (Jana Ratajová)
- 257 Ingo Runde – Matthias Scherer (Hg.), Emil Julius Gumbel. Mathematiker – Publizist – Pazifist. Beiträge zur Tagung im Universitätsarchiv, Heidelberg 2022 (Marie Štemberková)
- 262 Karla Motyková – Pavel Fojtík, Dlouhý život s archeologií, Červený Kostelec 2021 (Jan Boukal)

Cizojazyčná shrnutí

- 70 Ondřej Piš, Die peregrinatio academica im Vergleich: böhmische und mährische Studenten an ausgewählten reformierten Hochschulen auf dem Gebiet des heutigen Deutschlands und der Schweiz (1575–1620)

- 126 | Marek Brčák, Frühneuzeitliche Ordensstudien der böhmisch-mährischen Kapuzinerprovinz als
Alternative zur Hochschulbildung
- 182 | Emilie Těšínská, Der Assistent des Physikalischen Instituts der Deutschen Universität in Prag in den
Jahren 1906–1914 mit dem „verheißungsvollen“ Namen Weiss und Messungen der elektrischen
Elementarladung.

Autoři

Mgr. Jan Boukal, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha
PhDr. Marek Brčák, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha
PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha
Mgr. Ondřej Piš, Fakulta humanitních studií UK, Praha
Mgr. Jana Ratajová, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha
PhDr. Milada Sekyrková, CSc., Ústav dějin a archiv UK, Praha
Prof. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha
Mgr. Michal V. Šimůnek, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha
Prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., Praha
PhDr. Marie Štemberková, Praha
Emilie Těšínská, Praha
Mgr. Michal Továrek, Ústav dějin a archiv UK, Praha
PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., Ústav dějin a archiv UK, Praha

Články

AKADEMICKÁ PEREGRINACE V KOMPARACI: ČEŠTÍ A MORAVŠTÍ STUDENTI NA VYBRANÝCH REFORMOVANÝCH ŠKOLÁCH NA ÚZEMÍ DNEŠNÍHO NĚMECKA A ŠVÝCARSKA (1575–1620)

ONDŘEJ PÍŠ

ACADEMIC PEREGRINATION IN COMPARISON: BOHEMIAN AND MORAVIAN STUDENTS AT SELECTED REFORMED SCHOOLS IN THE TERRITORY OF CURRENT GERMANY AND SWITZERLAND, 1575–1620

This study deals with Bohemian and Moravian students at five Reformed institutes of higher learning in the territory of current Germany and Switzerland in the period of 1575–1620. In particular, it traces their presence at universities in Basel, Heidelberg, and Marburg, and academies in Herborn and Geneva. Each of the selected institutions is introduced in a cameo, which in addition to a brief history of the school mentions also the most important professors in relation to Bohemian and Moravian scholars. This is followed by an analysis of the two groups, i.e., the Bohemian and Moravian scholars, whereby the author follows two factors: social background of the matriculated scholars and changes in peregrination over time. Data pertaining to the individual institutions are then compared and analysed in a separate summary chapter. The study also includes revised lists of Bohemian and Moravian students at the selected schools during the period of interest, i.e., 1575–1620.

Keywords: universities – peregrination – Basel – Heidelberg – Marburg – Herborn – Geneva – students from Bohemia – students from Moravia

DOI: 10.14712/23365730.2023.1

1. Úvod

Předložená studie¹ se zabývá českými a moravskými studenty na vybraných reformovaných vysokých školách na území dnešního Německa a Švýcarska v období 1575–1620. Za koncový rok byl vybrán významný milník v dějinách akademické peregrinace – rok 1620. V tomto smyslu následují starší práce Františka Šmahela s Miroslavem Trucem,²

¹ Přítomná studie navazuje na autorův historiografický přehled: Ondřej Piš, *Fenomén raně novověké akademické peregrinace jako specifické téma středoevropské historiografie*, Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 62/1, 2022, s. 11–38.

² František ŠMAHEL – Miroslav TRUC, *Studie k dějinám Univerzity Karlovy v letech 1433–1622*, AUC-HUCP 4/2, 1963, s. 3–60.

Jiřího Peška s Davidem Šamanem³ a Kateřiny Schwabikové.⁴ Rok 1575 byl určen jako dolní hranice s ohledem na možnost postihnouti proměny dynamiky kalvínské peregrinace v rozmezí téměř 50 let. Z celku reformovaných škol zohledňuji celkem pět institucí – univerzity v Basileji, Heidelbergu a Marburku a akademie v Herbornu a Ženevě.

Každý z vybraných ústavů je představen v medailonu, kde kromě stručné historie dané školy sleduji i nejvýznamnější profesory ve vztahu k českým a moravským scholárům. Následně byla provedena analýza dvou skupin – českých a moravských scholárů ve vybraném období. První sledovanou kategorií představuje sociální původ inskribovaných, druhou kategorií poté proměny peregrinace v čase. Zvolené období je rozděleno do pěti celků – 70. a 80. léta, 90. léta, 1600–1604, 1605–1612 a 1613–1620. Všimám si i rozdílů v dynamice české a moravské peregrinace. Pro srovnání uvádím stručné údaje o polských a maďarských studentech. Data k jednotlivým ústavům jsou následně komparována a analyzována v samostatné souhrnné kapitole. Pro lepší přehlednost užívám několik grafů, které jsou součástí příloh. Díky odlišné metodologii a zohlednění hesenských škol se tato práce liší od tematicky příbuzné studie Lud'ka Rejchrt z 70. let.⁵

Analýza by nebyla možná bez soupisů českých a moravských studentů na vybraných univerzitách a akademiích. Při bližším ohledání jsem však shledal, že dosavadní soupisy jsou mezerovité a formálně nejednotné.⁶ Součástí práce tak jsou i aktualizované seznamy českých a moravských studentů v Basileji, Heidelbergu, Herbornu, Marburku a Ženevě pro období 1575–1620. Podrobněji se zvolenému postupu při vytváření seznamů i zdrojům k identifikaci konkrétních studentů věnuji v samostatné podkapitole.

Základním zdrojem pro mě byly matriky univerzit, které jsou evidenčním pramenem úřední povahy. V této práci bylo užito edičního zpřístupnění matrik akademií v Ženevě⁷ a Herbornu,⁸ univerzit v Basileji,⁹ Heidelbergu¹⁰ a Marburku.¹¹ Ty poskytují chronologicky vedené zápisy o zapsaných studentech. Čeští a moravští studenti jsou v univerzitních matrikách zpravidla uvedeni jménem, rodnou lokalitou a zemí původu (např. *Joannes Scretta Schotnovius a Zavorziz, Praga-Bohemus*). Komparaci s údaji v dalších matrikách

³ Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí*, Ústecký sborník historický 1983, s. 173–218.

⁴ Kateřina SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta a univerzity německé jazykové oblasti v raném novověku (Čeští páni a rytíři imatrikulovaní v letech 1550–1620 na univerzitách nynějšího Německa, Rakouska a Švýcarska)*, AUC-HUCP 46/1–2, 2006, s. 25–131.

⁵ Luděk REJCHRT, *Bratřští studenti na reformovaných akademiích před Bílou horou*, AUC-HUCP 13/1–2, 1973, s. 43–82.

⁶ Ignác HANUŠ, *Seznam Čechů na univerzitě v Ženevě*, Sitzungsberichte der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Praha 1862, s. 99–103; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách v XV.–XVIII. st.*, Časopis českého musea 79, 1905, s. 290–297, 419–424; 80, 1906, s. 118–123, 300–305, 510–539; Karel HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, Věstník České akademie pro vědy, slovesnost a umění 28–29, 1919–1920, s. 32–66; Karel SITA, *Studenti z českých zemí na basilejské univerzitě v době reformace*, Theologická příloha Křesťanské revue 21, 1954, s. 14–19; Otakar ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, Philadelphia 1964, s. 13–14.

⁷ Sven STELLING-MICHAUD (ed.), *Le livre du recteur de l'Académie de Genève (1559–1878)*, I–VI, Genève 1959–1980.

⁸ Gottfried ZEDLER – Hans SOMMER (Hgg.), *Die Matrikel der Hohen Schule und des Paedagogiums zu Herborn*, Wiesbaden 1908.

⁹ Hans Georg WACKERNAGEL (Hg.), *Die Matrikel der Universität Basel*, I–III, Basel 1951, 1956, 1962.

¹⁰ Gustav TOEPKE (Hg.), *Die Matrikel der Universität Heidelberg*, II, 1554 bis 1662, Heidelberg 1886.

¹¹ Iulius CAESAR (Hg.), *Catalogus studiosorum schole Marpurgensis per annos 1527–1628 descriptus*, I–IV, Marburg 1875–1888.

je možné alespoň částečně vysledovat dynamiku peregrinací v čase i rozdíly mezi českými a moravskými scholáry.

Pro tvorbu seznamů bylo nutné dohledat informace o všech studentech nalezených v matrikách. K tomu byla užita prosopografická metoda zabývající se shromažďováním údajů o jednotlivých osobách a jejich následnou analýzou. Využil jsem biografické slovníky a databázové práce, například hesla v *Ottově slovníku naučném*¹² či *Rukověti humanistického básnictví*.¹³ Pro šlechtické vychovatele lze užít práci Martina Holého.¹⁴ Bratrské studenty zachycují v krátkých biogramech Jiří Just¹⁵ a Markéta Růčková¹⁶ v edicích písemností z archivu Matouše Konečného. Členy pražského sboru Jednoty bratrské představila Olga Fejtová.¹⁷

2. Stav českého a moravského školství v předbělohorské době

2.1 Pražská univerzita a městské partikulární školy

Univerzita 16. století byla okleštěnou dědičkou věhlasného Karlova učení ze 14. století.¹⁸ Od doby husitských válek probíhala výuka pouze na artistické fakultě. Z toho důvodu nebylo možné dosáhnout v Praze nejvyššího, tedy doktorského gradu. Její utrakvistické konfesijní zaměření navíc znemožňovalo studium katolíkům i členům Jednoty bratrské. František Šmahel s Miroslavem Trucem ji charakterizovali jako „univerzitu s malým počtem posluchačů, jen v některých obdobích blížící se střednímu významu“.¹⁹

V průběhu 16. století sledujeme boj o konfesionální profil univerzity. Německá reformace a melanchtonský humanismus se zde střetával především s konzervativním utrakvismem.²⁰ Pražská univerzita však kvůli svému specifickému konfesijnímu charakteru zůstávala do značné míry mimo okruh nově vznikajících protestantských univerzit. I přes konzervativní ráz a provinční charakter zůstalo Karlovo vysoké učení nejdůležitějším vzdělaneckým centrem českých zemí.

¹² *Ottův slovník naučný*, I–XXVIII, Praha 1888–1909.

¹³ Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, I–VI, Praha 1966–2011.

¹⁴ Martin HOLÝ, *Ve službách šlechty: vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011.

¹⁵ Jiří JUST (ed.), *Kněžská korespondence Jednoty Bratrské z českých diecézí z let 1610–1618: „hned jsem k Vám dnes naschvál posílka svého vypravil“*, Praha 2011.

¹⁶ Markéta RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618: „poslušensví synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče“*, Praha 2014.

¹⁷ Olga FEJTOVÁ, *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*, Praha 2014.

¹⁸ Základní literaturu k dějinám Univerzity Karlovy představuje kolektivní práce Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, 1347/48–1622, Praha 1995; ze starších děl je potřeba zmínit v mnohém dodnes nepřebrané práce Zikmunda WINTERA, *Děje vysokých škol pražských od secessy cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*, Praha 1897, a TÝŽ, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje: kulturní obraz XV. a XVI. století*, Praha 1899.

¹⁹ Platí to o delším časovém období let 1433–1620. F. ŠMAHEL – M. TRUC, *Studie k dějinám*, s. 17.

²⁰ František ŠMAHEL, *Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných studentů pražské univerzity v letech 1433–1622*, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 3–28.

Kvantitativně roste počet studentů v průběhu 16. století prakticky konstantně až do bělohorských událostí.²¹ Studenti pražské univerzity pocházeli takřka výhradně z českých mluvících regionů samotných Čech. Minimální vliv mělo pražské vysokoškolské učiliště v příhraničních podhorských oblastech a překvapivě také na většině území Moravy. Jen sporadicky přicházeli studovat do Prahy Poláci, Němci či Uhři.²² Co se sociální skladby týče, v drtivě většině převažovali mezi graduovanými měšťané, pouze 9 % úspěšných adeptů na získání titulu byli studenti venkovského původu.²³ Nechuť nekatolické šlechty k domácímu univerzitnímu vzdělání dokumentuje pouhých devět formálně zapsaných šlechtických studentů za celé století. Dosavadní bádání konstatuje, že smyslem vysokoškolského vzdělávání v českém prostředí byla výchova praktické inteligence.²⁴

Na počátku 17. století sílilo volání po reformě i rozšíření profesorského sboru. Vhodná situace se naskytla po vydání Rudolfova Majestátu v roce 1609. Hlavním cílem reformy bylo obnovit čtyřfakultní univerzitu, což se v úplnosti nezdařilo. Právě z Karolina se v roce 1618 odebrali vzbouření stavové na Pražský hrad, což jistě přispělo k pozdějším postihům po porážce stavovského povstání a předání univerzity do rukou jezuitů 14. listopadu 1622.²⁵

Pražské univerzitě náležela správa městských partikulárních škol, které sehrávaly zásadní roli v systému předbělohorského školství v českých zemích. Jednalo se o vzdělávací instituce spravované městem, které po dohodě s univerzitou ustanovovaly a platily učitele a které plnily funkci páteřní vzdělávací instituce pro většinu obyvatelstva ve vlastních Čechách. Minimální vliv naopak měla univerzita v katolických a ryze luterských oblastech. Síť škol byla proto nejhustší především v jazykově českém jádru utrakvistické oblasti.²⁶

Počet škol v čase kolísal, největšího rozvoje se dočkaly v 90. letech 16. století a na počátku 17. století, kdy univerzita spravovala přes sto podobných institucí. V evropském kontextu se jednalo o jednu z nejhustších školských sítí své doby, a to i ve srovnání s vysoce vyspělými oblastmi Říše nebo dokonce Nizozemí. K její správě bylo potřeba kolem tří až čtyř stovek učitelů s alespoň minimální univerzitní přípravou.²⁷ Musíme však konstatovat, že v českých zemích nevznikla instituce proslulosti zahraničních vyšších partikulárních

²¹ Na začátku 16. století neměla pražská univerzita více než 20–30 studentů v jednom roce studia, pro období 1599–1609 docházejí Šmahel s Trucem k počtu 459 studentů, tedy 40–45 studentů ročně. F. ŠMAHEL – M. TRUC, *Studie k dějinám*, s. 9.

²² Regionálním dosahem univerzity se zabývali F. ŠMAHEL – M. TRUC, *Studie k dějinám*, s. 17–37. Tabulka počtu studentů z konkrétních královských a poddanských měst je uvedena na s. 49–50 a ve studii F. ŠMAHEL, *Regionální původ*, s. 9 a 27, kde je proveden graf téhož. Přehlednou mapu sféry vlivu univerzity uvádí M. SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, s. 213.

²³ M. SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, s. 278–280.

²⁴ „Struktura literárně činných absolventů odpovídá praktickým potřebám pražských měst 16. a počátku 17. století.“ Petr SVOBODNÝ, *Sociální a regionální struktura literárně činných absolventů pražské univerzity v letech 1500–1620*, AUC-HUCP 26/1, 1986, s. 7–36, zde s. 27.

²⁵ O dalších osudech univerzity informují Z. WINTER, *Děje vysokých škol*, s. 147–216; Ivana ČORNEJOVÁ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, II, 1622–1802, Praha 1996.

²⁶ Spádovou oblast pražské univerzity a pod její správu spadajících partikulárních škol vymezuje Jiří PEŠEK, *Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století*, AUC-HUCP 30/2, 1990, s. 41–58.

²⁷ *Ibid.*, s. 56–57, zaznamenal autor pro období 1598–1617 celkem 114 partikulárních městských škol, které byly pod správou pražské univerzity. Velký počet z nich – konkrétně 17 – se nacházel v Praze. V drtivě většině se jedná o školy ve městech jazykově české oblasti. O možném dosahu vlivu pražské univerzity svědčí městská škola v Trenčíně.

škol či akademií ve Štrasburku či Altdorfu. Studium na městských partikulárních školách tak nebylo příliš atraktivní pro šlechtické mládence.²⁸

Smyslem latinských partikulárních škol bylo připravit žáky na budoucí univerzitní studium. Jak však vyplývá z rozboru Manuálu mistra Matěje Dvorského-Curia z let 1560–1582, pouze velmi malý počet studentů usiloval o získání univerzitního gradu.²⁹ Absolvování partikulární školy sice nebylo oficiální podmínkou pro přijetí na univerzitu, bylo však pokládáno za samozřejmost.

2.2 Jezuitské školství v Čechách a na Moravě

Jezuitská katolicko-humanistická pedagogická soustava se řídila jednotným školním řádem *Ratio studiorum*, která garantovala úroveň výuky, což vedlo k rychlému růstu počtu škol takového typu.³⁰ V průběhu necelých sedmdesáti let postupně došlo v Čechách a na Moravě k založení šesti gymnázií a dvou akademií, které si získaly mimořádnou oblibu nejen mezi katolickým obyvatelstvem, ale i u většinového nekatolického obyvatelstva. Přitahovaly pozornost i zahraničních studentů z blízkých zemí.³¹ V jednotně spravovaném a řízeném systému byla velmi častá peregrinace učitelů i žáků mezi jednotlivými jezuitskými vzdělávacími institucemi v Praze, Olomouci, Vídni a Štýrském Hradci.³²

Řádovým bratřům se podařilo založit v Praze v roce 1556 s finanční pomocí panovníka a předních katolických pánů akademii, která se stala hlavním konkurentem kališnické univerzity sídlící pouhých pár městských bloků od ní. Na akademii studovaly až stovky studentů a to především z Čech (40 %) a Slezska (20 %). Podstatnou část (35 %) tvořili zahraniční studenti.³³ Studium bylo poskytováno zdarma, bylo tak snadno dosažitelné pro měšťany z poddanských měst, kteří tvořili největší skupinu. V matrice nacházíme hojně i jména šlechtických synů. Klementinum začalo udílet grady naplno po roce 1573. Z počtu graduovaných je zřejmé, že dokončení studia bylo spíše výjimkou.³⁴

²⁸ Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010, s. 116, podotýká, že takové studium nebylo pro šlechtu módní, a proto nebylo ani přitažlivé.

²⁹ Karel BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora se jmény studentů zapsaných v ztracené matrice UK v Praze v letech 1560–82. Poznámání jmen profesorův a jiných preceptorův v učení pražském z roku 1604*, Praha 1981.

³⁰ Podrobněji o něm Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006, s. 19–21.

³¹ O jezuitském školství před Bílou horou z novější literatury: M. SVATOŠ (ed), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, s. 246–267; Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 2002, s. 61–74; K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život*, s. 53–76; M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 155–179; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Martin HOLÝ – Martina ONDO GREČENKOVÁ, *Církev, vzdělávání a věda*, in: Jiří Mikulec (et al.), *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013, s. 216–224. Několik tematických studií se nachází v kapitole věnované jezuitskému školství v kolektivní práci Petronilla ČEMUS – Richard ČEMUS (ed.), *Bohemia Jesuitica, 1556–2006*, Praha 2010, s. 293–360.

³² To dokládá například seznam českých a moravských studentů ve Štýrském Hradci. Zdeněk HOJDA, *Recenze na edici univerzitní matriky ve Štýrském Hradci se seznamem studentů*, AUC-HUCP 21/2, 1981, s. 94–98.

³³ Regionální původ studentů uvádí Miroslav TRUC, *Národnostní charakter jezuitské akademie pražské*, AUC – Philosophica et historica 2, 1958, s. 49–68.

³⁴ V letech 1573–1603 získalo z celkového počtu 1155 studentů pouhých 163 bakalářský gradus (14%), 101 magisterský (8%), jenom čtyřikrát se uděloval nejvyšší doktorský gradus z teologie. Miroslav TRUC (ed.), *Album Academiae Pragensis Societatis Jesu 1573–1617 (1565–1624)*, Monumenta historica Universitatis Carolinae. Tomus 2, Praha 1968, s. XXIV.

Akademie v pražském Klementinu byla 27. srpna 1616 výslovně povýšena privilegiem císaře Matyáše na plnoprávnou univerzitu. Jezuité byli na počátku stavovského povstání v roce 1618 vyhnáni z Prahy, po Bílé hoře se však navrací. Po jednání s panovníkem a vídeňskou vládou bylo Klementinum v roce 1622 předáno zpět do rukou Tovaryšstva Ježíšova. Byla tak otevřena cesta k rekatolizaci Karolina a obnovení čtyřfakultního vysokého učení.³⁵

Moravané studovali v drtivé většině na olomoucké akademii. Ta vznikla z podnětu olomouckého biskupa Viléma Prusinovského z Víckova, který povolal roku 1566 jezuitu z Vídně. Společně s kolejí, které bylo přiznáno právo udílet univerzitní grady Maxmiliánem II. v roce 1573, bylo založeno i gymnázium.³⁶ Při akademii bylo zřízeno i *Collegium Nordicum* pro studenty ze severní Evropy.³⁷ Přestože se akademie potýkala s nedostatkem vyučujících a fakticky chybějící teologickou fakultou, poskytla vzdělání mnoha tisícům studentů nejen z českých zemí.³⁸ Jezuité byli z Olomouce vyhnáni na krátkou dobu při vypuknutí stavovského povstání, do moravského města se vrátili roku 1621.

2.3 Jednota bratrská a její vztah k vyššímu vzdělání

Vedle městských partikulárních škol a jezuitských gymnázií existovaly v českém a především moravském prostředí i školy spravované Jednotou bratrskou.³⁹ Bratrské školství, které se rozvíjí od poslední třetiny 15. století, vzniklo především za účelem výchovy kněží a biskupů.⁴⁰ Počet bratrských škol dosáhl vrcholu v 60.–80. letech 16. století, kdy bylo na Moravě založeno přes dvacet škol, v Čechách potom školy tři.⁴¹ Větší důležitost připadla školám v biskupských sídlech, tedy Mladé Boleslavi, Ivančicích, Praze a Přerově. Protože

³⁵ O ní v poslední době Ivana ČORNEJOVÁ, *Jezuité a reforma pražské univerzity. Spory s kardinálem Arnoštem Vojtěchem Harrachem*, in: P. Čemus – R. Čemus (ed.), *Bohemia Jesuitica*, s. 319–328.

³⁶ Dějiny olomoucké univerzity podrobně líčí monografie Václav NEŠPOR, *Dějiny univerzity olomoucké*, Olomouc 1947; Jan NAVRÁTIL (ed.), *Kapitoly z dějin olomoucké univerzity: 1573–1973*, Ostrava 1973. Spíše popularizační charakter má univerzitou publikovaná práce Jiří FIALA, *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*, Olomouc 2009. Založení univerzity a první roky podrobně vylíčil Miloš KOUŘIL, *Počátky jezuitské akademie v Olomouci*, in: P. Čemus – R. Čemus (eds.), *Bohemia Jesuitica*, s. 329–337.

³⁷ Podobné zařízení fungovalo od téhož roku i na gymnáziu v pruském Braněvě. Důvodem jejich založení byl především vývoj severského katolického školství po luterské reformaci. Seznam všech skandinávských studentů i podrobnější informace o koleji poskytuje Zdeněk HOJDA, *Collegia Nordica v Olomouci a Braněvě 1578–1619*, AUC-HUCP 30/1, 1990, s. 49–95. Navazoval na starší studii Miloš KOUŘIL, *Skandinávští studenti na olomoucké univerzitě v době předbělohorské*, Sborník k dějinám moravského školství 2, 1971, s. 3–25.

³⁸ Matrika olomoucké akademie do poloviny 17. století vyšla nedávno v edici: Libuše SPÁČILOVÁ – Vladimír SPÁČIL (ed.), *Nejstarší matrika olomoucké univerzity z let (1576)1590–1651*, Olomouc 2016.

³⁹ Přehled dosavadního bádání přináší M. RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence*, s. 19–24; s přihlédnutím ke studiu šlechty analyzuje bratrské školství M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 179–200; obecněji o vzdělávání v Jednotě včetně velkého množství editovaných pramenů Amedeo MOLNÁR (ed.), *Česko-bratrská výchova před Komenským*, Praha 1956; dodnes prakticky jedinou syntetickou práci zůstává Hermann BALL, *Das Schulwesen der böhmischen Brüder: Mit einer Einleitung über ihre Geschichte*, Berlin 1898, především strany 49–153 pojednávající o českých a moravských bratrských školách.

⁴⁰ Markéta Růčková tento tradičně uváděný aspekt problematizuje poukazem na žáky, kteří nenastoupili kněžskou dráhu, a přesto se ve školách učili základům gramatiky a náboženství. M. RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence*, s. 20.

⁴¹ Na Moravě se nacházelo přes 70 % bratrských škol na území Českého království. M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 199.

se bratrské domy nacházely ve městech, kde již fungovaly školy městské, docházelo někdy mezi těmito institucemi ke konfliktům.⁴²

Po dlouhou dobu mezi představenými Jednoty panovala nedůvěra k jakémukoliv univerzitnímu vzdělání. Zásadní rozpory mezi bratry a utrakvisty navíc znemožňovaly být i jen teoretickou možností studia na pražské univerzitě. Kontakt s reformací způsobil obrát ve smýšlení Jednoty ohledně vysokoškolského vzdělávání.⁴³

Nejprve se podařilo Jednotě navázat písemný kontakt s německým reformátorem Martinem Lutherem, na jehož základě odešli první bratrští studenti na univerzitu ve Wittenberku v roce 1531.⁴⁴ Na té převládl filipistický směr, který vycházel z humanistických myšlenek Philipa Melanctona, a který byl Jednotě věroučně blízký. Wittenberská univerzita zůstala nejnavštěvovanější institucí vedle univerzit v Královci a Tübingen až do 70. let, kdy došlo k vyhnání filipisticky orientovaných profesorů, kteří byli označeni za kryptokalvinisty.⁴⁵ Počet bratrských studentů odcházejících na saskou univerzitu se proto v poslední čtvrtině 16. století zmenšil.⁴⁶

Na počátku 60. let se seznámil bratr Ondřej Štefan ve Vídni s osobním lékařem Maximiliána II. Janem Cratonem a vyslancem saského kurfiřta Hubertem Languetem. Ti napomohli Jednotě navázat kontakt s kalvínským prostředím. V roce 1574 byli do Heidelbergu vysláni první čtyři členové Jednoty, kteří se ve stejném roce zapsali i v Basileji.⁴⁷ Nejstarší zápis bratrského studenta v Ženevě je z roku 1576.⁴⁸ Většina bratrských studentů dále pokračovala ve studiích na reformovaných školách v Heidelbergu, Ženevě, Basileji, Marburku, Herbornu, Brémách a Bytomi nad Odrou.⁴⁹

Kontakt bratrských studentů s předními kalvínskými mysliteli tehdejší doby, např. s Johannem Jacopem Grynaeem, Theodorem Bezou či Matthiasem Martiniem, vedl k postupné „kalvinizaci“ Jednoty, tedy teologickému a kulturnímu příklonu k reformovanému vyznání. Díky těmto kontaktům se i v bratrských školách prosadila latina.⁵⁰

⁴² V pramenech se dochoval spor mezi městskou a bratrskou školou v Přerově z roku 1566. A. MOLNÁR (ed.), *Česko-bratrská výchova*, s. 138–147.

⁴³ Myšlenkový obrát Jednoty bratrské od jeho odmítání jako nepotřebného a konfliktního, až po jeho fascinaci a protežování popisuje nejnověji M. RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence*, s. 34–41; skvělé svědectví vydává i množství pramenů editované Molnárem (viz A. MOLNÁR /ed./, *Česko-bratrská výchova*, passim). Např. diskuze bratří s Lutherem o studiu jazyků, ib., s. 69–74, 106–107, nabádání Vergeria k vysokoškolskému studiu s. 123–124, rozhovor Blahoslava s Casparem Nydbruckem s. 124–126, obrana Šimona Theofila Turnovského před nařčením luterána Jana Heidenreicha s. 169–173, Camerariova obrana bratří s. 198–200, nabídnutí rektorského místa Esromu Rüdingerovi s. 200–201.

⁴⁴ O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování*, s. 4.

⁴⁵ Dokládá to především Josef CVRČEK, *Studenti bratrští v cizině*, Časopis Musea Království českého 83, 1909, s. 211–215, 401–406, zde s. 403.

⁴⁶ Luděk REJCHRT, *Vliv reformovaných akademií na politické myšlení bratrských studentů od poloviny 16. století do Bílé hory*, Disertační práce na FF UK, Praha, s. d., s. 56.

⁴⁷ Jednalo se o Jana Capita, Jana Němčanského, Jana Felina a Jana Bernarda Přerovského. Zápis v Basileji viz H. G. WACKERNAGEL (Hg.), *Die Matrikel der Universität Basel*, II, s. 238.

⁴⁸ S. STELLING-MICHAUD (ed.), *Le livre du recteur*, s. 283.

⁴⁹ Příběhy několika z nich podává O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování*, passim. Vybrané studenty prvních dvou desetiletí 17. století přibližuje Rudolf ŘÍČAN, *Několik pohledů do česko-bratrského vyššího školství za mladých let Jana Amose Komenského*, Acta Comeniana. Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského 21/2, 1962, s. 114–151. Podrobně se jimi zabývá i L. REJCHRT, *Bratrští studenti*, s. 43–82, který v přílohách uvádí i počty bratrských studentů na univerzitách v Basileji, Heidelbergu a akademii v Ženevě.

⁵⁰ O výuce latiny svědčí i krátký nápis studentů ivančického gymnázia. A. MOLNÁR (ed.), *Česko-bratrská výchova*, s. 157–158.

Hlavním důvodem pro odchod na studia na zahraniční univerzity byla bezpochyby neexistence vhodného vysokoškolského ústavu v Čechách. Nadaní jedinci pak byli vysíláni za zahraničním preuniverzitním nebo univerzitním vzděláním nejhonněji na počátku 17. století.⁵¹ Obdobně jako města, která vysílala své měšťany-studenty na univerzity nabyt potřebné vzdělání uplatnitelné později ve správě obce, vysílala i Jednota s finanční podporou své akolyty, tedy potenciální budoucí kněze, správce sborů a biskupy. V Archivu Matouše Konečného, posledního mladoboleslavského biskupa Jednoty bratrské, se dochovaly mimo jiné i sliby studentů zavazující mládence k návratu po studiích do služeb Jednoty.⁵²

3. Vývoj evropských univerzit v 16. a raném 17. století s přihlédnutím k reformovanému školství

Jedním z klíčových hnutí 16. století, které významným způsobem ovlivnilo vývoj univerzit, byla reformace. Jednotlivé státy a místní obyvatelé reagovali na reformační myšlenky odlišným způsobem, což se projevuje i ve vývoji univerzit. Jistý problém pro historiky představuje i skutečnost, že ne každá univerzita tak byla nebo mohla být nazývána. Slovy Willema Frijhoffa: „Univerzity mohou být definovány jako všechny instituce vyššího vzdělání, které samy sebe považovaly za univerzitu, a byly takto legitimizovány de facto vyšší teritoriální autoritou udělením práva udílet akademické grady.“⁵³

V tomto smyslu bylo mezi roky 1500–1620 v Evropě založeno přibližně 70 univerzit, akademií a jezuitských vyšších vzdělávacích ústavů. V rozmezí let 1501–1550 se jednalo o 22 katolických a 4 protestantské univerzity, velká část z nich byla založena na Pyrenejském poloostrově. V období 1550–1600 se zvyšuje podíl protestantských vysokých škol na 16 ku 31 katolickým. Velké procento z nových fundací se nacházelo v Říši. V první polovině 17. století, která byla poznamenána třicetiletou válkou, vzniklo na 14 katolických a 10 protestantských univerzit.⁵⁴

V Evropě 16. a raného 17. století existovala hustá síť teologických seminářů a škol – švýcarské a hugenotské akademie, proslulé holandské školy, španělské konventní nebo kolejní univerzity, francouzské koleje základního vzdělání s kurzy filozofie a teologie a německá *gymnasia illustre* s jejich semi-univerzitní strukturou kopírující někdy čtyřfakultní schéma. Jako reakce na velké množství výukových ústavů začaly vznikat první „průvodce univerzit“, které se snažily orientovat studenta ve kvalitě učiva na vybraných školách, informovat o uznávání gradů či konfesním profilu institucí.

Vzorem pro univerzity v Říši, které nás budou s ohledem na téma studie nejvíce zajímat, byla pařížská univerzita, kde byla výuka rozdělena do čtyř fakult – artistické, právnické, lékařské a teologické. Po jejím vzoru vznikla roku 1502 i univerzita ve Wittenberku, která spustila velké náboženské hnutí, které se zároveň stalo silným základem pro reformy

⁵¹ O této skutečnosti svědčí především nález studentské korespondence v archivu Matouše Konečného. Korespondenci vydala M. RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence*, passim.

⁵² M. Růčková editovala sliby Jana Abdona, Řehoře Graffa, Jana Aetia, Jana Laubmanna, Jana Stadia, Tomáše Cedara, Jiřího Graffa a dva sliby Jana Apollona. Ibid, s. 195–198.

⁵³ Willem FRIJHOFF, *Patterns*, in: Hilde de Ridder-Symoens (ed.), *A History of the University in Europe, II, Universities in early modern Europe (1500–1800)*, Cambridge 1997, s. 68.

⁵⁴ Jejich výčet se nachází spolu s bohatou mapovou přílohou ibid., s. 84–98.

univerzit. Pravomoc udělovat univerzitám práva doktorských promoci měl v této době císař nebo papež. Protestantské univerzity se musely z věroučných důvodů spoléhat na osobu císaře. První vysokou školou založenou na konfesním principu byla marburská univerzita, které bylo právo udělování gradů přiznáno císařem až 14 let po jejím založení v roce 1527.

Pod vlivem humanismu se v průběhu 16. století objevilo v Říši několik dalších typů vyšších škol nazývaných *gymnasium illustre* a *gymnasium academicum*, které byly zaměřeny na filozofii, filologii či reformovanou teologii.⁵⁵ Tyto ústavy byly nejčastěji zakládány kalvínsky smýšlejícími říšskými hrabaty a knížaty. Kalvínským školám však císař odpíral právo udílet grady, nemohly tak být plnohodnotnými čtyřfakultními univerzitami. Bojkot kalvínských institucí měl za následek „vznik druhu univerzit, ve kterých grad a také celý fakultní systém byl méně důležitý, a kde pedagogika kvetla více než jinde“.⁵⁶ Herbornská akademie je jedním z ústavů, který neměl císařské právo udělovat grady, výuka na ní však dosáhla univerzitní úrovně. Množství studentů na ní dokládá, že kvalita výuky byla pro řadu studentů důležitější než institucionální struktura.⁵⁷

Vedle luteránských a kalvínských škol existovaly v Říši školy katolické i ústavy, které bychom mohli označit za konfesně tolerantní. Jedna z těchto škol vznikla v 70. letech 16. století v Altdorfu v blízkosti českých hranic a zařadila se mezi nejnavštěvovanější cíle české a moravské akademické peregrinace.⁵⁸ Některé univerzity prošly v průběhu 16. století změnou konfese (např. Heidelberg) nebo byly po určitou dobu bikonfesní (Frankfurt nad Odrou).

3.1 Akademická peregrinace ve středoevropském srovnání

Akademická peregrinace, tedy cesta za vzděláním, je fenomén, který byl součástí již středověkého univerzitního vzdělávání.⁵⁹ Od počátku 16. století však jeho intenzita výrazně narostla a peregrinace se stala běžnou součástí vzdělání, nikoliv pouze vyšších vrstev, ale až tisíců studentů z celé Evropy, a to i v rámci preuniverzitního studia.⁶⁰ Týkala se tak i velmi mladých chlapců ve věku 8–13 let. Geografická mobilita studentů i žáků dosahuje svého vrcholu v druhé polovině 16. století a první polovině 17. století.⁶¹ Novější bádání konstatuje, že *peregrinatio academica* byla spíše „celoevropským kulturním trendem nežli reálnou potřebou“, což platí obzvláště pro šlechtu.⁶²

⁵⁵ Více o tomto typu škol Anton SCHINDLING, *Bildungsinstitutionen im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation als Ziele der studentischen Migration. Wanderungen im Zeichen von Konfessionen und geistigen Strömungen*, in: Márta Fata – Gyula Kurucz – Anton Schindling (Hgg.), *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Stuttgart 2006, s. 43–46.

⁵⁶ W. FRIJHOFF, *Patterns*, s. 50.

⁵⁷ Literatura k herbornské akademii viz pozn. 123.

⁵⁸ O tomto ústavu a jeho vztahu k českému prostředí více: Heinrich KUNSTMANN, *Nürnberg Universität, Altdorf und Böhmen. (Beiträge zur Erforschung der Ostbeziehungen deutscher Universitäten)*, Cologne – Graz 1963; Wolfgang MÄHRLE, *Peregrinatio pragensis und peregrinatio bohemica: Studenten aus Prag an der Nürnberger Hochschule in Altdorf*, in: Olga Fejtová – Jiří Pešek – Václav Ledvicka (edd.), *Ztracená blízkost. Praha – Norimberk v proměnách staletí*, Documenta Pragensia 29, Praha 2010, s. 299–324.

⁵⁹ Středověkou peregrinací v Říši tematizuje Rainer Christoph SCHWINGES, *Deutsche Universitätsbesucher im 14. und 15. Jahrhundert: Studien zur Sozialgeschichte des Alten Reiches*, Stuttgart 1986.

⁶⁰ Zajímavým pramenem jsou v tomto smyslu paměti Johanna Butzbacha: Leonhard HOFFMANN (ed.), *Wanderbuchlein des Johannes Butzbach genannt Piemontanus: aus dem Leben eines fahrenden Schülers*, Berlin 1988.

⁶¹ Hilde de RIDDER-SYMOENS, *Mobility*, in: táž (ed.), *A History of the University in Europe*, II, s. 417.

⁶² Martin HOLÝ, *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*, Praha 2016, s. 69.

Základní podmínkou umožňující peregrinaci mezi univerzitami či městskými školami bylo zvládnutí latiny jakožto vyučovacího jazyka. Většina peregrinujících proto měla za sebou studium na partikulární škole.⁶³ České a moravské studenty potkáváme na partikulárních školách domácích i zahraničních, obdobně i partikulární školy v českých městech byly navštěvovány studenty z Uher či Polska.⁶⁴ Další podmínkou putování studentů byl právní status umožňující svobodný pohyb mezi univerzitami.⁶⁵

Rozdělení Evropy na tři konfesní skupiny – katolíky, luterány a reformované – zásadně změnilo vzorce studentských migrací. Konfesně vymezené školy často přitahovaly sympatičtější dané konfese z jiných zemí. Kolem roku 1600 tvořili cizinci 2/5 všech studentů v tehdy kalvínském Heidelbergu, z nichž mnoho dále studovalo na blízkých ústavech ve Štrasburku, Basileji či Ženevě. Studentské migrace hrály důležitou roli při šíření reformačních myšlenek. Z toho důvodu bylo někdy zemskými vládci bráněno v zahraničním studiu.⁶⁶

Na počátku století měly značnou přitažlivost především luteránské nebo spíše filipistické univerzity, mezi kterými vynikal Wittenberk, největší a nejdůležitější univerzita na území tehdejší Říše. Druhou zásadní skupinu představují staré italské univerzity, především Padova, které byly navštěvovány bez ohledu na konfesní profil studenta. Ke konci století získaly velkou oblibu univerzity Spojených provincií, především Leiden, který se stal v 17. století největším mezinárodním centrem protestantismu, a na kterém v určitou dobu tvořili cizinci až polovinu zdejších studentů.⁶⁷

Zvláště pro období 2. poloviny 16. století jsou zajímavým fenoménem šlechtické peregrinace, pro který se v odborné literatuře vžil název kavalírské cesty.⁶⁸ I ve vzdělání nobility získalo důležité místo latinské humanistické vzdělání, které se stalo nutnou společenskou výbavou každého urozeného. Význam šlechtické vzdělanosti postupně roste, v rozmezí let 1603–1612 tvořila šlechta dokonce až jednu třetinu všech imatrikulovaných studentů z českých zemí na zahraničních univerzitách!⁶⁹ Důležitou úlohu ve výuce mladých šlechtických potomků sehrávali preceptoři. Hlavní náplní jejich služby bylo doprovázení a doučování mladých urozených během jejich studií na partikulární škole či univerzitě. Vedle možnosti zajímavého výdělků byla hlavní motivací pro tuto službu možnost vyjet do zahraničí a studovat na některé zahraniční univerzitě, kde mohli získat akademický grad. O výběru konkrétního preceptora rozhodovaly jazykové schopnosti, konfese, předchozí

⁶³ Michal SVATOŠ, *Akademická peregrinace a cesty za vzděláním*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Acta Universitatis Purkynianae philosophica et historica III, Studia Historica II, Ústí nad Labem 1995, s. 241–248, zde s. 244.

⁶⁴ Z rozboru manuálu Matouše Curia vyplývá, že se jednalo o cca 4 % studentů. Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (všední dny kulturního života)*, Praha 1993, s. 43–44.

⁶⁵ O velké chartě svobod Fridricha Barbarossy *Authentica habita* z roku 1155 M. SVATOŠ, *Akademická peregrinace*, s. 242.

⁶⁶ H. de RIDDER-SYMOENS, *Mobility*, s. 419–420.

⁶⁷ Gábor ALMÁSI, *Touring Europe: Comparing East Central European Academic Peregrination in the Sixteenth and Seventeenth Century*, in: Gábor Almási (ed.), *A Divided Hungary in Europe*, Newcastle 2014, s. 17–32.

⁶⁸ V českém prostředí např. Zdeněk HOJDA, „Kavalírské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii, in: Itálie, Čechy a střední Evropa, Praha 1986, s. 218–219; Jiří KUBEŠ, *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Habilitační práce na FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2011; TÝŽ, *Náročné dospívání urozených: kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013.

⁶⁹ F. ŠMAHEL – M. TRUC, *Studie k dějinám*, s. 44–45; J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 183–184, tab. 2, s. 198, tab. 6, s. 201. Pro vysokou šlechtu představuje hlavní vrchol období 1606–1612, pro nižší šlechtu pak roky 1607–1613. V celém sledovaném období let 1596–1620 tvořili nobilitovaní čtvrtinu až pětinu všech českých studentů na sledovaných zahraničních univerzitách.

zkušenosti či doporučení ze strany respektované vzdělanostní autority. Konfesijní identitu konkrétních vychovatelů lze opravdu obtížně určit, pouze výjimečně se však stávalo, že by byl vychovatel jiné konfese nežli pán. Většina preceptorů české a moravské nobility byla absolventy partikulárních nekatolických škol, přibližně 25 % vychovatelů bylo spjato s pražskou univerzitou. U drtivé většiny z nich máme zaznamenanou i literární činnost.⁷⁰

3.2 České a moravské peregrinace v období 1575–1620

Zcela nezbytný pro pochopení rozdílných trendů v akademické peregrinaci 16. a 17. století je i regionální aspekt. Vývoj české a moravské peregrinace měl v této době dynamiku odlišnou od polské či uherské. V 16. století sledujeme postupný růst počtu imatrikulací, vrcholící v rozmezí let 1608–1615. Po Bílé hoře následuje propad, který se vyrovnává až po polovině 17. století.⁷¹ Rozdíly jsou nejpatrnější při pohledu na konkrétní vysoké školy. Například na univerzitách v Heidelbergu a Basileji, hojně navštěvovaných českými a moravskými studenty, se zapsal pouze jeden student ze šarišské stolice, v Herbornu a Marburku dokonce ani jeden.⁷² Komplexní srovnání však zatím není úplně možné. Chybí k němu jak absolutní čísla studentů z jednotlivých zemí v konkrétní době, tak i komparativní data pro řadu univerzit.⁷³

Důkladněji se nejprve zaměřím na české a moravské studenty. V letech 1560–1620 se jich zapsalo na německých univerzitách 2709, což je více než rakouských (2093), polsko-litevských (1721) a maďarských (1524).⁷⁴ Zdaleka však nedosahuje počtu 6859 Slezanů, což lze vysvětlit neexistencí univerzity ve Slezsku.⁷⁵

Největší počet studentů v průběhu 16. století odcházel na luteránské univerzity. Nejnavštěvovanější z nich bylo Lipsko, které bylo navíc atraktivním obchodním centrem. Průměrně na ní nalezneme až deset studentů z Čech a Moravy ročně. Na druhém místě stál Wittenberk. Méně inskripce zaznamenáváme na univerzitách v Jeně, Tübingenu, Frankfurtu nad Odrou a Giessenu, sporadicky byly navštěvované univerzity v Královci, Greifswaldu a Rostocku. Jednalo se především o studenty z konfesně luterských oblastí, kteří po studiích na latinských městských školách vcelku přirozeně navštěvovali luterské univerzity v Říši.⁷⁶ Zvláštní pozici zaujímá konfesně tolerantní akademie v Altdorfu u Norimberka, na ní nalezneme největší počet šlechtických studentů vůbec. Zdejší studenti dále peregrinovali jak na luteránské, tak i kalvínské univerzity.⁷⁷

⁷⁰ Nejnověji o preceptorech monografie M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, passim.

⁷¹ To je patrné především ze soupisů studentů vedených do 18. století. J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, passim; K. HRDINA, *Studenti z českých zemí*, s. 32–66.

⁷² László SZÓGI – Peter KÓNYA, *Sáros megyei diákok az európai egyetemeken 1378–1918. Šarišští studenti na evropských univerzitách 1387–1918*, Budapest 2012, s. 173, 283 a 309.

⁷³ G. ALMÁSI, *Touring Europe*, s. 22–23. Dodnes se užívá monografie Franz EULENBURG, *Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*, Leipzig 1904.

⁷⁴ Data pocházejí ze studie Alfred KOHLER, *Bildung und Konfession. Zum Studium der Studenten aus den habsburgischen Ländern an Hochschulen im Reich (1560–1620)*, in: Grete Klingenstein – Heinrich Lutz – Gerald Stourzh (Hgg.), *Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Wien 1978, s. 64–123.

⁷⁵ O slezské peregrinaci v raném novověku především Claudia ZONTA, *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte*, Stuttgart 2004.

⁷⁶ J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 177, a mapa 2 s. 205.

⁷⁷ Tabulka graduovaných na vybraných německých univerzitách viz F. ŠMAHEL – M. TRUC, *Studie k dějinám*, s. 48; imatrikulovaní studenti na vybraných univerzitách viz tabulku na s. 51.

Na kalvínských univerzitách se zapsalo v průběhu pětadvaceti let před Bílou horou celkem méně českých studentů než ve Wittenberku, nadprůměrný však byl počet zapsaných šlechticů, který dosáhl 40 % všech imatrikulovaných. Dále na nich nalezneme měšťany z Prahy, východních Čech a Polabí. Nejvíce imatrikulací bylo provedeno v Basileji, poté v Heidelbergu, který byl živým kurfiřtským městem. Univerzita v Marburku se stala kalvínskou až v roce 1605. Zvláště oblíbená byla ženevská akademie, především díky slavnému teologovi Theodoru Bezovi. Nejvíce studentů se imatrikulovalo na kalvínských univerzitách v rozmezí let 1605–1612.

Katolické studenty nalezneme nejčastěji na vyhlášených italských univerzitách v Bologni či Sieně či německých univerzitách v Dillingenu, Freiburgu in Breisgau či na akademii ve Štýrském Hradci. Nově zakládané jezuitské školy se dle studijních cest jeví jako součást konfesně uzavřené soustavy.

Co se sociální skladby týče, z výzkumu, který provedli Jiří Pešek s Davidem Šamanem, vyplynulo, že na zahraničních univerzitách nejčastěji studovali z českých zemí měšťané.⁷⁸ Venkovské obyvatelstvo je v matrikách zaznamenáno ojediněle. Nabyté vzdělání mohlo být cestou ke společenskému vzestupu, pro vykonávání některých povolání se stává takřka nezbytným. Univerzitní student se také mohl stát členem komunity autorů příležitostných, tiskem vydávaných latinských textů, zejména poezie.

Jeden z důvodů pro akademickou peregrinaci z českého a moravského prostoru na zahraniční univerzity lze spatřovat v chybějícím vyšším právnickém a medicínském vzdělání a nemožnosti nabytí na pražské univerzitě doktorské grady.⁷⁹ Se studijním zaměřením však s jistotou můžeme počítat pouze u cest, které byly zakončeny mistrovským či doktorským titulem. Osobnosti toužící po skutečném hlubokém akademickém vzdělání však představují statisticky pouze malý zlomek všech inskribovaných studentů.⁸⁰ Některé studenty je proto lepší podle Michala Svatoše nazývat spíše „návštěvníky“ než „studenty“ univerzit.⁸¹ Akademická peregrinace byla především dobovým kulturním trendem postihujícím široké společenské vrstvy.

Motivace k cestě na zahraniční univerzitu mohly být opravdu různorodé. Patřila mezi ně touha získat zkušenost, cesta za slavným učencem, výuka cizích jazyků, finanční přilepšení či navázání obchodních kontaktů. Již samotná cesta a pobyt v univerzitním městě hrály jistou roli ve vzdělání jedince. Jiří Pešek zdůrazňuje jejich společensko-kulturní význam a poukazuje na snahu začlenit se do určité sociální „sítě“ a zvýšit si svou prestiž.⁸²

⁷⁸ Podle stavu rozděluje Jiří PEŠEK – Michal SVATOŠ, *Sociální důsledky akademické peregrinace v českých zemích druhé poloviny 16. století*, in: Opera instituti historici Pragmae, Miscellanea C-4, Pocta Josefu Petráňovi, Praha 1991, s. 183, tab. 2, s. 198, tab. 6, s. 201. Do roku 1608 našli v matrikách kolem 40 měšťanských studentů ročně, poté jejich počet rostl až na 55 ročně. Vrchol představuje období 1610–1615 s průměrem 70 studentů ročně.

⁷⁹ Základní literaturou k dějinám Univerzity Karlovy v tomto období je stále Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, passim.

⁸⁰ F. ŠMAHEL – M. TRUC, *Studie k dějinám*, s. 43–44, uvádějí maximálně 25 %. Z toho usuzují, že „pražská univerzita přes svůj málo utěšený stav měla rozhodující vliv na kvalifikovanou inteligenci v Čechách, vyjímaje ovšem oblasti se silným německým prvkem“.

⁸¹ M. SVATOŠ, *Akademická peregrinace*, s. 245.

⁸² Univerzitní studenti se zařadili do komunity „literátů“. Jiří PEŠEK, *Studijní cesty mládeže z českých zemí v době předbělohorské. Úvahy nad sociokulturními kontexty vzdělanostních migrací*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per saecula ad tempora nostra*, Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, I, Praha 2007, s. 448–451.

O volbě univerzity rozhodovala vzdálenost, velikost a atraktivita města, přírodní pohromy, epidemie, cena za nabytí akademického gradu, komunikační překážky či rodinné tradice. Z výzkumů taktéž vyplývá, že konfese nebyla překážkou studia studenta s výjimkou vypjatě kalvínských univerzit a jezuitských vysokých škol.⁸³

3.3 *Polské peregrinace*

Značný úbytek studentů lze v průběhu 16. století sledovat i na polské univerzitě v Krakově, která byla v předchozím století hojně navštěvována studenty z Čech, Slezska i Uherska. Univerzitu nejčastěji vyhledávanou polskými studenty 16. století byla italská Padova, kde se zapsalo na 1400 studentů, mnohem více než českých, slezských či uherských, méně však než rakouských.⁸⁴

Podrobněji se podíváme na peregrinaci polských a litevských studentů na německých univerzitách v letech 1570–1620.⁸⁵ V 70. letech je možné sledovat pokles počtu peregrinujících oproti předchozí době (309 osob oproti 422 v 50. letech). Nejnavštěvovanějšími ústavy byly Lipsko, Ingolstadt, Královec, Heidelberg a Frankfurt nad Odrou. V 80. letech z matrik víme o 412 osobách. Pozoruhodná je zvýšená frekvence na katolických školách – 108 studentů v Ingolstadtu a 36 v Dillingenu. Z protestantských univerzit byly nejnavštěvovanější Královec (63), Altdorf (57), Lipsko (51) a Heidelberg (45). V 90. letech za studiem vycestovalo na 437 polských a litevských studentů. Na katolických školách sledujeme již 35,4 % všech studentů, nejnavštěvovanější školou byl stále Ingolstadt (102). Mezi navštěvované protestantské vysoké školy stále patřil Královec (73), Altdorf (69), Heidelberg (65), Lipsko (47) a Frankfurt nad Odrou (33).

V letech 1601–1610 evidujeme největší počet v rámci desetiletí: 502 osob. Celkem 217 studentů se zapisuje na katolické školy v Ingolstadtu (93), Würzburgu (53) a Dillingenu (37). Nejnavštěvovanější protestantskou univerzitou byl Heidelberg (64), následován Altdorfem (44), Frankfurtem nad Odrou (36), Lipskem (35) a Marburkem (29). Ve Wittenberku nacházíme pouhých devět polských a litevských studentů. Mírný úbytek studentů na 471 osob zaznamenáváme v posledním období 1611–1620. Již skoro polovina studentů se imatrikulovala na katolických školách, nejčastěji v Ingolstadtu (133) a Würzburgu (42). Heidelberg byl stále nejnavštěvovanější z protestantských škol (63), dále pak Frankfurt nad Odrou, Lipsko a Marburk (všude 30 osob) a Herborn, kde se zapsalo kolem 20 osob. Velký podíl mezi peregrinujícími připadl šlechtě.

3.4 *Uherské peregrinace*

Na rozdíl od situace v Čechách, Rakousku či Polsku, maďarští studenti stále postrádali „domácí“ univerzitu. Akademická peregrinace na zahraniční školy tak představovala

⁸³ J. Pešek a David Šaman našli pouze dvanáct případů peregrinace mezi luterskou a kalvínskou univerzitou z řad měšťanů v období pětadvaceti let před Bílou horou. J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 176.

⁸⁴ G. ALMÁSI, *Touring Europe*, s. 28.

⁸⁵ Vycházím zde z příslušných kapitol knihy Dorota ŻOŁĄDZ-STRZELCZYK, *Peregrinatio academica. Studia młodzięzy polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996, s. 45–94.

jedinou možností nabytí univerzitního vzdělání. Do roku 1526 byly nejčastěji navštěvovanými univerzitami Krakov a Vídeň.

Po bitvě u Moháče je zdaleka nejvyhledávanější univerzitou luteránský Wittenberk (1242 osob v období 1526–1600), kde uherští a transylvánští studenti založili maďarskou kolej. V Říši byly dále navštěvovány univerzity ve Frankfurtu nad Odrou (116) a Heidelbergu, který byl hojně vyhledáván na konci století. Movitější studenti a příslušníci uherské šlechty navštěvovali italské univerzity, mezi kterými má přední místo Padova s přibližně 400 studenty. Po roce 1620 lze sledovat další dramatickou změnu ve studijních migracích. Po celé 17. století je možné sledovat zvyšující se počet studentů v zahraničí i přetrhání dříve běžných cest do Padovy či Wittenberku. Nejnavštěvovanější školou se znovu stává blízká vídeňská univerzita.⁸⁶

László Szögi označuje za období největšího boomu uherské akademické peregrinace období 1560–1620. Všimá si, že uherské peregrinace té doby sledují celoevropské trendy, na rozdíl třeba od 17. století.⁸⁷ V období 1576–1600 putovali maďarští studenti v celkovém počtu kolem 1500 osob nejčastěji na německé univerzity (794), pak do Itálie (187), Čech a Moravy (180), následuje Polsko (127) a Vídeň (110). V následujícím čtvrtstoletí sledujeme podobný obraz – mezi 1848 studenty bylo nejvyhledávanější Německo (862), Vídeň (158), Polsko a Litva (138), Itálie (134). Zájem byl především o protestantské univerzity, nejčastěji Wittenberk.

Několik údajů máme i o peregrinaci studentů z části dnešního Slovenska. Z bratislavské stolice se v období 1526–1600 nejvíce studentů zapsalo na univerzitu ve Vídni (84), následována byla Wittenberkem (25) a Padovou (15). V Praze se zapsalo pouze 5 studentů, překonala ji Olomouc s 9 imatrikulacemi.⁸⁸ Na kalvínských školách se zapsalo pouhých 11 studentů, z nichž nejslavnějším byl bezpochyby Albert Szenczi Molnár, rodák ze Sence, který studoval postupně na školách ve Wittenberku, Štrasburku, Heidelbergu, Lausanne, Ženevě, Padově, Herbornu, Marburku a v Londýně. Několik let působil na altdorfské akademii, kde pracoval na básnickém převyprávění Davidových žalmů. V letech 1607–1611 pobýval v Marburku, kde překládal Bibli do maďarštiny.⁸⁹

4. Medailony vybraných reformovaných škol

4.1 Basilej

První basilejská univerzita, až do 19. století jediná univerzita na švýcarské půdě, byla založena během zde konaného církevního koncilu roku 1432 městskou radou jako poměrně malá instituce.⁹⁰ Výuka byla omezena pouze na teologii a právo. Již o pět let později zde

⁸⁶ G. ALMÁSI, *Touring Europe*, s. 29–31.

⁸⁷ László SZÖGI, *Die Forschung der ungarländischen Studenten an den europäischen Universitäten von 16. bis 18. Jahrhundert. Forschungsgeschichte, Methodologie, Ergebnisse*, in: Krzysztof Ożóg – Maciej Zdanek (Hgg.), *Universitätstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa vom 15. bis zum 18. Jahrhundert*, Kraków 2017, s. 41–53.

⁸⁸ Miroslav KAMENICKÝ – László SZÖGI, *Studenti z Bratislavskej stolice na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1918*, Bratislava 2017, s. 43.

⁸⁹ Informace o něm viz *ibid.*, s. 47.

⁹⁰ Stručný medailon univerzity lze dohledat in: Laetitia BOEHM – Rainer A. MÜLLER (Hgg.), *Universitäten und Hochschulen in Deutschland, Österreich und der Schweiz: eine Universitätsgeschichte in Einzeldarstellungen*,

však byla vyučována i řečtina. Univerzité byly uděleny obvyklé výsady a byla organizována po vzoru starších univerzit v Paříži a Boloni. Univerzitní statuta byla koncipována podle erfurtských. S koncem koncilu však zaniká roku 1450 i místní *studium generale*.

Myšlenka na vlastní univerzitu však žila ve městě dál. Městská rada se proto obrátila na papeže Pia II., který vydal roku 1459 privilegium, na základě kterého započala basilejská univerzita výuku 4. dubna 1460. Basilej se stala jedním z mála císařských měst s nezávislou univerzitou. Instituce byla úzce spjata s městem – rektora jmenovala městská rada vždy na půl roku. Z mnoha důvodů, mezi které patřila konkurence jiných nových univerzit či morové epidemie, ale zpočátku nepřesahovala regionální význam. Na konci 15. století se však Basilej stala předním centrem švýcarského humanismu. Zdejší knihtisk patřil k evropské špičce a univerzita podporovala vzdělance i nové humanitní obory. Právě z ní pocházeli první profesori škol ve Štrasburku a Altdorfu.

V roce 1529 byla výuka během propukající reformace pozastavena. Mnoho profesorů odešlo na univerzitu do Freiburgu, což zapříčinilo personální krizi. Roku 1532 byla znovu otevřena jako čtyřfakultní reformovaná univerzita s novými statuty a značně rozsáhlými právy. Hlavním úkolem ústavu byla výchova nového kléru. Důležitou roli v příklonu města k reformaci sehrál významný teolog Johannes Oekolampadius, jehož výklad eucharistie později přijal i Jan Kalvín.

V 50. letech se Basilej stala místem střetu luteránství a kalvinismu. Od roku 1553 byl farářem při hlavním chrámu zastáncem luterské reformace Simeon Sulzer, který o rok později získal i místo profesora teologie na zdejší univerzitě. Největšího věhlasu však dosáhla univerzita v 70. letech, kdy se díky své výhodné poloze, konfesní toleranci i věhlasným profesorům stala univerzitou celoevropského významu. Mezi významné osobnosti můžeme počítat doktora Felixe Plattera, doktora Theodora Zwingera, právníky Bonifáce Amerbacha a jeho syna Basilia Amerbacha mladšího.

V této době sledujeme i zápas o teologický profil univerzity. Proti luterskému směru prosazovanému Simeonem Sulzerem se postavil jeho bývalý žák Johann Jacob Grynaeus, který zastával od roku 1575 pozici profesora Starého zákona.⁹¹ Grynaeus se rozešel s luterstvím především v učení o večeři Páně a stal se příznivcem kalvínské teologie. V roce 1577 odmítl podepsat *Formuli svornosti* a přesvědčil basilejskou městskou radu, aby totéž přikázala i svým stipendistům na německých univerzitách. I když se mu nepodařilo prosadit přijetí *Helvétské konfese*, jeho kalvinizační snahy nebyly bez úspěchu. Spor ukončila až smrt starého teologa Sulzera v roce 1585.

Johanna Jacoba Grynaea povolal v roce 1584 falcký kurfiřt Jan Kazimír na heidelberskou univerzitu, aby zde reformoval výuku v kalvinistickém směru. Basilejská rada následně nabídla Grynaeovi uvolněné místo nejvyššího faráře při hlavním chrámu. S tímto úřadem

Düsseldorf 1983, s. 43–46; Karlheinz GOLDMANN, *Verzeichnis der Hochschulen*, Neustadt an der Aisch 1967, s. 36–37, z nich vychází i medailon in: K. SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta*, s. 61–62. Podrobnou monografii potom představuje Edgar BONJOUR, *Die Universität Basel – von den Anfängen bis zur Gegenwart, 1460–1960*, Basel 1971. V českém prostředí dějiny basilejské univerzity na přelomu 16. a 17. století přiblížili Julius GLÜCKLICH (ed.), *O cestě za korespondenci Václava Budovce z Budova*, Věstník české akademie císaře Františka Josefa 14, 1905, s. 47–53, K. SITA, *Studenti z českých zemí*, s. 14–19, a Martin HOLÝ – Marta VACULINOVÁ, *Milites Apollinis. Studenti medicíny z českých zemí na basilejské univerzitě v 16. a raném 17. století*, AUC-HUCP 61/1, 2021, s. 11–35.

⁹¹ Základní informace o něm v českém prostředí přináší J. GLÜCKLICH (ed.), *O cestě*, s. 45–68, a J. JUST (ed.), *Kněžská korespondence*, s. 285.

se pojila i funkce profesora teologie na zdejší univerzitě. I přes počáteční výhrady Johann Jacob Grynaeus nabízený úřad přijal a vrátil se do Basileje v roce 1586. V dalších letech se snažil mimo jiné o zvelebení středního školství. Korespondoval s významnými představiteli české a moravské nekatolické opozice, zejména s Václavem Budovcem z Budova a Karlem st. ze Žerotína.⁹² Na univerzitě s ním navázalo mnoho členů Jednoty bratrské, dochovala se část jeho korespondence s bratrským biskupem Bartolomějem Němčanským.⁹³ Zemřel 30. srpna roku 1617.

Mezi jeho významné žáky můžeme počítat i opavského rodáka Amanda Polana z Polansdorfu.⁹⁴ Nejprve studoval od roku 1571 na gymnáziu sv. Alžběty ve Vratislavi. Roku 1583 byl imatrikulován v Tübingen a ještě téhož roku v Basileji, kde se pod vlivem Johanna Jacoba Grynaea přiklonil ke kalvinismu. V roce 1584 studoval v Ženevě u Theodora Bezy, kde vstoupil jako vychovatel do služeb Karla st. ze Žerotína. V žerotínských službách působil i nadále – s Janem Divišem ze Žerotína byl v roce 1588 zapsán v Heidelbergu, v letech 1591–1596 doprovázel jako vychovatel Ladislava Velena ze Žerotína na studijních cestách do Štrasburku, Basileje a Ženevy. Mezitím byl promován na doktora teologie v Basileji. Pedagogicky působil na bratrské škole v Ivančicích a v roce 1596 byl povolán do Basileje, kde se stal profesorem Starého zákona. Po dvě období zastával místo děkana teologické fakulty a v letech 1600 a 1609 byl i rektorem univerzity. O intenzivním styku s Jednotou bratrskou svědčí vedle korespondence i překlady jeho spisů *Rozdílové teologické* a *Summa učení o věčném Božím přetřizení všech věcí, zvláště vyvolených a bezbožných*, které byly vytištěny v Kralicích.⁹⁵ Jeho proslulost dosahovala až do Čech, o čemž svědčí slova bratrského kněze Jana Svatoše: „I ovšem, když jest učený muž. To tě tak, když prý býval v Bazileji u Amanda.“⁹⁶ Amand Polan zemřel v Basileji v červenci roku 1610.

Basilejská matrika obsahuje pro roky 1460–1665 jména přibližně 16 500 studentů.⁹⁷ S českými a moravskými scholáry se na švýcarské univerzitě setkáváme ve větším počtu poprvé v 70. letech 16. století. Jiří Pešek s Davidem Šamanem ji označili za univerzitu se stálou návštěvností, která byla častým cílem šlechtických cest za vzděláním.⁹⁸ Po Bílé hoře v matrice nacházíme zápisy dalších 18 studentů, mezi nimiž je i Ludvík Kepler, syn známého

⁹² František Hrubý našel 57 dopisů, které svědčí o vzájemné korespondenci basilejského profesora s příslušníky rodu Žerotínů. Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *Etudiants tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale à la fin du 16e et au début du 17e siècle: Documents*, Brno 1970.

⁹³ Jejich vzájemnou korespondenci editoval J. GLÜCKLICH (ed.), *O cestě*, s. 53–68.

⁹⁴ Základní literaturu k Polanovi v českém prostředí představuje: J. HEJNÍK – J. MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví*, V, s. 217–218; J. GLÜCKLICH (ed.), *O cestě*, s. 50–53; František HRUBÝ, *Kalvinský theolog a bouře opavská r. 1603*, Český časopis historický 37, 1931, s. 593–601. Podrobněji obsáhla práce Karel SITA, *Život a dílo Amanda Polana z Polansdorfu*, Disertační práce na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě, Praha 1951.

⁹⁵ Viz Knihopis K14132 a Knihopis K14132a.

⁹⁶ Dopis Jana Svatoše Matouši Konečnému z 8. srpna 1612 in: J. JUST (ed.), *Kněžská korespondence*, s. 221.

⁹⁷ Matriku zpřístupnil tiskem H. G. WACKERNAGEL (Hg.), *Die Matrikel der Universität Basel*, I–III, passim. Seznam českých studentů vydal K. SITA, *Studenti z českých zemí*, s. 14–19. Některá jména následně doplnil Adolf TUREK, *Význam univerzitních matrik vydaných po r. 1935 pro studium dějin Jednoty*, Bratrský sborník 1967, s. 164–168.

⁹⁸ J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 185–189.

astronoma.⁹⁹ Posledním zapsaným je k roku 1645 Petr Securius, kazatel sboru Jednoty bratrské ve slovenské Skalici, kterého ke studiu v zahraničí dovedl Jan Amos Komenský.¹⁰⁰

Z rozboru seznamu českých a moravských studentů podle sociálního původu pro roky 1575–1620 vyplývají následující skutečnosti.¹⁰¹ Ze 70 českých studentů se imatrikulovalo 5 pánů, 29 rytířů, 30 měšťanů (z toho 15 Pražanů), 1 vesničan a 5 osob, jejichž stavovský původ zůstal nejistý.¹⁰² Moravských studentů se imatrikulovalo 66, z toho 18 pánů, 18 rytířů, 17 měšťanů, 6 vesničanů a 9 nejistých.¹⁰³ Počet českých a moravských studentů v Basileji je téměř shodný, moravské peregrinace se však v mnohem vyšší míře účastnili členové panského stavu oproti spíše měšťanskému a rytířskému charakteru českých peregrinací. Více než polovinu všech moravských scholárů tvořili představitelé moravské šlechty, oba stavy zde byly zastoupeny rovnoměrně.

Druhou sledovanou kategorií jsou proměny peregrinací v čase.¹⁰⁴ V 70. a 80. letech 16. století evidujeme v basilejské matrice 19 českých a 6 moravských studentů. Většina studentů se imatrikulovala samostatně nebo případně ve dvojici. Zápisy jsou rovnoměrně rozloženy v čase. V 90. letech zaznamenáváme značný úbytek českých scholárů, pouze 6 za celé desetiletí, oproti zvyšujícímu se počtu 15 Moravanů. Více než polovina zápisů pochází z let 1595–1596. V rozmezí let 1600–1604 se zvyšuje počet českých studentů na 14, z nichž 8 se zapsalo v roce 1604. Pro moravské studenty představuje toto krátké období fázi mimořádného zájmu o švýcarský vzdělávací ústav – matrika eviduje 25 studentů, z nichž 12 se zapsalo v letech 1603–1604.¹⁰⁵ Svoji roli v tom sehrály i větší studijní skupiny, kterých sledujeme 5 s průměrem 3 studenti na skupinu. Období let 1605–1612 můžeme považovat za „zlatý věk českých kalvínských peregrinací“.¹⁰⁶ Tomu odpovídá i 27 českých imatrikulací, téměř 3,5 studentů ročně. Nejfrekventovanější se jeví rok 1612 s 9 imatrikulacemi. Naopak zájem Moravanů klesal, což dokládá 10 zápisů. V letech 1613–1620 zachycuje basilejská matrika 4 české a 10 moravských studentů. Celkem 7 moravských studentů se imatrikulovalo v době probíhajícího stavovského povstání v letech 1619–1620.

4.2 Heidelberg

Falcká univerzita v Heidelbergu je druhou nejstarší univerzitou na území dnešního Německa.¹⁰⁷ Za jejího zakladatele je pokládán kurfiřt Ruprecht I., který vydal roku 1386 na

⁹⁹ Třetí díl edice matriky končí rokem 1665. Šlo mi zde především o postihnout období třicetileté války. H. G. WACKERNAGEL (Hg.), *Die Matrikel der Universität Basel*, III, 1.c.

¹⁰⁰ Ferdinand HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1939, s. 244–245.

¹⁰¹ Viz Příloha – Soupisy č. 1 a 2.

¹⁰² Viz Příloha – Graf č. 3.

¹⁰³ Viz Příloha – Graf č. 4.

¹⁰⁴ Viz Příloha – Grafy č. 1 a 2.

¹⁰⁵ Jak vyplývá z grafu č. 2, jedná se statisticky o největší počet moravských studentů na jedné ze sledovaných institucí v časovém úseku pěti let.

¹⁰⁶ Největší frekvence na kalvínských školách je ve zkoumaném období 1596–1620 v rozmezí let 1605–1612 (153 ze 242 studentů, cca 63 %). J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 187.

¹⁰⁷ Stručný medailon univerzity lze dohledat in: L. BOEHM – R. A. MÜLLER (Hgg.), *Universitäten und Hochschulen*, s. 191–200; K. GOLDMANN, *Verzeichnis*, s. 168–169; z nich vychází i K. SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta*, s. 67–68. Monograficky o heidelbergské univerzitě pojednávají Peter CLASSEN – Eike WOLGAST, *Kleine Geschichte der Universität Heidelberg*, Berlin – Heidelberg – New York 1983; dále srov. Wilhelm DOERR (et al.), *Semper apertus. Sechshundert Jahre Ruperts-Karls-Universität Heidleberg 1386–1986*, I, *Mittelalter und Frühe Neuzeit 1386–1803*, Berlin – Heidelberg – New York – Tokyo 1985.

základě papežského privilegia soubor zakládacích listin. Potřebu vybudovat novou univerzitu podnítilo papežské schizma. Studenti z německých zemí podporovali římského papeže, díky čemuž měli omezený přístup na francouzské univerzity. V počtu studentů však patřila heidelberská univerzita zpočátku mezi nejmenší *studia generale*, nemohla se rovnat vysokým školám v Erfurtu nebo později založené univerzitě v Lipsku. Zvýšeného významu nabyla na přelomu 14. a 15. století, kdy se falcký kurfiřt Ruprecht III. stal římským králem.

Heidelberg byl zásluhou zdejšího kurfiřtského dvora jedním z prvních center německého humanismu. Těžkou ranou pro univerzitu byl vývoj v prvních desetiletích reformace. Výrazný úbytek studentů se podařilo falcké vysoké škole zvrátit až v polovině 16. století. Jistě k tomu pomohla i nová statuta osobně schválená Phillipem Melanchtonem, která byla vydána roku 1558.

Za zlatý věk univerzity lze pokládat období 2. poloviny 16. století, kdy se stala vyhledávanou institucí a evropským centrem kalvinismu. Popularitě taktéž napomáhala blízkost kurfiřtského dvora. Výrazný nárůst studentů zaznamenáváme v 60. letech poté, co falcký kurfiřt Fridrich III. (vládl 1559–1576) zavedl v zemi kalvinismus. Heidelbergu se tehdy přezdívalo „německá Ženeva“. Roku 1563 zde byl sepsán profesorem dogmatiky Casparem Olevianem a vratislavským rodákem Zachariasem Ursinem jeden ze základních dokumentů kalvinistického vyznání – *Heidelberský katechismus*.

Následující falcký kurfiřt Ludvík VI. (vládl 1576–1583) se však navrátil k luterství, což vedlo k odchodu reformovaných profesorů z Heidelbergu. Došlo k založení univerzity v Neustadtu an der Haardt, která však zanikla po návratu reformovaných učenců do Heidelbergu, fungovala tedy necelých sedm let.¹⁰⁸ Od roku 1584 plnil Heidelberg roli hlavního centra německých kalvinistů. Na univerzitu byl kurfiřtem Janem Kazimírem povolán slavný basilejský profesor Johann Jacob Grynaeus, aby reformoval zdejší výuku v kalvínském směru. Na necelé dva roky se stal profesorem teologie i vychovatelem budoucího kurfiřta Fridricha IV. Záhy byl však povolán zpět do Basileje.

Z proslulých učenců 50.–80. let lze jmenovat francouzského reformovaného teologa Pierra Boquina, profesora dogmatiky Caspara Oleviana, lékaře Thomase Erasta či básníka a profesora botaniky Petra Lotichia.¹⁰⁹ V 90. letech zde zastával místo profesora dějin Johannes Lampadius, který se později stal kazatelem v kostele sv. Štěpána v Brémách a profesorem teologie a dějin na zdejším gymnáziu.¹¹⁰ Mezi významné osobnosti univerzity prvních dvou desetiletí 17. století můžeme označit teologa Davida Parea. V letech 1598–1602 zastával místo profesora Starého zákona, poté až do své smrti roku 1622 místo profesora Nového zákona. Právě u něj studoval v Heidelbergu Jan Amos Komenský.¹¹¹

Významnou osobností propojující heidelberkou univerzitu s českým prostředím je bezpochyby reformovaný teolog a kazatel Abraham Scultetus. Ten se podílel na školní reformě v Horní Falci i na organizaci reformovaných sborů v oblastech severozápadního Německa a v Braniborsku. V roce 1612 zastával místo dvorního kazatele v Heidelbergu, kde se o šest

¹⁰⁸ O tomto ústavu více K. GOLDMANN, *Verzeichniss*, s. 168–169. Matrika této školy se bohužel ztratila.

¹⁰⁹ Základní biografická data pocházejí z online biografické databáze: <<https://www.deutsche-biographie.de/>> (citováno 26. dubna 2021).

¹¹⁰ Pod jeho vedením zde disputoval např. bratrský student Mikuláš Achior. M. RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence*, s. 199.

¹¹¹ Studia Komenského v Heidelbergu přibližuje Miroslav KUNŠTÁT, *Od Vltavy k Neckaru. Akademická peregrinace mezi pražskou a heidelberskou univerzitou v průběhu šesti staletí*, in: Jiří Pešek – Oldřich Tůma (edd.), *O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám, Ústí nad Labem 2001*, s. 71–97, zde s. 85–88.

let později stal profesorem Starého zákona. V roce 1619 odešel do Čech s nově zvoleným českým králem Fridrichem Falckým. Z pozice dvorského kazatele byl hlavním protagonistou tzv. „očisti“ katedrály sv. Víta v roce 1619.¹¹² Neúspěšná ambiciózní politika kurfiřta a pozdějšího českého „zimního krále“ znamenala pro univerzitu katastrofu – na počátku třicetileté války byla obsazena ligistickým vojskem a zdejší knihovna byla konfiskována kurií.

Heidelberská matrika eviduje pro období 1386–1662 na 32 170 osob.¹¹³ První bakaláři i magistři falcké univerzity přišli z Prahy, odkud dále proudili do Heidelberku profesori i studenti až do počátku husitských válek.¹¹⁴ Výraznější nárůst počtu českých i moravských scholárů zaznamenáváme v matrice následně až počátkem 50. let 16. století. Po Bílé hoře je navštěvována již jen sporadicky. Jiří Pešek s Davidem Šamanem ji označili za univerzitu se stálou návštěvností s výjimkou období 1608–1609 a 1618–1620. Nejvíce studentů se zde zapsalo v letech 1607 a 1610. Byla častou zastávkou na šlechtických cestách, nejčastěji odsud směřovali na švýcarské vysoké školy v Ženevě a Basileji. Pro měšťany mnohdy představovala kvůli finanční náročnosti závěrečný cíl jejich cesty.¹¹⁵

Aktualizované seznamy českých a moravských studentů pro roky 1575–1620 nám umožňují analyzovat stavovský původ inskribovaných.¹¹⁶ Ze 76 českých studentů se v Heidelberku ve vymezeném období imatrikulovalo 8 pánů, 23 rytířů, 41 měšťanů (22 z Prahy), 1 vesničan a 3 studenti nejistého původu.¹¹⁷ Mezi 32 moravskými studenty rozpoznáváme 7 pánů, 6 rytířů, 17 měšťanů, žádného vesničana a 2 studenty nejistého původu.¹¹⁸ Počet českých studentů v Heidelberku je více než dvojnásobný v porovnání s moravskými. Největší skupinu představovalo měšťanstvo, následované rytířstvem. Ze sledovaných ústavů zde nalézáme největší počet inskripcí zástupců panského stavu (shodně s Ženevou). Počet moravských měšťanů v Heidelberku je shodný s frekvencí v Basileji, Marburku i Herbornu. Matrika zachycuje překvapivě nízký počet moravských nobilitovaných (13) v porovnání s 36 v Basileji a 18 v Ženevě.

Druhou sledovanou kategorií jsou proměny peregrinací v čase.¹¹⁹ Jednoho českého studenta eviduje heidelberská matrika k roku 1575. Následující rok prošla univerzita vzpomínanou změnou konfese. V období 1576–1583 se imatrikuloval pouze Jan Grimius, rodák z Jáchymova, který byl v této době luteránem. Ihned po návratu ke kalvinismu v roce 1584 shledáváme v matrice 6 českých studentů, do konce 80. let 16. století pak dalších 12, z nichž 9 je evidováno k roku 1587. Dalších 9 Moravanů nalézáme v matrice až po roce 1584. V 90. letech se imatrikulovalo 14 Čechů, což z Heidelberka činí nejnavštěvovanější ze sledovaných škol pro toto desetiletí. Naopak zájem moravských studentů byl minimální, zapsali se zde pouze 4. V období 1600–1604 nacházíme v pramenech pouze 5 českých a 2 moravské studenty. Jiný obraz poskytují rušná léta 1605–1612, kdy se imatrikulovalo 23 českých a 9 moravských studentů. Vrcholy představují roky 1610–1611. V osmiletí před

¹¹² Podrobněji o této události i roli Abrahama Sculteta při ní: Vincenc KRAMÁŘ, *Zpustošení Chrámu sv. Víta v roce 1619*, Praha 1998.

¹¹³ Matriku editoval G. TOEPKE (Hg.), *Die Matrikel der Universität Heidelberg*, II, 1554 bis 1662, passim.

¹¹⁴ Seznam českých a moravských scholárů sepsal J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 293–297, 419–420. V období 1386–1782 nalezl v Heidelberku 115 českých a 40 moravských studentů.

¹¹⁵ J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 185–189.

¹¹⁶ Viz Příloha – Soupisy č. 3 a 4.

¹¹⁷ Viz Příloha – Graf č. 3.

¹¹⁸ Viz Příloha – Graf č. 4.

¹¹⁹ Viz Příloha – Grafy č. 1 a 2.

Bílou horou evidujeme v Heidelbergu 10 českých a 10 moravských studentů. České peregrinace končí rokem 1618, moravské až roku 1620.

Podobný obraz můžeme sledovat i v případech polských a litevských studentů.¹²⁰ V letech 1571–1575 se jich zde imatrikulovalo 24, po luterské reformě univerzity však peregrinace klesá na pouhé 2 studenty za celé období. Návrat ke kalvinismu znamenal opětovný zájem o heidelberskou univerzitu – v letech 1584–1590 lze v matrice vyčíst jména 45 studentů, z nichž se 14 imatrikulovalo v roce 1585. Vrchol polské a litevské peregrinace představuje období 1591–1619, kdy počet zápisů za desetiletí překračuje hodnotu 60 inskripcí. Nejvýraznější byla léta 1603 s 18 a 1611 s 19 zápisy za rok. Poslední zápis polského nebo litevského studenta je k roku 1621, poté peregrinace zcela ustává. Od poloviny 16. století do roku 1621 se na heidelberské univerzitě zapsalo kolem 300 studentů z Polsko-litevské unie. Více než 52 % studentů pocházelo z Malopolska, 23 % z Litvy, 20 % z Velkopolska a 5 % z Mazovska.

K dispozici máme i podrobné údaje o uherských studentech v Heidelbergu v letech 1597–1621.¹²¹ Během této doby se imatrikulovalo na 166 osob z uherského království a stala se tak nejdůležitějším vzdělávacím ústavem uherských kalvinistů.¹²² Ústřední postavou byl heidelberský profesor David Pareus, jedna z největších autorit kalvínské teologie tehdejší doby, u které disputovalo mnoho uherských studentů. V letech 1597–1602 se imatrikulovalo na 31 uherských studentů, přibližně 4–5 studentů ročně. Období let 1603–1607 se jeví jako mimořádně slabé, s pouhými 8 zápisy. Pravděpodobně to souvisí s finančním vyčerpáním uherské šlechty v důsledku několikaleté války s Tureckem. V letech 1608–1613 peregrinace znovu zintenzivněla, v matrice sledujeme 40 uherských studentů. Vrchol představuje období 1614–1620, kdy v Heidelbergu studovalo na 87 uherských studentů, více než 11 ročně.

4.3 Herborn

Herbornská akademie byla založena roku 1584 Johannem VI., hrabětem nassavsko-dillenburgským a bratrem slavného oranžského prince Viléma, který roku 1575 inicioval vznik reformované univerzity v nizozemském Leidenu.¹²³ Výuka v Herbornu probíhala na čtyřech fakultách, škola však nikdy nezískala právo udílet doktorské grady, nebyla tedy plnoprávnou univerzitou. Organizací výuky byl pověřen heidelberský profesor Caspar Olevianus. Tomu posloužily za vzor podobné ústavy ve Štrasburku a Ženevě. Kvůli moru byla akademie v letech 1594–1599 a 1606–1609 přesunuta do blízkého Siegenu.

Herborn se stal vedle Heidelbergu významným německým centrem reformovaného učení a zdejší akademie byla na přelomu 16. a 17. století vyhledávanou vzdělávací institucí pro studenty z celé Evropy. Proslulá byla i zdejší akademická tiskárna, která patřila mezi

¹²⁰ D. ŽOLADŽ-STRZELCZYK, *Peregrinatio academica*, s. 120–125.

¹²¹ János HELTAI, *Die Heidelberger Peregrination calvinistischer Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen 1597–1621. Ihr Verlauf im Spiegel der Zahlen und ihre Auswirkung*, in: Márta Fata – Gyula Kurucz – Anton Schindling (Hgg.), *Peregrinatio Hungarica*, s. 65–80.

¹²² János Heltai uvádí pouhých 8 uherských studentů v Marburku a 3 v Herbornu. *Ibid.*, s. 68.

¹²³ Stručný medailon herbornské akademie lze dohledat in: L. BOEHM – R. A. MÜLLER (Hgg.), *Universitäten und Hochschulen*, s. 203; K. GOLDMANN, *Verzeichnis*, s. 174–175. Podrobnou monografii potom představuje Gerhard MENK, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584–1660). Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Calvinismus im Zeitalter der Gegenreformation*, Wiesbaden 1981.

největší v Říši. Vedením tiskárny byl pověřen Christoph Rab (Corvinus), k jehož povinnostem patřil i bezplatný tisk disputací, pokud jejich objem nepřesáhl dva tiskové archy.¹²⁴ Zvýšení počtu studentů kolem roku 1610 mohlo být způsobeno uzavřením marburské univerzity z důvodu moru a jejího přesunutí do Frankenberku. K větší atraktivitě Johannea jistě přispělo i jmenování nových profesorů – Johanna Heinricha Alsteda a Hermanna Ravensbergera.¹²⁵

Četné zástupce moravských a českých studentů najdeme i na zdejším pedagogiu, které bylo nižším stupněm herbornské akademie.¹²⁶ Pedagogium mělo zpočátku šest, později pět tříd. Stalo se vzorem pro reformované gymnázium v Brémách. Na pedagogiu studovaly v prvních dvou desetiletích 17. století více než dvě desítky šlechticů z českých zemí. Vedle rytířů zde nalezneme i několik příslušníků vyšší šlechty, např. pány z Kounic.

O významu a kvalitě zdejšího ústavu svědčí i jména zdejších profesorů.¹²⁷ Prvním profesorem práva herbornské akademie se stal Johannes Althusius. Tento kalvinistický politický filozof získal doktorát z práva na univerzitě v Basileji. Později vstoupil i do služeb nassavského hraběte, čímž započala jeho politická kariéra. Jeho nejslavnější dílo *Politica Methodice Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata* z roku 1603 reflektuje raný počátek federalismu, opírá se o stavovské zřízení moci a princip subsidiarity.

Dalším známým profesorem akademie byl Johannes Piscator, který zde působil od jejího založení v roce 1584. Ta se pod jeho vlivem stala jedním z center německého kalvinismu. Velké obliby dosáhly především jeho postupně vydávané biblické komentáře k Novému zákonu (1589–1613) i ke Starému zákonu (1601–1617). V letech 1602–1603 dokončil samostatný překlad celé Bible do němčiny, jako první po Martinu Lutherovi, čímž vyvolal prudké spory mezi luterány a kalvinisty.

Filolog a reformovaný teolog Matthias Martinius pedagogicky působil v Herbornu v letech 1596–1607. Roku 1610 byl povolán brémskou městskou radou na místo rektora zdejšího gymnázia, které zastával až do své smrti. Syn zakladatele akademie, nassavsko-dillenburgský hrabě Jan VII., považoval Martinia za nepostradatelného pedagoga. Obával se, že řada studentů bude následovat oblíbeného profesora do Brém, což se také naplnilo. Jeho výukové metody vyzdvihoval i Karel st. ze Žerotína.¹²⁸

Seznam jmen rozšiřuje filozof Heinrich Gutberleth. Po absolvování univerzity v Marburku vykonával funkci učitele na šlechtické škole v Dillenburgu a později na herbornském pedagogiu. Roku 1606 přijal místo profesora filozofie na zdejší akademii, zabýval se především logikou, fyzikou a historií. V období herbornského studia Jana Amose Komenského, který u něj disputoval, zastával místo rektora.

Mezi další pedagogy moravského rodáka a pozdějšího biskupa Jednoty bratrské můžeme počítat Hermanna Ravensbergera. Svá studia započal na zdejší akademii, kde se věnoval

¹²⁴ V této souvislosti je několikrát zmíněn v korespondenci bratrských studentů s mladoboleslavským biskupem Matoušem Konečným. Viz J. JUST (ed.), *Kněžská korespondence*, s. 297; M. RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence*, s. 571.

¹²⁵ G. MENK, *Die Hohe Schule Herborn*, s. 63.

¹²⁶ Bližší informace o škole přináší M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 297–302.

¹²⁷ Základní biografická data pocházejí z online biografické databáze: <<https://www.deutsche-biographie.de/>> (citováno 26. dubna 2021).

¹²⁸ V archivu Matouše Konečného se dochovala obsáhlá korespondence mezi rektorem brémského gymnázia a mladoboleslavským biskupem. V Brémách studovalo v desetiletí před Bílou horou několik bratrských studentů. Viz M. RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence*, s. 578.

právu a teologii. Doktorát z teologie získal roku 1609 na geograficky blízké marburské univerzitě a již o rok později byl jmenován mimořádným profesorem teologie na herborské akademii, kde působil do roku 1612. Později vyučoval na gymnáziu ve Steinfurtu a na nizozemské univerzitě v Groningenu. V osvědčení herborských profesorů se pochvalně vyjádřil o studiu mladých bratrů Jana Litomila, Jana Stadia a Jana Amose Komenského.¹²⁹

Reformovaný teolog, filozof a encyklopedista Johann Heinrich Alsted taktéž započal svá studia v Herbornu. Od roku 1608 zde působil jako učitel nejprve na pedagogii, od roku 1610 na akademii jako mimořádný a od roku 1615 jako řádný profesor filozofie. Herborn opustil až roku 1629, kdy odešel na akademii do sedmihradské Alby Iulii. Zaměřoval se především na encyklopedická díla z oblasti teologie a filozofie. Prostřednictvím Alsteda se herborská akademie stala významným ohniskem ramismu – humanistické empiricky vědecké metody založené Petrem Ramem ve Francii. Udržoval čilé kontakty se slezskými, českými i moravskými studenty, se kterými se seznámil během jejich herborských studií.¹³⁰

Jeho nejslavnějším studentem byl již několikrát zmíněný moravský rodák Jan Amos Komenský.¹³¹ Ten zde studoval od jara 1611 do léta 1613. Během svého pobytu navázal kontakt především s třemi významnými profesory zdejší akademie – Johannem Heinrichem Alstedem, Johannem Piscatorem a Heinrichem Gutberlethem, pod jehož vedením zde disputoval. S Alstedem následně udržoval čilou korespondenci. Spojovalo je i vzájemné chápání vědy – encyklopedicko-pedagogicko-didaktický moment vyrůstající z ramistické teorie vědy. Od profesora Althusia zase přijal státnicko-teoretické názory vycházející ze stavovského principu. Herborský pobyt tak bezpochyby významně přispěl k formování Komenského myšlení.

Matrika herborské akademie i zdejšího pedagogia eviduje pro období 1584–1726 na 4166 osob.¹³² První studenti z Čech a Moravy se zapsali na zdejší akademii v roce 1595. Naprostá většina zápisů pochází z krátkého období let 1605–1611, kdy na herborské akademii vyučovali její nejslavnější pedagogové. Po Bílé hoře se v matrice objevuje pouze jedno jméno. S obdobnou strukturou zápisů se setkáváme i v matrice pedagogia. Jiří Pešek s Davidem Šamanem jej označili za školu s návštěvností omezenou na konkrétní dobu – roky 1605–1611. Nejvíce studentů se zde zapsalo v roce 1610. Značnou popularitu měla mezi nižší šlechtou. Velmi častá byla peregrinace na geograficky blízkou univerzitu v Marburku¹³³

Seznamy českých a moravských studentů pro roky 1575–1620¹³⁴ nám umožňují analyzovat stavovský původ inskribovaných. Z 33 českých studentů se v Herbornu ve vymezeném období imatrikulovalo 7 rytířů, 21 měšťanů (11 z Prahy), 1 pán,

¹²⁹ Ibid., s. 322.

¹³⁰ Howard HOTSON, *Johann Heinrich Alsted's Relations with Silesia, Bohemia and Moravia: Patronage, Piety and Pansophia*, Acta Comeniana: archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského 36, 1997, s. 13–35. Soukromé lekce u něj navštěvovali bratřští studenti Jan Litomil a Jan Stadius. M. RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence*, s. 322.

¹³¹ O vztahu Komenského k Herbornu Gerhard MENK, *Johann Amos Comenius und die Hohe Schule Herbhorn*, Acta Comeniana: archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského 32, 1989, s. 41–60.

¹³² Edici matriky akademie a pedagogia vydali G. ZEDLER – H. SOMMER (Hgg.), *Die Matrikel der Hohen Schule*, passim. Seznam českých a moravských studentů lze dohledat in: J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 119–121. Seznam českých a moravských studentů pedagogia vydal K. HRDINA, *Studenti z českých zemí*, s. 47–49.

¹³³ J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 185–189.

¹³⁴ Viz Příloha – Soupisy č. 5 a 6.

4 vesničané.¹³⁵ Všechny české studenty se podařilo identifikovat. Mezi 25 moravskými studenty rozpoznáváme 1 pána, 6 rytířů, 14 měšťanů, 2 vesničany a 2 nejisté.¹³⁶ Počet českých studentů je pouze mírně vyšší než moravských. Herbornská akademie příliš nelákala představitele panského stavu, imatrikuloval se zde pouze jeden z obou zemí. Naopak nejčastějšími návštěvníky byli měšťané, kteří tvoří polovinu až dvě třetiny zapsaných. Počet moravských studentů je zcela shodný s blízkou univerzitou v Marburku. Z 30 českých studentů zapsaných v Herbornu v letech 1605–1611 se jich 16 imatrikulovalo i na univerzitě v Marburku. V 11 případech je staršího data zápis z Herbornu. Zdejší škola tak mohla sloužit v této době v jistém smyslu jako přípravný vzdělávací ústav marburské univerzity, což jistě souvisí se zdejším pedagogiem.

Dále jsem sledoval proměnu peregrinací v čase.¹³⁷ Ačkoliv byla herbornská akademie založena již roku 1584, centrem reformovaného učení se stala až na přelomu 16. a 17. století. Tomu odpovídají i data o české a moravské peregrinaci – do roku 1604 zde studovali pouze 3 čeští a 3 moravští studenti, první zápisy se datují k roku 1595. Zájem českých studentů o Herborn spadá do velmi krátkého období let 1605–1611, kdy se zde zapsalo zbylých 30 jedinců. Moravské studenty nacházíme v Herbornu pravidelně od roku 1605 až do roku 1617, kdy se zde zapsali 4.

4.4 Marburk

Zásluhou knížete Filipa I. byla v Marburku založena první protestanská univerzita s cílem podporovat a šířit luterskou konfesi.¹³⁸ Výuka na čtyřech fakultách započala roku 1527. Plnoprávnou univerzitou byla však prohlášena až roku 1541 – teprve tehdy byl císař Karel V. ochoten uznat novou instituci a propůjčil jí právo udílet akademické grady. Vedle univerzity bylo založeno i nižší pedagogium. Kvůli moru se v průběhu 16. století mnohokrát stěhovala do blízkého Frankenberku. Díky štědrým stipendiím hessenských pánů se na ní dostávalo vzdělání širokým vrstvám obyvatel.¹³⁹

Zásluhu na postupně vzrůstajícím věhlasu univerzity měli luterští teologové Adam Krafft, Andreas Hyperius nebo Erhardt Schnepf. V 2. polovině 16. století se hesenská zemská univerzita stala důležitým místem náboženské propagandy a centrem politického dění. Významný odkaz zanechal i Aegidius Hunnius, který po svém příchodu na univerzitu v roce 1576 obnovil luterskou ortodoxii.

Po smrti knížete Filipa bylo Hesensko rozděleno na čtyři části, správa nad univerzitou však měla zůstat společná. Četné spory mezi dědici nakonec vedly k ovládnutí univerzity kalvinisticky smýšlejícím Mořicem z Kasselu, který roku 1605 započal s reformou univerzity v reformovaném duchu. Vyhnáním luterským teologům se podařilo založit univerzitu v Giessenu, která se stala přímým konkurentem marburské školy.

¹³⁵ Viz Příloha – Graf č. 3.

¹³⁶ Viz Příloha – Graf č. 4.

¹³⁷ Viz Příloha – Grafy č. 1 a 2.

¹³⁸ Stručný medailon univerzity viz: L. BOEHM – R. A. MÜLLER (Hgg.), *Universitäten und Hochschulen*, s. 260–263; K. GOLDMANN, *Verzeichnis*, s. 250–252; K. SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta*, s. 72. Podrobné dějiny viz Heinrich HERMELINK – Sigfried A. KAEHLER, *Die Philipps-Universität zu Marburg 1527–1927. Fünf Kapitel aus ihrer Geschichte (1527–1866)*, Marburg 1927.

¹³⁹ V letech 1564–1624 přibližně 100 stipendií pro 600 hessenských rodin. K. GOLDMANN, *Verzeichnis*, s. 250–252.

První dvě desetiletí 17. století bývají označována za dobu rozkvětu marburské univerzity. Právě během této doby na ni zavítala většina českých a moravských studentů. Na univerzitě v té době vyučovala celá řada významných profesorů a myslitelů raného 17. století.¹⁴⁰ Johannes Hartmann se stal roku 1609 historicky vůbec prvním profesorem chemie na akademické půdě. Jeho zeť Heinrich Petraeus, významný fyzik a spisovatel, zde zastával místo profesora medicíny.

V roce 1607 na univerzitě působil filozof Jacob Lorhard. Absolvent tübingenské univerzity a rektor gymnázia v St. Gallen je považován za prvního myslitele, který užil pojem „ontologie“. Jeho koncept zde diskutoval s Rudolfem Golclem. Ten byl již roku 1575 pověřen Vilémem Hesenským vedením pedagogia v Kasselu. O šest let později jej povolal na univerzitu v Marburku, kde postupně zastával profesuru fyziky, logiky, matematiky a etiky. Opakovaně byl volen děkanem filozofické fakulty a v roce 1611 se stal rektorem univerzity. V závěru 16. století a v první čtvrtině 17. století patřil k nejvýznamnějším filozofům v Říši. Na synodě v Dordrechtu byl zastáncem irénistického směru.

Prvním profesorem teologie na marburské univerzitě byl od roku 1608 Gregor Schönfeldt st. Jeho vliv na kalvinistickou reformu Hesenska byl zásadní. Častokrát byl také zván jako kazatel na knížecí dvůr a teologicky bránil kalvinistické reformy Mořice z Kasselu především proti giessenskému luteránovi Balthasaru Mentzerovi. Roku 1611 se stal prezidentem marburské konzistoře. Jeho syn Gregor Schönfeldt ml. zastával na univerzitě po zisku doktorátu obojího práva místo profesora rétoriky v letech 1616–1624.

Dlouholetým profesorem práva byl Johannes Goddaeus (či Goeddaeus). Doktorát obojího práva získal již roku 1585, vyučujícím se stal o rok později. Roku 1588 byl jmenován řádným profesorem práva a získal si reputaci jako vynikající učitel. Zastával i místo poradce nasavského knížete a roku 1593 se stal rektorem herbornské akademie. Následující rok však znovu přijal místo profesora práva v Marburku. V zásadním roce 1605 zastával místo rektora. Na univerzitě působil až do své smrti v roce 1632 a to přesto, že mu bylo nabídnuto místo profesora ve Frankfurtu nad Odrou, Heidelbergu, Helmstedtu, Franekeru, úřad starosty města Brémy a dokonce post královského poradce v Kodani. Poté, co byla univerzita roku 1624 podmaněna generálem Tillym a byla sloučena s giessenskou univerzitou pod správou knížete hesensko-darmstadtského, byl jedním z pouhých čtyř profesorů z Marburku, kteří byli pověřeni výukou na novém ústavu.

Matrika marburské univerzity eviduje pro období 1527–1652 na 12 835 osob.¹⁴¹ První studenti z Čech a Moravy se zapsali na zdejší akademii v roce 1577. Do roku 1605 se zde imatrikulovalo pouze 12 Čechů a Moravanů. Po kalvínské reformě zde nacházíme na 50 Čechů a 21 Moravanů. Nejvíce imatrikulací pochází z období 1606–1610. Posledního Moravana eviduje matrika k roku 1615 a Čecha k roku 1621. Dynamika peregrinace je zde obdobná jako na akademii v Herbormu.

Jiří Pešek s Davidem Šamanem ji označili za školu s omezenou návštěvností na konkrétní dobu – roky 1605–1611. Nejvíce českých studentů se zde zapsalo v roce 1608. Byla častou zastávkou při delších studijních cestách především do Nizozemí. Spolu s akademii

¹⁴⁰ Biografické údaje o profesorech pocházejí z databáze marburských profesorů dostupné online: <<https://professorenkatalog.online.uni-marburg.de/de/pkat/>> (citováno 26. dubna 2021).

¹⁴¹ Matriku editoval Iulius CAESAR (Hg.), *Catalogus studiosorum schole Marpurgensis per annos 1527–1628 descriptus*, I–IV, passim. Seznam českých a moravských studentů lze dohledat in: J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, s. 121–123.

v Altdorfu měla největší význam pro peregrinaci nižší šlechty. Velmi časté bylo studium i na geograficky blízké akademii v Herbornu.¹⁴²

Stavovský původ imatrikulovaných nám osvětlí seznamy českých a moravských studentů pro roky 1575–1620.¹⁴³ Z 61 českých studentů se v Marburku ve vymezeném období imatrikulovalo 5 pánů, 17 rytířů, 34 měšťanů (17 z Prahy), 2 vesničané a 3 studenti nejistého původu.¹⁴⁴ Mezi 25 moravskými studenty identifikujeme 6 pánů, 5 rytířů a 14 měšťanů.¹⁴⁵ Českých studentů v Marburku studovalo více než dvakrát tolik co moravských. Poměr zástupců jednotlivých stavů je relativně vyrovnaný, česká peregrinace se účastnilo více měšťanů. Podíl českých nobilitovaných studentů je obdobný jako v Basileji nebo Heidelbergu. Moravská peregrinace kopíruje stavovský profil studentů v Heidelbergu. Ze seznamů je možné vyzorovat častou peregrinaci z blízké herbornské akademie.

I v Marburku jsem sledoval proměnu peregrinací v čase.¹⁴⁶ Marburská univerzita byla založena již roku 1527, studenty z českých zemí však v její matrice sledujeme až v 70. letech 16. století. Jako důležitý se jeví rok 1576, kdy zde byla profesorem Aegidiem Hunniem obnovena luterská ortodoxie. V následujících dvou letech nalézáme v Marburku 7 českých a 1 moravského studenta. Jeroným Šlik byl dokonce dvakrát zvolen do funkce rektora. Zájem o zdejší univerzitu však záhy opadnul – v 80. letech se zde nezapsal ani jeden český či moravský student. V 90. letech evidujeme v matrice pouze po jednom rytíři z každé země, v letech 1600–1604 pak 3 zástupce rodu Tucharů ze Šoberova a jednoho Jihlavana.

Zásadní zlom představovala kalvínská reforma univerzity roku 1605. V období do roku 1612 se zde imatrikulovalo 47 (!) českých a 18 moravských studentů. Z pohledu české peregrinace na kalvínské vzdělávací ústavy se jedná o mimořádné číslo – každý rok se v Marburku zapsalo téměř 6 studentů, vrcholy představují roky 1608 a 1610 s 15, respektive 13 zápisy.¹⁴⁷ Hesenská univerzita se stala na krátkou dobu centrem českých kalvinistů. Většina moravských imatrikulací (18) spadá do téže doby, vrchol představuje rok 1608 s 6 zápisy. Marburk tak můžeme označit v této době za vysokoškolský ústav s největší frekvencí kalvínských studentů. Pouze 3 české a 4 moravské studenty eviduje matrika v letech 1613–1616.

Zajímavé je srovnání s peregrinací polských a litevských studentů.¹⁴⁸ První studenti z výše zmíněných zemí se zde zapisují na počátku 80. let, jedná se však pouze o 4 osoby. V 90. letech peregrinace zcela ustává. Většina zápisů spadá do období let 1601–1620 s průměrem 30 zápisů na desetiletí. Vrchol sledujeme v období 1606–1611 s 24 imatrikulovanými. Polské a litevské studenty v Marburku potkáváme ještě v období 1616–1620, kdy se jich tu zapsalo 16, poté však peregrinace zcela ustává.

¹⁴² J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 185–189.

¹⁴³ Viz Příloha – Soupisy č. 7 a 8.

¹⁴⁴ Viz Příloha – Graf č. 3.

¹⁴⁵ Viz Příloha – Graf č. 4.

¹⁴⁶ Viz Příloha – Grafy č. 1 a 2.

¹⁴⁷ Jak vyplývá z grafu č. 1, jedná se statisticky o zdaleka největší počet českých studentů na jedné ze sledovaných institucí v časovém úseku pěti let.

¹⁴⁸ D. ŻOŁĄDŹ – STRZELCZYK, *Peregrinatio academica*, s. 135–136.

4.5 Ženeva

Za založení *studia generale* na břehu Ženevského jezera vděčíme významnému reformátorovi Janu Kalvínovi.¹⁴⁹ Tomu chyběl vysokoškolský ústav, který by fungoval jako duchovní a náboženské centrum kalvinismu, a proto 5. června 1559 představil městské radě čtyřicetiletého Theodora Bezu jakožto prvního rektora, který ovlivnil teologické směřování školy na dalších 40 let. Záhy se z ní stalo vyhledávané kulturní ohnisko reformované Evropy.

Akademie byla založena s cílem vychovávat kazatele a úředníky. Důraz byl tedy položen především na studium teologie a práva, pěstována zde byla teologie práva o občanské odpovědnosti. Ženevská akademie neusilovala o papežské ani císařské svolení, kvůli čemuž postrádala právo udílet grady. Vydávala pouze tzv. „testimonium vitae ac doctrinae“, které bylo uznáváno na jiných kalvínských školách, především na nizozemských univerzitách, jako titul.¹⁵⁰

Ženevská akademie nebyla dělena na fakulty. Výuka zde probíhala podle tříd, které měly předepsané zkoušky z tradičních oborů. Nejdůležitější místo připadlo teologii. Důraz byl kladen i na přísnou disciplínu. Dozor nad akademií měla jak církev, tak i městská rada. Organizace školy se řídila příkladem staršího ústavu v Lausanne, odkud přišli i první vyučující včetně prvního rektora. Ženevská akademie se stala ohniskem kalvínské teologie a vyhledávaným mezinárodním vzdělanostním centrem a byla vzorem pro četné francouzské hugenotské akademie. Ženeva byla v té době označována za „Řím protestantů“.

Mezi profesory akademie nacházíme vyučující ze všech koutů Evropy. Jedním z nich byl puritánský teolog anglického původu Thomas Cartwright, který přišel roku 1571 z univerzity v Cambridgi diskutovat a vyučoval zde jeden rok. Po Bartolomějské noci našel v Ženevě útočiště i francouzský učenec a odchovanec pařížské univerzity Joseph Justus Scaliger, který proslul především rozšířením klasické historie o dějiny Peršanů, Babyloňanů, Židů nebo starověkých Egypťanů. Do roku 1574 zde vyučoval z Aristotela a Cicera.

Skot Henry Scrimgeour, diplomat a sběratel knih, byl roku 1563 pověřen ženevskou městskou radou vyučovat filozofii a později i civilní právo. Byl svědkem Kalvínovy smrti v roce 1564 a byl jedním z vykonavatelů jeho závěti. V roce 1570 vstoupil do ženevské městské rady. V tentýž rok se na něj obrátili ze Skotska, aby se stal vychovatelem budoucího krále Jakuba VI., pro své stáří však odmítnul. Prvním profesorem řečtiny se na akademii stal Kréťan Franciscus Portus, který úřad vykonával až do své smrti v roce 1581.

Učencem, který proslavil ženevskou akademii a učinil z ní vyhledávané vzdělanostní centrum tehdejší Evropy, byl Theodor Beza. Narodil se v burgundském městě Vezelai v červnu roku 1519. Vychovatelem mu byl Melchior Wolmar, který vyučoval řečtinu samotného Jana Kalvína. Beza později studoval právo na univerzitě v Orleansu a započal s právníkou praxí v Paříži. V roce 1548 vstoupil do Kalvínovy ženevské církve a o rok později byl jmenován profesorem řečtiny v Lausanne. Od roku 1559 vykonával úřad rektora

¹⁴⁹ Stručné informace k ženevské akademii přináší: L. BOEHM – R. A. MÜLLER (Hgg.), *Universitäten und Hochschulen*, s. 151–154. Monografickou prací o univerzitě je kniha Marco MARCASSI, *Histoire de L'Université de Genève 1559–1986*, Genève 1987. Z českého prostředí lze odkázat na text Amedeo MOLNÁR, *Rok 1559 v kalvínské reformaci*, Křesťanská revue 26, 1959, s. 144–149, který vyšel k jubilejnímu roku akademie. Dále pak stručný medailon K. SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta*, s. 78–79.

¹⁵⁰ W. FRIJHOFF, *Patterns*, s. 50.

ženevské akademie, na které vyučoval přes 40 let. Po Kalvínově smrti v roce 1564 se stal jeho životopiscem a jednou z vůdčích osobností reformovaného hnutí. Na úřady rezignoval v roce 1600, zemřel 13. října 1605 v Ženevě.

Vedle teologických spisů a polemik se soudobými mysliteli je důležitý jeho přínos bibliotice. Roku 1565 vydal trojjazyčnou edici Nového zákona – vedle řeckého textu byl paralelně umístěn text Vulgáty a vlastní Bezův překlad. Text byl opatřen poznámkami. Při přípravě druhého vydání roku 1582 využil dvou manuskriptů z 5. a 6. století – Codex Claromontanus, který objevil Beza v Clérmontu, a Codex Cantabrigensis, který je taktéž znám jako Bezův kodex a je v textové kritice Nového zákona označován písmenem D 05. Theodor Beza tak bezpochyby významně přispěl k lepšímu pochopení Nového zákona.

Udržoval četné kontakty s českým prostředím, dochované jsou například jeho dopisy adresované Václavu Budovcovi z Budova nebo Karlovi st. ze Žerotína.¹⁵¹ Blízký vztah si s ním vybuodoval Jiří Zikmund Prakšický ze Zástřizl, který se na akademii zapsal roku 1597 a za velkorysou částku odkoupil jeho knihovnu, kterou následně nechal převézt na svůj moravský hrad Buchlov. Jeho příbuzný Václav ml. Morkovský ze Zástřizl vydal roku 1597 sbírku Bezových básní.¹⁵² Intenzivní byla Bezova korespondence i se členy Jednoty bratrské.¹⁵³ Roku 1600 se jako preceptor Jana Kechela z Hollenštejna zapsal na ženevskou akademii Jan Opsimathes, vydavatel českého překladu Kalvínových Institutů, který připravil člen Jednoty bratrské odchovaný zahraničními univerzitami Jiří Strejc-Vetter.¹⁵⁴

Zájem českých a moravských studentů o Ženevu se dá rozdělit do dvou etap.¹⁵⁵ Tu první představuje přelom 70.–80. let, kdy na zdejší akademii studoval i Karel st. ze Žerotína nebo budoucí bratrský kněz Jan Lanecký, který měl rozhodující vliv na formování mladého Jana Amose Komenského. Druhou etapu potom představuje počátek 17. století, konkrétně roky 1600–1609. Při pohledu do rektorské knihy se tak zdá, že konec Bezova rektorství a jeho smrt v roce 1605 neznamenal konec zájmu o zdejší akademii.

Především kvůli geografické vzdálenosti je počet imatrikulovaných českých a moravských scholárů nižší, po roce 1600 se však jedná o univerzitu se stálou návštěvností. Často představovala konečnou univerzitu delší studijní cesty, peregrinovalo se na ni nejčastěji z Marburku nebo Heidelberku.¹⁵⁶ Ve srovnání s ostatními kalvínskými vysokoškolskými ústavy překvapuje vyrovnaný počet moravských i českých studentů (24 ku 28). Ženeva byla častým cílem pánů, jedná se o 22 z celkového počtu 55 imatrikulovaných, což vzhledem k finanční náročnosti spojené s pobytem ve zdejším městě ani nepřekvapuje. Po Bílé hoře se zde zapisuje ještě 6 studentů, ale pouze do roku 1626, pak peregrinace ustává.

Stavovský původ zapsaných v Ženevě nám osvětlí seznamy českých a moravských studentů pro roky 1575–1620.¹⁵⁷ Z 28 českých studentů se ve vymezeném období imatrikulovalo

¹⁵¹ L. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *Etudiants tchèques*, především s. 41–50; Julius GLÜCKLICH (ed.), *Nová korespondence Václava Budovce z Budova z let 1580–1616*, Praha 1912, podle rejstříku.

¹⁵² O styku moravských rytířů z rodu Zástřizlů s Theodorem Bezou: O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování*, s. 64–69.

¹⁵³ *Ibid.*, s. 11–13.

¹⁵⁴ Antonín KOSTLÁN, *Jiří Strejc a Jan Opsimathes – apoštolové českého kalvinismu*, Historie – Otázky – Problémy 1, 2009, s. 35–55.

¹⁵⁵ Rektorskou knihu vydal S. STELLING-MICHAUD (ed.), *Le livre du recteur de*, passim.; soupis studentů poprvé vydal I. HANUŠ, *Seznam Čechů*, s. 99–103; z výše zmíněné edice matriky vyšel aktualizovaný seznam, který pořídil O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování*, s. 13–14.

¹⁵⁶ J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 185–189.

¹⁵⁷ Viz Příloha – Soupisy č. 9 a 10.

8 pánů, 9 rytířů, 10 měšťanů (6 z Prahy) a 1 student nejistého původu.¹⁵⁸ Mezi 25 moravskými studenty identifikujeme 13 pánů, 5 rytířů, 2 měšťany, 1 vesničana a 2 studenty nejistého původu.¹⁵⁹ Počet českých studentů jen mírně převyšuje moravské. Oproti ostatním čtyřem sledovaným ústavům tvoří většinu studentů představitelé zemské nobility – v případě Čechů 17 z 28, u Moravanů dokonce 18 z 23. Nejvyššího poměru zde dosahují páni, u Moravanů více než polovinu zde zapsaných. Studium v Ženevě bylo finančně náročné, a mohli si ho tak dovolit pouze ti nejbohatší. Město představovalo také oblíbenou zastávku na delších kavalírských cestách, které následně vedly do Francie či severoitalských měst.

Druhou sledovanou kategorií jsou proměny peregrinací v čase.¹⁶⁰ Ženevská akademie byla založena roku 1559, prvního českého studenta však eviduje zdejší rektorská kniha až k roku 1579, moravského o tři roky dříve. V letech 1580–1584 byla poměrně hojně navštěvovaným ústavem českých studentů, což dokumentuje 8 zápisů. Moravské 4 zápisy pocházejí z akademického roku 1581/1582. V 90. letech zájem o zdejší akademii upadl – nezapsal se ani jeden český student a pouze 3 Moravané v letech 1596–1597. Ačkoliv roku 1600 rezignoval Theodor Beza na své úřady, sledujeme největší počet inskripcí až po tomto datu. V období 1600–1604 to byli 2 čeští a 6 moravských studentů, v letech od Bezovy smrti roku 1605 do námi vymezeného roku 1612 dokonce 10 Čechů a 5 Moravanů. Z pohledu české peregrinace není bez zajímavosti 7 inskripcí v období 1613–1619, které činí z ženevské akademie nejnavštěvovanější ze sledovaných vzdělávacích ústavů v tomto období.

5. Analýza českých a moravských studentů na vybraných kalvínských školách v období 1575–1620

5.1 Stavovský profil sledovaných studentů

Ve sledovaném období let 1575–1620 můžeme na vybraných kalvínských ústavech nalézt 268 imatrikulací 197 českých studentů. Celkem 37 studentů nacházíme na dvou ze sledovaných škol (18,8 %) a jména 17 studentů dokonce ve třech matrikách (8,6 %). Peregrinace mezi sledovanými ústavu tak byla poměrně běžným jevem.

První analyzovanou kategorií byl stavovský původ inskribovaných.¹⁶¹ Podle stavovského původu rozdělují studenty na pány, rytíře, měšťany a venkovany. Za měšťany jsou v této práci označeni studenti, kteří pocházeli z královských i vrchnostenských měst. Ti byli sice v jistém smyslu poddanými, zároveň ale byli držiteli městského práva v příslušném městě. Do skupiny měšťanů dále řadím erbovníky, tedy měšťany s právem užívat erb. Venkovany jsou míněny výslovně osoby pocházející z venkovských obcí bez oficiálního statutu města.

Nejpočetnější skupinou českých studentů byli měšťané (103 osob – 52,8 %), následováni rytířstvem (58 osob – 29,3 %) a panstvem (17 osob – 8,5 %), vesničané tvořili nepočetnou složku větších studijních skupin (7 osob – 3,4 %). Nepodařilo se identifikovat 12 jedinců (6 %). Poměr imatrikulací v podstatě odpovídá stavovskému profilu studentů – 27 panských

¹⁵⁸ Viz Příloha – Graf č. 3.

¹⁵⁹ Viz Příloha – Graf č. 4.

¹⁶⁰ Viz Příloha – Grafy č. 1 a 2.

¹⁶¹ Viz Příloha – Graf č. 3.

(10 %), 85 rytířských (31,7 %), 136 měšťanských (50,7 %), 71 pražských (26,5 %), 8 vesnických (3 %) a 12 nejistých (4,5 %). Rytíři a bohatí měšťané tvořili dohromady více než 80 % všech českých inskribovaných osob.

Bližze se zaměřím na české měšťany. Pokusím se analyzovat, zda měla existence bratrského sboru ve městě či kladný vztah vrchnosti k Jednotě bratrské vliv na počet studentů na sledovaných školách. Největší skupinu představuje 54 studentů z měst pražských, více než čtvrtina všech zapsaných. Všechny 71 imatrikulaci je rozděleno mezi všech 5 sledovaných ústavů a časové rozložení odpovídá celku českých studentů bližze analyzovanému v další kapitole. Pražský sbor Jednoty bratrské byl zvláště aktivní v době po vydání Rudolfova Majestátu.¹⁶²

V tabulkách nacházíme jména 23 studentů z 15 dalších českých královských měst. Z 12 měst se imatrikuloval pouze jeden student. Jedná se o Kadaň, Karlovy Vary, Klatovy, Kouřim, Kutnou Horu, Louny, Mělník, Rakovník, Stříbro, Sušici, Tábor, Žatec. Pouze 3 města zaznamenala více než jeden zápis – 5 studentů pocházelo z Chebu, 4 z Litoměřic a 2 z Hradce Králové. Bratrský sbor se nenacházel ani v jednom z nich. Prameny evidují pouze malé skupiny či kazatelské stanice v Žatci, Klatovech, Lounech, Mělníku, Litoměřicích a Hradci Králové.¹⁶³ Chebští studenti studovali až na jednu výjimku v Heidelbergu. Vztah k Jednotě bratrské máme doložitelný u 3 studentů z Litoměřic, členů erbovní rodiny Mrázů z Milešovy, kteří měli rodinné vazby na Sixty z Ottersdorfu, členy pražského sboru Jednoty.¹⁶⁴

Studenti z českých královských měst nejčastěji studovali v Heidelbergu (9 zápisů), Marburku (7) a Basileji (5). Méně pak v Herbornu (4) a Ženevě (2). Z časového hlediska zaujme fakt, že 6 z celkového počtu 15 českých studentů zapsaných v období 1575–1580 pocházelo z královských měst. Větší podíl studentů z královských měst v dřívějším období dokládá i poměr 13 studentů zapsaných v letech 1575–1595, oproti pouhým 10 studentům imatrikulovaným v letech 1600–1620. Ze 137 českých studentů evidovaných na sledovaných školách v období „zlatého věku české akademické peregrinace“ (1605–1612) pocházelo pouze 8 z královských měst.

Z 16 poddanských měst se imatrikulovalo 25 studentů.¹⁶⁵ V 9 městech, z kterých studovalo 11 scholárů, nenacházíme žádné vazby na Jednotu bratrskou – jedná se o Frýdlant, Hostinné, Poděbrady, Přísečnici, Jáchymov, Žebrák, Lovosice, Rakovník a Ostrov. Jeden student pocházel z Chotěboře, kde existovala pouze malá bratrská skupina, a taktéž z Lito-myšle, kde byla Jednota pronásledována vrchností.¹⁶⁶

Důležitost vazby mezi počtem studentů a existencí bratrského sboru či bratrské šlechty dokládá 12 studentů z 5 měst, splňující toto kritérium. Hodějovští z Hodějova, jejichž 6 členů nacházíme v seznamech, spravovalo město Milevsko, odkud se zapsali 4 jedinci na sledovaných ústavech. I Hrzány z Harasova, vrchost města Lanškroun se 3 studenty, evidujeme na

¹⁶² O. FEJTOVÁ, *Jednota bratrská*, passim.

¹⁶³ F. HREJSA, *Sborové*, passim.

¹⁶⁴ O. FEJTOVÁ, *Jednota bratrská*, s. 66, 74 a 137.

¹⁶⁵ Počty komplikuje změna statutu některých měst v průběhu studovaného období – královským městem se stal Rakovník (1588), Mladá Boleslav (1600) i Týn nad Vltavou (1609), studenti z těchto měst nacházíme na univerzitách i dříve. Královské město Ostrov bylo v tomto období v zástavě Šliků.

¹⁶⁶ F. HREJSA, *Sborové*, s. 38.

počátku 17. století na kalvínských školách. Zbýlých 5 studentů pocházelo z Horažďovic (2), Týna nad Vltavou (2) a Mladé Boleslavi, kde jsou doložené sbory Jednoty.¹⁶⁷

V matričních záznamech evidujeme většinu studentů z českých poddanských měst ve dvou krátkých úsecích. 11 studentů se imatrikulovalo v letech 1578–1587, stejný počet v letech 1606–1612. Studenti z českých poddanských měst nejčastěji studovali v Heidelbergu (11 zápisů), Basileji (9) Marburku (6) a Herbornu (6). Pouze 2 studenty nacházíme v Ženevě.

Podobně se zaměříme i na celek moravských studentů. V období let 1575–1620 nacházíme na vybraných školách v Basileji, Herbornu, Heidelbergu, Marburku a Ženevě 171 imatrikulací 126 moravských studentů. Celkem 27 studentů navštívilo alespoň 2 sledované školy (21,4 %), 9 studentů se imatrikulovalo na třech (7,1 %).

Zajímavé skutečnosti vyplývají z pohledu na stavovský původ moravských inskribovaných studentů.¹⁶⁸ I zde tvořili nejpočetnější skupinu měšťané (45 osob – 35,7 %). Zástupci panského stavu (32 osob – 25,4 %) o jednoho zástupce předčili stav rytířský (31 osob – 24,6 %). Nepočetnou skupinu představují moravští vesničané (6 osob – 4,8 %). Nepodařilo se identifikovat 12 moravských studentů (9,5 %). Moravští nobilitovaní tak tvořili přesně 50 % ze všech sledovaných moravských studentů. Největší podíl na tom mají zástupci rodu pánů ze Žerotína, kterých v matrikách nalézáme celkem 9. I mezi moravskými studenty poměr imatrikulací v podstatě odpovídá stavovskému profilu studentů – 45 panských (26,3 %), 40 rytířských (23,4 %), 63 měšťanských (36,8 %), 8 vesnických (4,7 %) a 15 nejistých (8,8 %).

Z moravských královských měst nacházíme na kalvínských univerzitách pouze 7 studentů – 3 z Olomouce, 2 z Brna a 2 z Jihlavy. Až na jednu výjimku, jihlavského studenta Jakuba Reimana zapsaného 1601 v Marburku, se všichni zapsali na tradičních univerzitách v Basileji a Heidelbergu. Zajímavější je pohled na studenty z měst poddanských, kterých nacházíme ve vybraném období 34. Zaměřím se především na vztah a souvislosti mezi scholáry, vrchností a Jednotou bratrskou, jejímiž členy v hojném počtu byli.¹⁶⁹

Nejvíce moravských měšťanů, přesně 7, se imatrikulovalo ze Strážnice. Bratrský sbor fungoval ve městě již od 15. století. Spolu s ním byla ve Strážnici i škola, na které se vzdělával mimo jiné i mladý Komenský. Strážnice náležela na přelomu století Žerotínům. Zásadní vliv pánů ze Žerotína na zahraniční studium měšťanů dokládá i 5 studentů z Valašského Meziříčí a 3 studenti z Přerova, dvou měst jejich dominia. V pramenech jsou doloženy bratrské sbory i školy v obou městech. Pro přerovskou školu si Karel st. ze Žerotína vyžádal řád školy v St. Gallen od basilejského profesora Amanda Polana z Polandsdorfu.

Důležitost vztahu mezi vrchností a bratrskými studenty putujícími do zahraničí dokládají i další příklady. Hojný počet 6 studentů se vzdělával v zahraničí z Uherského Brodu. Ten byl až do roku 1611 v držení pánů z Kunovic, jejichž dva členy nacházíme v seznámech, a kteří podporovali místní prosperující sbor Jednoty. Třebíč, která patřila na přelomu století příznivci Jednoty Smilovi Osovskému z Doubravic, byla rodištěm 3 scholárů. I zde evidují prameny bratrský sbor, špitál a školu. Zapomenout nesmíme ani na Kounice, z jejichž rodu

¹⁶⁷ Ibid., dle rejstříku.

¹⁶⁸ Viz Příloha – Graf č. 4.

¹⁶⁹ F. HREJSA, *Sborové*, dle rejstříku hesla jednotlivých sborů.

5 (!) členů čteme v seznamech. S jejich svolením vyrostl ve Slavkově v 2. pol. 16. století prosperující bratrský sbor, jehož členy mohli být 2 studenti v Basileji a Herbornu.

Bratrský sbor se nacházel také ve Fulneku, odkud evidujeme 2 studenty, v Tovačově, Dačicích (po 1 studentovi) a v Hranicích, kde působil jako kněz Jiří Strejc-Vetter, jehož dva synové patří mezi nejslavnější bratrské studenty. Zbývají pouze dvě města po 1 studentovi. V Moravských Budějovicích není bratrský sbor doložen, ale o několika členech Jednoty, kteří zde působili, bezpečně víme. Ani ve Velkém Meziříčí není doložen sbor, zdejšího studenta Adama Hubera z Riesenpachu, budoucího rektora Karlovy Univerzity, však nemůžeme označit za bratrského studenta.

Ze srovnání vyplývá, že české kalvínské peregrinace se nejvíce účastnili měšťané, především pak Pražané. Zástupci panského stavu tvořili pouze málo početnou skupinu imatrikovaných. Moravská peregrinace byla orientována více na nobilitované, především na zástupce vyšší šlechty. Ta organizovala studijní skupiny, jejichž vedením byl pověřen preceptor. Až na malé výjimky je zřejmé, že česká i moravská peregrinace probíhala odděleně – v rámci studijních skupin zřídka kdy potkáváme příslušníky obou zemí. Jednu z výjimek představovali preceptoři, kteří byli vybíráni bez ohledu na svůj zemský původ.

5.2 Proměny dynamiky peregrinace v čase (1575–1620)

Druhou sledovanou kategorií představovaly proměny peregrinace v čase.¹⁷⁰ Sledované roky 1575–1620 můžeme rozdělit do pěti období, ve kterých si budeme všimnout počtu českých a moravských studentů, podílu z celku sledovaných studentů i podílu na celkovém počtu imatrikovaných na daném ústavu.

První období lze vymezit roky 1575–1589. Českých zápisů shledáváme v matrikách celkem 59, což představuje 22 % z celkového počtu imatrikulací. Moravských studentů se imatrikulovalo 22, tedy 13 %. Nejvíce českých studentů se v této době imatrikulovalo v Heidelbergu (24; 40 %), poté v Basileji (19; 32 %) a Ženevě (9; 15 %). Marburk byl v této době luteránský, zaznamenáváme v jeho matrice 7 českých studentů (12 %). V období let 1576–1583, kdy se k luterské konfesi hlásil i Heidelberg, se nejčastěji vyhledávaným kalvínským ústavem stala basilejská univerzita (9 zápisů). U Moravanů taktéž sledujeme oblibu Heidelbergu (9; 41 %), následuje shodně Basilej (6; 27 %) i Ženeva (6; 27 %). Pouze jeden Moravan se zapsal na tehdy luterské univerzitě v Marburku. Heidelberská univerzita však začala být navštěvována až po roce 1584, do té doby byla vyhledávána především Ženeva – všech 6 zápisů pochází z doby do roku 1583.

Druhé období představují roky 1590–1599. Českých imatrikulací lze nalézt 24, což představuje 9 % z celkového počtu. Moravanů evidujeme taktéž 24, tedy 14 % ze všech zápisů. V 90. letech sledujeme značný úbytek českých peregrinujících studentů, naopak počet moravských studentů mírně stoupl. Přední univerzitou z hlediska akademické peregrinace českých studentů byl v tomto období Heidelberg (14; 58 %), následován Basilejí (6; 25 %). Marburská univerzita i ženevská akademie byly navštěvovány pouze sporadicky (3 a 2 zápisy), ani jeden český student se nezapsal v Herbornu. Více než polovina moravských zápisů z této doby pochází z matriky univerzity v Basileji (15; 62,5 %). Druhé místo

¹⁷⁰ Viz Příloha – Grafy č. 1, 2 a především 5.

zaujal Heidelberg (4; 17 %), třetí místo Ženeva (3; 12,5 %). Pouze jednoho studenta nacházíme shodně v Marburku i Herbornu.

Třetí období lze vymezit roky 1600–1604.¹⁷¹ Počet českých imatrikulací dosáhl hodnoty 24 (9 % z celku), moravských 36 (21 %). Na počátku 17. století tedy sledujeme zvýšení zájmu o akademickou peregrinaci na kalvínské ústavy především ze strany moravských studentů. Pro české studenty byla v tomto období nejatraktivnější Basilej (14; 62,5 %). Několik studentů se zapsalo i v Heidelbergu (5; 21 %), Marburku (3; 12,5 %) a Ženevě (2; 8 %). Atraktivitu švýcarské univerzity v Basileji v tomto období potvrzuje i zájem velkého počtu moravských studentů (25; 69 %). Druhou pozici lze přisoudit Ženevě (6; 17 %), zbylé tři školy byly navštěvovány pouze sporadicky (2 zápisy v Heidelbergu a Herbornu, 1 v Marburku).

Čtvrté období let 1605–1612 může být považováno za „zlatý věk české akademické peregrinace“.¹⁷² Důležitou roli sehrála marburská univerzita, která se právě roku 1605 stala kalvínskou. Na vybraných vzdělávacích ústavech lze v tomto období nalézt 137 českých studentů, což je 51 % z celkového počtu s průměrem více než 17 českých zápisů ročně.¹⁷³ I moravských studentů nacházíme v tomto období nejvíce, přesně 56, což je 33 % z celku. Vezmeme-li však v potaz poměr studentů zapsaných v jednom roce, pak dosahuje mírně nižší hodnoty, než pro období let 1600–1604 – 7,2 ku 7 zápisům za rok. Největší zájem jevíli čeští studenti právě o Marburk (47; 34 %), následně o Herborn (30; 22 %), Basilej (27; 20 %) a Heidelberg (23; 17 %). Nejmenší počet 10 studentů se zapsal v daleké Ženevě (7 %). Podobný obraz sledujeme i u moravských scholárů. První místo zaujal Marburk (18; 32 %), druhé Herborn (15; 27 %), třetí Basilej (10; 18 %) a čtvrté Heidelberg (10; 14 %). U ženevského jezera tehdy studovalo 5 moravských studentů (9 %).¹⁷⁴

Poslední období spadá mezi roky 1613–1620. U českých studentů sledujeme zásadní snížení zájmu – za celé období se jich imatrikulovalo na sledovaných ústavech 24 (9 %). I počet moravských peregrinujících klesl na 33 (19 % a přibližně 4 imatrikulování ročně), nejedná se však zdaleka o tak dramatický propad. České studenty nacházíme především v Heidelbergu (24; 42 %), druhé místo poprvé zaujala Ženeva (7; 29 %). Pouhé 4 studenty nacházíme v Basileji (17 %), ještě o jednoho méně v Marburku (12,5 %). Žádný český student se nezapsal na akademii v Herbornu, která patřila v předchozí době k nejvyhledávanějším ústavům. Moravské studenty nejčastěji potkáváme v Basileji (10; 30 %), Heidelbergu (9; 27 %) a Herbornu (7; 21 %). Menší zájem byl o Marburk (4; 12 %) a Ženevu (3; 9 %).¹⁷⁵

Ve zkoumaném období 1575–1620 nacházíme na vybraných univerzitách a akademiích celkem 268 imatrikulací českých studentů.¹⁷⁶ Největší počet 76 imatrikulací zaznamenává-

¹⁷¹ Vývoj české a moravské peregrinace v letech 1600–1620 lze detailně sledovat na Grafu č. 6 v Příloze.

¹⁷² Jiří Pešek s Davidem Šamanem našli v rozmezí let 1605–1612 153 z 242 studentů kalvínských škol pro období 1596–1620, tedy přibližně 63 %. J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 187.

¹⁷³ Podrobně je toto období znázorněno na Grafu č. 7 – viz Příloha.

¹⁷⁴ Porovnání české a moravské peregrinace v letech 1605–1612 znázorňuje Graf č. 8 – viz Příloha.

¹⁷⁵ Pro úplnost je potřeba doplnit, že v roce 1611 bylo založeno brémské gymnázium, které se stalo vyhledávaným ústavem českých (16 zápisů) i moravských studentů (13 zápisů). Tvrzení o poklesu především české peregrinace je však tímto pouze zmírněno. Brémské gymnázium je tak dalším případem ústavu, který hrál důležitou roli v rámci kalvínské akademické peregrinace v krátkém časovém úseku. Seznam českých a moravských studentů v Brémách podává Otakar ODLOŽILÍK, *Recenze na práci Alfred Schmidtmayer, Die Beziehungen des Bremer Gymnasium Illustrte zu J. A. Comenius und den mährischen Brüdern*, Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 583–588.

¹⁷⁶ Viz Příloha – Graf č. 9.

me v Heidelbergu (28,3 %), který se taktéž stal nejnavštěvovanější univerzitou v prvním, druhém a pátém období. Na basilejské univerzitě se zapsalo 70 českých studentů (26,1 %). Zdejší vysoké učení se stalo nejvyhledávanějším ústavem ve třetím období, důležitou roli hrála i v prvním a druhém období. Třetí místo pomyslného žebříčku české peregrinace zaujala univerzita v Marburku s 61 zápisy (22,8 %). Hesenská univerzita byla nejčastěji vyhledávaným ústavem ve čtvrtém období, do kterého také spadá více než 77 % všech marburských zápisů. Blízká akademie v Herbornu byla až na tři výjimky navštěvována pouze v letech 1605–1611, kam spadá 30 imatrikulací (12,3 %). Rektorská kniha ženevské akademie zná jména 29 českých studentů (10,8 %). Svoji důležitost sehrála v prvním a především v pátém období.

Moravských imatrikulací zaznamenávají matriky vybraných škol v období 1575–1620 na 171.¹⁷⁷ Největší počet 66 studentů sledujeme na univerzitě v Basileji (38,6 %), která se stala nejnavštěvovanějším ústavem v druhém, třetím a pátém období. Druhé místo patří Heidelbergu s 32 inskribovanými (18,7 %), zásadní důležitost měl v prvním a také pátém období. O třetí místo se dělí dvě hesenská centra kalvínské reformace – Herborn a Marburk. Na obou se imatrikulovalo 25 moravských studentů (14,6 %) a byly navštěvovány především ve čtvrtém období. Skupina 22 moravských studentů se zapsala na akademii v Ženevě (12,9 %), atraktivní byla především v prvním období.

5.3 Aktualizované soupisy českých a moravských studentů na reformovaných vysokých školách (1575–1620)

Soupisy studentů konkrétních univerzit jsou hojně užívaným a pro práce analytického charakteru takřka nezbytným zdrojem informací. Při bližším pohledu do edic matrik vybraných pěti vzdělávacích ústavů však vyšlo najevo, že doposud užívané soupisy jsou mezerovité. Každý z autorů soupisů navíc užíval jiný klíč k výběru jmen i odlišný způsob sestavení soupisu. Josef Vítězslav Šimák vypsaly studenty z Herbornu, Heidelbergu a Marburku podle jednotlivých zemí metodou transliterace.¹⁷⁸ Kvůli úspoře místa se však rozhodl podobu jmen zkracovat, což ztěžuje identifikaci jedinců. Ještě méně přehledné jsou datace zápisů. Karel Hrdina přistoupil k seznamům trochu odlišně.¹⁷⁹ Jména jsou z edice matriky vypsána celá, chybí tu však rozdělení na jednotlivé země, které určuje pouze písmeno B nebo M za jménem, je-li v matrice uvedeno. V Hrdinových seznamech se však objevují i příslušníci hornoslezské šlechty, což využití pro případné analytické práce o českých či moravských studentech komplikuje.

Karel Sita užíval pro svůj seznam basilejských studentů přímo rukopis matriky.¹⁸⁰ Dodnes užívaná edice vycházela až po vzniku soupisu na přelomu 50. a 60. let 20. století. Jména jsou v soupise uvedena vždy ke konkrétnímu roku, chybí však přesnější časové určení, i když ho matrika poskytuje. Karel Sita taktéž uvádí vedle českých a moravských studentů scholáry z Opavy a okolních slezských měst. Některá jména jsou vypsána ve zkrácené formě. Výpis se navíc neobešel bez chyb a mezer, na které upozornil již Adolf Turek.¹⁸¹

¹⁷⁷ Viz Příloha – Graf č. 9.

¹⁷⁸ J. V. ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska*, passim.

¹⁷⁹ K. HRDINA, *Studenti z českých zemí*, passim.

¹⁸⁰ K. SITA, *Studenti z českých zemí*, passim.

¹⁸¹ A. TUREK, *Význam univerzitních matrik*, s. 164–168.

Všechny zmíněné seznamy jsou sporadicky opatřeny poznámkami s odkazem na literaturu k vybranému studentovi. Mimořádná je v tomto ohledu práce Otakara Odložilíka, který si nejprve vypsál jména českých a moravských studentů v Ženevě a následně se pokusil o jejich identifikaci.¹⁸² Pozorný čtenář jeho knihy si však povšimne, že při bližším průzkumu se podařilo Odložilíkovi najít na ženevské akademii ještě pár dalších jedinců.¹⁸³ Seznam uvedený na prvních stranách jeho knihy však aktualizován nebyl. Odložilíkův seznam se liší od čtyř výše uvedených odlišnou metodou výpisu jmen – uvádí pouze jejich počestný tvar. S těmito jmény se však běžně setkáváme v historické literatuře, překlad jmen tak napomáhá k snadnější identifikaci jedinců. Seznam ženevských studentů však postrádá konkrétní data imatrikulací, ačkoliv je matrika uvádí.

Při bližším pohledu do edic vybraných studijních ústavů se navíc podařilo dohledat několik jmen, která autorům soupisů unikla. Výše uvedené důvody vedly k potřebě vytvořit seznamy nové, aktualizované. Ty jsou rozděleny do pěti sloupců – rok zápisu, den či měsíc zápisu, česká podoba jména studenta, přesný přepis jména z matriky a stav studenta. Seznamy jsou rozděleny podle historických zemí na české a moravské scholáry, což odpovídá i zápisům v matrikách. Při transliteraci jmen byl vynechán původ, tedy *Bohemus*, *Moravus* či *Marcomannus*, případně označení *eques*.

K identifikaci jedinců bylo užito biografických slovníků a databázových prací. Šlechtické studenty a erbovníky se podařilo rozpoznat na základě hesel v *Ottově slovníku naučném*¹⁸⁴ a prací Augusta Sedláčka,¹⁸⁵ Jana Halady¹⁸⁶ a Josefa Pilnáčka.¹⁸⁷ Literárně činné jedince lze určit díky monumentální *Rukověti humanistického básnictví*,¹⁸⁸ případně v právně-historickém kompendiu Josefa Jirečka.¹⁸⁹ Vychovatele šlechtické nobility prosopograficky zpracoval Martin Holý.¹⁹⁰ Bratrské studenty zachycují v krátkých biogramech Jiří Just¹⁹¹ a Markéta Růčková¹⁹² v edicích písemností z archivu Matouše Konečného. Členy pražského sboru Jednoty bratrské v biogramech podchytila Olga Fejtová.¹⁹³ Některé bratrské studenty se podařilo dohledat v pracích Ferdinanda Hrejsy¹⁹⁴ a Lenky Bobkové.¹⁹⁵

Při sestavování seznamů jsem se musel vypořádat s několika problémy. Prvním bylo vymezení zkoumaného období. Za koncový rok byl vybrán významný milník v dějinách akademické peregrinace – rok 1620. V tomto smyslu následují starší práce Františka

¹⁸² O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování*, passim.

¹⁸³ Jedná se například o Viléma z Valdštejna zapsaného 1619.

¹⁸⁴ *Ottův slovník naučný*, I–XXVIII, Praha 1888–1909.

¹⁸⁵ AUGUST SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika*, II, *Část zvláštní*, Praha 1925; TÝŽ, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, I–XV, Praha 1882–1927.

¹⁸⁶ JAN HALADA, *Lexikon české šlechty: erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti*, Praha 1999.

¹⁸⁷ JOSEF PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Velehrad 2004.

¹⁸⁸ JOSEF HEJNIC – JAN MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, I–VI, Praha 1966–2011.

¹⁸⁹ JOSEF JIREČEK, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku: ve spůsobě slovníka životopisného a knihoslovného*, Praha 1875–1876.

¹⁹⁰ M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, passim.

¹⁹¹ J. JUST (ed.), *Kněžská korespondence*, passim.

¹⁹² M. RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence*, passim.

¹⁹³ O. FEJTOVÁ, *Jednota bratrská*, passim.

¹⁹⁴ F. HREJSA, *Sborové*, passim.

¹⁹⁵ LENKA BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999.

Šmahela s Miroslavem Trucem,¹⁹⁶ Jiřího Peška s Davidem Šamanem¹⁹⁷ a Kateřiny Schwabikové.¹⁹⁸ Rok 1575 byl vybrán s ohledem na možnost postihnouti proměny dynamiky kalvínské peregrinace v rozmezí téměř 50 let.

Jistý problém představovala i ne vždy jistá zemská identita jedinců. Vedle běžného označení *Moravus* či *Bohemus* bylo možné narazit na podobu *Marcomannus*. Především studenti z Prahy jsou však často uvedeni pouze jako *Pragensis*, což se v mimořádných případech týkalo i několika dalších měšťanů z jiných měst. V matrikách se sporadicky objevila jména bezpochyby slovanská bez udání země původu, často ve studijní skupině vedené šlechtickým synkem.¹⁹⁹ V jednom případě se pak stalo, že otec narozený v Čechách se v průběhu života přestěhoval na Moravu, jeho syn se tak objevuje v seznamech Moravanů.²⁰⁰

Další kategorii představoval stav. Bylo rozhodnuto uvádět stav imatrikulaného studenta v době zápisu. Proto je např. Adam Budovec z Budova uveden jako rytíř. Zahrádkové ze Zahrádky byli povýšeni do panského stavu v roce 1615. Zástupce rodu imatrikulaného do tohoto data uvádím jako rytíře, pozdější již jako pány. Naopak jméno je uvedeno v podobě běžně užívané ve výše uvedené literatuře a to přesto, že byl např. jedinci udělen predikát až v pozdější době. Zohledněna byla co nejsnazší identifikace studenta.

6. Závěr

Přelom 16. a 17. století představuje nejobsáhleji zmapované období české a moravské akademické peregrinace. Souvisí to v první řadě se zájmy mnohých historiků o problematiku českého stavovského povstání, případně o životní osudy exulantů v čele s Janem Amosem Komenským. Mimořádnému zájmu se těší především studenti Jednoty bratrské nebo jejich sympatizanti z řad nobilitovaných.

Dodnes užívané seznamy studentů, pořízené nejčastěji z edic matrik příslušných ústavů, se při bližším ohledání ukázaly jako mezerovité a formálně nejednotné. Tvorbou „aktualizovaných“ seznamů českých a moravských studentů v letech 1575–1620 na vybraných pěti kalvínských ústavech se tak stala jedním z hlavních cílů této práce. Aktualizované seznamy mají představovat určitý mezistupeň mezi již nedostatečnými a mezerovitými starými seznamy a komplexní prosopografickou databází. Nové seznamy se následně snažím analyzovat v průběhu času a na základě stavovského původu. Předmětem práce se dále staly trendy ve vzdělávání na kalvínských vzdělávacích ústavech v Říši na přelomu 16. a 17. století, které nebyly dosud tematizovány.

Pozornost byla věnována i fenoménu akademické peregrinace ve středoevropském srovnání – vedle českých a moravských studentů se obsáhleji zabývám scholáry z Polska a Uherska. Jedná se o národy, které neměly v 16. století rozšířenou síť univerzit a pro obyvatele jejich zemí tak byla akademická peregrinace často jedinou možností, jak dosáhnout vyššího lékařského, právníckého nebo teologického vzdělání. Srovnání české, moravské, polské a uherské peregrinace vykazuje mnohé podobnosti, ale i zajímavé odlišnosti.

¹⁹⁶ F. ŠMAHEL – M. TRUC, *Studie k dějinám*, s. 3–59.

¹⁹⁷ J. PEŠEK – D. ŠAMAN, *Studenti z Čech*, s. 173–218.

¹⁹⁸ K. SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta*, s. 25–131.

¹⁹⁹ Např. Johannes Krsseck ve studijní skupině s Janem Bernardem z Kunovic v Basileji v lednu 1613.

²⁰⁰ Jedná se o Jana a Karla Roháče z Tejna.

Nejnavštěvovanější univerzitou českých studentů 16. století bylo Lipsko, polských Padova a uherských Wittenberk. Na počátku 17. století sledujeme v polském prostředí zvyšující se zájem o katolické vzdělávací ústavy, v českém naopak evidujeme vyšší počet studentů na reformovaných univerzitách. Polští nekatoličtí studenti navštěvovali nejčastěji Heidelberg, uherští studenti Wittenberk. Na univerzitě v Marburku, hojně navštěvované českými studenty, nacházíme po roce 1605 pouze minimum uherských studentů, kteří naopak mířili ve vysokém počtu do Heidelbergu. Regionální aspekt se ukazuje jako důležitý faktor při studiu akademické peregrinace. Budoucí bádání by nadále mohlo přiblížit popularitu daných ústavů ve vybraných zemích.

Jedním z důležitých důvodů pro výběr dané vzdělávací instituce studentem byla osobnost významného vzdělance. Pro české a moravské studenty to byl především Johann Jacop Grynaeus, Theodor Beza, Matthias Martinius, David Pareus, ale i herbornský profesor Johann Heinrich Alsted, který významně ovlivnil myšlení Jana Amose Komenského. Mnozí čeští i moravští studenti navázali se slavnými profesory kontakt, který se následně projevil dodnes dochovanou korespondencí. Mezi adresáty nacházíme i předáky stavovských obcí – Václava Budovce z Budova a Karla st. ze Žerotína.

Ve sledovaném období let 1575–1620 můžeme na vybraných kalvínských ústavech (Basilej, Herborn, Heidelberg, Marburk, Ženeva) nalézt 268 imatrikulací 197 českých studentů a 171 imatrikulací 126 moravských studentů. České kalvínské peregrinace se nejvíce účastnili zástupci měst, především pak Pražané. Zástupci panského stavu tvořili pouze málo početnou skupinu imatrikulovaných. Moravská peregrinace byla orientována více na nobilitované, především na zástupce vyšší šlechty. Až na malé výjimky je zřejmé, že česká i moravská peregrinace probíhala odděleně – v rámci studijních skupin zřídka kdy potkáváme příslušníky obou zemí. Jednu z výjimek představovali preceptoři, kteří byli vybíráni bez ohledu na svůj zemský původ.

Největší počet českých studentů se v rámci sledovaných kalvínských škol zapsal na univerzitě v Heidelbergu, následován byl Basilejí. Hesenské vzdělávací ústavy byly vyhledávány především v období 1605–1611, kdy představovaly nejnavštěvovanější kalvínské vzdělávací ústavy. Moravské studenty nacházíme ve sledovaném období v nejhornějším počtu na univerzitě v Basileji. V Heidelbergu se zapsalo o polovinu studentů méně. Percentuálně větší podíl moravských studentů nacházíme zásluhou rodiny pánů ze Žerotína na ženevské akademii.

Česká a moravská peregrinace taktéž vykazuje odlišnou dynamiku v průběhu času. Čeští studenti navštěvovali reformované vysoké školy v 70. a 80. letech 16. století. V 90. letech sledujeme značný propad. Za „zlatý věk“ můžeme označit období let 1605–1612. Po tomto roce počet českých studentů dramaticky klesá. U moravských studentů sledujeme v období 1575–1605 postupné zvyšování počtu peregrinujících. Období 1605–1612 početně zůstává před obdobím 1600–1604, nejvíce moravských studentů nacházíme na kalvínských vyšších školách v roce 1603. I v moravské peregrinaci sledujeme úbytek studentů v posledním vymezeném období let 1612–1620, přesto jejich počet převyšuje v tomto období české studenty.

Přílohy

Legenda k seznamům: P = Pán; R = rytíř; M = měšťan; V = venkovan; ? = nejistý

Seznam č. 1 – Čeští studenti v Basileji (1575–1620)

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1577	26.10.	Stodolius z Požova, Jan ml.	Johannes Stodolius iunior, a Poziowa	M ²⁰¹
1578	16.10.	Vagner, Andreas	Andreas Vagner a Thermis Caroli IV.	M ²⁰²
1579	16.6.	Florinus z Lambštejna, Šimon	Simon Florinus	R
1581	leden	Šlik, Jeroným	Hieronymus Slickius senior ²⁰³	P
1581	leden	Gryll z Gryllova, Matyáš	Mattheus Grillus a Grillov, Racconicensis	M ²⁰⁴
1581/82	-	Křínecký z Ronova, Jan Albrecht st.	Johannes Albertus Krzinetzky, Baro a Ronow	R
1581/82	-	Felix z Fictumu, Bohuslav	Bohuslaw Felix a Vicethum	R
1581/82	-	Kustoš Kunětický z Lipky, Václav	Venceslaus Custos Kunitietzius a Lipsca	R
1583	srpen	Kutovec z Úrazu, Martin	Martinus Gútowitzius Pragensis	M
1585	květen	Eberlin, Georg	Georgius Eberlinus Presnicensis	M ²⁰⁵
1585	červenec	Craconii, Joannes	Joannes Cracony	?
1585	září	Griespek z Griespachu, Blažej	Blasius a Griesenbeck, Baro	R
1586	duben	Willebroch, Michal Jan ²⁰⁶	Michael Bilebrochius	M ²⁰⁷
1586	září	Thesauri, Samuel	Samuel Thesauri, Thaborensis	M ²⁰⁸
1586	září	Betengel z Neuenperka, Zachariáš	Zacharias Vetengel, Pragenus	M
1587	leden	Roháč z Tejna, Jan	Johannes Rohazius	M ²⁰⁹
1587	leden	Olbram ze Štětkře, Pavel	Paulus Volbram Zstekze	R
1589/90	-	Teiffel, Nicolaus	Nicolaus Teiffel Pragensis	M
1589/90	-	Grynaeus, Šimon	Simon Grynaeus Pragensis	M
1592	leden-květen	Albrecht ze Schönthalu, Jan	Joannes Albertus a Schontal	R ²¹⁰
1595/96	-	Borbonius z Borbenheimu, Matyáš	Mathias Borbonius Collinensis	R

²⁰¹ Louny

²⁰² Karlovy Vary

²⁰³ Připsáno: Comes Bassani, Dominus Weiss-Kirchen et Slaccenwerdae

²⁰⁴ Rakovník

²⁰⁵ Přísečnice

²⁰⁶ V knize doktorů medicíny, kterým se stal 19. srpna 1586, je podepsán jako Michael, Johannis Willenbrochii medicii filius, Pragensis.

²⁰⁷ Praha

²⁰⁸ Tábor

²⁰⁹ Týn nad Vltavou

²¹⁰ Novoštitník na přerovském zámku

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1596/97	-	Střela z Rokyc, David	nobilis David Strzela a Rokitz	R
1597	červenec	Skála, Jan	Joannes Skala Podiebrando	M ²¹¹
1597	září	Karlík z Nežetic, Jiřík	Georgius Karlik a Nezeticz	R
1597	říjen	Škréta Šotnovský ze Závěřic, Daniel	Daniel Skreta a Zavoricz	M ²¹²
1600	28.7.	Marnius, Johannes	Johannes Marnius Pragensis ²¹³	M
1601	11.5.	Slavata z Chlumu a Košumberka, Diviš Lacembok ²¹⁴	Dionysius Laczinback Slawate, baro a Chlum et Koschenberg	P
1601	11.5.	Komarovský z Libanic, Jan	Johannes Kunarowsky	R
1601	11.5.	Džbánovský ze Džbánova, Albrecht	Albertus Dzbanowsky	R
1603	leden-červen	Smiřický ze Smiřic, Jaroslav	Jaroslaus Smirziczki, liber baro a Smirzicz	P
1603	leden-červen	Huber z Riesenpachu, Jan	Joannes Huberus a Risenbach	M ²¹⁵
1604	červenec	Budovec z Budova, Adam ²¹⁶	Adamus Budowetz de Budowasa	R
1604	červenec	Flek, Christophorus	Christophorus Flek	?
1604	červenec	Labouňský z Labouně, Jan Jiří	Joannes Georgius Labaunsky a Labaunia	R
1604	červenec	Aetius, Jan	Joannes Aetius	M ²¹⁷
1604	červenec	Hradistenus, Wenceslaus	Wenceslaus Hradistenus	? ²¹⁸
1604	červenec	z Paumberka, Nikodém ml. ²¹⁹	Nicodemus a Baumberg	M ²²⁰
1604	říjen	Myllner z Mylhauzu, Petr	Petrus Mullnerus a Mulhausen	R
1604	říjen	Dědek z Vlkova, Jan	Johannes Dedekius a Wlkowa	R
1606/07	-	Hodějovský z Hodějova, Bernard	Bernardus, liber baro ab Hoddiegova	R
1606/07	-	Hodějovský z Hodějova, Jan Jiří	Joannes Georgius, liber baro ab Hoddiegova	R
1606/07	-	Bohuchval z Hrádku, Zikmund	Sigismundus Bauchwald a Hradeck	R
1606/07	-	Mencelius, Jan	Joannes Menzelius Pragensis	M
1606/07	-	Emberiza, Jan	Joannes Emberiza Chotieborzenaus	M ²²¹

²¹¹ Poděbrady

²¹² Praha

²¹³ Připsáno: Claudii de Marne typographi filius

²¹⁴ Ve skupině byl ještě Martinus Klumbei, pravděpodobně famulus. Není však uvedena země původu, proto ho v seznamu neuvádím.

²¹⁵ Praha

²¹⁶ Ve skupině byl zapsán i Šimon Věrník (Simeon Wernick někdy uváděný jako Müller). Tento kněz Jednoty bratrské pocházel pravděpodobně z Kladska ve Slezsku, od mládí však byl vychováván v Čechách (Tuchoměřice a Mladá Boleslav). Později působil jako zámecký kaplan Petra Voka z Rožmberka. M. HOLÝ, *Ve službách šlechty*, s. 242–243.

²¹⁷ Lanškroun

²¹⁸ Pravděpodobně pocházel z Mnichova Hradiště, které bylo tehdy v držení Jana Jiřího Labouňského z Labouně.

²¹⁹ 12. září 1605 byl zapsán ke studiu teologie jako Nicodemus a Paumberg, Pragensis.

²²⁰ Praha

²²¹ Chotěboř

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1607	červenec	Sekerka ze Sedčic, Mikuláš ml.	Nicolaus Sekerka a Seduzicz	R
1607	červenec	Sekerka ze Sedčic, Bohuchval	Bohuchval Sekerka a Seduzicz	R
1607	červenec	Podmoklský, Václav	Venceslaus Podmoklsky	?
1607	srpen	Erbinaeus z Brandova, Matyáš	Matthias Erbinaeus, Arnobius	M ²²²
1607	říjen	Štyrkolský z Volovice, Daniel	Daniel Styrkolsky a Wolowicze	M ²²³
1608	duben	z Valdštejna, Kristián	Christianus, baro a Waldstein	P
1608	duben	z Valdštejna, Jiří	Georgius, baro a Waldstein	P
1608	duben	Poll, Salomon	Salomon Poll, Arnoviensis	M ²²⁴
1609	leden	Habervešl z Habernfeldu, Ondřej	Andreas Hobrweschel de Hohnfeld, Pragensis	M
1610	23.4.	Hrzán z Harasova, Václav	Wenceslaus Hrsan ab Harassowa	R
1610	23.4.	Hrzán z Harasova, Jiří	Georgius Hrsan ab Harassowa	R
1610	23.4.	Didymus, Albert (Vojtěch)	Albertus Didymus Melnicensis	M ²²⁵
1610	23.4.	Schöndorfien (?), Petr	Petrus Schöndorfienis	? ²²⁶
1612	18.2.	Šotus z Tulipánu (?), Matyáš	Matthias Schotus a Tulipam, Pragensis	M
1612	srpen	Philippi, Johannes	Johannes Philippi Fridladiensis	M ²²⁷
1612	října	Hodějovský z Hodějova, Přeč ml.	Przechius, liber baron ab Hoddiegiva	R
1612	října	Hodějovský z Hodějova, Smil	Smilus, liber baron ab Hoddiegiva	R
1612	října	Hodějovský z Hodějova, Bohuslav	Bohuslavus, liber baron ab Hoddiegiva	R
1612	října	Hodějovský z Hodějova, Adam	Adamus, liber baron ab Hoddiegiva	R
1612	října	Lanka, Václav	Wencesilaus Lanka	M ²²⁸
1612	října	Hastermann, Georgius	Georgius Hastermann	?
1612	listopad	Štampach ze Štampachu, Jiří	Georgius Steinpach a Steinpach	R
1614	3.6.	Ostrovec z Královic, Vilém	Wilhelmus Wostrowetz a Kralowic	R
1617/18	-	Parman, Nicolaus	Nicolaus Parman, Pragensis	M
1619	duben	Štefek z Koloděj, Štěpán	Stephanus Steffecius a Colodieg	M ²²⁹
1620	duben	Škréta Šotnovský ze Závovic, Jan	Joannes Sreta Schotnovius a Zavorzitz	M ²³⁰

²²² Hostinné

²²³ Litoměřice

²²⁴ Hranice

²²⁵ Mělník

²²⁶ Schönborn je německý název obce Stráž u České Lípy, což je kraj, kde měli Hrzánové svá sídla.

²²⁷ Frýdlant

²²⁸ Milevsko

²²⁹ Praha

²³⁰ Praha

Seznam č. 2 – Moravští studenti v Basileji (1575–1620)

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1580	leden-červen	ze Žerotína, Karel st.	D. Carolus Baro a Zerotin ²³¹	P
1580	leden-červen	Vranovský z Doubravice, Jiří	Georgius Vranovius a Daubravitz	R
1581/82	-	Jonas, Jan	Joaness Jonas	?
1585	červenec	z Lichtenštejna, Karel ²³²	Carolus baro a Lichtenstein et caet.	P
1586	srpen	Němčanský, Bartoloměj	Bartholomaeus Niemczianius	M ²³³
1587	leden	z Kounic, Oldřich	dominus Ulricus a Kaunitz, Baro	P
1590/91	-	ze Žerotína, Jan Diviš	Johannes Dionysius, baro Zerotinus ²³⁴	P
1590/91	-	Venžik Osinský z Osín, Jan	Johannes Wenzikius	R
1592	leden-květen	Tertullian, Martin	Martinus Tertullianus, Hunnobrodensis	M ²³⁵
1592	leden-květen	ze Žerotína, Ladislav Velen	Ladislavus Welenus, baro a Zerotin	P
1595	červen	Morkovský ze Zástřizl, Václav ml.	Wencesilavus Morkorosky a Zastrisill	R
1595/96	-	ze Žerotína, Vratislav	Vratislaus a Zerotin	P
1595/96	-	Cavinus, Václav	Wenceslaus Cavinus Slawkoviensis	M ²³⁶
1595/96	-	z Vartemberka a na Napajedlech, Jan	Joannes, baro a Wartenberg, dominus Napahdti	P
1595/96	-	Prakšický ze Zástřizl, Jiří Zikmund	Georgius Sigismuns Praksicky a Zastrisel ²³⁷	R
1595/96	-	Bukůvka z Bukůvky, Albert	Albertus Bukuwka a Bukuwka	R
1595/96	-	Lessnar, Georgius	Georgius Lessnar	V ²³⁸
1596/97	-	Březnický z Náchoda, Hynek	Generosus Hincó Baro a Nachod	P
1597	září	Minucius, Václav	Wenceslaus Minutius	?
1597	říjen	Hermannus, Joachimus	Joachimus Hermannus, Olomucensis	M ²³⁹
1599	prosinec	z Kunovic, Jan ²⁴⁰	Joannes, baro a Kunowitz	P
1600	duben	ze Žerotína, Karel ml.	Carolus Zerotinus junior	P
1600	duben	Wolbram, Jindřich Albert	Henricus Albertus Wolbram	?

²³¹ Zapsán jako Bohemus.

²³² Jeho preceptorem byl Jacob Praetorius z Perlenberka, pozdější moravský zemský lékař. M. Holý, *Ve službách šlechty*, s. 261.

²³³ Uherský Brod

²³⁴ Připsáno: Generosus dominus

²³⁵ Uherský Brod

²³⁶ Slavkov

²³⁷ Připsáno: dominus Buchlo

²³⁸ Zapsán jako minister Domini a Zastrisel.

²³⁹ Olomouc

²⁴⁰ Poplatek za studium zaplacen i za studenta jménem Joannes Nettvorzsky, pravděpodobně famula. Chybí však údaj o zemském původu, proto ho v seznamu neuvádím.

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1600	25.3.	Behrnawerus, Jacobus	Jacobus Behrnawerus Brünneſis	M ²⁴¹
1600	7.7.	Albinus, Johannes	Johannes Albinus, Byteschensis	V ²⁴²
1601	září	Skrbenský z Hříſtě, Jan	Johannes Skrbenski	R
1601	září	Věžník z Věžník, Adam	Adamus Weschinik de Weschinik	R
1601	září	Věžník z Věžník, Markvart	Marquaradus Weschinik de Weschinik	R
1601	září	Katarýn z Kataru, Jan	Johann Catharinus a Catharo	R
1602	duben	Röberus, Andreas	Andreas Röberus Olomucensis	M ²⁴³
1602	duben	Röberus, Laurentius	Laurentius Röberus Olomucensis	M ²⁴⁴
1602	červen	Skrbenský z Hříſtě, Václav Slavibor	Wenceslaus Slavibor Skrbensky	R
1602	červen	Skrbenský z Hříſtě, Jan ²⁴⁵	Joannes Skrbensky	R
1602	červen	Schmidt, Andreas	Andreas Schmidt, Fulnecensis	M ²⁴⁶
1603	červenec	Křiſpín, Jan	Johannes Crispinus, Prussenus	V ²⁴⁷
1603	červenec	Lorenc, Jan	Johannes Laurentius Strazvicenus	M ²⁴⁸
1603/04	-	Schwantz, Elias	Elias Schwantz Brunensis	M ²⁴⁹
1603/04	-	Březnický z Náchoda, Jan Jiří ml.	Johannes Georgius, liber baro a Nachod	P
1603/04	-	Dacizenus, Tobiáš	Tobias Dacizenus	M ²⁵⁰
1603/04	-	ze Žerotína, Jan Fridrich	Johannes Fridericus, baro Zerotinus in Strasnitz	P
1603/04	-	Drabeck, Paulus	Paulus Drabeck	?
1603/04	-	Erastus, Jiřík	Georgius Erastus	?
1603/04	-	Plachetius, Jan	magister Johannes Plachetius Mezericenus	M ²⁵¹
1604	říjen	Žalkovský ze Žalkovic, Matyáš	Mathias Zalkewski a Zalkowitz	R
1604	říjen	Pressius, Jan	Joannes Pressius, Elyhio	?
1604	říjen	Skzuranc, Joannes	Joannes Skzuranc, Blanensis	V ²⁵²
1605/06	-	Zahrádecký ze Zahrádek, Oldřich	Uldaricus Zahradeckius a Zahradeck	R

²⁴¹ Brno

²⁴² Pravděpodobně z Bítova.

²⁴³ Olomouc

²⁴⁴ Olomouc

²⁴⁵ Podle Augusta Sedláčka měl Jaroslav Skrbenský z Hříſtě pět synů – Jaroslava ml., Václava (nejspíše basi-lejského studenta), Jana, Bernarta a Jana Jetřicha. Identifikaci znesnadňuje jejich bratranec Jan, syn Václava Skrbenského z Hříſtě. V každém případě se domnívám, že Jan zapsaný v září 1601 je odlišný od Jana imatrikulovaného v červnu 1602. OSN XXIII, s. 309 a 1065.

²⁴⁶ Fulnek

²⁴⁷ Pocházel z Prusenovic.

²⁴⁸ Strážnice

²⁴⁹ Brno

²⁵⁰ Dačice

²⁵¹ Valašské Meziříčí

²⁵² Blansko; bylo tehdy městečkem.

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1605/06	-	Bukůvka z Bukůvky, Bernard	Bernardus Buckuwka a Buckuwka	R
1605/06	-	Malaška z Rejdychu, Jan	Johannes Malasska	R
1606/07	-	ze Žerotína, Vilém Fridrich	Gulielmus Fridericus, liberi barones a Zerotin	P
1606/07	-	ze Žerotína, Jan Jetřich	Theodoricus, liberi barones a Zerotin	P
1607	červenec	Vetter, Jan	Johannes Vetterus, Leucopolites	M ²⁵³
1609	26.6.	Věžník z Věžník, David	David Weznik a Weznik	R
1609	26.6.	Hrubetius, Filip	Philippus Hrubetius Hunno-Brodenus	M ²⁵⁴
1609	26.6.	Braxatoris, Nicolaus	Nicolaus Braxatoris Trnaviensis	? ²⁵⁵
1612	listopad	Laurentii, Václav	Wencesilaus Laurentiades alias Praneis, Inngossutniczenus	V ²⁵⁶
1613	leden	z Kunovic, Jan Bernard	Johan Bernhardus, liber baro a Kunowitz	P
1613	leden	Krček (?), Jan	Johannes Krsseck	?
1615	listopad	Muňka z Ivančic, Petr Pavel	Petrus Paulus Muncka ab Evanschitz	R
1619	duben	Hodický z Hodic, Jan	Johannes, liber baro ad Hoditz etc.	P
1619	duben	Zahrádecký ze Zahrádek, Karel	Carolus, liber baro a Zahradek etc.	P
1619	duben	Ducat, Johannes	Johannes Ducat, Odericenus	V ²⁵⁷
1619	září	Žalkovský ze Žalkovic, Václav	Wencuslaus Zialkovius a Zialkovitz	R
1620	duben	Hodický z Hodic, Fridrich	Fridericus, comes de Hoditz et Wolbramitz	P
1620	září	Partlíček ze Špicberka, Simeon	magister Simeon Partlicius, Trischiniensis	V ²⁵⁸
1620	červen	?	Tobias von Gorhaw	?

²⁵³ Hranice na Moravě

²⁵⁴ Uherský Brod

²⁵⁵ Zapsán jako Moravus, i když název města je pravděpodobně Trnava.

²⁵⁶ Pocházel z Brtničky.

²⁵⁷ Pravděpodobně pocházel z Udeřic, malé obce na jižní Moravě.

²⁵⁸ Pocházel z Třeště, která měla statut městečka. Z poddanství byl propuštěn na žádost rektora pražské univerzity roku 1614.

Seznam č. 3 – Čeští studenti v Heidelbergu (1575–1620)

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1575	21.11.	Rubiger, Joannes	Joannes Rubiger Egranus	M ²⁵⁹
1578	22.11.	Grimius, Jan	Johannes Grimius Joachimicus	M ²⁶⁰
1584	15.8.	Sixt z Ottersdorfu, Jan Theodor	Joannes Theodorus ab Otterstorff	M ²⁶¹
1584	15.8.	Prog z Velnic, Jan	Johannes Prog á Welnitz	R
1584	15.8.	Sluzský z Chlumu, Jindřich	Henricus Stussky á Chlum	R
1584	15.8.	Lehnar z Kouby, Oldřich	Vlricus Leonorus á Kauba	M ²⁶²
1584	15.8.	Březan, Václav	Venceslaus Briezanius	V ²⁶³
1584	14.11.	Bohdanecý (?), Václav	Venceslaus Bohdanecensis Rhadicensis	? ²⁶⁴
1585	14.5.	Batelovský z Prostého (?), Melchior	Melchior Venetus á Prostranna	?
1585	14.5.	Koštický z Koštic, Petr	Petrus Kostiky á Kostiz	M ²⁶⁵
1585	14.5.	Škréta Šotnovský ze Závěřic, Jindřich	Henricus Scretá á Zauoritz	M ²⁶⁶
1586	5.5.	Roháč z Tejna, Jan	Johannes Rohazius Tynensis	M ²⁶⁷
1586	5.5.	Kbelský z Kapí Hory, Jan	Johannes Kbelsky á Kbelska	M ²⁶⁸
1586	14.5.	Sophronius, Daniel	Daniel Sophronius Tynus	M ²⁶⁹
1586	28.5.	Grynaeus, Šimon	Simon Grynaeus Pragensis	M
1586	28.5.	Ledčanský z Popic, Jan st.	Johannes Ledzansky á Popitz, Pragensis	M
1586	11.6.	Korvín, Jan	Johannes Coruinus Landscronensis	M ²⁷⁰
1586	11.6.	Klement, Václav	Venceslaus Clemens Gradecensis	M ²⁷¹
1586	23.8.	Kutovec z Úrazu, Martin	Martinus Kuttowetz ab Auratae Pragensis	M
1586	19.9.	Berbisdorf z Berbisdorfu, Gottfried	Godefridus a Berbistorff	R
1587	28.2.	Thesauri, Samuel	Samuel Thesauri Taborensis	M ²⁷²
1587	28.2.	Betengel z Neuenperka, Zachariáš	Zacharias Betengel Pragensis	M
1587	1.4.	Hortulus, Mikuláš	Nicolaus Hortulus Landskrovensis	M ²⁷³

²⁵⁹ Cheb

²⁶⁰ Jáchymov

²⁶¹ Praha

²⁶² Praha

²⁶³ Narozen v Březnu u Loun, pocházel z mlynářské rodiny.

²⁶⁴ Může se jednat o chybu v zápisu, který se má číst jako Hradensis.

²⁶⁵ Praha

²⁶⁶ Praha

²⁶⁷ Týn nad Vltavou

²⁶⁸ Praha

²⁶⁹ Týn nad Vltavou

²⁷⁰ Lanškroun

²⁷¹ Žebrák

²⁷² Tábor

²⁷³ Lanškroun

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1587	1.4.	Cyrus, Matěj st.	Matthias Cyrus Neoboleslavis	M ²⁷⁴
1590	18.5.	Lehenerus, Christophorus	Christophorus Lehenerus Egranus	M ²⁷⁵
1590	14.8.	Radešínský z Radešova, Samuel	Samuel Radeschinus á Radeschouiz	R ²⁷⁶
1590	říjen	Radešínský z Radešova, Zachariáš	Zacharias Radeschinus á Radeschouiz	R
1591	16.12.	Remel z Markštejna, Adam	Adam Römelius á Marckstein	?
1592	16.3.	Mráz z Milešovky, Jan Theofil	Johannes Theophilus Mraz á Mileschaff	M ²⁷⁷
1592	6.7.	Vchynský (Kinský) ze Vchynic a Tetova, Jan	Johannes Wchinfky de Wchinitz	R
1592	6.7.	Vchynský (Kinský) ze Vchynic a Tetova, Vilém	Wilhelmus Wchinfky de Wchinitz	R
1592	6.7.	z Vřesovic, Jan Václav	Johannes Wenceslau á Wrzesowic	R
1592	17.8.	Tuchar z Šoberova, Jan Kašpar	Johannes Casparrus Tucher á Schoberaw ²⁷⁸	R
1593	17.4.	Mullerus, Nicolaus	Nicolaus Mullerus Pragensis	M
1593	3.12.	Ludouicus, Georgius	Georgius Ludouicus Egranus	M ²⁷⁹
1594	13.4.	Purkrabí z Donína, Jindřich	Henricus burgaius et baro á Donau	P
1598	12.4.	Purkrabí z Donína, Achác	Achacius burggrafius baro á Donau	P
1599	12.5.	Purkrabí z Donína, Kryštof	Christophorus Burggravius baro á Dhonaw	P
1600	25.9.	Marnius, Johannes	Joannes Marnius Pragensis	M
1602	1.4.	Kukla, David	Dauid Kukla Pragensis	M
1602	1.4.	Huml z Ruprštorfú, Jan	Johannes Humelius Pragensis	M
1602	17.8.	Polykarp, Martin	M. Martinus Polycarpus, Hradecensis	M ²⁸⁰
1603	28.3.	z Jizbice, Pavel	Paulus á Gisbice	M ²⁸¹
1605	30.9.	Smířický ze Smiřic, Jaroslav	Jaroslaus Liber baro á Smirziz	P
1606	18.8.	Erbinaeus z Brandova, Matyáš	Matthias Erbe Armoius	M ²⁸²
1607	13.9.	Linhart z Neuenperka, Jan	Johannes Leonhardus Á Neyenburg Pragensis	M
1607	13.9.	Adam z Veleslavína, Samuel	Samuel Adamus á Welleslawina Pragensis	M
1607	15.9.	Berka z Dubé, Bohuchval ml.	Gotlobius Berka liber baro de Duba ²⁸³	P

²⁷⁴ Mladá Boleslav

²⁷⁵ Cheb

²⁷⁶ Samuel Radešínský získal právo užívat erb a predikát z Radešova roku 1590, o šest let později byl přijat do rytířského stavu na Moravě. J. HEJNÍK – J. MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví*, IV, s. 283n.

²⁷⁷ Litoměřice

²⁷⁸ Zapsán jako Pragensis.

²⁷⁹ Cheb

²⁸⁰ Hradec Králové

²⁸¹ Praha

²⁸² Hostinné

²⁸³ Připsáno: et Kurrivod.

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1607	25.9.	Kutnauer ze Sonnenštejna, Pavel	Paulus Kutenawer Pragensis	M
1607	8.10.	Smířický ze Smiřic, Albrecht Václav	Albertus Wencesilus Smirzicius á Smirziz	P
1607	8.10.	Slavata z Chlumu a Košumberka, Michal	Michaël Slauata á Chlum et Kussumberg	P
1607	19.10.	Habervešl z Habernfeldu, Jan	Johannes Haberweschel de Habernfeld Pragensis	M
1609	23.8.	Smil z Michalovic, Jan	Joannes Smil á Michalowitz	R
1609	23.8.	Ješin z Bezdězí, Pavel	Paulus Gessinius Pragensis	M
1610	říjen	Strada z Rosbergu, Karel	Carolus de Strada a Roszberg	R
1610	říjen	Strada z Rosbergu, Oktavio ml.	Octavius de Strada a Roszberg	R
1611	2.4.	Hodějovský z Hodějova, Přeč ml.	Przechius liberi baro ab Hoddieiova	R
1611	2.4.	Hodějovský z Hodějova, Smil	Smilus liberi baro ab Hoddieiova	R
1611	2.4.	Hodějovský z Hodějova, Bohuslav	Bohuslavus liberi baro ab Hoddieiova	R
1611	2.4.	Hodějovský z Hodějova, Adam	Adamus liberi baro ab Hoddieiova	R
1611	9.7.	Smířický ze Smiřic, Albrecht Jan	Albertus Johannes Smirzicius liber baro a Smirziz	P
1611	9.7.	Klusák z Kostelce, Ondřej Adam	Andreas Adamus Klussagk	R
1611	9.7.	Klusák z Kostelce, Václav	Wenceslaus Klussagk	R
1611	7.9.	Ostrovec z Královic, Vilém	Wilhelmus Wostrowetz Skralowiz etc.	R
1611	27.9.	Therminus ze Zhoře, Daniel	Daniel Therminus á Zhorze, Satecenus	M ²⁸⁴
1611	27.9.	Švik z Lukonos, Daniel	Daniel Sseek a Luconos, Pragensis	M
1614	27.9.	Štoček, Pavel	Paulus Stockeus Pragensis	M
1614	27.9.	Michael, Johannes	Johannes Michael Nislerus	M ²⁸⁵
1614	6.10.	Myllner z Mylhauzu, Jan	Johannes Mullnerus á Mulhausen	R
1615	21.8.	Malinovský z Hlavačova, Jan	Johannes Malinouius ab Hlawaczowa Rakonensis	M ²⁸⁶
1615	25.9.	Khostnerus, Johannes	Johannes Khostnerus Pragensis	M
1616	26.3.	Hoffman, Matyáš	Mathhaeus Hoffman, Friedlandensis	M ²⁸⁷
1617	17.3.	Seldtner, Joannes Adamus	Joannes Adamus Seldtner Egeranus	M ²⁸⁸
1618	10.8.	ze Sommerfeldu a Tumnic, Kryštof Erasmus	Christophorus Erasmus á Sommerfeld et Tumitz	R
1618	10.8.	Mošauer z Valdova, Jiří Alexej	Georgius Alexius Mossaur a Waldhof	R
1618	10.8.	Dobříkovský z Malejova, Jindřich	Henricus Dobrzikowsky á Malegow	R

²⁸⁴ Žatec

²⁸⁵ Stříbro

²⁸⁶ Rakovník

²⁸⁷ Frýdlant

²⁸⁸ Cheb

Seznam č. 4 – Moravští studenti v Heidelbergu (1575–1620)

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1584	15.8.	Němčanský, Bartoloměj	Bartholomaeus Neniczavius Hunnobrodenensis	M ²⁸⁹
1585	25.10.	Benedictus, Jan	Johannes Benedictus Hunnobrodenensis	M ²⁹⁰
1586	5.5.	z Kounic, Oldřich	Generosus Vlricus liber baro á Kaunitz ²⁹¹	P
1586	5.5.	Březnický z Náchoda, Jaroslav Bohuchval	Generosus Jaroslaus Bohnichwal, liber baro á Nachod	P
1587	19.3.	Martinides, Tobiáš	Tobias Martinides	M ²⁹²
1588	17.6.	ze Žerotína, Jan Diviš	Jan Dionisius baro á Zerotin etc.	P
1588	17.6.	Venžik Osinský z Osín, Jan	Janus Wenzick ab Ossen	R
1588	2.12.	Hodický z Hodic, Jiří	Georgius Hodizius	P
1589	12.11.	Tertullian, Martin	Martinus Tertullianus Honobradensis	M ²⁹³
1592	6.7.	Dinlingius, Johannes	Johannes Dinlingius Iglaiensis	M ²⁹⁴
1594	8.1.	ze Žerotína, Ladislav Velen	Ladislaus Welenus baro Zerotinus	P
1596	26.3.	Březnický z Náchoda, Hynek	Hinco á Nachod, liber baro	P
1596	27.3.	Aretin z Ehrenfeldu, Pavel	Paulus Polonellus	M ²⁹⁵
1600	26.11.	Skrbenský z Hříště, Jan	Johannes Skrbenski	R
1603	5.12.	Štefan (Tatranský), Zachariáš	Zacharias Stephanus Taterenski	? ²⁹⁶
1606	7.12.	Acontius, Mikuláš	Nicolaus Acontius Moravus Trebitzensis	M ²⁹⁷
1607	13.9.	Dubín, Pavel	Paulus Dubinus Meserizensis	M ²⁹⁸
1607	13.9.	Acontius, Eliáš	Elias Acontius Trebitzensis	M ²⁹⁹
1607	13.9.	Petřvaldský z Petřvaldu, Jan Theodorik	Johannes Theodoricus Petrzwaldsky á Petrzwald	R
1611	2.4.	Petřvaldský z Petřvaldu, Bernard Diviš	Bernhardus Dionysius Petrzwaldsky a Petrzwald	R
1611	2.4.	Skrbenský z Hříště, Bernard	Bernhardus Skrbensky a Hrisstie	R

²⁸⁹ Uherský Brod

²⁹⁰ Uherský Brod

²⁹¹ Připsáno: in Austerlitz et Zdanitz.

²⁹² Valašské Meziříčí

²⁹³ Uherský Brod

²⁹⁴ Jihlava

²⁹⁵ Uherský Brod

²⁹⁶ Otakar Odložilík ho považuje za příbuzného Ondřeje Štefana, který byl po Janu Blahoslavovi seniorem sboru Jednoty bratrské v Ivančicích. O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování*, s. 63.

²⁹⁷ Třebíč

²⁹⁸ Velké Meziříčí

²⁹⁹ Třebíč

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1611	2.4.	Pítruša, Jiří	Georgius Pitrussa, Przerowensis	M ³⁰⁰
1611	26.9.	z Kunovic, Jan Bernard	Johannes Bernhardus liber baro á Kunowicz	P
1613	19.6.	Komenský, Jan Amos	Joannes Amos, Niuanus	M ³⁰¹
1614	3.6.	Fabricius, Pavel	Paulus Fabritius	M ³⁰²
1616	24.3.	Didymus, Tomáš	Thomas Didymus Praera	M ³⁰³
1616	24.3.	Molitor, Mikuláš	Nicolaus Molitor Mezericeno	M ³⁰⁴
1616	24.3.	Laurinus, Jiří	Georgius Laurinus Praera	M ³⁰⁵
1618	17.9.	Vetter, Daniel	Daniel Vetterus Leucopolites	M ³⁰⁶
1619	27.3.	Achior, Mikuláš	Nicolaus Achior Strazniczio	M ³⁰⁷
1620	14.6.	Vánečský z Jemničky, Vilém	Gulielmus Wanetzki de Gemnitz	R
1620	14.6.	Engelmeier, Jiří	Georgius Engelmeier	?

³⁰⁰ Přerov

³⁰¹ Uherský Brod

³⁰² Strážnice

³⁰³ Přerov

³⁰⁴ Velké Meziříčí

³⁰⁵ Přerov

³⁰⁶ Hranice

³⁰⁷ Strážnice

Seznam č. 5 – Čeští studenti v Herbornu (1575–1620)

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1595	červenec	Skála, Jan	Johannes Skala Podebradensis	M ³⁰⁸
1595	červenec	Škréta Šotnovský ze Závoric, Daniel	Daniel Skreta a Zavoritz	M ³⁰⁹
1597	24.4.	Mizera, Ondřej	Andreas Miser von Jarof	V
1605	24.4.	Paulus, Jan	Johannes Paulus Egranus ex Voitlandia	M ³¹⁰
1605	7.5.	Ješin z Bezdězí, Pavel	Paulus Jeschenius Pragensis	M
1605	27.5.	Didymus, Albert (Vojtěch)	Albertus Didymus a Melnick	M ³¹¹
1605	září	Kutnauer ze Sonnenštejna, Pavel	Paulus Kutnaur	M ³¹²
1605	20.11.	Rozín z Javorníku, Jan Jiří	Johannes Georgius Rosini a Javornick Pragenses	M
1605	20.11.	Rozín z Javorníku, Eliáš	Elias Rosini a Javornick Pragenses	M
1605	23.11.	Sekerka ze Sedčic, Mikuláš ml. ³¹³	Nicolaus Strzelka	R
1605	25.11.	Rozín z Javorníku, Samuel	Samuel Rosini Pragenses	M
1605	25.11.	Rozín z Javorníku, Jiří	Georgius Rosini Pragenses	M
1606	červenec	Philemon, Jan	Johannes Philemon Lovosicenus	M ³¹⁴
1606/07	-	Raphanus, Samuel	Samuel Raphanus Milivenus	M ³¹⁵
1606/07	-	Berka z Dubé, Bohuchval ml.	Bohuchwal Berka liber baro de Duba et Lippa	P
1606/07	-	Adam z Veleslavína, Samuel	Samuel Adami Pragensis	M
1606/07	-	Smrčka z Mnichu, Jindřich	Henricus Smrcka a Mnichu	R
1606/07	-	Myška ze Žlunic, Ulrych	Ulricus Myska a Zlunicz	R
1607	-	Linhart z Neuenperka, Jan	Johannes Leonhardi, Pragensis	M
1608	leden-duben	Hrzán z Harasova, Václav	Wenceslaus Hersan ab Harassowan	R
1609/10	-	Aristus, Zachariáš	Zacharias Aristus Horatzdouinus	M ³¹⁶
1609/10	-	Jafet, Bohuslav	Bohuslaus Japhet	V ³¹⁷
1609/10	-	Sandion, Václav	Wenceslaus Sandion Hradacensis	M ³¹⁸
1609	5.10.	Kaplíř ze Sulevic, Vilém Felix	Wilhelmus Felix Kaplirz a Sweluick	R

³⁰⁸ Poděbrady

³⁰⁹ Praha

³¹⁰ Cheb

³¹¹ Mělník

³¹² Praha

³¹³ Podruhé zapsán v akademickém roce 1606/1607 jako Nicolaus Sekerka a Sedeczicz.

³¹⁴ Lovosice

³¹⁵ Milevsko

³¹⁶ Horažďovice

³¹⁷ Pocházel z Čestína u Uhlířských Janovic.

³¹⁸ Hradec Králové

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1609/10	-	Ješín z Bezdězí, Samuel	Samuel Gessinius Pragenus	M
1610	srpen	Griespek z Griespachu, Florián ml.	Florianus Griesbeccius a Griesbach	R
1610	srpen	Malovec z Malovic, Gilfrid Vojtěch	Gilfridus Albertus Malovecius a Malovitz	R
1611	30.3.	Therminus ze Zhoře, Daniel	Daniel Therminus a Zhorze Sateleuus	M ³¹⁹
1611	30.3.	Salmon, Jan	Joannes Salomon	V ³²⁰
1611	30.3.	Litomil, Jan	Joannes Litomil Litomislenus	M ³²¹
1611	30.3.	Stadius, Jan	Joannes Stadius	V ³²²
1611	24.4.	Švik z Lukonos, Daniel	Daniel Schuick Pragensis	M
1611	8.8.	Mathisaeus z Hostína, Samuel	Samuel Mathisaeus Milivenus	M ³²³

³¹⁹ Žatec

³²⁰ Pocházel z Podhoří u Drahotuší.

³²¹ Litomyšl

³²² Pocházel z Bílé Třemešné.

³²³ Milevsko

Seznam č. 6 – Moravští studenti v Herbornu (1575–1620)

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1595/96	-	Gregorianus, Tobias	Tobias Gregorianus Lipnicensis	M ³²⁴
1603/04	-	Opsimathes, Jan ³²⁵	Johannes Opsimathes	V ³²⁶
1603/04	-	Dubín, Pavel	Paulus Dubinus Mezericencis	M ³²⁷
1605	7.5.	Acontius, Eliáš	Elias Acontius Treiwicensis	M ³²⁸
1605	7.5.	Vetter, Jan	Johannes Wetterus Leicopoliensis	M ³²⁹
1605	17.5.	Erastus, Jiřík	Georgius Erastus	?
1605	14.6.	Dubín, Tomáš	Thomas Dubinus Mezerzicencis	M ³³⁰
1606/07	-	Němčanský, Pavel	Paulus Nemschanius	M ³³¹
1606/07	-	Petřvaldský z Petřvaldu, Jan Theodorik	Johannes Theodericus Petrzwalsky	R
1606	říjen	Přepyský z Rychemberka, Václav Jindřich	Wenceslaus Henricus Prepyscy a Richmburc	R
1609	červenec	Chodníček, Jan	Johannes Chodnizius Fulnecensis	M ³³²
1609	červenec	Weissius (?), Zachariáš	Zacharias Weissius Prebizensis	M ³³³
1610	srpen	Acontius, Mikuláš	Nicolaus Acontius	M ³³⁴
1611	30.3.	Titus, Matouš	Matthaeus Titus Straznicensis	M ³³⁵
1611	30.3.	Komenský, Jan Amos	Joannes Amos Nivmizensis	M ³³⁶
1611	27.5.	Fabricius, Pavel	Paulus Fabricius	M ³³⁷
1611	27.5.	Crispus, Elias	Elias Crispus	?
1612	6.5.	Roháč z Tejna, Karel	Carolus Rohacius	M ³³⁸
1615	červenec	Petrozelius, Jakub ml.	Jacobus Petrozelius Budvicensis	M ³³⁹
1615	srpen	Ducat, Johannes	Johannes Ducat Uderitzki	V ³⁴⁰
1616	červen	Oneš z Březovic, Jáchym	Joachimus Oness a Brzesovicz	R

³²⁴ Lipník nad Bečvou

³²⁵ Zapsán ještě v dubnu 1606 pod stejným jménem.

³²⁶ Pocházel pravděpodobně z Morkovic.

³²⁷ Velké Meziříčí

³²⁸ Třebíč

³²⁹ Hranice na Moravě

³³⁰ Velké Meziříčí

³³¹ Horní Dunajovice

³³² Fulnek

³³³ Třebíč

³³⁴ Třebíč

³³⁵ Strážnice

³³⁶ Uherský Brod

³³⁷ Strážnice

³³⁸ Slavkov

³³⁹ Moravské Budějovice

³⁴⁰ Pocházel z Udeřic, malé obce na jižní Moravě.

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1617	duben	Oneš z Březovic, Mikuláš	Nicolaus Onesch a Brzesovitz	R
1617	květen	Hodický z Hodic, Jan	Joannes liber baro ab Hodietz	P
1617	3.10.	Oneš z Březovic, Diviš	Dionysius Oness a Brzesowicz	R
1617	3.10.	Oneš z Březovic, Zikmund	Sigismundus Oness á Brzesowicz	R

Seznam č. 7 – Čeští studenti v Marburku (1575–1620)

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1577	11.6.	Pressius, Pavel	D. Paulus Pressius	M ³⁴¹
1577	18.6.	Šlik, Jeroným	Hieronymus Schlick, Comes in Passun ³⁴²	P
1577	18.6.	Nicolaus, Elias	Elias Nicolaus, Lichtenstadiensis ³⁴³	?
1577	18.6.	Krause, Georgius	Georgius Krause, Lichtenstadiensis ³⁴⁴	?
1578	3.5.	Krollius, Theodorus	Theodorus Krollius Cadanensis	M ³⁴⁵
1578	12.6.	Spindleri, Abrahamus	Abrahamus Spindleri Schlackenwerdensis	M ³⁴⁶
1578	12.6.	Spindleri, Iohannes	Iohannes Spindleri Schlackenwerdensis	M ³⁴⁷
1594	7.10.	Knobloch, Jan Theodor	Iohannes Theodricus Knoblauch	R
1600	28.5.	Tuchar z Šoberova, Jan Kašpar ml.	Iohannes Chasparus Ducher a Schoberaw	R
1600	28.5.	Tuchar z Šoberova, Jan Jiří	Iohannes Georgius Ducher a Schoberaw	R
1601	16.4.	Tuchar z Šoberova, Jan	Iohannes Tucher a Schoberaw	R
1606	31.8.	z Valdštejna, Kristián	Christianus Baro de Walstein	P
1606	31.8.	z Valdštejna, Jiří	Georgius Baro de Walstein	P
1606	29.10.	Ješin z Bezdězí, Pavel	Paulus Ieschinius Pragensis	M
1606	31.10.	Rozín z Javorníku, Jan Jiří	Ioannes Georgius Rosinus Pragensis	M
1606	31.10.	Rozín z Javorníku, Eliáš	Elias Rosinus Pragensis	M
1606	29.11.	Paulus, Jan	Iohannes Paulus Egeranus Voitlandus	M ³⁴⁸
1606	29.11.	Kutnauer ze Sonnenštejna, Pavel	Paulus Kutnawer Pragensis	M
1607	25.5.	Sekerka z Sedčic, Mikuláš ml.	Nicolaus Sekerka a Sedezicz	R
1607	25.5.	Kaplíř ze Sulevic, Vilém Felix	Wilhelmus Kaplirz a Sulevitz	R
1607	3.10.	Philemon, Jan	Iohannes Philemon Lovossicensis	M ³⁴⁹
1607	3.10.	Mráz z Milešovy, Jan Diviš	Iohannes Dionysius Mraz a Milessouka Litomericensis	M ³⁵⁰

³⁴¹ Kouřim

³⁴² Připsáno: dominus in Weiskirchen et Schlackenwerde etc.

³⁴³ Připsáno: Generosi Comitum ministri.

³⁴⁴ Připsáno: Generosi Comitum ministri.

³⁴⁵ Kadaň

³⁴⁶ Ostrov

³⁴⁷ Ostrov

³⁴⁸ Cheb

³⁴⁹ Lovosice

³⁵⁰ Litoměřice

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1608	11.4.	Jafet, Bohuslav	Bohuslaus Iaphet Czestiniensis	V ³⁵¹
1608	8.7.	Hrzán z Harasova, Václav	Wenceslaus Hersan ab Haraszowa	R
1608	8.7.	Hrzán z Harasova, Jiří	Georgius Hersan ab Haraszowa	R
1608	8.7.	Didymus, Albert (Vojtěch)	Albertus Didymus Moloricensis	M ³⁵²
1608	8.7.	Kranoveský (?), Petr	Petrus Kranowesky	?
1608	23.8.	Faber, Tomáš	Thomas Faber Trachaviensis	? ³⁵³
1608	23.8.	Adam z Veleslavína, Samuel	Samuel Adamus a Vileslavina Pragensis	M
1608	23.8.	Linhart z Neunenperka, Jan	Iohannes Leonhardus a Nivenperg Pragensis	M
1608	7.10.	Křížek (?), Samuel	Samuel Kizenck, Milivienses	M ³⁵⁴
1608	7.10.	Lanka, Václav	Wenceslaus Lanka, Milivienses	M ³⁵⁵
1608	7.10.	Hodějovský z Hodějova, Adam	Adamus, L. Baron ab Hoddiegova	R
1608	7.10.	Hodějovský z Hodějova, Bohuslav	Bohuslaus, L. Baron ab Hoddiegova	R
1608	7.10.	Hodějovský z Hodějova, Přeč ml.	Przechius, L. Baron ab Hoddiegova	R
1608	7.10.	Hodějovský z Hodějova, Smil	Smilus, L. Baron ab Hoddiegova	R
1608	20.11.	Sandion, Václav	Wenceslaus Sandion Hradecen	M ³⁵⁶
1609	1.8.	Oršinovský z Fürstenfeldu, Jan	Ioannes Orshnowsky a Fyrstenfeld	M ³⁵⁷
1609	1.8.	z Jenštejna, Jan	Ioannes a Gestein	M ³⁵⁸
1609	1.8.	Huml z Ruprštorfu, Václav Diviš	Wenceslaus-Dionysius Hummelius a Rupersdorff	M ³⁵⁹
1609	14.8.	Smil z Michalovic, Jan	Ioannes Smil a Michalowitz, Eques	R
1610	23.2.	Střela z Rokyc, Štěpán	Stephanus Strzela a Kokicz	R
1610	23.2.	Horatius, Iohannes	Iohannes Horatius Schecktcicensis	V ³⁶⁰
1610	26.3.	Griespek z Griespachu, Florián ml.	Florianus Geierspekus a Griersbach	R
1610	26.3.	Malovec z Malovic, Gilfrid Vojtěch	Silfridus Adalbertus Malovecius a Malovitz	R
1610	26.3.	Šlechta ze Všehrd, Mikuláš	Nicolaus Schlechta a Vssehrd ³⁶¹	R

³⁵¹ Pocházel z Čestína u Uhlířských Janovic.

³⁵² Mělník

³⁵³ Tachov či snad Dráčov?

³⁵⁴ Milevsko

³⁵⁵ Milevsko

³⁵⁶ Hradec Králové

³⁵⁷ Praha

³⁵⁸ Praha

³⁵⁹ Praha

³⁶⁰ Pravděpodobně pocházel z Čechtice.

³⁶¹ Podruhé uveden mezi studenty na konci akademického roku jako Nicolaus Schlechta a Wssehrd.

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1610	26.3.	Linhart z Neuenperka, Ladislav	Ladislaus Leonhardus a Nebenperck ³⁶²	M ³⁶³
1610	31.3.	Apollo, Jan	Iohannes Apollo Horazdoviensis	M ³⁶⁴
1610	7.4.	Sixt z Ottersdorfu, Jan	Iohannes Sixtus ab Ottersdorff	M ³⁶⁵
1610	7.4.	Sixt z Ottersdorfu, Vratislav	Uratisslaus Sixtus ab Ottersdorff	M ³⁶⁶
1610	7.4.	Litoměřický z Jizbice, Jan Václav	Ioahannes Wenceslaus Lithomierzicky a Gizbice	M ³⁶⁷
1610	10.4.	Mráz z Milešovky, Jindřich Jiří	Henricus Georgius Mraz a Milesonka	M ³⁶⁸
1610	1.11.	ze Starhemberka, Jiří Erasmus	Erasmus liber Baro a Starenburg	P
1610	1.11.	ze Starhemberka, Kašpar	Casparus liber Baro a Starenburg	P
1612	-	Engel z Engelsberku, Jan	Iohannes Engell von Engelsbergk Pragensis	M
1612	-	Litomil, Jan	Iohannes Lithomil	M ³⁶⁹
1612	-	Švik z Lukonos, Daniel	Daniel Ssvik a Luconos Pragensis	M
1612	-	Šultys z Felsdorffu, Jiří	Georgius Schultissius a Felsdorff	M ³⁷⁰
1614	31.5.	Hoffman, Matyáš	Matthaeus Hoffman Fridlandiensis	M ³⁷¹
1616	10.6.	Havlík z Varvažova, Jan	Iohannes Hawlichius Pragensis	M
1616	11.6.	Štefek z Koloděj, Štěpán	Stephanus Steffecius a Colodieg	M ³⁷²

³⁶² Podruhé uveden mezi studenty na konci akademického roku jako Ladislaus Leonhardus a Nagenperka.

³⁶³ Praha

³⁶⁴ Horažďovice

³⁶⁵ Praha

³⁶⁶ Praha

³⁶⁷ Praha

³⁶⁸ Litoměřice

³⁶⁹ Litomyšl

³⁷⁰ Kutná Hora

³⁷¹ Frýdlant

³⁷² Praha

Seznam č. 8 – Moravští studenti v Marburku (1575–1620)

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1577	11.6.	Huber z Riesenpachu, Adam	Adamus Huberus Mesrizenus ³⁷³	M ³⁷⁴
1595	4.8.	Haunschild z Fyrstenfeldu, Jiří	Georgius Hawenschildt a Furstenwaldt	R
1601	19.5.	Reiman, Jakub	Iacobus Reiman Ilaviensis	M ³⁷⁵
1606	29.11.	Dubín, Tomáš	Thomas Dubinus Masricensis	M ³⁷⁶
1607	28.2.	Vetter, Jan	Iohannes Wetterus Leucopolitanus	M ³⁷⁷
1607	25.9.	Petřvaldský z Petřvaldu, Jan Theodorik	Iohannes Theodoricus Petrzwaldsky	R
1607	25.9.	Acontius, Eliáš	Elias Acontius Trebizensis	M ³⁷⁸
1607	25.9.	Acontius, Mikuláš	Nicolaus Acontius Trebizensis	M ³⁷⁹
1608	11.4.	Chodníček, Jan	Iohannes Chodniczius Fulnecensis	M ³⁸⁰
1608	11.4.	Weissius (?), Zachariáš	Zacharias Weysius Moravo-Trebicensis	M ³⁸¹
1608	11.4.	Joram, Jan	Iohannes Ioram Tusteno-Moravus	M ³⁸²
1608	4.10.	Petřvaldský z Petřvaldu, Bernard Diviš	Bernhardus Dionysius de Pertzwaldski	R
1608	4.10.	Skrbenský z Hříště, Bernard	Bernhardus Slerbenki de Hitzisstiae (Skrbenki de Hezisskie)	R
1608	14.10.	Pitruša, Jiří	Georgius Pitruša Przerovensis	M ³⁸³
1609	26.12.	z Kunovic, Jan Bernard	Iohannes-Bernhardus a Kunowitz	P
1610	1.11.	Fabricius, Pavel	Paulus Fabritius	M ³⁸⁴
1612	-	z Kounic, Karel	Carolus Liber Baro a Kaunitz	P
1612	-	z Kounic, Maxmilián	Maximilianus Liber Baro a Kaunitz	P
1612	-	Kotvrdovský z Olešničky, Jetřich Gideon	Theodorus Gedeon Kotwodowitki Zwollessnizky	R
1612	-	Travinský (?), Samuel	Samuel Trawinczki Strasnicensis	M ³⁸⁵
1612	-	Roháč z Tejna, Karel	Carolus Rohacius	M ³⁸⁶

³⁷³ Připsáno: Medicinae Doctor.

³⁷⁴ Velké Meziříčí

³⁷⁵ Jihlava

³⁷⁶ Velké Meziříčí

³⁷⁷ Hranice

³⁷⁸ Třebíč

³⁷⁹ Třebíč

³⁸⁰ Fulnek

³⁸¹ Třebíč

³⁸² Tovačov

³⁸³ Přerov

³⁸⁴ Strážnice

³⁸⁵ Strážnice

³⁸⁶ Strážnice

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1614	31.8.	Hodický z Hodic, Zdeněk	Zdenko Comes ab Hoditz et Wolbramitz	P
1614	31.8.	Hodický z Hodic, Fridrich	Fridericus Comes ab Hoditz et Wolbramitz	P
1614	31.8.	Concordius, Pavel	Paulus Concordius Straschnicensis	M ³⁸⁷
1615	11.7.	Zahrádecký ze Zahrádek, Václav	Wenceslaus Zahradocky de Zachradeck, Baro ³⁸⁸	P

³⁸⁷ Strážnice

³⁸⁸ Připsáno: et in Hrottovitz.

Seznam č. 9 – Čeští studenti v Ženevě (1575–1620)

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1579	12.10.	Sušický, Samuel Šimon	Samuel Simonis, Sussicensis	M ³⁸⁹
1580	5.8.	Gryll z Gryllova, Matyáš	M. Mathias Gryllus á Gryllowa, Raconicenus	M ³⁹⁰
1580	7.8.	Šlik, Jeroným	Hieronymus Schlik senior, comes de Passaun ³⁹¹	P
1581	5.12.	Křínecký z Ronova, Jan Albrecht st.	Joannes Albertus Krzineczky, baro á Ronaw	P
1581	5.12.	Felix z Fictumu, Bohuslav	Bohuslaus Foelix á Vitztum	R
1581	5.12.	Kustoš Kunětický z Lipky, Václav	Venceslaus Custos Kuneticzius de Lipka	R
1584	12.6.	Trejtlar z Krošvic, Václav	Venceslaus Treutler, Pragensis	M
1584	12.6.	Korálek z Těšína, Ludvík	Ludovicus Koralek á Teschin	M ³⁹²
1584/85	-	Kutovec z Úrazu, Martin	Martinus Kuttowetz, Pragensis	M
1600	4.11.	Kechel z Hollenštejna, Jan	Johannes Kechel a Hollenstein, Pragensis	M
1602	13.11.	Engell (Anděl), Jan Richard	Johannes Richardus Engell, Pragensis	M
1605	15.7.	Burger, Mikuláš	Nicolaus Burgerus, Pragensis	M
1606	12.10.	Sekerka, Přibyslav	Przibislac Secerca, Pragensis	? ³⁹³
1607	7.7.	Hodějovský z Hodějova, Jan Jiří	Johannes Georgius, L. Baro ab Hoddiegowa	R
1607	7.7.	Hodějovský z Hodějova, Bernard	Bernardus, L. B. ab Hoddiegowa	R
1607	7.7.	Vtelenský ze Vtelna, Jiří	Georgius Wtelensky á Wtelno	R
1608	15.11.	Berka z Bohuchval ml.	Bohuchwalius junior Bercka, L. Baro de Duba et Lippa	P
1609	3.2.	Slavata z Chlumu a Košumberka, Michal	Michaël Slavata, L. Baro á Chlum et Kossmberg	P
1609	3.2.	Smiřický ze Smiřic, Albrecht Václav	Albertus Wenceslaus Smirzicius, L. Baro á Smirziz	P
1609	18.4.	z Valdštejna, Jiří	Georgius, L. Baro á Waldstein	P
1609	18.4.	z Valdštejna, Kristián	Christianus, L. Baro á Waldstein	P

³⁸⁹ Sušice

³⁹⁰ Rakovník

³⁹¹ Připsáno: dominus in Weiskirchen et Schlakenwerda, ss. theol. Baccauerus.

³⁹² Klatovy

³⁹³ Identifikace tohoto studenta činí nemalé potíže. Nedokážeme s jistotou říci, zda patřil do rozvětvené starobylé rytířské rodiny Sekerků ze Sedčic, jak se domníval Otakar Odložilík. August Sedláček dokonce uvádí Bohuchvalova syna, který nesl jméno Ladislav Přibík. Zaráží však inskripce Pragensis, která není u šlechty obvyklá. OSN XXII, s. 808; O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování*, s. 68.

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1613	-	Střela z Rokyc, Štěpán	Stephanus Shzela á Rokytz	R
1618	25.2.	Litomíl, Jan	Johannes Litomil, Litomichleno	M ³⁹⁴
1619	9.1.	Šlemer z Častolovic, Tomáš	Thomas Schlemmerus a Criastolovicz	M ³⁹⁵
1619	17/27.5.	Dobříkovský z Malejova, Jindřich	Henricus Dobrikowsky de Malegow	R
1619	17/27.5.	ze Sommerfeldu a Tumnice, Kryštof Erasmus	Christophorus Erasmus á Sommerfeld et Tumnitz	R
1619	17/27.5.	Mošauer z Valdova, Jiří Alexej	Georgius Alexius Mossaur á Waldau	R
1619	-	z Valdštejna, Vilém	Wilhelm, Herr von Waldstein, Ritter	P

³⁹⁴ Litomyšl

³⁹⁵ Praha

Seznam č. 10 – Moravští studenti v Ženevě (1575–1620)

ROK	DATUM	JMÉNO	JMÉNO V MATRICE	STAV
1576	24.6.	Březnický z Náchoda, Jan Jiří ³⁹⁶	Joannes Georgius baro á Nachod ³⁹⁷	P
1579	12.8.	Lanecký, Jan	Johannes Lanetius, Straznicesis	M ³⁹⁸
1581	9.4.	Jonáš, Jan	Joha Ionas	?
1582	31.10.	ze Žerotína, Karel st.	Carolus baro á Zerotin	P
1582	31.10.	Pražma z Bílkova, Petr	Petrus Prazma a Bilkow	R
1582	listopad	Vranovský z Doubravice, Jiří	Georgius Wranowsky a Daubrawitz	R
1596	srpen	ze Žerotína, Jan Vavřinec	Johannes Laurentius, Baro Zierotinas	P
1596	srpen	ze Žerotína, Ladislav Velen	Ladislaus Welenus, Baro Zierotinas	P
1597	květen	Prakšický ze Zástřízl, Jiří Zikmund	Georgius Sigismundus P. á Zastrisel	R
1600	13.5.	ze Žerotína, Karel ml.	Carolus Baro á Zerotin	P
1600	14.7.	Bukůvka z Bukůvky, Albert	Albertus Bukuwka de Bukuwka	R
1600	14.7.	Bukůvka z Bukůvky, Albert Rohovlad	Albertus Rohowlad Bucuwka de Bukuwka	R
1600	4.11.	Opsimathes, Jan	Johannes Opsimathes	√ ³⁹⁹
1602	17.9.	Tertullian, Martin	Martinus Tertullianus Salassius Bielienskiey, Hunnobrodensis	M ⁴⁰⁰
1602	17.9.	Štefan (Tatranský), Zachariáš	Zacharias Stephanus Tatransky	? ⁴⁰¹
1607	7.7.	z Dietrichštejna, Zikmund	Sigismundus L. Baro á Dietrichstein	P
1607	22.10.	Čertoryjský z Čertoryj, Vejkart (Věník) Skoch	Weihkardus Skoch Tschertoreiski, L.B. a Tschertorezki	P
1607	27.10.	Bruntálský z Vrbna, Jan ml.	Johannes, L. Baro de Wurbna et Freydenhalle	P
1608	14.5.	z Kounic, Jan	Joaness, L. Baro á Kaunicz	P
1608	14.5.	z Kounic, Fridrich	Fridericus, L. Baro á Kaunicz	P
1616	13.1.	Hodický z Hodic, Fridrich	Fridericus, Comes ab Hodicz et Wolbramitz	P
1616	13.1.	Hodický z Hodic, Zdeněk	Zdenko, Comes ab Hodicz et Wolbramitz	P
1617	24.1.	Bruntálský z Vrbna, Jiří Fridrich	George Frideric, Baron de Wuirden et Fridental	P

³⁹⁶ Spolu s ním je v matrice uvedeno jméno Václava Lavína z Ottenfeldu, zapsaného jako Moravus. Podle Martina Holého však pocházel pravděpodobně z Otic u Opavy. Z tohoto důvodu ho ze seznamu vynechávám. M. HOLÝ, *Vě službách šlechty*, s. 220.

³⁹⁷ Připsáno: dominus in Donowicz.

³⁹⁸ Strážnice

³⁹⁹ Pocházel pravděpodobně z Morkovic.

⁴⁰⁰ Uherský Brod

⁴⁰¹ O. Odložilík ho považuje za příbuzného Ondřeje Štefana, který byl po Janu Blahoslavovu seniorem sboru Jednoty bratrské v Ivančicích. O. ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování*, s. 63.

Die peregrinatio academica im Vergleich: böhmische und mährische Studenten an ausgewählten reformierten Hochschulen auf dem Gebiet des heutigen Deutschlands und der Schweiz (1575–1620)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befasst sich mit böhmischen und mährischen Studenten an ausgewählten reformierten Hochschulen auf dem Gebiet des heutigen Deutschlands und der Schweiz in dem Zeitraum von 1575 bis 1620, namentlich an den Universitäten in Basel, Heidelberg und Marburg sowie an den Akademien in Herborn und Genf. Jede dieser Einrichtungen wird in einem Medaillon vorgestellt, das eine kurze Geschichte der betreffenden Schule enthält und daneben auch die bedeutendsten Professoren in Bezug auf die böhmischen und mährischen Scholaren erwähnt. Es folgt eine Analyse der böhmischen und mährischen Scholaren. Dabei wird zweierlei Kategorien nachgegangen: der sozialen Herkunft der Inskribierten und der sich im Laufe der Zeit wandelnden peregrinatio. Die Daten zu den einzelnen Bildungseinrichtungen werden anschließend in einem gesonderten Kapitel zusammengefasst, miteinander verglichen und analysiert. Das Phänomen der akademischen Wanderung wird auch in einem mitteleuropäischen Vergleich dargelegt: neben den böhmischen und mährischen Studenten befasst sich die Arbeit auch mit Scholaren aus Polen und Ungarn. Bestandteil vorliegender Studie sind gleichfalls revidierte Verzeichnisse der an den ausgewählten Schulen geführten böhmischen und mährischen Studenten im besagten Zeitraum – die Aktualisierung dieser Verzeichnisse war eines der Hauptziele dieser Arbeit.

Die Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert stellt den am umfassendsten ausgewerteten Zeitraum der böhmischen und mährischen akademischen Wanderung dar. Dies hängt in erster Linie mit den Interessen vieler Historiker an der Problematik des böhmischen Ständeaufstandes zusammen, möglicherweise auch mit ihren Interessen an den Lebensschicksalen der Exulanten, allen voran des Johann Amos Comenius. Außerordentlichen Interesses erfreuen sich vor allem die aus den Reihen der Böhmisches Brüder oder ihrer Sympathisanten stammenden nobilitierten Studenten.

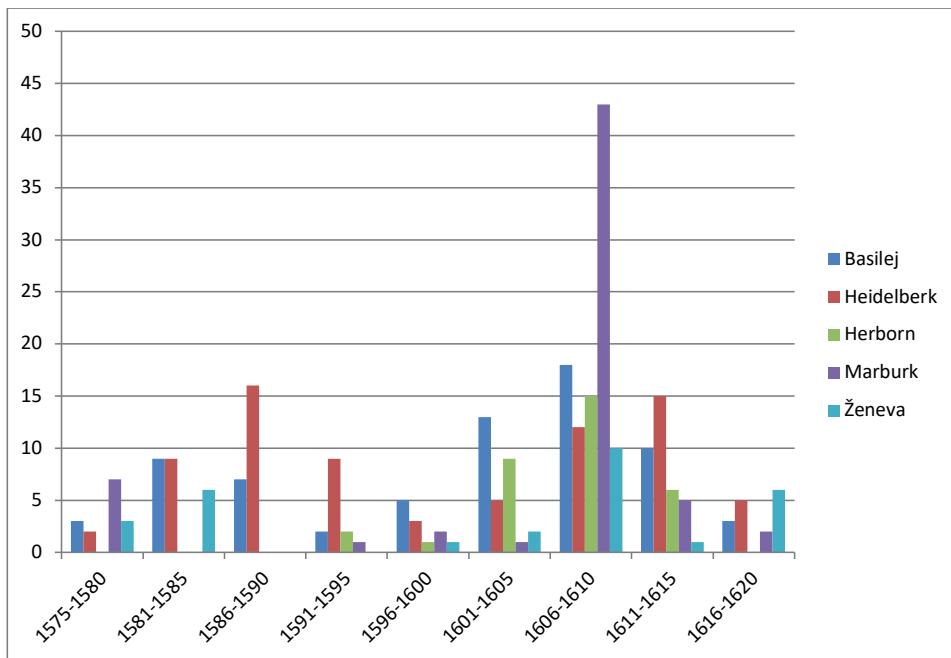
Einer der wichtigen Gründe für die hier getroffene Auswahl der Bildungseinrichtungen war außer dem konfessionellen Profil auch die Persönlichkeit eines an der betreffenden Schule wirkenden bedeutenden Gebildeten. In dem verfolgten Zeitraum finden wir an ausgewählten kalvinistischen Einrichtungen 268 Immatrikulationen von 197 böhmischen und 171 Immatrikulationen von 126 mährischen Studenten.

Die böhmische kalvinistische Peregrination betraf zumeist Städter, vor allem Prager. Demgegenüber setzte sich die mährische Peregrination mehr aus Nobilitierten zusammen, vor allem aus dem höheren Adel. Von wenigen Ausnahmen abgesehen, verliefen die böhmische und die mährische Peregrination getrennt voneinander; nur selten begegnen wir im Rahmen von Studiengruppen Angehörigen beider Länder. Eine der Ausnahmen betrifft die Präzeptoren, die ungeachtet ihrer Landesherkunft ausgesucht wurden. Im Rahmen der hier verfolgten Hochschulen ist es die Universität Heidelberg, gefolgt von Basel, an der die meisten böhmischen Studenten studierten. Mährische Studenten finden wir zumeist an der Universität Basel. Im Laufe der Zeit änderte sich auch die Dynamik der böhmischen und der mährischen Peregrination. Ein Vergleich der böhmischen, mährischen, polnischen und ungarischen Peregrination zeigt neben vielen Ähnlichkeiten auch interessante Unterschiede.

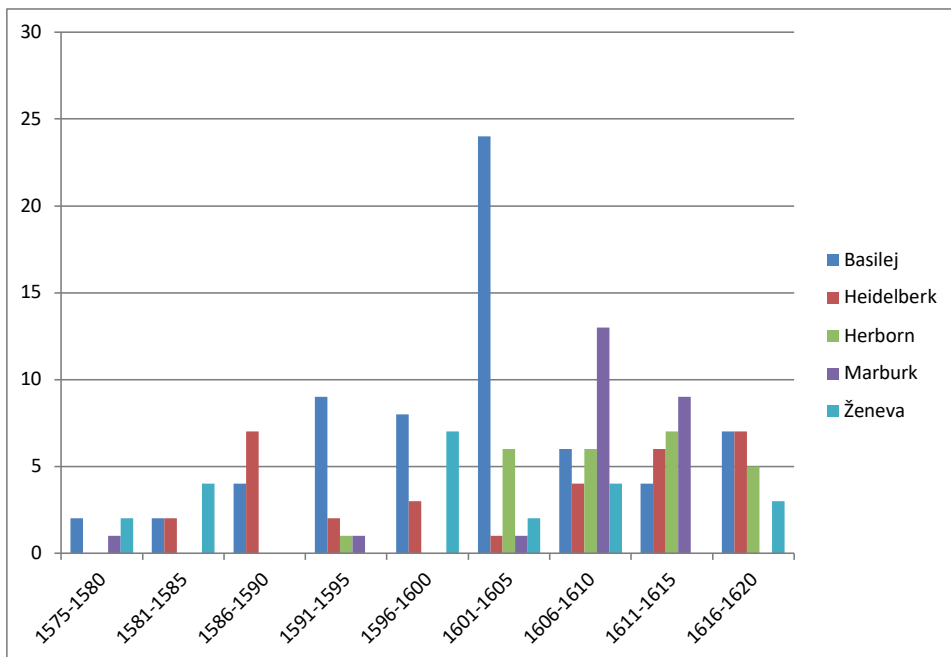
Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Ondřej Piš
Fakulta humanitních studií UK, Praha
pis.ondra@seznam.cz

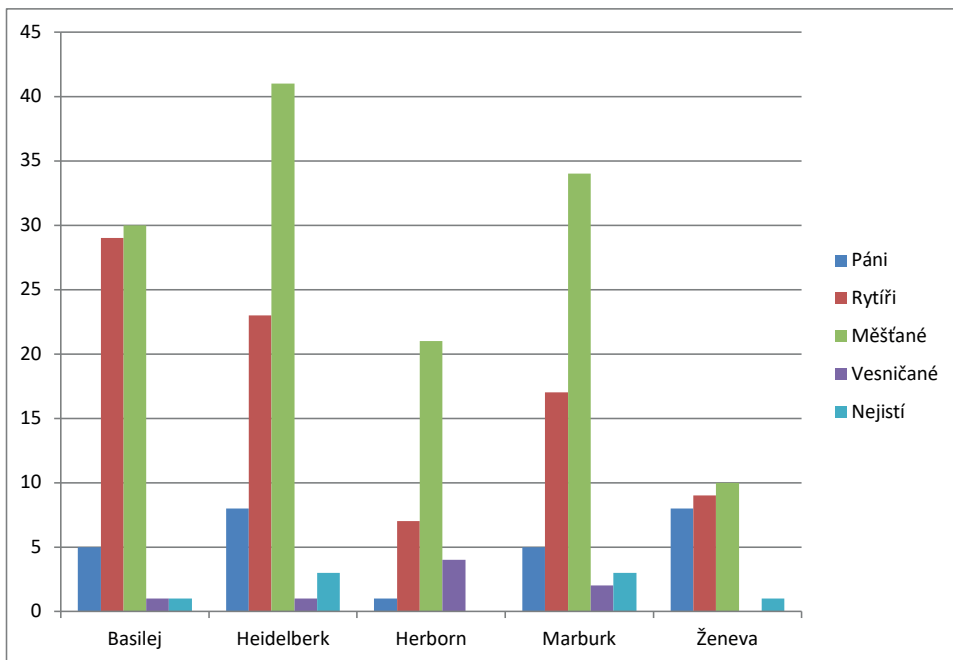
Graf č. 1 – Čeští studenti na reformovaných vysokých školách (1575–1620)

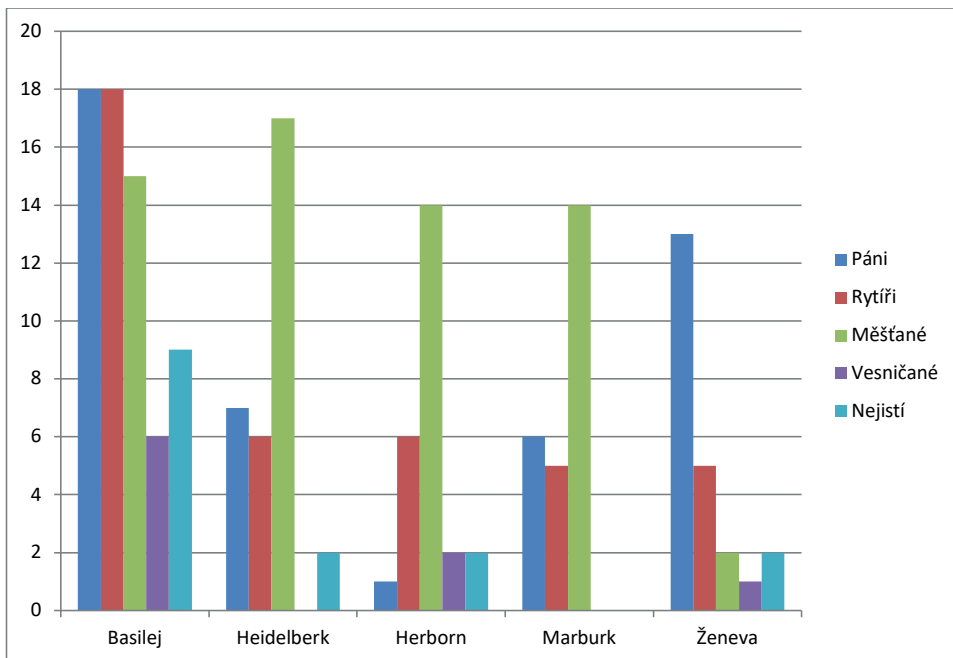
Graf č. 2 – Moravští studenti na reformovaných vysokých školách (1575–1620)

Graf č. 3 – Stavovský původ českých studentů

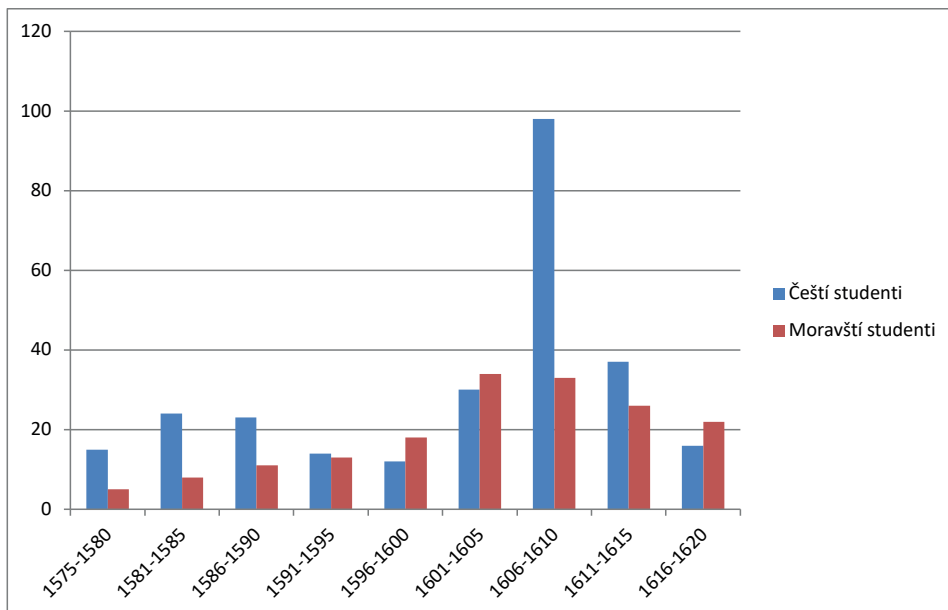

Graf č. 4 – Stavovský původ moravských studentů

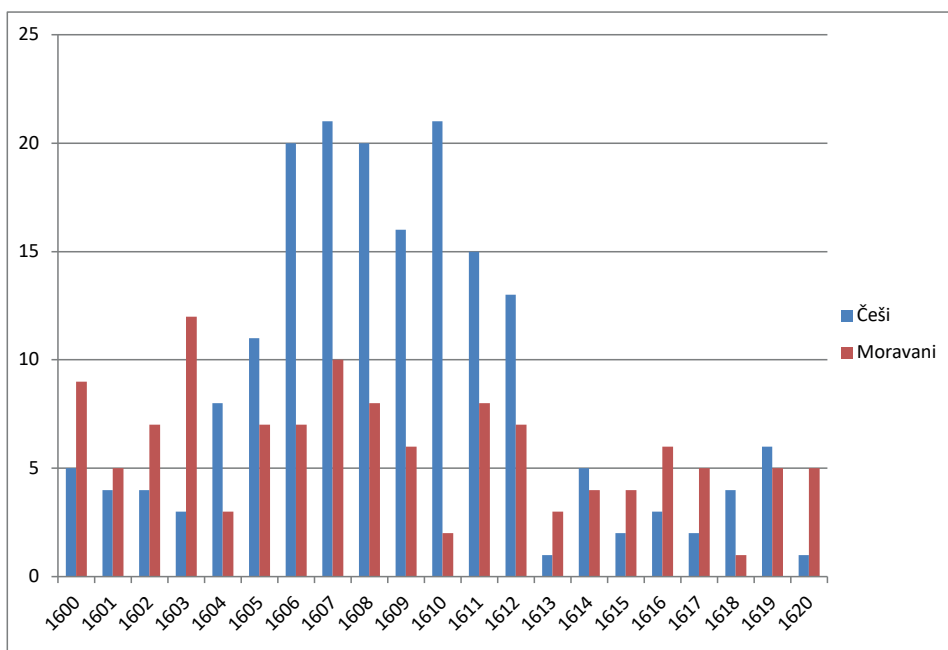

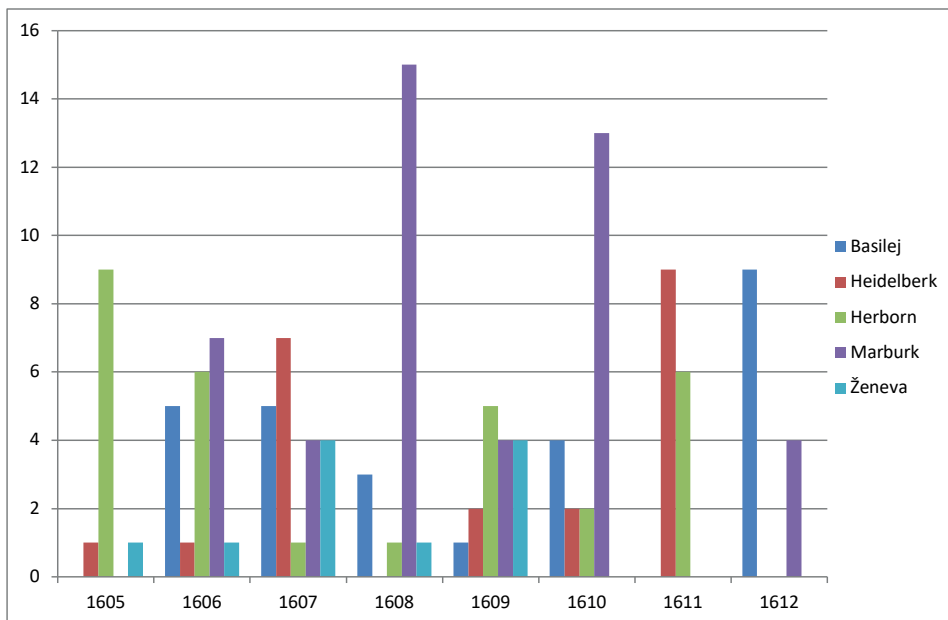
Graf č. 5 – Vývoj počtu českých a moravských studentů

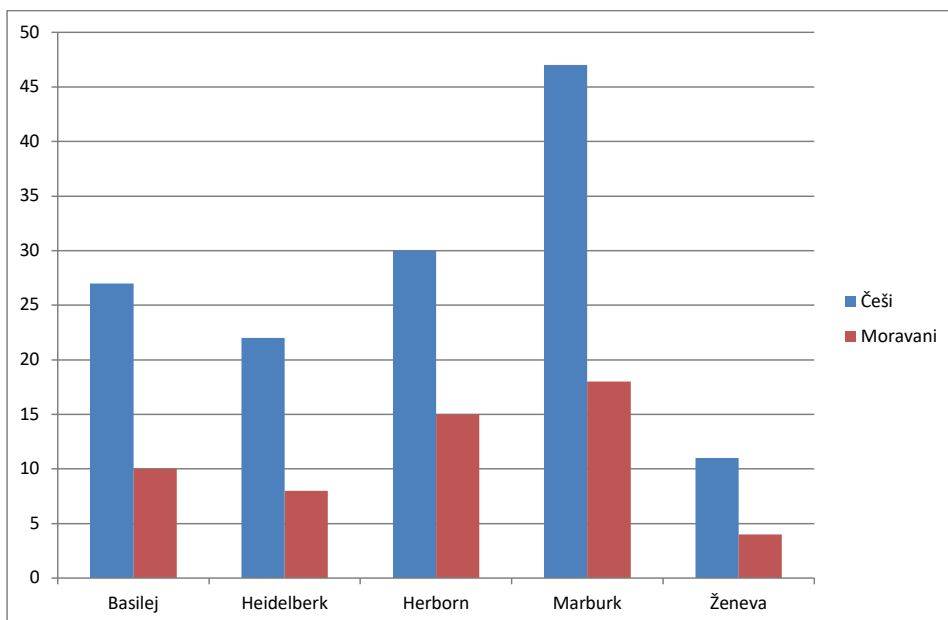
Graf č. 6 – Rozdíly v moravské a české peregrinaci (1600–1620)

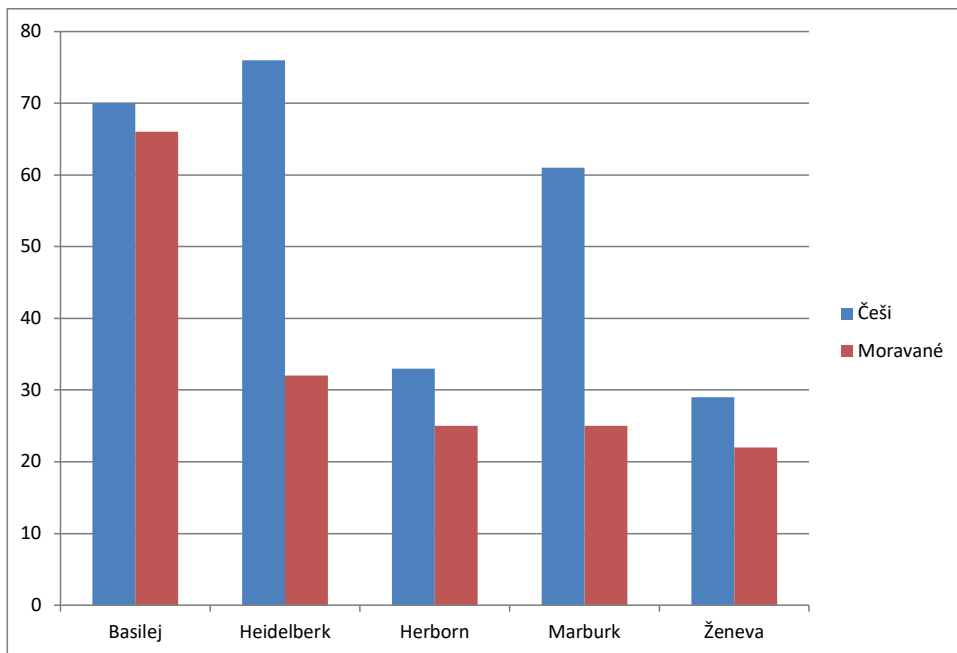
Graf č. 7 – Čeští studenti v letech 1605–1612

Graf č. 8 – Porovnání počtu imatrikulací českých a moravských studentů (1605–1612)

Graf č. 9 – Porovnání počtu imatrikulací na vybraných školách

Obr. 4: Josef Stern (1716–1775): sv. Tomáš Akvinský a sv. Bonaventura na nástrovní fresce kapucínské knihovny v Brně (mezi 1753–1775); Sbírký Provincie kapucínů v ČR; © Ambrož Guzek

PROPOSITIONES
SCHOLASTICO - DOGMATICÆ
DE
SACRAMENTO POENITENTIÆ
ET
VIRTUTIBUS THEOLOGICIS
FIDE, SPE, & CHARITATE.

QUAS
AD MENTEM
DOCTORIS SUBTILIS
JOANNIS DUNS-SCOTI

SUB FAVENTISSIMIS AUSPICIIS
Admodum Reverendi, ac Religiosissimi in Christo Patris
P. FIRMINIANI

Palatini Neo-Stadiensis, Ordinis Minorum S. P. Francisci Capucinorum per Boemiam, Meraviam, & Silesiam Ministri
Provincialis Meritissimi

PRÆSIDE

P. F. BENNONE Pragenfi,

Dicti S. Ordinis Sacro-Sanctæ Theologiæ Lectore

Defendendas susceperunt

In Conventu Olomucensi ad D. V. Annuntiatam

Religiosi Patrès, F. FIDELIS Boemus Egrensis,

F. EPIMACHUS Morav. Auspicensis,

Ejusdem Ordinis, & Studii Alumni.

Anno a Nativitate Christi MDCCCLIX. Mense Augusti Die 7.
horis ANA meridie consuetis.

CUM LICENTIA ORDINARI.

OLOMUCII,
TYPIS VIDUÆ HIRNLIANÆ, FACTORE JOSEPHO
ANTONIO SKARNITZL,

Obr. 5: Teze vydaná při příležitosti slavnostní disputace konané na konci teologického studia Fidela Antoniho z Chebu (1730–1774) a Epimacha Hessáka z Hustopečí (1732–1779) v konventním kostele Zvěstování Panny Marie v Olomouci (7. 8. 1759, NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 26, kart. č. 126)

RANĚNOVOVĚKÁ ŘÁDOVÁ STUDIA ČESKO-MORAVSKÉ KAPUCÍNSKÉ PROVINCE JAKO ALTERNATIVA UNIVERZITNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ

MAREK BRČÁK

EARLY MODERN “STUDIA” IN RELIGIOUS ORDERS IN THE CZECH–MORAVIAN CAPUCHIN PROVINCE AS AN ALTERNATIVE TO UNIVERSITY EDUCATION

This study maps the organisation, contents, and teaching staff of theological and philosophical education in the Capuchin Order and compares it with what was common in other religious orders and at public universities, especially the Charles–Ferdinand University in Prague.

Keywords: “studia” in religious orders – Capuchins – Church history – lectors of the Czech–Moravian Capuchin Province – second scholasticism – education – Czech Lands – Early Modern Era

DOI: 10.14712/23365730.2023.2

Stejně¹ jako ostatní řeholní řády, tak i kapucíni² v raném novověku v souladu s ustanoveními tridentského koncilu kladli velký důraz na vzdělávání svých kněží,³ kteří z drtivé většiny studovali filozofii a teologii nikoliv na univerzitách, ale na soukromých řádových studiích. Některé řeholní řády působící v českých zemích v době pobělohorské si za tímto účelem dokonce zřídily „specializované“ domy, které byly primárně spojeny s výukou řádového dorostu, například cisterciáci si založili ve druhé polovině 30. let

¹ Studie navazuje a částečně volně vychází z autorovy kapitoly 7.1 *Formace, filozofická a teologická studia*, publikované v Marek BRČÁK, *Působení kapucínského řádu v Čechách a na Moravě 1599–1783*, Praha 2022, s. 369–377. Tento text však byl zásadním způsobem přepracován a rozšířen o nové poznatky zjištěné od vydání knihy. Za revizi latinských prepisů patří můj vděk PhDr. Aleně Bočkové, Ph.D.

² K dějinám kapucínského řádu v českých zemích v raném novověku jsou základní práce: Vavřinec RABAS, *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*, Praha 1937; Marek BRČÁK – Jiří WOLF (edd.), *Pax et Bonum. Kapucíni v Čechách a na Moravě v raném novověku*, Praha 2020; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, podrobněji k literatuře vztahující se k historii kapucínů, a to jak domácí, tak i zahraniční, s. 19–27. Ze zahraniční provenience je nutné zmínit především monografii: Hillard von THIESSEN, *Die Kapuziner zwischen Konfessionalisierung und Alltagskultur. Vergleichende Fallstudie am Beispiel Freiburgs und Hildesheims 1599–1750*, Freiburg im Breisgau 2002, kterou pokládám za velice inspirativní, jelikož přináší řadu nových metodologických přístupů k naší tematice, např. vnímání působení řádu v souvislosti s konfesionalizačním paradigmatem či k roli a fungování řádu ve městě.

³ Antonín HRDINA (ed.), *Dokumenty Tridentského koncilu*, Praha 2015, s. 197–202.

17. století v Praze na Starém Městě kolej sv. Bernarda (tzv. Bernardinum)⁴ či premonstráti ve stejné době a lokalitě kolej sv. Norberta (tzv. Norbertinum).⁵ Tyto instituce nejen stály blízko sebe,⁶ ale fungovaly i v přímé součinnosti s arcibiskupským seminářem,⁷ který byl rovněž založen v témže období. To znamená, že premonstráti a cisterciáci na svých kolejích především bydleli a vedli komunitní život, ale hlavní část výuky absolvovali spolu s budoucími diecézními knězi v semináři, kde značnou část stolic drželi právě příslušníci těchto řádů. Dokonce se setkáme s neúspěšnou snahou, aby absolventům semináře byly udělovány univerzitní grady. Arcibiskupský seminář byl zřízen jako protiváha Karlo-Ferdinandově univerzitě, na jejíž filozofické a teologické fakultě měli tehdy dominantní postavení coby vyučující členové jezuitského řádu. To vyvolávalo v druhé čtvrtině 17. století řadu sporů mezi pražským arcibiskupem Arnoštem Vojtěchem z Harrachu (1598–1667), který byl z výkonu své funkce mj. i univerzitním kancléřem, a představiteli „starých“ řádů (kromě již uvedených lze jmenovat i dominikány, františkány, minority atd.) na jedné straně a Tovařstvem Ježíšovým na straně druhé.⁸

Domácí řádová studia si zakládaly i další řeholní řády, byť nebyla zřízena ve speciálních domech, například při minoritském klášteře u sv. Jakuba v Praze na Starém Městě fungovala kolej sv. Bonaventury (založena roku 1621, od roku 1624 však nesla název Ferdinandova kolej, a to dle habsburského panovníka, který tehdy potvrdil její zakládací privilegia).⁹ Minorité na konci teologického studia, jež absolvovali na této koleji, hájili teze při veřejných disputacích a byl jim dokonce udělován „doktorský“ titul. To však vyvolávalo velké spory s jezuitskou univerzitou,¹⁰ která v roce 1706 dosáhla vydání panovníkova dekretu, jenž stanovil, že tyto tituly s konečnou platností nemají práva veřejnosti a mají účinnost pouze uvnitř tohoto františkánského řádu.¹¹

Stejně vehementně napadali jezuité a jimi spravovaná Karlo-Ferdinandova univerzita i dominikánská řádová studia,¹² z nichž nejvýznamnější, tzv. *studium generale*, v rámci

⁴ Hedvíka KUCHAROVÁ, *Cisterciácká kolej Bernardinum v Praze v 17. a 18. století*, in: Kateřina Charvátová (ed.), 900 let cisterciáckého řádu: sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze, Praha 2000, s. 193–213.

⁵ Hedvíka KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století*, Praha 2011.

⁶ Dnes na jejich místě lze nalézt Obecní dům a obchodní dům Kotva.

⁷ Jan VICHRA, *Pražský arcibiskupský seminář a jeho studenti v 17. a 18. století*, Documenta Pragensia 11, 1993, s. 123–134.

⁸ Ve sporu se angažovali na straně arcibiskupa i kapucín Valerián Magni (1586–1661) a Basilius z Aire (1591–1665) jako jeho spolupracovníci. Z velmi bohaté literatury k tématu lze uvést alespoň: Ivana ČERNÉJOVÁ, *Správní a institucionální vývoj pražské univerzity*, in: táž (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy, II*, Praha 1995, s. 23–57, zde s. 23–34; Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, passim; Týž, *Die Funktion der italienischen Sprache während des Episkopats des Prager Erzbischofs Ernst Adalbert von Harrach (1623–1667) und die Rolle des Kapuziners Basilius von Aire (1591–1665)*, Folia Historica Bohemica (dále FHB) 27/1, 2012, s. 99–134.

⁹ Marie HAASOVÁ, *Z dějin minoritské koleje u sv. Jakuba v Praze*, in: Jiří Beran (ed.), *Akademiku Václavu Vojtěskovi k 75. narozeninám pracovníci archivu ČSAV*, Praha 1958, s. 57–69.

¹⁰ Jezuité kromě toho kolegiátům a regentům minoritské koleje v prvních desítkách let existence této instituce vyčítali neznalost obou zemských jazyků, jelikož z drtivé většiny mezi nimi byli zastoupeni Italové. M. HAASOVÁ, *Z dějin minoritské koleje*, s. 67.

¹¹ Národní archiv (dále NA) Praha, Archiv pražského arcibiskupství (dále APA), inv. č. 3358, kart. č. 2045, sign. 110/4; Srov. Ivana ČERNÉJOVÁ, *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1654*, Praha 1992, s. 113.

¹² Tomáš ČERNUŠÁK, *Proměny řádového školství dominikánů v českých zemích (Nástin vývoje ve 13.–18. století)*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně: řada společenských věd 21, 2006, s. 3–10; týž, *Dominikánské řádové školství na Moravě v 17. a 18. století ve světle pramenů z Moravského zemského*

českých zemí se nacházelo při konventu v Praze na Starém Městě (kostel sv. Jiljí), a to nejen z důvodu jejich veřejného vystupování (slavnostní disputace atd.),¹³ ale i z důvodu výkladu teologických otázek, jelikož dominikánský tomismus byl nepřijatelný pro zastánce jezuitské scholastiky (viz dále).¹⁴ Velice silné averze ze strany jezuitů¹⁵ vyvolala i snaha piaristů v 50. letech 18. století o povznesení jejich řádového filozofického studia v Lito-myšli na veřejnou „univerzitu“, kterou silně podporoval tehdejší majitel panství František Václav z Trauttmansdorffu (1677–1753), čímž by došlo k narušení jezuitského monopolu ohledně správy univerzit nacházejících se v českých zemích (Praha, Olomouc, Vratislav). Toto úsilí nemohlo být úspěšné, jelikož panovnice Marie Terezie (1717–1780) požádala o stanovisko pražskou univerzitu, která ho z pochopitelných důvodů vydala záporné.¹⁶ Z významnějších řádových studií je nutné na tomto místě uvést alespoň ještě pražské školy při klášteře augustiniánů na Malé Straně (kostel sv. Tomáše)¹⁷ a konventu františkánů na Novém Městě (kostel P. Marie Sněžné).¹⁸ Z textu je jasné patrné, že jednotlivé řeholní řády působící v českých zemích v raném novověku obvykle svá řádová studia zakládaly při provinčních ústředích, která se většinou až na výjimky nacházela v Praze.

V kapucinském řádu se lze setkat s řádovými studii od roku 1567, kdy bylo založeno první takovéto studijní učiliště filozofie a teologie v Římě.¹⁹ Roku 1575 bylo do řádových konstitucí vloženo nařízení, aby si každá provincie založila pro vzdělání svého řeholního dorostu podobné studijní domy.²⁰ S řádovými studii kapucínů v českých zemích se setkáme

archivu v Brně, Vlastivědný věstník moravský 58/1, 2006, s. 42–48; Týž, *Klášteří škola dominikánů u sv. Michala v Brně v novověku*, Brno v minulosti a dnes 19, 2006, s. 77–86; Hedvíka KUCHAROVÁ, *Abriss der Organisation der Ordensschulen bei den Dominikanern in der böhmischen Provinz in 17. Jahrhundert und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Acta Comeniana 14 (38), 2000, s. 133–160.

¹³ Z let 1640–1693 se dochovala celá řada podání vyhotovených akademickým magistrátem odeslaných do Vídně proti veřejným disputacím a zveřejňování tezí přednesených dominikány u sv. Jiljí. Jezuitské úsilí bylo korunováno úspěchem, když Leopold I. v roce 1694 nejdříve zakázal v Praze veškeré veřejné akademické slavnostní akty mimo Karlo-Ferdinandovu univerzitu. V následujícím roce dokonce vyzval místodržitelství, aby ve stejném duchu zakročilo proti dominikánským studiím v Chebu a Českých Budějovicích. Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), Jesuitica, inv. č. 178, kart. č. 115, sign. CXV/2. Stov. I. ČORNEJOVÁ, *Správní a institucionální vývoj pražské univerzity*, s. 39.

¹⁴ Jakub ZOUHAR, *Generální studium dominikánů u sv. Jiljí v Praze v 17. a 18. století*, in: Martin Čapáský – Pavel Šopák (edd.), *Historie 2002. Celostátní studentská vědecká konference* (3. 12.–4. 12. 2002), Opava 2003, s. 114–137; Týž, *Česká dominikánská provincie v raném novověku (1435–1790)*, Praha 2010, s. 139–150.

¹⁵ Nevraživost či otevřeně nepřátelství jezuitského řádu, který s výjimkou Salcburku měl v raném novověku výsadní či alespoň zásadní postavení na filozofických a teologických fakultách jednotlivých univerzit nacházejících se na území Svaté říše římské národa německého, vůči provinčním řádovým studiím není jen záležitost českých zemí, ale i dalších zemí, například vídeňští jezuité takto napadali tamní studia benediktinů, dominikánů, karmelitánů, minoritů a zejména piaristů. Rudolf KINK, *Geschichte der kaiserlichen Universität Wien*, I, Wien 1854, s. 415, 421–422; I. ČORNEJOVÁ, *Kapitoly z dějin pražské univerzity*, s. 129, 136, 148.

¹⁶ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), Rukopisy, sign. A 32 II, *Acta et conclusa facultatis philosophicae*, s. 380, 384, 388, 392, 402, 406. Stov. Metoděj ZEMEK – Jan BOMBERA – Aleš FILIP, *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631–1950*, Prievidza 1992, s. 98, 207–208.

¹⁷ NA Praha, Augustiniáni obutí – provinciálát a konventy, Praha, Rkp., inv. č. 460, Spisy, inv. č. 14, kart. č. 8; Veronika SLADKÁ, *Augustiniánská knihovna u sv. Tomáše v Praze*, II. část: *Období reformace a protireformace (do konce 17. století)*, *Knihy a dějiny* 24/1-2, 2017, s. 29–66, s. 55–57.

¹⁸ NA Praha, Františkáni – provinciálát a konventy, Praha, Spisy, inv. č. 916, kart. č. 26, *Řádové studium v Praze, these, jmenování lektorů (1674–1783)*; Martin ELBEL, *Bohemia Franciscana: františkánský řád a jeho působení v českých zemích v 17. a 18. století*, Olomouc 2001, s. 44–45.

¹⁹ Melchiorre [TURRADO] DE PODLABURA, *Historia generalis Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum*, I–III (=Bibliotheca seraphico-capuccina 7–10), Romae 1947–1951, tom. I, s. 222.

²⁰ Tamtéž, s. 219–220; Jan Bernd ELPERT, *Kein Bruder soll sich anmaßen, ein eigentliches Studium zu verfolgen. Die Kapuziner und die Philosophie – Ein Streifzug durch die intellektuelle, philosophische Entwicklung des*

téměř od počátku jejich zdejšího působení (1599),²¹ kdy už v první skupině kapucínů, kterou vedl Vavřinec z Brindisi (1599–1619) byli zastoupeni řádoví lektori, kteří měli zajistit výuku filozofie a teologie u dorostu pocházejícího z českých zemí.²² Nicméně vyučování mohli lektori zahájit teprve v okamžiku, kdy do řádu začali skutečně vstupovat první kapucíni pocházející z českých zemí, k čemuž došlo v roce 1601, kdy do tehdejšího Česko-rakousko-štyrského generálního komisariátu vstoupili první novicové.²³ Tito začali při hradčanském klášteře studovat filozofii v rámci řádové formace v roce 1605,²⁴ a to pod dohledem lektora Sylvia z Bassana.²⁵ V textu však bude dále věnována pozornost až řádovým studiím, která fungovala již v rámci česko-moravské provincie ustanovené v roce 1673,²⁶ a to vzhledem k dochované pramenné základně k tomuto tématu. Ta je k dispozici zejména pro období 1673–1783,²⁷ nikoliv však pro předcházející etapu 1599–1673, kdy byly kapucínské kláštery nacházející se v českých zemích po většinu této doby spravovány v rámci česko-rakouské provincie.²⁸

Než však bude přikročeno k popisu průběhu studia na kapucínských řádových učilištích, je nutné si více přiblížit jejich studenty. Do kapucínského řádu byl uchazeč přijat na základě rozhodnutí provinčního ministra po poradě s jeho definitivy. Oproti současnosti nenásledovalo žádné období kandidatury, ale přijatý nastoupil rovnou do noviciátu. Provinční ministr přitom hned na počátku formace určil typ noviciátu, do něhož bude uchazeč zařazen. Kapucínský řád, tak jako ostatní mužská řeholní společenství, měl totiž v této době dvě různé formace. Jednu pro bratry laiky a druhou pro budoucí kněze. Z tohoto důvodu měl řád i dva noviciáty, které se od sebe lišily typem výuky. Oba připravovaly budoucí řeholníky na jiné

Kapuzinerordens im 16. und frühen 17. Jahrhundert, in: Sabrina Ebbersmeyer – Helga Pimer-Pareschi – Thomas Ricklin (edd.), *Sol et homo. Mensch und Natur in der Renaissance. Festschrift zum 70. Geburtstag für Eckhard Keßler*, Paderborn 2008, s. 349–393, zde s. 356–357.

²¹ Konkrétně první kapucíni přišli do Prahy dne 13. 11. 1599 na základě pozvání od arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé (1551–1606). O datu příchodu informuje dopis (14. 11. 1599) pražského arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé vídeňskému biskupu Melchioru Kleslovi (1552–1630): „(...) dass die vier Patres Capucinatorum gestern Abents spaat zu uns alhie eingelangt [(...)], že se k nám včera pozdě večer dostavili čtyři otcové kapucíni.“ Přepis dopisu lze nalézt v NA Praha, Kapucíni – provincialát a konventy, Praha (dále jen ŘK), Rkp., inv. č. 5, *Correspondentia Romana racione introducendorum in Boemiam Capucinatorum*, fol. 12r–12v. Podrobněji k příchodu kapucínů do Prahy M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 116–132; František TISCHER, *Uvedení řádu kapucínů do Čech okolo roku 1600*, *Věstník Královské české společnosti nauk* 8, 1907, s. 1–55.

²² M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 117–118.

²³ NA Praha, ŘK, Rkp., inv. č. 36, *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, s. 3.

²⁴ Tamtéž, inv. č. 98, *Protocollum seu Liber provinciae*, fol. 40r.

²⁵ Sylvius z Bassana (*Sylvius Bassanensis*) byl členem benátské provincie, do česko-rakouského prostoru přišel v roce 1602. Je doložen jako italský kazatel (1605–1607) a lektor filozofie (1605–1608) a teologie (1608–1609) v Praze na Hradčanech. Dále zde působil jako provinční definitoř (1607–1609). Zemřel 3. 10. 1609 v Padově. Bio-bibliografická databáze řeholníků v českých zemích v raném novověku (dále jen BBDR): <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/1.dll?hal~1000117282>> [cit. 12. 12. 2022]. Jeho elogium lze nalézt v: Kapucínská provinční knihovna Praha (dále jen KPK), Rkp., inv. č. 390, *Liber seu Protocollum totius Provinciae Boëmo-Austriacae Styriacae Ordinis Fratrum Minorum Capucinatorum* (KPK Praha, Rkp., inv. č. 390–412, Provinční anály, tom. I–XXIV, dále jen jako *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boemiae* a příslušný díl), s. 125–126.

²⁶ *Decretum divisionis totius Provinciae Bohemo-Austriacae Fratrum Capucinatorum in duas, scilicet Bohemicam et Austriacam, factae auctoritate Pontificia, a Reverendissimo Patre Stephano a Cesena, Ministro generali, in Comitibus provincialibus, habitis in loco nostro Viennae intra urbem, anno Domini 1673, die 28. Aprilis et typis mandatum in eadem Civitate*, Viennae 1673.

²⁷ Základní aktový materiál k fungování řádových studií česko-moravské kapucínské provincie se nachází v: NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 26, kart. č. 124, 126–127.

²⁸ K činnosti kapucínů v českých zemích v tomto období podrobněji M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 116–213.

úkoly. Při rozdělování nových adeptů do noviciátů se vycházelo především z jejich znalosti latinského jazyka,²⁹ jež byla nezbytná pro budoucí kněze, tj. kleriky (*clerici*). Situace, že by se bratr laik stal později klerikem či dokonce knězem, nastávala jen velmi výjimečně, a to pouze tehdy, když dodatečně prokázal předpoklady vhodné ke studiu a následně při něm obstál.³⁰

Na základě dochovaných katalogů kandidátů vstupu česko-moravské kapucínské provincie lze zjistit, že kapucíni ve sledovaném období nepřijímali automaticky každého kněžského kandidáta, například v letech 1720–1735 ze 746 žadatelů vzali pouze 240 (32,2 %), tj. bezmála jednoho ze tří.³¹ Žadatelé obvykle nebyli přijati ihned, ale až na druhý nebo třetí pokus, řada z adeptů tak nakonec vstoupila do jiného řeholního řádu (nejčastěji zastoupeni františkáni, bosí augustiniáni, premonstráti), který je pak uveden v poznámce. V té je někdy sdělen i důvod odmítnutí, nejčastěji nedostatečné studijní nadání, nízký věk (*syntaxista*, *poeta*³²) či fyzická zdatnost.³³

Na základě geografického původu lze říci, že většina budoucích kapucínských kněží pocházela z českých zemí,³⁴ a to především z městského³⁵ prostředí,³⁶ často přímo z míst, kde řád působil.³⁷ Dále víme, že ke vstupu do řádu musel mít adept dostatečný věk a legitimní původ.³⁸ Průměrný věk u noviců-kleriků při vstupu do česko-moravské provin-

²⁹ Výuka totiž na řádových studiích probíhala, tak jako na univerzitách, v latině. M. [TURRADO] DE PODLABURA, *Historia generalis Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum*, II/1, s. 301.

³⁰ V. RABAS, *Řád kapucínský*, s. 64–65; Cuthbert HESS, *Kapucíni jako literáti*, *Studia Capuccinorum Boziniensia* (dále jen SCB) 7, 2022, s. 147–179, zde s. 153 (z anglického originálu přeložil a opoznámkoval Ladislav TKACÍK; text poprvé vyšel jako kapitola s názvem *The Capuchin make Literature* v knize Cuthbert HESS, *The Capuchins. A Contribution to the History of Counter-Reformation*, London 1928, s. 397–430).

³¹ I další řeholní řády (například piaristé, jezuité) si v této době pečlivě vybíraly své kandidáty, srov. M. ZEMEK – J. BOMBERA – A. FILIP, *Piaristé*, s. 193–194, 197; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006, s. 18.

³² V poznámce je uvedeno, že kandidát byl teprve ve čtvrtém ročníku gymnázia (*syntaxista*) a pátém ročníku (*poeta*) gymnázia. K těmto jednotlivým ročníkům gymnázia blíže K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život*, s. 54.

³³ NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 30, kart. č. 132, *Nomina Candidatorum pro Clericatu Provinciae Boemiae, Moraviae et Silesiae Ordinis Minorum Capuccinorum*.

³⁴ Celkem v letech 1673–1783 úspěšně prošlo noviciáty pro budoucí kněze 1696 kapucínů, kteří na jeho konci složili řádové sliby, z nichž drtivá většina pocházela z českých zemí (1610, tj. 94,7 %, konkrétně 975 z Čech, 419 z Moravy, 194 ze Slezska, jen výjimečně mezi nimi byli zastoupeni jedinci z Horní a Dolní Lužice 15 a z Kladska 7). Ostatní kapucíni přišli do provincie z různých koutů Evropy 84 (5,2 %): z území dnešního Rakouska (29) a Německa (26, především z Bavorska), z tehdejšího Polského království (8), z Uher (5), z území tehdejšího raně novověkého Lucemburska (5), Pruska (4), z Apeninského poloostrova (4), z území dnešní Francie (1), Slovinska (1) a Dánska (1). Jen u dvou řeholníků se nepodařilo určit lokalitu jejich původu. Jedná se o Wolfganga Temela *Brithalensis* (1681–1741) a Josefa z Leonisse Klammerta *Durchlassensis* (1741–1781). Uvedeno na základě *Catalogus Patrum et Fratrum Capuccinorum Provinciae Boemiae*, s. 22–91.

³⁵ Mezi léty 1673–1783 do česko-moravské provincie vstoupilo pouze 14 kapucínů aristokratického původu (z toho jen 11 se stalo kněžství, tři si dobrovolně vybrali laickou dráhu). Většina urozených kapucínů však nepocházela z hraběcích či panských rodů, ale pouze z nobility rytířské či dokonce pouze erbovnícké. Mezi kapucíny, kteří měli vyšší šlechtický původ ve sledovaném období, nalezneme členy těchto rodů: Lažanští z Bukové, Sedlničtí z Choltic, Troyer z Troyersteinu či Valdštejnové. V. RABAS, *Řád kapucínský*, s. 62–63; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 268; *Catalogus Patrum et Fratrum Capuccinorum Provinciae Boemiae*, s. 3–4, 11, 15, 18, 20–22, 27–29, 35, 39, 43, 51, 74.

³⁶ Zjištěno dle *Catalogus Patrum et Fratrum Capuccinorum Provinciae Boemiae*, s. 22–91.

³⁷ Seznam lokalit uveden v: Marek BRČÁK, *Strategie kapucínského řádu při zakládání řeholních domů v českých zemích v raném novověku*, FHB 33/1, 2018, s. 217–237.

³⁸ V provinčním archivu se zachovala řada pramenů potvrzujících řádný původ jednotlivých kapucínů, například NA Praha, ŘK, Listiny, inv. č. 121, Purkmistr a rada města Tovačova vydávají rodný a zachovací list Antonínovi Lieboswarskymu (14. 12. 1726, Tovačov), v řádu je uváděn jako Bernardus z Tovačova (1717–1785);

cie v letech 1673–1783 byl 19,8.³⁹ V době začátku studia měl tedy klerik cca 23 let, jelikož je třeba připočíst dobu strávenou v noviciátu a v tzv. klerikální praxi (viz dále). K tomu, aby byl uchazeč zařazen do noviciátu pro kleriky a měl tudíž šanci stát se knězem, byla nutná znalost latiny, z čehož vyplývá, že jedinec musel předtím studovat na univerzitě či alespoň některé z městských škol, např. jezuitském či piaristickém gymnáziu,⁴⁰ což opět ukazuje spíše na měšťanský původ jednotlivých adeptů.⁴¹ Například absolventem jezuitského gymnázia v Jihlavě byl provinční ministr Ludvík Antonín Czepany z Jihlavy (1668–1732),⁴² který je zde uváděn v letech 1679/80 (*parva*) – 1684/1685 (*rhetor*).⁴³ Naopak piaristickým gymnáziem v Mikulově prošel dlouholetý provinční ministr moravské provincie Julián Meller z Mikulova (1740–1814),⁴⁴ a to v letech 1752/1753 (*parva*) – 1757/1758 (*rhetor*).⁴⁵

inv. č. 123, Jan František Josef Rivola (1649–1734), probošt v Hradišti sv. Hypolita u Znojma, vydává rodný list Janu Wilibaldovi Simonikovi (3. 2. 1731, Hradiště sv. Hypolita), v řádu je uváděn jako Maxentius ze Znojma (1726–1798).

³⁹ Údaje vypočítány na základě *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*.

⁴⁰ Doklady o absolvování těchto gymnázií lze najít jednak v osobních složkách jednotlivých řeholníků a jednak v matrikách těchto gymnázií. Studium těchto matrik (viz níže) dokazuje, že drtivá většina kapucinských kněží, pocházejících buď z Jihlavy, či Mikulova, prošla ve sledovaném období zdejšími řádovými gymnázii. V matrikách se o tom často objevuje u absolventů, kteří se rozhodli pro řeholní povolání, i poznámka, v našem případě nejčastěji: „*factus Capucinus*“.

⁴¹ Sociální původ je obtížně zjiřitelný i v jiných řeholních řádech či u diecézního kněžstva. Srov. k sociálnímu původu jezuitů (Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1986, s. XXIII–XXIV), piaristů (Jan BOMBERA, *Počet a původ piaristů v českých zemích do r. 1748*, Jižní Morava 10, 1974, s. 92–94, zde s. 93), diecézních kněží moravských (Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*, II, Olomouc 2003, s. 141–143; Pavel PUMPR, *Nižší klérus na Moravě mezi stavem a profesí: Kariéry a sociálně-majetkové poměry kněží olomoucké diecéze v letech 1741–1783*, Brno 2020, s. 61–65) nebo českých (Zdeňka KOKOŠKOVÁ – Marie RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru ve druhé polovině 17. století a v prvních desetiletí 18. století*, in: Zdeňka Hledíková – Jaroslav Polc (edd.), *Pražské arcibiskupství 1344–1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi*, Praha 1994, s. 150–163, zde s. 151–152; Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát 1676–1750. Výbrané otázky církevní správy*, Praha 2004, s. 230–231).

⁴² Ludvík Antonín Czepany z Jihlavy (křestním jménem František, v pramenech uváděn jako Ludovicus Antonius Iglavienis), narozen 28. 9. 1668, oblačka 22. 4. 1690 v Nise, sliby 22. 4. 1691 v Nise, po dokončení formace je doložen jako lektor: filozofie (Vratislav 1701–1704, Brno 1705–1706) a teologie (Brno 1706–1708; Praha-Hradčany 1708–1709). Dále se stal kvardiánem ve Vratislavi (1709–1711) a v Praze na Hradčanech (1712–1714). Posléze byl zvolen provinčním ministrem česko-moravské provincie (1714–1717). Následně se v letech 1717–1718 jako zástupce česko-moravské provincie zúčastnil generální kapituly v Římě. Po svém návratu byl ustanoven vikářem v Praze na Hradčanech (1718–1720). V letech 1720–1723 podruhé vykonával úřad provinčního ministra. Poté opět zastával post vikáře v Praze na Hradčanech (1723–1725). Dále dlouhodobě působil jako kvardián při konventech: Praha-Hradčany (1725–1726), Brno (1726–1727), Olomouc (1728–1729) a opět Brno (1729–1731). V závěru života vykonával úřad vikáře v Brně (1731–1732). Kromě všech výše uvedených funkcí vykonával v letech 1709–1714, 1718–1720, 1726–1732 úřad provinčního definitora. Zemřel dne 7. 5. 1732 v Brně. BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000104062>> [cit. 17. 11. 2022].

⁴³ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Jihlava, Latinské a německé gymnázium Jihlava, inv. č. 10, *Album studiosorum* (nepaginováno).

⁴⁴ Julián Meller z Mikulova (křestním jménem Jakub, v pramenech uváděn jako Julianus Nicolsburgensis), narozen 22. 7. 1740, oblačka 29. 7. 1758 v Českých Budějovicích, sliby 29. 7. 1759 v Českých Budějovicích, kněžské svěcení 24. 8. 1763 ve Výškově. V provincii působil především jako lektor filozofie (1768–1771 v Žatci, 1771–1773 v Chrudimi) a teologie (1773–1774, 1777–1781 v Praze na Novém Městě, 1774–1775 v Brně, 1775–1777 v Olomouci). Poté zastával úřady vikáře ve Znojmě (1781–1782) a kvardiána v Praze na Novém Městě (1782–1783). V roce 1783 se stal členem moravské provincie, kde byl nejdříve kvardiánem v Brně (1783–1785). V roce 1785 byl zvolen provinčním ministrem moravské provincie, tuto funkci vykonával až do své smrti (4. 10. 1814 v Brně). BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115976>> [cit. 17. 11. 2022].

⁴⁵ NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 31, kart. č. 167, složka Julián Jakub Bohumír Meller; SOKA Břeclav se sídlem v Mikulově, Gymnázium Mikulov 1654–1945, inv. č. 5, *Liber calculorum suorum a Professoribus et Magistris*

Z hlediska dosaženého vzdělání, a to jak dle seznamů kandidátů vstupu, tak i dle dochovaných provinčních katalogů členů, měla být většina noviců-kleriků česko-moravské provincie (1673–1783) před vstupem do řádu posluchači filozofie na univerzitě anebo v diecézním⁴⁶ semináři⁴⁷ (1. ročník – *Logicus* 22,92 %; 2. ročník – *Physicus* 6 %; 3. ročník – *Metaphysicus* 17,5 %; absolventi filozofie – *Philosophus absolvens* 1,53 %; u 14,11 % – *Philosophus* nelze rozpoznat, v jaké fázi studia filozofie byl; celkem 62,06 %).⁴⁸ Skutečnost jsem se snažil doložit i prameny univerzitní provenience, bohužel matrika filozofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze pro sledované období nereflektuje imatrikulované studenty (na rozdíl od matrik právnické a lékařské fakulty), ale pouze ty, kteří na ní získali titul bakaláře či magistra.⁴⁹ Matriky filozofické fakulty v Olomouci a ve Vratislavi jsem prozatím neměl možnost studovat. Tezi, že kapucíni před vstupem do řádu absolvovali alespoň nějaké přednášky z filozofie, tedy definitivně potvrdí až další výzkum. Tomu by však nasvědčoval i poměrně vysoký průměrný věk vstupu (19,8 let, viz výše), a to i v porovnání s ostatními řády, například u jezuitů byl mezi 15–17⁵⁰ či u piaristů cca 18 let;⁵¹ tyto řády přijímaly tedy mladíky během posledního ročníku – *Rhetor* – gymnázia či těsně po jeho absolvování.

Dále jedna třetina budoucích kapucínských kněží absolvovala alespoň nějakou městskou školu či gymnázium (32,18 % – *Rhetor*). V menšině pak byli novicové, kteří se pro kapucínský řád rozhodli během studia teologie (4,34 % – *Theologus*).⁵²

Minoritní je zastoupení kapucínů, kteří měli dokončenou právnickou nebo lékařskou fakultu či byli v nejruznějším stádiu studia na těchto fakultách (*Jurista*,⁵³ *Medicus*⁵⁴) před-

suis tulerunt Nicolsburgensis Scholarum Piarum gymnasii discipuli (...) anno scholastico MDCCLIV, fol. 7r, 10r, 13v.

⁴⁶ Přestupy bohoslovců studujících na diecézních seminářích do řeholních řádů byly sice vnitřními předpisy těchto institucí přísně zakázány, přesto k nim docházelo. J. VICHRA, *Pražský arcibiskupský seminář*, s. 127, 132.

⁴⁷ Kromě pražského arcibiskupského semináře lze uvést například diecézní seminář hradecké diecéze, který fungoval v centru tohoto biskupství od roku 1714. Ladislav HOLOUBEK, *Život a výuka v hradeckém semináři 1714 do konce roku 19. století*, in: Petr Polehla (ed.), 350. let Královéhradecké diecéze, Červený Kostelec 2015, s. 209–233.

⁴⁸ Tuto statistiku potvrzuje výzkum polského historika K. Doly, který uvádí, že v letech 1686–1736 a 1744–1752 žádalo v Nise o vstup do řádu celkem 490 kandidátů, z toho bylo: 159 (*Rhetor*), 114 (*Logicus*), 106 (*Physicus*), 72 (*Philosophus*), 63 (*Metaphysicus*), 31 (*Theologus*) a 5 (*Jurista*). Kazimierz DOŁA, *Kapucyni w Nysie 1658–1810*, Opole 2012, s. 157.

⁴⁹ AUK, Matriky, sign. M22, *Matricula universitatis Pragensis, rectorum, decanorum, professorum et specialium in facultate philosophica graduatorum ab anno nationis MDCLIV*; srov. Milan MOSKOŘ, *Skladba a uplatnění inteligence vychovávané pražskou filozofickou fakultou v letech 1654–1730*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 27/2, 1987, s. 81–108.

⁵⁰ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život*, s. 9.

⁵¹ M. ZEMEK – J. BOMBERA – A. FILIP, *Piaristé*, s. 199.

⁵² Údaje získány na základě *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, s. 22–91.

⁵³ Původně studoval práva například již zmíněný Ludvík Antonín Czepany z Jihlavy. Tamtéž, s. 31.

⁵⁴ Například lékařem před vstupem do řádu byl Romuald Zeppel z Mostu (1725–1781, křestním jménem Jan Nepomuk Ignác, v pramenech uváděn jako Romualdus Pontensis), který po dokončení formace odešel jako misionář do Ruska (1754–1781), působil v Moskvě (1754–1760) a Astrachani (1760–1781), kde dne 11. 7. 1781 zemřel. Během svého misijního působení, mj. léčil i kalmyckého chána Donduka-Dašima (†1761). Marek BRČÁK – Jiří WOLF, *Působení kapucínů v česko-moravské provincie v zahraničních misiích v 17. a 18. století*, in: tíž (edd.), Pax et Bonum, s. 131–148, s. 146–147; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 251–252. Dalším lékařem, který vstoupil do kapucínského řádu a jenž byl absolventem Karlo-Ferdinandovy univerzity (imatrikulován 15. 7. 1716), byl František Josef Sandrich z České Lípy (1699–1772), který do kapucínského řádu vstoupil dne 23. 1. 1723. *Catalogus Patrum et Fratrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, s. 48; Karel KUČERA – Miroslav TRUC (edd.), *Matricula Universitatis Pragensis 1657–1783*, Praha 1968, s. 43.

tím, než vstoupili do řádu. V ojedinělých případech vstoupili do řádu diecézní kněží⁵⁵ či do něho přestoupili⁵⁶ členové jiných řeholních řádů, kterým pak bylo studium na řádových studiích prominuto. Stejně tak kapucínům, kteří absolvovali část studia filozofie a teologie ještě před vstupem do řádu, bylo též studium filozofie či teologie na domácím řádovém učilišti výrazně zkráceno či zcela opušteno.⁵⁷

V kapucínském řádu od přijetí do řádu k samotnému studiu na filozofických a teologických řádových studiích vedlo několik přípravných kroků. Nejprve budoucí kapucínští kněží museli absolvovat roční noviciát, kde byli seznamováni především s řeholní kázní a vyučováni v ní. Po skončení noviciátu skládali kapucíni řeholní sliby. U *Fratres* tím formace byla de facto ukončena, naopak u *Clerici Novitii*, kteří po složení slibů byli vedeni již jen jako *Clerici*, vlastně teprve začínala.⁵⁸ Před započítáním vlastního studia musel klerik žít dva až tři roky, ve výjimečných případech až čtyři, v některém klášteře, kde se věnoval prohloubení svého duchovního života, domácím pracím (často zastával např. službu kostelníka) a přípravě na další studium. Tato povinná praxe kleriků je v pramenech označována jako *exercitia laborum clericalium* nebo *clericalis disciplina*, případně *occupatus clericalibus officiis et laboribus*.⁵⁹ Z toho důvodu budoucí kapucínští kněží začali studovat na filozofickém učilišti nejdříve po třech letech strávených v řádu, tj. cca ve 23 letech, když přihlédneme k průměrnému roku jejich vstupu (viz výše).

Po povinné praxi, která napomohla k upevnění řeholního ducha, musel klerik prokázat, že je schopen dalšího filozofického a teologického studia. Předmětem zkoušky nařízené generální kapitulou již od roku 1596 byla gramatika neboli zkouška ze znalosti latiny.⁶⁰ Pokud klerik obstál ve zkoušce z gramatiky, stal se klerikem-studentem (*Clericus studens*) a v následujícím roce se začal vzdělávat ve filozofii, kterou za normálních okolností studoval tři roky. Často se ale stávalo, že klerik při zkoušce z gramatiky propadl, čímž ztratil naději na dosažení kněžství a stal se z něho tzv. *Clericus perpetuus* neboli trvalý klerik, který pak vykonával manuální práci v klášteře.⁶¹

⁵⁵ Původně diecézním knězem byl například Jan Maria Olitzer z Kutné Hory (1653–1728, křestním jménem Vavřínek, v pramenech uváděn jako Ioannes Maria Kutenbergensis), mj. měl doktorát z teologie a církevního práva, působil jako kaplan ve Slatinách a jako farář v Trojovicích a Chroustovicích na Chrudimsku. Do kapucínského řádu vstoupil v roce 1708 a v roce 1715 byl ustanoven německým kazatelem při řádovém kostele v Mnichově Hradišti. Velmi brzo po příchodu do této lokality se stal oblíbencem místní hraběnky Marie Markéty z Valdštejna (1687–1728), která si ho vybrala za svého zpovědníka, v této pozici je uváděn od roku 1717 až do své smrti. Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Máti kapucínů*, in: Od pravěku k dnešku (sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře), Praha 1930, s. 163–183; Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách*, Praha 2013, s. 333–341; též, *Proměny valdštejnské reprezentace. Symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*, Praha 2015, s. 345–346, 356–359.

⁵⁶ K přestupům řeholníků ke kapucínům například NA Praha, ŘK, Listiny, inv. č. 156, Kardinál Antonín Ondřej Galli (†1767), papežský penitenciář povoluje přestup františkána Alexandra Michálka ke kapucínům (23. 11. 1765, Řím); SOA Litoměřice, Valdštejnská sbírka, inv. č. 4816, Spisy a korespondence k přestupu minority Jana Nepomuka Deyma ke kapucínům (z let 1764–1766).

⁵⁷ NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 30, kart. č. 132–135, Výroční katalogy česko-rakouské a česko-moravské provincie (1675–1779).

⁵⁸ Pavel PRIHATNÝ (ed.), *Konstituce sv. Eufémie (Řím, 1536)*, SCB 2, 2014, s. 13–67, zde s. 19–20; V. RABAS, *Řád kapucínský*, s. 66.

⁵⁹ Hilarin [FELDER] VON LUZERN, *Die Studien im ersten Jahrhundert des Kapuzinerordens*, in: Melchior [Pineda Capo] A Benisa (ed.), *Liber Memorialis Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Capuccinorum Quarto Jam Ple-no Saeculo ab Ordine Condito (1528–1928)* (=Supplementum ad Annalecta Ordinis Minorum Capuccinorum 44, dále jen AOMC), Romae 1928, s. 79–130, zde s. 106.

⁶⁰ Viz edice nařízení generální kapituly z roku 1596: AOMC 5, 1889, s. 133–141, s. 135 (§5).

⁶¹ V. RABAS, *Řád kapucínský*, s. 67.

Stejně jako u ostatních řeholních řádů⁶² bylo studium filozofie i na kapucínských řádových učilištích založeno stále ještě na výuce Aristotelova díla.⁶³ V této souvislosti je třeba uvést, že období baroka je ve střední Evropě skutečně oprávněně nazýváno obdobím tzv. druhé scholastiky.⁶⁴ V prvním ročníku filozofického studia byla vyučována logika. Nejednalo se však o studium logiky v dnešním slova smyslu, ale studenti se seznamovali s Aristotelovými spisy známými jako *Organon*,⁶⁵ což jsou konkrétně spisy *Kategorie*, *O vyjadřování*, *První analytiky*, *Druhé analytiky*, *Topiky* a *O sofistických důkazech*.⁶⁶ Kurz logiky, tedy první ročník filozofie, byl zakončen další zkouškou. Propadnout opět znamenalo stát se trvalým klerikem a zřici se veškeré naděje stát se knězem. Pokud však uspěl u této examinační, věnoval se pak kapucín následující dva roky studiu fyziky a metafyziky. Studium fyziky, tj. druhý ročník filozofie, bylo založeno zejména na Aristotelových spisech *Fyzika*,⁶⁷ *O nebi* a *O vzniku a zániku*.⁶⁸ Studium metafyziky, tj. třetí ročník filozofie, bylo postaveno na jeho 14 knihách pojmenovaných jako celek *Metafyzika*.⁶⁹ Poslední ročník filozofie byl zakončen tzv. zkouškou z veškeré filozofie.⁷⁰ Pokud někdo při ní neuspěl, měl už určitou šanci na pokračování, protože pokud měl alespoň průměrné nadání, byl přeřazen

⁶² Srov. k výuce filozofie u premonstrátů a cisterciáků Hedvika KUČAŘOVÁ, *Řádové koleje a domácí studia premonstrátů a cisterciáků. Nárys jedné z forem mimouniverzitního vyššího církevního školství doby baroka*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Vít Vlnas (edd.), *Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách*, Praha, Anežský klášter a Clam-Gallasův palác, 24.–27. září 2001, Praha 2004, s. 589–599, zde s. 589–590.

⁶³ Stejně tomu bylo i na Karlo-Ferdinandově univerzitě či na dalších tehdejších katolických středoevropských univerzitách (Innsbruck, Mnichov, Olomouc, Salcburk, Štýrský Hradec, Vratislav, Vídeň, Freiburg atd.). Teprve v 18. století na středoevropských protestantských univerzitách, například v Erlangen, Göttingen, Halle, Lipsko, Jena atd., dochází ke změně pojetí tohoto tradičního vyučování, kdy na místo aristotelské scholastiky jsou prezentovány moderní filozofické směry (zejména „leibnizovsko-wolffovský“ systém) spolu s matematikou a dalšími přírodními vědami. Marie PAVLÍKOVÁ – Ivana ČORNEJOVÁ, *Filozofická fakulta*, in: táž (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy, II*, s. 99–135, zde s. 107; TÁŽ, *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1654*, s. 127–149, zejména s. 129; Walter RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa, II, Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800)*, München 1996, s. 392–396, 414–423; Jiří FIALA, *Jeziuitská akademie a univerzita v Olomouci (1573–1773)*, in: týž – Zdeněk Kašpar – Leoš Mlčák – Miroslav Pojsl – Pavel Urbásek, *Univerzita v Olomouci 1573–2009*, Olomouc 2009, s. 25–58, zde s. 35; Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici a politici*, Praha 2011, s. 71–108.

⁶⁴ Stanislav SOUSEDÍK, *Filozofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Praha 1997, s. 15.

⁶⁵ Antonín KRÍŽ (ed.), *Aristotelés, Organon, I–VI*, Praha 1958–1978.

⁶⁶ H. KUČAŘOVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum*, s. 141; Helmut HOLZEY – Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN (edd.) *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts, IV/1, Das heilige Römische Reich Deutscher Nation. Nord- und Ost-mitteleuropa*, Basel 2001, s. 347–360.

⁶⁷ Antonín KRÍŽ (ed.), *Aristotelés, Fyzika*, Praha 1996.

⁶⁸ Paul Richard BLUM, *Der Standardkursus der katholischen Schulphilosophie im 17. Jahrhundert*, in: Eckhard Kessler – Charles H. Lohr – Walter Sparr (edd.), *Aristotelismus und Renaissance*, Wiesbaden 1988, s. 127–148.

⁶⁹ Antonín KRÍŽ (ed.), *Aristotelés, Metafyzika*, Praha 2003. K tématu více viz H. HOLZEY – W. SCHMIDT-BIGGEMANN (edd.), *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts, IV/1*, s. 313–345.

⁷⁰ Dochoval se nám i soubor vzorových opakovacích otázek (z druhé třetiny 18. století), na které se měli studenti filozofie připravit, například: Je logika vědecká nauka? Je praktická nebo spekulativní? Co je předmětem jejího zkoumání? Jak je nezbytná pro ostatní nauky? atd. *Elenchus questionum in universam Philosophiam Peripatetico-Scoticam. Disputatio prologetica in universam Philosophiam* (NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 26, kart. č. 126).

na studium morální teologie,⁷¹ které trvalo jeden rok.⁷² Když v jeho závěru úspěšně složil zkoušku, byl vysvěcen a stal se knězem zpovědníkem (*Confessarius*).⁷³ Knězem-zpovědníkem se v kapucinském řádu mohl stát i kapucín, který neabsolvoval teologické studium. V případě, že zkoušku nesložil, byl rovněž vysvěcen, ale zůstal jen tzv. *Sacerdos simplex*, jehož duchovní činnost byla omezena jen na sloužení mše svaté, především měl na starosti intence, ke kterým se řád zavázal v rámci mešních stipendií nebo které vyplývaly z testamentů,⁷⁴ a jinak ho představení zaměstnávali podle potřeby, někdy i manuální prací.⁷⁵

Pro úspěšné studenty pokračovala formace studiem teologie,⁷⁶ které obvykle vyžadovalo čtyři roky. V jeho průběhu bylo kapucínům uděleno kněžské svěcení, k jehož získání tedy nebylo potřeba dokončit teologii. Ve výročních katalogích provincie se proto setkáme s kategorií *Sacerdos studens*. Dle nařízení generální kapituly z roku 1608 nesměl být kapucín vysvěcen dříve než v osmém roce po složení slibů. V prvních dvou třetinách 17. století toto pravidlo však bylo velmi často porušováno, jak dokazují četné žádosti provinčních ministrů generálovi řádu do Říma o povolení předčasného svěcení kleriků-studentů.⁷⁷ Hlavním odůvodněním této prosby byl velmi rychlý nárůst konventů v provincii,⁷⁸ při jejichž obsazování chyběli kněží vykonávající pro věřící běžné pastorální úkony. Tato skutečnost souvisí

⁷¹ Velmi rozšířenými zpovědními příručkami, které byly používány českými kapucíny v období raného novověku a s nimiž byli prokazatelně seznamováni během studia morální teologie, byla zpovědní zrcadla od španělského kapucína Jakuba z Corella (1657–1699) a italského kapucína Bernarda Toselli z Boloně (1699–1768), jež jsou dochována v KPK v desítkách exemplářů, a to v nejrůznějších vydáních. Například Jacobus DE CORELLA, *Praxis confessionalis et explicatio propositionum damnatarum a Sanctitate D. N. Papae Alexandri VII. et Innocentii XI.*, I–II, Augustae Vindelicorum 1735 (překlad ze španělštiny do latiny); Bernardo [TOSELLI] A BONONIA, *Manuale confessariorum Ordinis Capucinatorum*, Venetiis 1737. Ve velkém množství byla v konventních knihovnách zastoupena i zpovědní zrcadla, jejichž autory byli jezuité, a to hlavně od Hermanna Busenbauma (1600–1668) a Františka Herziga (1674–1732). Hermannus BUSENBAUM, *Medulla theologiae moralis facili ac perspicua methodo resolvens casus conscientiae. Ex variis probatisque autoribus concinnata ab Hermanno Busenbaum Soc. Jesu, SS. Theol. Licentiato*, Monasterium Westphalium 1650; Franciscus HERZIG, *Manuale confessarii, seu Methodus compendiosa munus confessarii rite obeundi*, Augustae Vindelicorum 1717.

⁷² Viz studijní řády vydané generálními ministry Stefanem Chiaramonti (1605–1682) z roku 1673 (jeho opis lze najít v: *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, V, s. 713–714) a Serafinem Melcherem z roku 1758. Ten uveden v: Petrus Damianus [SEPP] A MÜNSTER (ed.), *Bullarium Ordinis Fratrum Minorum S. P. Francisci Capucinatorum, seu Collectio bullarum, brevium, decretorum, rescriptorum oraculorum etc, quae a Sede Apostolica pro Ordine Capucino emanarunt I.*, Oeniponte 1883, s. 269–276, s. 270; Srov. V. RABAS, *Řád kapucinský*, s. 68.

⁷³ Kapucín se na povolání zpovědníka nepřipravovali pouze v rámci svého studia, ale i později po dokončení formace, a to v rámci interních disputací pravidelně probíhajících při jednotlivých klášterech, při nichž se probíraly závažné případy ze zpovědnice. Rozpravám vždy předsedal zkušený kněz-zpovědník, který byl ve výročních katalogích označován titulem *resolvens casuum*. Se stejnou funkcí se setkáme i v jezuitském řádu. I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity*, s. 556.

⁷⁴ M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 289–290.

⁷⁵ K výše popsanému studiu filozofie a jednotlivým zkouškám při nich skládaným viz nařízení schválené provinční kapitulou 8. 9. 1752 v Brně a vyhlášené provinčním ministrem Serafinem Melcherem s dodatkem z 28. 10. 1753 v Praze na Hradčanech. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 26, kart. č. 124, *Decretum provinciale, pro Patribus Lectoribus et studiis Provinciae Boemiae confirmatum et auctum, in Capitulo Provinciali, Brunae, anno 1752 8. Septembris*; Srov. J. B. ELPERT, *Kein Bruder* s. 357–360; V. RABAS, *Řád kapucinský*, s. 68.

⁷⁶ K podobě teologického studia na univerzitách v raném novověku blíže R. ZUBER, *Osudy moravské církve*, II, s. 57; Karel BERÁNEK, *Teologická fakulta*, in: I. Čornejová (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, II, s. 69–98.

⁷⁷ Jejich opisy lze nalézt v provinčních letopisech, například v: *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, IV, s. 48, XI, s. 406.

⁷⁸ Marek BRČÁK, *Die Konstituierung der Böhmischo-mährischen Kapuzinerprovinz (1599–1673)*, in: Enno Bünz – Petr Hrachovec (edd.), *Die Franziskaner in den Ländern der Böhmisches Krone und Sachsen zwischen der Reform, Reformation und Gegenreformation (15.–17. Jahrhundert)* (=ISGV Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde), Leipzig (v tisku).

i s celkovým nedostatkem katolických kněží v českých zemích v prvních desetiletích pobělohorského období.⁷⁹ Proto v této době docházelo k vysvěcení na kněze často už v průběhu studia filozofie (tj. v pátém či šestém roce po profesi).⁸⁰ Až v poslední třetině 17. století se ustálila praxe, že kněžské svěcení bylo kapucínům udělováno nejčastěji ve druhém či třetím ročníku čtyřletého teologického cyklu. Datum kněžského svěcení (*ordinatio*), ale i dalších předcházejících svěcení (*prima tonsura et quatuor minores, subdiaconatus, diaconatus*) lze nalézt v tzv. knihách svěcenců jednotlivých diecézí. Ty se pro sledované období dochovaly v úplnosti pro pražskou arcidiecézi,⁸¹ olomoucké⁸² a vratislavské biskupství.⁸³ Naopak pouze fragmentárně jsou zachovány pro hradeckou diecézi z let 1702–1715,⁸⁴ čímž u části kapucínských řeholníků nelze dohledat data jejich jednotlivých svěcení, jelikož kapucíni byli často svěceni právě královehradeckými biskupy. To bylo dáno existencí řádového studia jednak při konventu v Opočně, které bylo přímo na území hradecké diecéze, a jednak v Chrudimi, při nichž střídavě fungovalo studium filozofie a teologie (viz dále).⁸⁵ Tamní studium se sice oficiálně nacházelo v pražské arcidiecézi, ale nedaleko od něj byl zámek v Chrastí sloužící jako letní rezidenční sídlo hradeckých biskupů. Právě jejich zdejších pravidelných pobytů kapucínský řád využíval se svolením pražských arcibiskupů⁸⁶ k tomu, aby mladým členům řádů tehdy studujícím v Chrudimi bylo od nich uděleno svěcení. K tomuto slavnostnímu okamžiku docházelo v kapli chrastického zámku, tamním farním kostele Nejsvětější Trojice nebo v chrudimském konventním kostele, když biskup souhlasil s jeho pozváním sem za tímto účelem.⁸⁷ Pro litoměřickou diecézi se knihy svěcenců z raného novověku nedochovaly, ovšem na území tohoto biskupství se ve sledované době řádová studia téměř nenacházela (s výjimkou Litoměřic a Žatce v 60. a 70. letech 18. století). Nicméně i přesto je prokazatelné, že část kapucínů z česko-moravské provincie po celou sledovanou dobu získávala svěcení (zejména nižší) i v této diecézi, jak například vyplývá z opakovaných žádostí zákupských kapucínů (tehdy oficiálně spadajících do pražské arcidiecéze), aby jim směl udělit jednotlivá kněžská svěcení litoměřický biskup, s odůvodněním, že jeho sídelní město je pro ně blíže dostupné.⁸⁸

V závěru teologického studia kapucíni skládali zkoušku z veškeré teologie. Poté jejich studium většinou pokračovalo ročním kursem morální teologie,⁸⁹ po jehož absolvování byl

⁷⁹ Eliška ČANOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*, Sborník archivních prací (dále SAP) 35/2, 1985, s. 486–560.

⁸⁰ V. RABAS, *Řád kapucínský*, s. 69.

⁸¹ NA Praha, APA, inv. č. 1218–1224, 1226–1228, sign. B3/9–B3/15, B4/1–B4/3.

⁸² Zemský archiv Opava, pob. Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Knihy, inv. č. 6–17, 110–112.

⁸³ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sign. II c 4, které jsou edičně zpracovány: Stanisław JUJECZKA – Henrik GERLIC – Waldemar KÖNIGHAUS (edd.), *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1650–1810/12*, Wrocław 2014.

⁸⁴ SOKA Hradec Králové, Biskupský archiv Hradec Králové, Knihy, inv. č. 20–21.

⁸⁵ *Protocollum seu Liber provinciae*, fol. 190r–339r.

⁸⁶ NA Praha, APA, inv. č. 3460, kart. č. 2099, sign. C119/1g; Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské od konce století XVII. do počátku století XIX.*, I, *Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710)*, Praha 1917, s. 238.

⁸⁷ SOKA Hradec Králové, Biskupský archiv Hradec Králové, Knihy, inv. č. 20, *Liber Ordinatorum et aliarum Functionum Episcopaliū ab anno 1702*, s. 30–31, 37, 106–107, 109–110.

⁸⁸ NA Praha, APA, inv. č. 3460, kart. č. 2099, sign. C119/1g; Srov. Marek BRČÁK – Jiří WOLF, *Julius František Sasko-Lauenburský a Anna Marie Františka Toskánská jako dobrodinci kapucínského konventu v Zákupech*, SAP 71/2, 2021, s. 398–423, s. 410.

⁸⁹ Tento kurs s nimi absolvovali právě neúspěšní studenti, kteří neobstáli u zkoušky z veškeré filozofie, u nichž však řádová představení shledali, že přece jenom mají studijní vlohy (viz výše).

jedinec v řádových seznamech označován jako *Sacerdos* nebo *Sacerdos senior*. Tím však stále nedosáhl na nejvyšší řádový „titul“ *Sacerdos praedicans* či *Concionator*. Ten získali pouze ti kapucíni, kteří zvládli předešlá studia s vynikajícími výsledky, a navíc úspěšně složili speciální kazatelské zkoušky, při nichž prokázali výborný projev (posuzována byla intonace, výslovnost, hlasitost a nadšení) a potřebnou erudici.⁹⁰ Nicméně v průběhu druhé poloviny 17. století a celého 18. století skládal kazatelské zkoušky stále větší počet kapucínů, takže oproti počátečním dějinám řádu v českých zemích, kdy kazatelé tvořili nejvzdělanější řádovou elitu, v roce 1618 pouze 22 % kněží z česko-rakouské provincie bylo kazateli, v roce 1783 již 82 % kněží z česko-moravské provincie bylo *Concionatores*.⁹¹ Pro srovnání zastoupení kazatelů mezi kněžími v kolínském provinciálním úřadu v roce 1671 bylo 64,7 %, v roce 1702 bylo 77,9 % a v roce 1754 bylo již 83,7 %.⁹²

Studium filozofie a teologie probíhalo na řádových učilištích pod vedením tzv. lektorů (*Lectores*). Úřad lektora zastávali řádoví kněží, kteří při zkouškách z filozofie a teologie prokázali velké studijní a vědecké nadání; ti tedy tvořili výkvět řádu⁹³ z hlediska vzdělanosti, který se v první polovině 17. století překrýval s kapucíny zastávajícími kazatelské úřady.⁹⁴ Studenti bývali zkoušeni obvykle komisionálně lektory (ti byli zpravidla čtyři) z jiných provinčních řádových učilišť či bývalými lektory. Zcela záměrně kandidáti nebyli hodnoceni domácími vyučujícími. Klasifikace při zkouškách nebyla zcela jednotná, doloženy jsou tyto známky: *omnium optime cum fundamento* či *laude, omnium optime, optime, bene, satis bene, mediocriter, vix mediocriter, debiliter, satis debiliter* a *valde debiliter*.⁹⁵ Hodnocení *debiliter* v různých variantách obvykle znamenalo propadnutí u zkoušky. Funkci lektora kapucínů nezastával celoživotně (celkem pro sledované období je doloženo 150 lektorů), ale většinou jen několik let (v průměru 6,7 let) po dokončení formace, maximálně však 10 let. Často byl mezi členy zkušební komise zastoupen i někdo z definitorů provincie, kterými byli ostatně též bývalí lektoré,⁹⁶ jelikož vynikající

⁹⁰ Originály protokolů vystavených při těchto kazatelských zkouškách jsou dochovány ve stovkách exemplářů, jež všechny pocházejí až z 18. století, viz NA Praha, RK, Spisy, inv. č. 26, kart. č. 124, 126. Srov. příloha č. 1, obr. č. 1.

⁹¹ M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 300–302; TÝŽ, *Kazatelská činnost kapucínů jako nástroj sebeprezentace řádu v Čechách a na Moravě v 17. a 18. století*, in: TÝŽ – J. Wolf (edd.), *Pax et Bonum*, s. 111–128, s. 114–115.

⁹² H. THIESSEN, *Die Kapuziner*, s. 146.

⁹³ S tím souvisí i fakt, že řada z nich byla literárně činná, například řádovým dějepiscem byl Lucian Hlawáček z Prahy (1683–1736), který je spoluautorem monumentálních *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*. Všestranným polyhistorem zabývajícím se filozofií, teologií, rétorikou, matematikou a fyzikou byl zase Viktor Lippert z Karlových Varů (1728–1797), pokud mají být uvedeny alespoň dva příklady za všechny. M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 385–391; TÝŽ, *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boemiae: Písemné prameny k dějinám kapucínského řádu v českých zemích v 17. století a možnosti jejich využití*, *Historica Olomouciensis* 41, 2012, s. 143–169; Pacifik MATĚJKA, *Literárně činní členové a příznivci kapucínského řádu v Čechách*, *Paginae historiae* 18, 2010, s. 217–264.

⁹⁴ M. BRČÁK, *Die Konstituierung der Böhmischo-mährischen Kapuzinerprovinz* (v tisku).

⁹⁵ Výsledky kapucínských kněží ze zkoušek v rámci formace (1673–1779) uvedeny v NA Praha, RK, Spisy, inv. č. 30, kart. č. 135, *Catalogus studiorum Capucinatorum Provinciae Boemiae*. Originály protokolů vystavených při těchto examinačních jsou dochovány ve stovkách exemplářů v NA Praha, RK, Spisy, inv. č. 26, kart. č. 124, 126; opisy protokolů lze též nalézt v provinčních letopisech, například *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, XXII, s. 12–15 (zde uvedeny výsledky zkoušek kleriků-studentů a kněží-studentů v roce 1766), viz příloha č. 1, obr. č. 3.

⁹⁶ Z 64 definitorů česko-moravské provincie (1673–1783) předtím zastávalo úřad lektora 53 (83 %). Pacifik MATĚJKA, *Seznam provinciálů, definitorů a ostatních představených správních jednotek kapucínského řádu s historickým sídlem v Praze (a Vídní)*, *Paginae historiae* 14, 2006, s. 259–343, zde s. 284–302.

studijní výsledky v rámci formace předurčovaly kapucíny nejen k lektorské funkci, ale i k úspěšné řeholní kariéře (viz dále).

Řádovému ústředí velice záleželo na odborném vzdělání jeho členů a kladlo na ně veliký důraz, proto vydalo řadu předpisů a směrnic pro tuto oblast, např. nařízení generálních kapitul z roku 1618⁹⁷ a 1671⁹⁸ a studijní řád z roku 1757,⁹⁹ který publikoval generální ministr Serafín Melcher z Gluchołaz (1693–1763),¹⁰⁰ jenž pocházel z česko-moravské kapucínské provincie.¹⁰¹ Na zmíněných studijních rádech a předpisech je dobře patrný vliv jezuitského školského systému.¹⁰² Nejednou se generální představení kapucínů při svém odůvodňování odvolávají na studijní pravidla platná v jezuitském řádu (tzv. *Ratio studiorum*).¹⁰³ Kapucínům tedy vůbec nevadilo od svého častého „rivala“ se něco i pozitivního přiučit. Dokonce se v 60. a 70. letech 17. století objevily snahy zavést ve studijních domech kapucínského řádu divadelní představení, která se tehdy velmi pěstovala především na jezuitských gymnáziích.¹⁰⁴ Tyto inscenace však byly nakonec provinčním ministrem zakázány kvůli údajné nebezpečnosti. Pokud by se je studenti znovu pokusili v konventu uspořádat, hrozilo jim, že budou vyloučeni ze studia. Řádové autority nakonec povolily jen malé studentské slavnosti s tím, že studenti bohoslovci mohli mít tuto festivity na svátek sv. Bonaventury a studenti filozofie na svátek sv. Kateřiny.¹⁰⁵

Z provenience česko-moravské provincie se podařilo dohledat nařízení z roku 1778 pro řádové lektory filozofie a teologie, v němž je stanovena povinná učební látka pro jednotlivé roky studia, s níž měli být studenti seznámeni.¹⁰⁶ Ke každému roku studia je vždy určena oblast, jež má být probrána. Díky tomu víme, že např. studenti prvního ročníku filozofie se kromě Aristotelovy logiky zabývali i základy matematiky (algebra). V druhém ročníku

⁹⁷ Jeho znění lze nalézt v AOMC 5, 1889, s. 298–308, s. 305.

⁹⁸ Přepis uveden v *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, V, s. 713–714.

⁹⁹ Podrobný rozbor této normy provedl K. DOLA, *Kapucyni w Nysie*, s. 159–165.

¹⁰⁰ Serafín Melcher z Gluchołaz (křestním jménem František, v pramenech uváděn jako Seraphinus Capricollensis) narozen 16. 8. 1693 v Gluchołazech, obláčka 3. 6. 1711 v Nise, sliby 3. 6. 1712 v Nise, kněžské svěcení 18. 9. 1717 v Praze, byl dlouholetý provinční ministr a definitor česko-moravské provincie. Po dokončení formace byl ustanoven knězem v Brzegu (1721–1722). Poté byl lektorem na řádových studiích: filozofie ve Vratislavi (1723–1724) a teologie v Olomouci (1724–1730). Následně se stal kvardiánem v Nise (1731–1733), Brně (1733–1736), Olomouci (1736–1737) a Praze na Hradčanech (1738–1739, 1745–1746, 1751–1752). Od roku 1734 opakovaně působil jako jeden z definitorů provincie, který byl zároveň pověřen funkcí provinčního historika (1736–1740, 1743–1746, 1749–1752). Mezi léty 1740–1743, 1746–1749, 1752–1754 zastával funkci provinčního ministra česko-moravské provincie a následně dokonce generálního ministra celého řádu (1754–1761). Zemřel 24. 10. 1763 v Mělníku. Marek BRČÁK, *Seraphinus Capricollensis*, in: Kateřina Bobková-Valentová – Jarmila Kašpárková (edd.), *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku*, II, Biografický slovník, Praha 2018, s. 628–629.

¹⁰¹ Studijní řád lze nalézt v: NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 3, kart. č. 2, sign. C3 (generální předpis o studiu); C9 je breve INIUNCTI NOBIS (15. 4. 1758) Benedikta XIV. (1675–1758) potvrzující tuto normu. Opis breve uveden i v P. D. [SEPP] A MÜNSTER, (ed.), *Bullarium Ordinis (...) Capucinatorum*, I, s. 269–277.

¹⁰² K vlivu tridentského koncilu a jezuitského školského systému na formaci a řádová studia řeholních řádů v raném novověku Ulrich G. LEINSE, *Úvod do scholastické filozofie*, Praha 2020, s. 300–313; Rüdiger FUNIOK – Harald SCHÖNDORF (edd.), *Ignatius von Loyola und die Pädagogik der Jesuiten: ein Modell für Schule und Persönlichkeitsbildung*, Donauwörth 2000; R. ZUBER, *Osudy moravské církve*, II, s. 13.

¹⁰³ Ke studijnímu předpisu *Ratio studiorum* blíže Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995, s. 66–70; K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život*, s. 19–21.

¹⁰⁴ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život*, s. 86–119.

¹⁰⁵ *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, V, s. 420; V. RABAS, *Řád kapucínský*, s. 71.

¹⁰⁶ NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 16, kart. č. 13, sign. B22; opis dochován v: *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, XXII, s. 403–405. Studijními předměty předepsanými pro jednotlivé ročníky filozofie a teologie vycházejícími z tohoto předpisu se též zabýval K. DOLA, *Kapucyni w Nysie*, s. 165–167.

se kromě fyziky věnovali i základům hebrejského a řeckého jazyka. V posledním ročníku filozofie byla pozornost zaměřena mimo již zmíněné metafyziky i na základy etiky a přírodních věd. Dále se v tomto ročníku pokračovalo ve studiu řečtiny.¹⁰⁷ Co se týče studia teologie, tak v prvním ročníku se studenti zabývali morální teologií¹⁰⁸ a kanonickým právem,¹⁰⁹ v druhém ročníku pokračovali ve studiu práva a nově se začali zajímat i o církevní dějiny, základy dogmatiky a hermeneutiky, v níž se především věnovali výkladu biblických textů na základě učení církevních otců. V dogmatice a hermeneutice pokračovali i ve třetím ročníku s tím, že se v hermeneutice zaměřili na výklady biblických textů již i na základě prací autorů z období scholastiky a v dogmatice se například věnovali trinitární teologii (zkoumání sv. Trojice). Čtvrtý ročník teologie byl již poněkud praktičtější. V dogmatice se studenti školili ve správné argumentaci proti učení tehdy heretických (Hus, Viklef) a protestantských autorů (Luther, Kalvín) a v hermeneutice se věnovali opakování, aby byli dobře připraveni na zkoušku z veškeré teologie, opět na základě kritiky biblických textů.¹¹⁰

Nyní se zastavíme u myšlenkového směru, který se pěstoval na filozofických a teologických učilištích kapucínského řádu.¹¹¹ Od samého vzniku těchto řádových učilišť se na nich studenti bohoslovci a filozofové učili především soustavě sv. Bonaventury (1221–1274).¹¹² Klíčovou osobností pro učení tohoto směru byl z počátku kapucínský teolog Jeroným z Pistoia (1508–1570). V roce 1577 na generální kapitule pak bylo stanoveno, že učení sv. Bonaventury se bude vyučovat především na teologických studiích. Toto směřování následně ještě více podpořilo v roce 1588 zařazení Bonaventury mezi učitele církve.¹¹³ Bonaventurismus se tedy

¹⁰⁷ Ke studiu řečtiny na kapucínských filozofických studiích se nám dochoval rukopis dedikovaný provinčnímu ministru Firminiánu Beeru z Neustadtu an der Waldnaab (1712–1772), který vyhotovili studenti filozofie na řádovém studiu v Chrudimi v roce 1760 pod dohledem tamního lektora Abdona Hauera (k jeho osobnosti viz dále). *Causa D. Hieronymi, Ecclesiae Doctoris et S. Scripturae Interpretis, pro canonica textus Graeci in Latinum versione mota, a P. Abdone Vitofontano, Ordinis Fratrum Minorum S. P. Francisci Capucinatorum Philosophiae Lectore et linguae Graecae Institutore. Acta a F. Firmo Iglaviense, F. Hieronymo Jettenicensi, impugnata a P. Joanne a Cruce Brunense, P. Secundiano Znoymense, P. Philippo Pontense, P. Gustavo Pržibramiense, ejusdem ordinis Philosophiae studentibus. Chrudimii, anno reparatae salutis 1760.* Pramen lze nalézt v: NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 26, kart. č. 126.

¹⁰⁸ K vydělení morální teologie jako samostatné disciplíny a její výuce v raném novověku U. G. LEINSLER, *Úvod do scholastické filozofie*, s. 300–309.

¹⁰⁹ Ke studiu církevního práva byla kapucínům předepsána tehdy nejužívanější sbírka kanonického práva, tzv. *Decretales*, kterou sepsal sv. Rajmund z Peñafortu (†1275). K charakteristice tohoto díla blíže H. KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum*, s. 145–146.

¹¹⁰ Zmíněný studijní předpis z r. 1778 odpovídá i normám Marie Terezie z let 1752–1778, kterými byla postupně upravována všechna řádová studia filozofie a teologie tak, aby lépe plnila požadavky osvětské absolutistické monarchie. R. ZUBER, *Osudy moravské církve*, II, s. 39–41; H. KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum*, s. 148–151.

¹¹¹ Z filozofických směrů v jiných řeholních řádech se u františkánů a minoritů pěstoval scotismus, u dominikánů dominoval tomismus, u jezuitů to bylo učení Francisca Suáreze (1548–1617) a u premonstrátů a augustiniánských řádů se kladl velký důraz na sv. Augustina vzhledem k řeholi, již se řídili. S. SOUSEDÍK, *Filozofie v českých zemích*, s. 97–242; Daniel HEIDER, *Kdo byl František Suárez? Život a dílo vynikajícího doktora*, Olomouc 2009; J. ZOUHAR, *Česká dominikánská provincie*, s. 130–139.

¹¹² M. [TURRADO] DE PODLABURA, *Historia generalis Ordinis Fratrum Minorum Capucinatorum*, I, s. 222; Tomáš NEJESCHLEBA, *Bonaventurismus jako svěbytný filozofický systém? K recepci středověké filozofické tradice v díle Valeriána Magniho*, in: Daniel Heider – Lukáš Novák – Jan Samohýl (edd.), *Pluralita tradic od antiky po novověk*, České Budějovice 2015 s. 135–146; Ladislav TKAČÍK – Erika JURIKOVÁ, *Benedikt z Canfieldu a jeho Regula perfectionis*, *Kulturní dějiny* 9/2, 2018, s. 238–260, zde s. 239–240.

¹¹³ Tomáš NEJESCHLEBA, *De luce mentium Valeriána Magniho*, in: Markéta Křosová – Tomáš Nejeschleba – Josef Bartoň (edd.), *Valerián Magni: O světle mysli a jeho obraze. De luce mentium et ejus imagine*, Praha 2016, s. 7–26, zde s. 14.

vyučoval v česko-moravské provincii i v poslední třetině 17. století, tj. na začátku námi sledované doby, a to i díky přetrvávajícímu vlivu myšlenek Valeriána Magniho (1586–1661),¹¹⁴ který jako teolog vycházel zejména právě ze sv. Bonaventury.¹¹⁵ Tento směr se však v celém řádu neprosadil, protože další výrazní kapucínští myslitelé 17. století, například Španěl Ludvík z Caspe (1582–1647),¹¹⁶ byli zastánci tomismu, tj. směru vycházejícího z jiného učitele církve, dominikána sv. Tomáše Akvinského (1225–1274).¹¹⁷ Na generální kapitule roku 1671 v Římě bylo rozhodnuto přidržet se především soustavy sv. Tomáše Akvinského, ale s tím, že sv. Bonaventura měl i nadále mít zásadní místo ve výuce na kapucínských učilištích. Navíc ještě tato kapitula nařídila vyučovat i scotistické učení¹¹⁸ inspirované dílem Jana Dunse Scota (1266[?]–1308),¹¹⁹ takže nakonec se v kapucínském řádu učila eklektická syntéza tří v mnoha ohledech protichůdných filozofických směrů, jež byla ještě silně oklestěna, jelikož ne všechna díla zmíněných autorů se směla vyučovat.¹²⁰ „Harmonii“, kterou hledali kapucíni v rámci vyučované filozofie a teologie, jež měla vycházet jak z bonaventurismu, tak i tomismu, velmi dobře symbolizuje nástropní freska v knihovním sále brněnského konventu, na níž jsou vedle sebe znázorněni sv. Tomáš Akvinský a sv. Bonaventura, jak ukazují na ukřižovaného Krista jako na zdroj jediné pravé moudrosti (viz příloha č. 1, obr. č. 4).

Školní rok trval obvykle od Velikonoc do slavnosti Zjevení Páně. V době postní byly prázdniny, aby se studenti mohli intenzivněji věnovat svému duchovnímu životu.¹²¹ Všichni studenti také měli povinnost konat tehdy obvyklé disputace a opakování. Kdo by se jim nechtěl podrobit, měl být vyloučen ze studia.¹²² Jako oponenti na závěrečné slavnostní disputace, které se konaly zejména u příležitosti absolvování teologického studia, bývali často zváni členové jezuitského řádu.¹²³ Velké uznání kapucínskému hradčanskému teologickému studiu nejen u nich, ale v obecném povědomí celé pražské akademické a církevní

¹¹⁴ K životu Valeriána Magniho, který je velmi dobře popsán v odborné literatuře, např. Stanislav SOUSEDÍK, *Valerián Magni, Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století*, Praha 1983; Jerzy CYGAN (ed.), *Valerianus Magni (1586–1661). „Vita prima“, operum recensio et bibliographia*, Romae 1989; Alessandro CATALANO, *Valerián Magni (1586–1661): Duchovní otec náboženské reformy českého království*, in: M. Brčák – J. Wolf (edd.), *Pax et Bonum*, s. 63–77.

¹¹⁵ Tomáš NEJESCHLEBA (ed.), *Bonaventura, De reductione artium ad theologiam = Jak přivést umění zpět k teologii; Unus est magister vester, Christus = Váš učitel je jeden, Kristus*, Praha 2003; TÝŽ (ed.), *Bonaventura, O trojí cestě*, Praha 2019; Ctírad Václav POSPÍŠIL (ed.), *Bonaventura, Breviloquium. Compendium scholasticke teologie*, Praha 2004; TÝŽ (ed.), *Bonaventura, Putování mysli do Boha = Itinerarium mentis in Deum*, Praha 2017.

¹¹⁶ Ludovicus CASPENSIS, *Cursus Theologicus, amplexens Praecipuas Materias, quae in Scholis Tradit et Legi solent, juxta ordinem S. Thomae*, I–II, Lugduni 1641–1643.

¹¹⁷ Z odborné literatury k učení sv. Tomáše Akvinského lze doporučit např. Stanislav SOUSEDÍK, *Jsoucnou a bytí. Úvod do četby sv. Tomáše Akvinského*, Praha 1992; David SVOBODA, *Metafyzické učení Tomáše Akvinského*, Praha 2012.

¹¹⁸ Význam jeho učení v rámci filozoficko-teologické soustavy vyučované v kapucínském řádu pak potvrdil ještě výnos generální kapituly ze dne 30. 8. 1737. K. DOLA, *Kapucyni w Nysie*, s. 163.

¹¹⁹ K jeho osobě a dílu Stanislav SOUSEDÍK, *Jan Duns Scotus a jeho čeští žáci*, Praha 1989, s. 14–142, 207–288.

¹²⁰ V. RABAS, *Řád kapucínský*, s. 70; M. [TURRADO] DE PODLABURA, *Historia generalis Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum*, II/1, s. 307–310; J. B. ELPERT, *Kein Bruder*, s. 372.

¹²¹ V. RABAS, *Řád kapucínský*, s. 69.

¹²² Viz studijní řád z roku 1618, AOMC 5, 1889, s. 300.

¹²³ Je doloženo, že systém fungoval i obráceně a že kapucínští lektori byli zváni jako oponenti k disputacím konajícím se v řádových studiih jiných řeholních řádů, například 12. 8. 1732 se takto zúčastnili spolu s jezuitou obhajoby filozofických tezí ve františkánském klášteře v Nise. *Annales Patrum Capuccinorum Provinciae Boemiae*, XVIII, s. 407.

obce měla pak přinést veřejná disputace Abdona Hauera (1722–1803),¹²⁴ která se konala dne 17. 2. 1757 a jež byla celá dokonce vedena v hebrejském jazyce.¹²⁵ Konání slavnostních promócí dokládají i desítky dochovaných tezí¹²⁶ vzniklých u těchto příležitostí,¹²⁷ a to buď v rukopisné, či tištěné podobě. Teze byly jak hromadné, tj. týkající se všech studentů, kteří tehdy dokončili vybrané řádové studium,¹²⁸ anebo se vztahovaly pouze k vybraným jednotlivcům, například k Fidelu Antonimu z Chebu (1730–1774) a Epimachu Hessáku z Hustopečí (1732–1779).¹²⁹

Studijní výsledky ve sledované době z hlediska budoucího uplatnění kapucínů v provincii byly opravdu velmi důležité, jelikož ti z řeholníků, kteří dosáhli pouze průměrných známek, nemohli dosáhnout na úřady představených, tj. kvardiánů a vikářů.¹³⁰ V letech 1673–1783 dosáhlo na úřad provinčního ministra česko-moravské provincie celkem 24 kapucínů.¹³¹

¹²⁴ Abdon Hauer ze Sedlce (křestním jménem Matouš, v pramenech uváděn jako Abdon Vitofontanus), narozen 4. 9. 1722, obláčka 27. 8. 1744 v Mostu, sliby 27. 8. 1745 v Mostu, kněžské svěcení 19. 5. 1749 ve Vyškově, po dokončení studií působil jako řádový kněz při konventu v Praze na Hradčanech (1755–1757). Pak se stal i díky svým vynikajícím studijním výsledkům v rámci formace lektorem na řádových studiích. Nejdříve byl ustanoven lektorem filozofie: v Opočně (1757–1759) a Chrudimi (1759–1760). Poté uváděn jako lektor teologie v Olomouci (1760–1764). Následně byl kvardiánem: ve Fulneku (1764–1767), Olomouci (1767–1768), Mikulově (1768–1770, 1778–1781), Brně (1771–1773) a Praze na Hradčanech (1773–1774). V 70. a 80. letech 18. století zastával nejvyšší provinční úřady: definitora (1771–1774, 1780–1783) a ministra (1774–1777). V letech 1779–1780 byl pověřen generálním ministrem provést důkladnou vizitaci polské provincie. V roce 1783, tj. v roce rozdělení česko-moravské provincie, se stal členem moravské provincie, kde vykonával úřad provinčního definitora (1783–1785) a kvardiána ve Fulneku (1782–1786). Závěr svého života prožil jako řádový kněz při tomto konventu (1786–1803), kde dne 30. 3. 1803 zemřel. BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/1.dll?hal~1000116690>> [cit. 17. 11. 2022]; Marek BRČÁK, *Abdon Vitofontanus*, in: K. Bobková Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 79–81.

¹²⁵ Antonín NOVOTNÝ, *Zle, matičko, zle čili Praha 1741–1757*, II, Praha 2003, s. 71–72.

¹²⁶ K tezím obhájeným na univerzitě srov. Petra ZELENKOVÁ, *Sbírka univerzitních tezí z Národní knihovny*, Praha 2020, k obhájeným v arcibiskupském semináři Hedvíka KUCHAROVÁ, *Slavnostní disputace a grafické listy tezí v arcibiskupském semináři v Praze*, Bibliotheca Strahoviensis 2, 1996, s. 137–144.

¹²⁷ Teze jsou uloženy v: NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 26, kart. č. 126. Až dalšímu výzkumu nechávám obsah tezí, tj. témat, která se vyučovala zejména na teologických studiích, pro které jsou tyto prameny především dochovány.

¹²⁸ Ty existují obvykle v rukopisné podobě a jsou dedikovány jednotlivým provinčním ministrům, viz třeba iluminovaná teze vzniklá při příležitosti závěrečné zkoušky z filozofie (3. 12. 1753 ve Znojmě, viz příloha č. 1, obr. č. 2): *Manipulus Philosophicae segetis e praedio Physico secundum Scholasticae falce metendi seu Theses Physicorum syntagmatum a Fratribus studentibus Capucinis exercitii Scholastici gratia defendendae, Znoymae in Conventu PP. Capucinatorum, anno MDCCLIII, mense Decembris, die 3.* Rukopis je uložen v: NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 26, kart. č. 126.

¹²⁹ *Propositiones Scholastico-dogmaticae de Sacramento Poenitentiae et virtutibus Theologicis, Fide, Spe et Charitate, quas ad mentem Doctoris Subtilis Joannis Duns-Scoti, sub faventissimis auspiciis Admodum Reverendi ac Religiosissimi in Christo Patris P. Firminiani, Palatini Neo-Stadiensis, Ordinis Minorum S. P. Francisci Capucinatorum per Boemiam, Moraviam et Silesiam Ministri Provincialis Meritissimi, Praeside P. F. Bennone Pragensi, dicti S. Ordinis Sacro-Sanctae Theologiae Lectore, defendendas susceperunt in Conventu Olomouensi ad D. V. Annuntiatam Religiosi Patres, F. Fidelis, Boemus Egrencis, F. Epimachus, Moravus Auspicensis, ejusdem ordinis et studii alumni. anno a Navitate Christi MDCCLIX, mense Augusti, die 7., horis ante meridiem consuetis. Cum licentia Ordinarii. Olomoucti, typis viduae Hirnlianae, factore Josepho Antonio Skarnitzl (viz příloha č. 1, obr. č. 5). Tisk lze nalézt tamtéž.*

¹³⁰ Ze 150 lektorů česko-moravské provincie (viz příloha č. 2) poté, co již nevykonávali tuto funkci, se následně celkem 135 (90 %) stalo kvardiány, superiory či vikáři jednotlivých klášterů. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 30, kart. č. 132–135, Výroční katalogy česko-rakouské a česko-moravské provincie (1675–1779); Pacifik MATĚJKÁ, *Seznamy představených kapucínských klášterů podřízených provincialátu v Praze (1599–2005)*, *Paginae historiae* 13, 2005, s. 140–267.

¹³¹ P. MATĚJKÁ, *Seznam provinciálů, definitorů*, s. 284–302.

Předpokladem pro dosažení této funkce¹³² zcela jistě byly studijní schopnosti, jelikož 19 z nich mělo vynikající známky z jednotlivých examinací v rámci formace, což je předsudilo k výkonu lektorského úřadu.¹³³

S velkým zájmem o kapucínský řeholní život samozřejmě souvisí v této době i velký počet řádových filozofických a teologických studií.¹³⁴ Těch v provincii bylo ve sledované době od 3–4 (na počátku období) až dokonce do 15 (v době jejího největšího rozkvětu)¹³⁵ a byla spojena hlavně s konventy v Praze na Hradčanech a na Novém Městě, Brně, Olomouci, Znojmě, Vratislavi, Nise,¹³⁶ Chrudimi, Opočně a Mikulově, což bylo dáno i kapacitními možnostmi těchto konventů, které patřily k největším řeholním domům v provincii (zejména to platí o prvních sedmi výše uvedených kláštřech). Přitom teologie se vyučovala vždy při hradčanském konventu, jinak se teologické stejně jako filozofické studium střídavě nacházelo při zbylých výše zmíněných řeholních domech. Typy ani ročníky řádových učilišť však nebyly vázány na konkrétní domy (viz příloha č. 2).¹³⁷ Při každém klášteřu se téměř vždy nacházel jen jeden ročník filozofického či teologického studia,¹³⁸ který v prů-

¹³² Stejně tomu bylo i v jiných řeholních řádech, kde funkce řádových představených zastávali bývalí vyučující na řádových studiích či diecézních seminářích, například úřad strahovského opata v období 1670–1779 zastávali s výjimkou Víta Seipla (†1711) všichni bývalí profesori na arcibiskupském semináři. H. KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum*, s. 138.

¹³³ Jednalo se o: Markvarda z Halberstadtu (†1697, provinčním ministrem 1674–1677, 1682–1684), Ondřeje z Brna (†1694, prov. ministrem 1679–1682, 1684–1687, 1690–1693), Jindřicha Abische z Jihlavy (†1697, prov. ministrem 1687–1690, 1693–1695), Nazaria Francka z Nisy (1652–1733, prov. ministrem 1703–1706), Placida Breüera z Hodonína (1666–1727, prov. ministrem 1711–1714), Ludvíka Antonína Czepanyho z Jihlavy (1668–1732, prov. ministrem: 1714–1717, 1720–1723), Kolomana Kernerera z Olomouce (1672–1735, prov. ministrem 1717–1720, 1723–1726, 1729–1731, 1734–1737), Kryšpína Höhela z Čilče (provinčním ministrem v letech: 1726–1729), Luciána Hlawáčzka z Prahy (1683–1736, prov. ministrem 1731–1734), Václava Pfeffra ze Strakonice (1691–1755, prov. ministrem 1737–1740), Serafina Melchera z Glucholaz (1693–1763, prov. ministrem 1740–1743, 1746–1749, 1752–1754), Ondřeje Kellera z Brna (1698–1745, prov. ministrem 1743–1746), Serapiona Riedla z Nové Horky (1699–1771, prov. ministrem 1749–1752), Andronika Gedecka z Nového Jičína (1699–1771, prov. ministrem: 1755–1759), Firminiána Beera z Neustadtu an der Waldnaab (1712–1772, prov. ministrem 1759–1762, 1765–1768), Antonína Grimma z Brna (1712–1773, prov. ministrem: 1762–1765, 1768–1771), Simpliciana Siruczka z Bohdalce (1716–1778, prov. ministrem 1771–1774, 1777–1780), Abdona Hauera ze Sedlce (1722–1803, prov. ministrem 1774–1777) a Prokopa Schuberta z Mikulova (1734–1796, prov. ministrem: 1780–1783). *Catalogus studiorum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, fol. 3v–4r, 5v, 6r, 7v, 9r–v, 13r, 17v, 23v, 32r. Životopisy jednotlivých provinčních ministrů jsou uvedeny v biografické příloze knihy M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 400–468.

¹³⁴ Z 1696 kapucínů, kteří úspěšně prošli noviciátem pro kněze, drtivá většina z nich začala studovat i na řádových studiích, jelikož u zkoušky z gramatiky propadlo jen velmi malé množství kleriků (2,8 %). *Catalogus studiorum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, passim.

¹³⁵ Tj. na počátku 50. let (před oddělením slezských kláštřů) a v druhé polovině 60. let 18. století, kdy v česko-moravské provincii působilo přes 800 členů, čímž patřila tehdy k největším v Evropě. Tomu odpovídal i počet studujících kapucínů na řádových studiích pohybující se zejména v 60. letech kolem 200 (mezi 100–110 kleriků-studentů; mezi 90–100 pak bylo kněží-studentů). M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 238–239. Řádové studium se tehdy nacházelo při každém druhém klášteřu česko-moravské provincie, jelikož ta po oddělení šesti slezských řeholních domů (1754) čítala 30 kláštřů, z toho však bylo pět hospiců (Český Brod, Mariánská u Jáchymova, Mělník, Náměšť nad Oslavou, Prostějov), při nichž nemohlo fungovat z důvodu jejich maximální personální kapacity řádové studium.

¹³⁶ Fungování zdejšího filozofického a teologického studia je podrobně věnována pozornost v: K. DOLA, *Kapucyni w Nysie*, s. 156–170.

¹³⁷ *Protocollum seu Liber provinciae*, fol. 159r–340r.

¹³⁸ Výjimkou je klášteř v Praze na Novém Městě na začátku 60. let 18. století, při němž byla zřízena obě studia (viz příloha č. 2). *Protocollum seu Liber provinciae*, fol. 320r, 322r.

měru navštěvovalo cca 13¹³⁹ řeholníků.¹⁴⁰ Obvykle tuto „třídu“ vyučoval jen jeden lektor, od roku 1752¹⁴¹ však byl při teologických řádových studiích ustanoven ještě druhý *viclector* či *secundus lector*. Lektor nebyl vázán na konkrétní řádové studium,¹⁴² ale obvykle se se svým ročníkem, který mu byl svěřen do studijní péče, přesouval, tj. začínal nejdříve jako učitel prvního ročníku filozofie (logiky) a končil jako lektor posledního ročního teologie (viz příloha č. 2).

Soumrak řádových teologických a filozofických učilišť nastává v roce 1783, kdy byly v rámci církevních reforem Josefa II.¹⁴³ zrušeny,¹⁴⁴ jelikož byly tehdy pokládány za zastaralé a výuka na nich neodpovídala osvícenské představě kněze.¹⁴⁵ Od 1. 11. 1783 kapucíni, tak jako příslušníci jiných řeholních společenství, nestudovali filozofii a teologii v rámci formace na řádových seminářích,¹⁴⁶ ale na tzv. generálním semináři¹⁴⁷ (pro Čechy byl zřízen v Praze v Klementinu a pro Moravu v bývalém premonstrátském klášteře v Hradisku u Oloouce), kde výuka podléhala zásadám josefinismu.¹⁴⁸

Závěrem lze shrnout, že řádová studia v českých zemích v raném novověku, a to nejen ta kapucínská, měla solidní úroveň vzdělávání, přestože nebyla veřejnými vysokými školami, byť o „povznesení“ na tuto úroveň se některá z nich neúspěšně snažila. Úroveň a systém měli velice podobný tomu, co bylo tehdy poskytováno na jezuitských středoevropských univerzitách (viz učební látka, veřejné disputace, tištěné a rukopisné teze atd., lišily se jen

¹³⁹ Tomuto průměrnému počtu studentů odpovídá i přehled kapucínů studujících na řádových studiích filozofie a teologie v Nise, který zhotovil K. Dola pro období 1666–1751. K. DOLA, *Kapucyni w Nysie*, s. 169.

¹⁴⁰ Seznamy studujících kapucínů při jednotlivých učilištích jsou uvedeny ve výročních katalogích česko-moravské provincie. NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 30, kart. č. 132–135, Výroční katalogy česko-rakouské a česko-moravské provincie (1675–1779).

¹⁴¹ *Decretum provinciale, pro Patribus Lectoribus et studiis Provinciae Boëmiæ (...) anno 1752 8. Septembris.*

¹⁴² Fungoval zde tedy jiný systém než na filozofických a teologických fakultách (například na Karlo-Ferdinandově univerzitě) či pražském arcibiskupském semináři, kdy vyučující (profesoři) byli vázáni na konkrétní stolice (například morální teologie, spekulativní teologie, hebrejštiny atd.). I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity*, s. XX–XXII; H. KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum*, passim. Kapucínští lektori tedy nebyli specializováni na konkrétní druh filozofie či teologie.

¹⁴³ Obecné církevní reformy vydané v druhé polovině 18. století, a to nejen ty, které upravovaly dosavadní pravidla řeholního života (zákaz žebrání; *numerus clausus* při přijímání noviců; rušení klášterů atd.), sledovaly cíl plně uplatnit státní svrchovanost nad církevními institucemi, a to i v souvislosti se snahou co nejvíce omezit zahraniční vliv na církevní život v zemi. V ekonomické oblasti byla snaha odstranit překážky, které církevní majetek znamenal pro rozvoj volného trhu. Hranice vztahu státu a církve, tedy meze státních zásahů do církevních věcí, byla vyjadřována josefinskou zásadou, že v církvi všechno kromě osobního duchovního života podléhá státní svrchovanosti. Rudolf SANDER, *České zemské gubernium a církevní záležitosti v době josefinské*, SAP 45/1, 1995, s. 73–130, zde s. 74. K dopadům osvícenských reforem na kapucínský řád podrobněji Marek BRČÁK, *Die böhmisch-mährische Kapuzinerprovinz zur Zeit der aufklärerischen Kirchenreformen*, in: Jindra Pavelková – Kateřina Bobková-Valentová (edd.), *Monasteria abolita. Schicksale der Klostergüter seit der 2. Hälfte des 18. bis zur 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts (=Monastica Historia 6)*, St. Pölten (v tisku); TÝŽ, *Působení kapucínského řádu*, s. 253–262.

¹⁴⁴ [Joseph KROPATSCHEK] (ed.), *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer sistematischen Verbindung*, II, Wien 1781, s. 15–18.

¹⁴⁵ K ní blíže: Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny: Příspěvek k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*, Praha 1945, s. 123–135; R. ZUBER, *Osudy moravské církve*, II, s. 136–138, 150–153.

¹⁴⁶ *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boëmiæ*, XXIII, s. 25, 29, 172–173.

¹⁴⁷ Prameny ke studiu kapucínů na generálních seminářích lze nalézt v NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 26, kart. č. 125.

¹⁴⁸ Daniela TINKOVÁ, *Jakobini v sutaně: neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*, Praha 2011, s. 42–44.

typem scholastiky, v rámci níž byla výuka podávána).¹⁴⁹ To bylo dáno i tím, že jejich fungování bylo silně inspirováno jezuitskými formačními a vzdělávacími předpisy. Dále řádová studia byla jednou z hlavních oblastí, kterou se nejen kapucíni, ale i další nekontemplativní řeholní řády vedle misijních a pastoračních aktivit důkladně zabývali, jelikož měla připravit jejich kněžské členy hlavně na tyto úkoly. Při studiu struktury kapucínského systému vzdělávání, je třeba též zdůraznit, že řád se snažil najít místo i studijně méně zdatným jedincům, aniž by ovšem utrpěla kvalita vzdělávání určeného pro intelektuálně disponované řeholníky (viz převedení kleriků-studentů, kteří neuspěli u zkoušky z veškeré filozofie na studium morální teologie). Dosavadní výzkum též prokázal, že existence řádového studia při kapucínském klášteře, mj. ovlivňovala velikost a obsahové složení jeho knižního fondu, který tak byl obvykle mnohem větší než u běžných konventů a byl také více zaměřen na vzdělávací literaturu, to se mj. projevovalo i tím, že v nich byly ve větším množství zastoupeny doktorské teze¹⁵⁰ a učebnice.¹⁵¹

¹⁴⁹ I. ČORNEJOVÁ, *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1654*, passim. Stejně tomu bylo i v zahraničí, kde k obdobným závěrům došel U. G. Leinsle, a to na příkladu premonstrátského studia v hornorakouském Schläglu. Ulrich Gottfried LEINSLER, *Studium im Kloster. Das philosophisch-theologische Hausstudium des Stiftes Schlägl 1633–1786*, Averdobe 2000.

¹⁵⁰ Stejně tomu bylo ve stejném období i v jiných provinciích, například v polské, kde se dochoval soubor těchto tezí nejen v knihovně, ale i v archivu krakovského konventu, při němž fungovalo teologické studium, na němž ve 30. až 50. letech jako lektori vyučovali mj. i kapucíni z česko-moravské provincie, a to v rámci výpomoci s budováním tehdy nové polské provincie. Archiwum Kapucynów Prowincji Krakowskiej, Archiwum klasztoru w Krakowie, inv. č. 35, *Conclusiones, propositiones ex universa Theologia vel Philosophia* (1749–1803); M. BRČÁK *Působení kapucínského řádu*, s. 251.

¹⁵¹ Matyáš BAJGER, *Knihovny kapucínských klášterů v Čechách a na Moravě*, *Knihy a dějiny* 11–15, 2004–2008, s. 44–62, zde s. 50, 61; Marek BRČÁK – Richard ŠÍPEK, *The Libraries of Capuchin Convents in the Baroque Period*, in: Jakub Zouhar (ed.), *Monastic Libraries between the Middle Ages and the Enlightenment* (=Monastica Historia 5), Brno – Hradec Králové – St. Pölten 2020, s. 36–51, zde s. 44.

Příloha č. 2: Seznam řádových studií filozofie a teologie česko-moravské kapucínské provincie s jejich lektory (1673–1781)¹

Jména kapucínských řeholníků nejsou v příloze zmiňována jednotně. Nejčastěji jsou uváděna v podobě: řeholní jméno,² příjmení³ a lokalita narození,⁴ například Prokop Grinding z Mostu či Nikefor Skalský z Kutné Hory.⁵ Tato varianta respektuje řádovou tradici psaní jmen řeholníků, v rámci níž nebylo v souvislosti s ideály řádové skromnosti u kapucínů běžně užíváno příjmení, a to až do poloviny 20. století (byť už v 19. století se příjmení používalo zcela běžně), a místo něj se používalo k určení řeholníka místo jeho narození (v latinské podobě, s kterou se nejčastěji setkáme v pramenech, například *Abdon Vitofontanus* nebo *Andronicus Neotitschinensis*). Nicméně to neplatí vždy, někdy se lze setkat s tím, že při identifikování řeholníků už i v raném novověku bylo používáno příjmení, a proto uvádím jména řeholníků s oběma variantami. Kapucína lze tedy v příloze dohledat jak podle geografického přídomku, tak i podle příjmení.⁶

¹ Sestaveno na základě: *Protocollum seu Liber provinciae*, fol. 159r–340r; NA Praha, ŘK, Spisy, inv. č. 30, kart. č. 132–135, Výroční katalogy česko-rakouské a česko-moravské provincie (1675–1779).

² Křestní jména řeholníků jsou uváděna převážně v českém překladu z latiny. U těch křestních jmen, která buď vůbec nemají český ekvivalent, nebo není běžně užívány, je jméno řeholníka ponecháno v originálním latinském znění (např. Arnulphus, Felicissimus).

³ Příjmení řeholníků vstoupivších před ustanovením česko-moravské provincie (1673) lze zjistit jen výjimečně (není v pramenech zmiňováno), proto jsou někteří kapucíni uváděni v příloze bez něj, např. Ondřej z Brna či Marián z Dillingenu.

⁴ Názvy zeměpisných lokalit jsou ponechány v dnešním originálním znění, jen u zažitých jmen zahraničních měst používám české ekvivalenty (např. Svídnice, Vratislav).

⁵ Z důvodu nepřetěžování poznámkového aparátu jsou konkrétní zdroje údajů o životě a působení jednotlivých kapucínů uvedeny v BBDR (heslo konkrétní osoby je citováno pomocí permalinku). Databáze byla vytvořena v roce 2009 (je však neustále doplňována) týmem odborníků z různých paměťových a vědeckých institucí pod vedením dr. Kateřiny Valentové-Bobkové a je spravována při Historickém ústavu AV ČR, v. v. i.

⁶ Obdobná situace panovala i v jiných žebrevých řádech, například u servitů, viz Veronika ČAPSKÁ, *Členové servitského řádu mezi anonymitou a věhlasem. Možnosti a meze biografického studia servitských řeholníků*, FHB 26/2, 2011, s. 335–354.

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1673	teologie	Praha-Hradčany	Nikefor Skalský z Kutné Hory (†1687) ⁷
	teologie	Praha-Nové Město	Prokop Grinding z Mostu (1642–1690) ⁸
	filozofie	Nisa	Crescentius Pramhoffer z Českého Krumlova (†1680) ⁹
	filozofie	Olomouc	Marián z Dillingenu (†1682) ¹⁰
1674	teologie	Praha-Hradčany	Prokop Grinding z Mostu
	teologie	Praha-Nové Město	Marián z Dillingenu
	filozofie	Nisa	Jan (Damascenus) z Českého Krumlova (†1693) ¹¹
	filozofie	Brno	Ondřej z Brna (†1694) ¹²
	filozofie	Olomouc	Pavlín z Třebiče (†1691) ¹³
1676	teologie	Praha-Nové Město	Marián z Dillingenu
	teologie	Praha-Hradčany	Jan (Damascenus) z Českého Krumlova
	mor. teologie	Chrudim	Demetrius z Günzburgu (†1695) ¹⁴
	filozofie	Nisa	Auxentius Scheiber ze Storzingu (†1702) ¹⁵
	filozofie	Olomouc	Tadeáš z Frank (†1708) ¹⁶
	filozofie	Brna	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy (†1718) ¹⁷
1677	teologie	Praha-Nové Město	Marián z Dillingenu
	teologie	Praha-Hradčany	Jan (Damascenus) z Českého Krumlova
	teologie	Nisa	Auxentius Scheiber ze Storzingu
	filozofie	Olomouc	Tadeáš z Frank
	filozofie	Brno	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
1679	teologie	Praha-Hradčany	Auxentius Scheiber ze Storzingu
	teologie	Nisa	Tadeáš z Frank
	teologie- mor.	Praha-Nové Město	Demetrius z Günzburgu
	filozofie	Brno	Prokop Grinding z Mostu
	filozofie	Olomouc	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
1681	teologie	Praha-Hradčany	Tadeáš z Frank
	filozofie	Brno	Prokop Grinding z Mostu
	filozofie	Olomouc	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy

⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000111843>> [cit. 17. 11. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 447.

⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000112041>> [cit. 17. 11. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 451.

⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000112146>> [cit. 17. 11. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 412.

¹⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000111262>> [cit. 17. 11. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 440.

¹¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000112013>> [cit. 17. 11. 2022].

¹² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000111882>> [cit. 17. 11. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 447-448.

¹³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000111750>> [cit. 17. 11. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 449.

¹⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000104039>> [cit. 17. 11. 2022]; Marek BRČÁK, *Demetrius Gynsburgensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 205–206.

¹⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000112175>> [cit. 6. 12. 2022].

¹⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000112074>> [cit. 6. 12. 2022].

¹⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dl?hal~1000112264>> [cit. 6. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1682	teologie	Praha-Hradčany	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
	teologie- mor.	Praha-Nové Město	Jan (Damascenus) z Českého Krumlova
	filozofie	Olomouc	Auxentius Scheiber ze Storzingu
	filozofie	Brno	Serenus Chmelina z Prahy (†1705) ¹⁸
1683	teologie	Praha-Hradčany	Pavлін z Třebíče
	filozofie	Brno	Prokop Grinding z Mostu
	filozofie	Olomouc	Serenus Chmelina z Prahy
1684	teologie	Praha-Hradčany	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
	filozofie	Chrudim	Auxentius Scheiber ze Storzingu
	filozofie	Olomouc	Serenus Chmelina z Prahy
	filozofie	Brno	Nazarius Frank z Nisy (1652–1733) ¹⁹
1686	teologie	Praha-Hradčany	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
	teologie- mor.	Praha-Nové Město	Pavлін z Třebíče
	filozofie	Chrudim	Auxentius Scheiber ze Storzingu
	filozofie	Brno	Serenus Chmelina z Prahy
	filozofie	Olomouc	Nazarius Frank z Nisy
1687	teologie	Praha-Hradčany	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
	teologie	Nisa	Auxentius Scheiber ze Storzingu
	teologie- mor.	Znojmo	Demetrius z Günzburgu
	filozofie	Praha-Nové Město	Serenus Chmelina z Prahy
	filozofie	Olomouc	Nazarius Frank z Nisy
1688	filozofie	Brno	Stanislav Ketzler ze Slezska (1653–1709) ²⁰
	teologie	Praha-Hradčany	Prokop Grinding z Mostu
	teologie	Praha-Nové Město	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
	filozofie	Brno	Stanislav Ketzler ze Slezska
	filozofie	Olomouc	Nazarius Frank z Nisy
1690	filozofie	Mikulov	Auxentius Scheiber ze Storzingu
	teologie	Praha-Hradčany	Prokop Grinding z Mostu
	teologie	Praha-Nové Město	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
	filozofie	Mikulov	Auxentius Scheiber ze Storzingu
	filozofie	Olomouc	Nazarius Frank z Nisy
	filozofie	Brno	Stanislav Ketzler ze Slezska
1691	filozofie	Opočno	Narcis Sauer ze Slezska (†1719) ²¹
	teologie	Praha-Hradčany	Nazarius Frank z Nisy
	teologie	Praha-Nové Město	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
	teologie- mor.	Opočno	Tadeáš z Frank
	filozofie	Brno	Narcis Sauer ze Slezska
	filozofie	Olomouc	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi (†1728) ²²
filozofie	Mikulov	Adam Pavolík z Domažlic (†1724) ²³	

¹⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000112486>> [cit. 6. 12. 2022].

¹⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113208>> [cit. 6. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení karpatického řádu*, s. 446.

²⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113234>> [cit. 6. 12. 2022].

²¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113307>> [cit. 6. 12. 2022].

²² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113378>> [cit. 6. 12. 2022].

²³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113407>> [cit. 6. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1693	teologie	Praha-Hradčany	Nazarius Frank z Nisy
	teologie	Praha-Nové Město	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
	teologie- mor.	Vratislav	Tadeáš z Frank
	filozofie	Brno	Adam Pavolík z Domažlic
	filozofie	Olomouc	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	filozofie	Mikulov	Narcis Sauer ze Slezska
	filozofie	Opočno	Anacletus Rumler z Libavé (1664–1701) ²⁴
1694	teologie	Praha-Hradčany	Stanislav Ketzler ze Slezska
	teologie	Praha-Nové Město	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
	filozofie	Brno	Anacletus Rumler z Libavé
	filozofie	Olomouc	Adam Pavolík z Domažlic
	filozofie	Mikulov	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	filozofie	Opočno	Narcis Sauer ze Slezska
1695	teologie	Praha-Hradčany	Stanislav Ketzler ze Slezska
	teologie	Praha-Nové Město	Jan (Chrysostomus) Hurth z Prahy
	teologie	Brno	Adam Pavolík z Domažlic
	teologie	Nisa	Narcis Sauer ze Slezska
	filozofie	Olomouc	Anacletus Rumler z Libavé
	filozofie	Mikulov	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	filozofie	Opočno	Placidus Breüer z Hodonína (1666–1727) ²⁵
1697	teologie	Praha-Hradčany	Narcis Sauer ze Slezska
	teologie	Praha-Nové Město	Adam Pavolík z Domažlic
	teologie	Nisa	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	filozofie	Brno	Dorotej Fischer z Nisy (†1730) ²⁶
	filozofie	Olomouc	Placidus Breüer z Hodonína
	filozofie	Mikulov	Anacletus Rumler z Libavé
1698	teologie	Praha-Hradčany	Narcis Sauer ze Slezska
	teologie	Praha-Nové Město	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	teologie	Mikulov	Anacletus Rumler z Libavé
	filozofie	Brno	Dorotej Fischer z Nisy
	filozofie	Olomouc	Placidus Breüer z Hodonína
	filozofie	Nisa	Roman Hecht z Českého Krumlova (1664–1726) ²⁷
	filozofie	Vratislav	Jiří Antonín Wolarth z Českých Budějovic (1666–1737) ²⁸

²⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113461>> [cit. 6. 12. 2022].

²⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113509>> [cit. 6. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 450.

²⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113582>> [cit. 6. 12. 2022].

²⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113583>> [cit. 6. 12. 2022].

²⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113686>> [cit. 6. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1700	teologie	Praha-Hradčany	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	teologie	Mikulov	Narcis Sauer ze Slezska
	teologie	Olomouc	Placidus Breüer z Hodonína
	teologie	Brno	Dorotej Fischer z Nisy
	teologie- mor.	Praha-Nové Město	Anacletus Rumler z Libavé
	filozofie	Opočno	František Antonín Ziulak z Jihlavy (1669–1718) ²⁹
	filozofie	Vratislav	Jiří Antonín Wolarth z Českých Budějovic
1701	filozofie	Nisa	Roman Hecht z Českého Krumlova
	teologie	Praha-Hradčany	Jiří Antonín Wolarth z Českých Budějovic
	teologie	Praha-Nové Město	Narcis Sauer ze Slezska
	teologie	Mikulov	Placidus Breüer z Hodonína
	teologie	Nisa	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	teologie- mor.	Brno	Adam Pavolík z Domažlic
	filozofie	Olomouc	František Antonín Ziulak z Jihlavy
1702	filozofie	Opočno	Dorotej Fischer z Nisy
	filozofie	Vratislav	Ludvík Antonín Czepany z Jihlavy (1668–1732) ³⁰
	teologie	Praha-Hradčany	Jiří Antonín Wolarth z Českých Budějovic
	teologie	Mikulov	Placidus Breüer z Hodonína
	teologie	Nisa	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	filozofie	Praha-Nové Město	Dorotej Fischer z Nisy
	filozofie	Brno	Edmund Reimer z Olomouce (1670–1738) ³¹
1703	filozofie	Olomouc	František Antonín Ziulak z Jihlavy
	filozofie	Vratislav	Ludvík Antonín Czepany z Jihlavy
	teologie	Praha-Hradčany	Jiří Antonín Wolarth z Českých Budějovic
	teologie	Praha-Nové Město	František Antonín Ziulak z Jihlavy
	teologie	Mikulov	Placidus Breüer z Hodonína
	teologie	Nisa	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	filozofie	Brno	Edmund Reimer z Olomouce
1705	filozofie	Olomouc	Dorotej Fischer z Nisy
	filozofie	Vratislav	Ludvík Antonín Czepany z Jihlavy
	teologie	Praha-Hradčany	Placidus Breüer z Hodonína
	teologie	Praha-Nové Město	František Antonín Ziulak z Jihlavy
	filozofie	Brno	Ludvík Antonín Czepany z Jihlavy
1705	filozofie	Olomouc	Koloman Kerner z Olomouce (1672–1735) ³²
	filozofie	Vratislav	Edmund Reimer z Olomouce

²⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113716>> [cit. 6. 12. 2022].

³⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000104062>> [cit. 6. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 437.

³¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113730>> [cit. 6. 12. 2022].

³² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113729>> [cit. 6. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 434.

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1706	teologie	Praha-Hradčany	Nazarius Frank z Nisy
	teologie	Praha-Nové Město	František Antonín Ziulak z Jihlavy
	teologie	Brno	Ludvík Antonín Czepany z Jihlavy
	filozofie	Olomouc	Koloman Kerner z Olomouce
	filozofie	Vratislav	Edmund Reimer z Olomouce
	filozofie	Nisa	Ladislav Schmidbersky z Opočna (1674–1713) ³³
	filozofie	Chrudim	Dorotej Fischer z Nisy
1708	teologie	Praha-Hradčany	Ludvík Antonín Czepany z Jihlavy
	teologie	Olomouc	Koloman Kerner z Olomouce
	teologie	Vratislav	Edmund Reimer z Olomouce
	filozofie	Praha-Nové Město	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	filozofie	Brno	Kazimír Flixius z České Lípy (†1723) ³⁴
1709	teologie	Nisa	Ladislav Schmidbersky z Opočna
	teologie	Praha-Hradčany	Edmund Reimer z Olomouce
	teologie	Praha-Nové Město	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	teologie	Olomouc	Koloman Kerner z Olomouce
	filozofie	Brno	Kazimír Flixius z České Lípy
	filozofie	Vratislav	Ladislav Schmidbersky z Opočna
1711	teologie	Praha-Hradčany	Edmund Reimer z Olomouce
	teologie	Praha-Nové Město	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	teologie	Brno	Dorotej Fischer z Nisy
	teologie	Olomouc	Koloman Kerner z Olomouce
	filozofie	Chrudim	Ladislav Schmidbersky z Opočna
	filozofie	Vratislav	Wunibald Poschinger z Javorné (†1720) ³⁵
1712	teologie	Praha-Hradčany	Dorotej Fischer z Nisy
	teologie	Praha-Nové Město	Hyacint Holtzhacker z Vratislavi
	filozofie	Brno	Lucián Hlawáček z Prahy (1683–1736) ³⁶
	filozofie	Olomouc	Kryšpín Höhel z Čilče (1681–1742) ³⁷
	filozofie	Vratislav	Wunibald Poschinger z Javorné
1714	teologie	Praha-Hradčany	Dorotej Fischer z Nisy
	teologie	Praha-Nové Město	Edmund Reimer z Olomouce
	filozofie	Chrudim	Lucián Hlawáček z Prahy
	filozofie	Brno	Wunibald Poschinger z Javorné
	filozofie	Olomouc	Kryšpín Höhel z Čilče
	filozofie	Vratislav	Auratianus Runge z Nisy (1683–1762) ³⁸

³³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113827>> [cit. 6. 12. 2022].

³⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113844>> [cit. 6. 12. 2022].

³⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000113938>> [cit. 6. 12. 2022].

³⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000104053>> [cit. 6. 12. 2022]; *Annales Patrum Capucinatorum Provinciae Boemiae*, XIX, s. 24 (1736 – elogium); Marek BRČÁK, *Lucianus Pragensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 451–454.

³⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114021>> [cit. 6. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 435–436.

³⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114025>> [cit. 6. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1715	teologie	Praha-Hradčany	Dorotej Fischer z Nisy
	teologie	Praha-Nové Město	Wunibald Poschinger z Javorné
	teologie	Olomouc	Kryšpín Höhel z Čilče
	filozofie	Chrudim	Michael Becher z Karlových Varů (1685–1755) ³⁹
	filozofie	Opočno	Roman Hecht z Českého Krumlova
	filozofie	Brno	Lucián Hlawáček z Prahy
	filozofie	Vratislav	Auratianus Runge z Nisy
1717	teologie	Praha-Hradčany	Lucián Hlawáček z Prahy
	teologie	Praha-Nové Město	Auratianus Runge z Nisy
	teologie	Olomouc	Kryšpín Höhel z Čilče
	filozofie	Chrudim	Longin Kretschmer z Ostrova (1686–1761) ⁴⁰
	filozofie	Opočno	Roman Hecht z Českého Krumlova
	filozofie	Brno	Michael Becher z Karlových Varů
	filozofie	Vratislav	Gerard Schwartz z Olomouce (1686–1755) ⁴¹
1718	teologie	Praha-Hradčany	Lucián Hlawáček z Prahy
	teologie	Praha-Nové Město	Auratianus Runge z Nisy
	teologie	Olomouc	Kryšpín Höhel z Čilče
	teologie	Nisa	Michael Becher z Karlových Varů
	filozofie	Chrudim	Václav Pfeffer ze Strakonice ⁴²
	filozofie	Opočno	Markvard Rieger ze Slezska ⁴³
	filozofie	Brno	Longin Kretschmer z Ostrova
1719	filozofie	Vratislav	Gerard Schwartz z Olomouce
	teologie	Praha-Hradčany	Lucián Hlawáček z Prahy
	teologie	Praha-Nové Město	Michael Becher z Karlových Varů
	teologie	Olomouc	Kryšpín Höhel z Čilče
	filozofie	Chrudim	Václav Pfeffer ze Strakonice
	filozofie	Opočno	Markvard Rieger ze Slezska
	filozofie	Brno	Auratianus Runge z Nisy
	filozofie	Mikulov	Longin Kretschmer z Ostrova
1720	filozofie	Vratislav	Gerard Schwartz z Olomouce
	teologie	Praha-Hradčany	Michael Becher z Karlových Varů
	teologie	Praha-Nové Město	Edmund Reimer z Olomouce
	teologie	Mikulov	Auratianus Runge z Nisy
	filozofie	Chrudim	Rainhard Zaorall z Charvát (1688–1752) ⁴⁴
	filozofie	Opočno	Markvard Rieger ze Slezska
	filozofie	Brno	Longin Kretschmer z Ostrova
	filozofie	Olomouc	Václav Pfeffer ze Strakonice
filozofie	Vratislav	Gerard Schwartz z Olomouce	

³⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114022>> [cit. 6. 12. 2022].

⁴⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114092>> [cit. 6. 12. 2022].

⁴¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114075>> [cit. 6. 12. 2022].

⁴² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114085>> [cit. 6. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 464.

⁴³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114267>> [cit. 6. 12. 2022].

⁴⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114159>> [cit. 6. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1721	teologie	Praha-Hradčany	Lucián Hlawáček z Prahy
	teologie	Praha-Nové Město	Edmund Reimer z Olomouce
	teologie	Mikulov	Auratianus Runge z Nisy
	filozofie	Chrudim	Rainhard Zaorall z Charvát
	filozofie	Opočno	Markvard Rieger ze Slezska
	filozofie	Brno	Longin Kretschmer z Ostrova
	filozofie	Olomouc	Václav Pfeffer ze Strakonice
1723	teologie	Praha-Hradčany	Auratianus Runge z Nisy
	teologie	Praha-Nové Město	Markvard Rieger ze Slezska
	teologie	Olomouc	Václav Pfeffer ze Strakonice
	teologie	Mikulov	Longin Kretschmer z Ostrova
	filozofie	Chrudim	Severus Palliari z Prahy (1692–1742) ⁴⁵
	filozofie	Opočno	František Siegl z Prahy (1692–1751) ⁴⁶
	filozofie	Brno	Rainhard Zaorall z Charvát
1724	teologie	Praha-Hradčany	Serafin Melcher z Glucholaz ⁴⁷
	teologie	Brno	Markvard Rieger ze Slezska
	teologie	Olomouc	Rainhard Zaorall z Charvát
	teologie	Mikulov	Serafin Melcher z Glucholaz
	filozofie	Praha-Nové Město	Longin Kretschmer z Ostrova
	filozofie	Chrudim	Severus Palliari z Prahy
	filozofie	Opočno	František Siegl z Prahy
	filozofie	Nisa	Klétus Kresta z Přibora (1693–1759) ⁴⁸
1725	teologie	Nisa	Ondřej Keller z Brna (1698–1745) ⁴⁹
	teologie	Vratislav	Illuminatus Palliari z Prahy (1693–1756) ⁵⁰
	teologie	Praha-Hradčany	Markvard Rieger ze Slezska
	teologie	Brno	Rainhard Zaorall z Charvát
	teologie	Olomouc	Serafin Melcher z Glucholaz
	teologie	Mikulov	Longin Kretschmer z Ostrova
	filozofie	Praha-Nové Město	Severus Palliari z Prahy
	filozofie	Chrudim	František Siegl z Prahy
	filozofie	Opočno	Klétus Kresta z Přibora
1725	filozofie	Žatec	Ubald Streit z Lanškrouna (1694–1779) ⁵¹
	filozofie	Nisa	Ondřej Keller z Brna
	filozofie	Vratislav	Illuminatus Palliari z Prahy

⁴⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114164>> [cit. 6. 12. 2022].

⁴⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114239>> [cit. 6. 12. 2022].

⁴⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114231>> [cit. 6. 12. 2022]; Marek BRČÁK, *Serafinus Capricollensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 628–629.

⁴⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114301>> [cit. 6. 12. 2022]; Marek BRČÁK, *Cletus Freybergensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 183.

⁴⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114374>> [cit. 6. 12. 2022]; Marek BRČÁK, *Andreas Brunensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 98–99.

⁵⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114252>> [cit. 6. 12. 2022].

⁵¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114389>> [cit. 6. 12. 2022]; Marek BRČÁK, *Ubaldu Landkronensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 691.

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1726	teologie	Praha-Hradčany	Severus Palliari z Prahy
	teologie	Olomouc	Serafín Melcher z Gluchołaz
	teologie	Mikulov	Rainhard Zaorall z Charvát
	filozofie	Praha-Nové Město	František Siegl z Prahy
	filozofie	České Budějovice	Cassiodorus Mentzel z Prudniku ⁵²
	filozofie	Chrudim	Ubald Streit z Lanškrouna
	filozofie	Opočno	Donát Preinl z Kynšperku (1698–1733) ⁵³
	filozofie	Brno	Illuminatus Palliari z Prahy
	filozofie	Nisa	Klétus Kresta z Příbora
1728	teologie	Praha-Hradčany	Severus Palliari z Prahy
	teologie	Praha-Nové Město	Rainhard Zaorall z Charvát
	teologie	Olomouc	Serafín Melcher z Gluchołaz
	teologie	Mikulov	Markvard Rieger ze Slezska
	teologie	Vratislav	Ondřej Keller z Brna
	filozofie	České Budějovice	Ubald Streit z Lanškrouna
	filozofie	Chrudim	Klétus Kresta z Příbora
	filozofie	Brno	Illuminatus Palliari z Prahy
	filozofie	Nisa	Donát Preinl z Kynšperku
1729	teologie	Praha-Hradčany	Severus Palliari z Prahy
	teologie	Praha-Nové Město	Ondřej Keller z Brna
	teologie	Brno	Illuminatus Palliari z Prahy
	teologie	Olomouc	Serafín Melcher z Gluchołaz
	teologie	Mikulov	Klétus Kresta z Příbora
	teologie	Nisa	Ubald Streit z Lanškrouna
	filozofie	Chrudim	Andronik Gedeck z Nového Jičína (1699–1771) ⁵⁴
	filozofie	Opočno	Florián Emler z Krzeszówa (1698–1752) ⁵⁵
	filozofie	Vratislav	Donát Preinl z Kynšperku
1731	teologie	Praha-Hradčany	Illuminatus Palliari z Prahy
	teologie	Praha-Nové Město	Ubald Streit z Lanškrouna
	teologie	Olomouc	Donát Preinl z Kynšperku
	teologie	Mikulov	Klétus Kresta z Příbora
	filozofie	Chrudim	Onuphrius Preinl z Kynšperku (1701–1759) ⁵⁶
	filozofie	Opočno	Serapion Riedl z Nového Horky ⁵⁷
	filozofie	Brno	Andronik Gedeck z Nového Jičína
	filozofie	Nisa	Dorotej Röhner z Vratislavi (1701–1758) ⁵⁸
	filozofie	Vratislav	Florián Emler z Krzeszówa

⁵² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114438>> [cit. 6. 12. 2022].

⁵³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114434>> [cit. 6. 12. 2022].

⁵⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114454>> [cit. 6. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 405.

⁵⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114478>> [cit. 6. 12. 2022].

⁵⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114519>> [cit. 6. 12. 2022].

⁵⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000112120>> [cit. 6. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 457–458.

⁵⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114556>> [cit. 6. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1732	teologie	Praha-Hradčany	Illuminatus Palliari z Prahy
	teologie	Praha-Nové Město	Ubald Streit z Lanškrouna
	teologie	Olomouc	Donát Preinl z Kynšperku Michael Becher z Karlových Varů ⁵⁹
	teologie	Mikulov	Andronik Gedeck z Nového Jičína
	teologie	Vratislav	Florián Emler z Krzeszówa
	filozofie	Chrudim	Onuphrius Preinl z Kynšperku
	filozofie	Opočno	Serapion Riedl z Nové Horky
	filozofie	Brno	Dorotej Röhner z Vratislavi
1733	teologie	Praha-Hradčany	Ubald Streit z Lanškrouna
	teologie	Mikulov	Andronik Gedeck z Nového Jičína
	filozofie	Praha-Nové Město	Florián Emler z Krzeszówa
	filozofie	Chrudim	Mansvetus Liebscher z Prahy (1706–1771) ⁶¹
	filozofie	Brno	Dorotej Röhner z Vratislavi
	filozofie	Olomouc	Serapion Riedl z Nové Horky
	filozofie	Nisa	Elzearius Matiegka z Poříčí
	filozofie	Vratislav	Onuphrius Preinl z Kynšperku
1734	teologie	Praha-Hradčany	Ubald Streit z Lanškrouna
	teologie	Praha-Nové Město	Florián Emler z Krzeszówa
	teologie	Mikulov	Andronik Gedeck z Nového Jičína
	teologie	Brno	Dorotej Röhner z Vratislavi
	filozofie	Chrudim	Mansvetus Liebscher z Prahy
	filozofie	Olomouc	Serapion Riedl z Nové Horky
	filozofie	Znojmo	Primus Dietl z Roudnice nad Labem (1706–1761) ⁶²
	filozofie	Nisa	Elzearius Matiegka z Poříčí
1736	teologie	Praha-Hradčany	Florián Emler z Krzeszówa
	teologie	Praha-Nové Město	Onuphrius Preinl z Kynšperku
	teologie	Mikulov	Andronik Gedeck z Nového Jičína
	teologie	Brno	Elzearius Matiegka z Poříčí
	teologie	Olomouc	Serapion Riedl z Nové Horky
	teologie-mor.	Svidnice	Dorotej Röhner z Vratislavi
	filozofie	Chrudim	Felicissimus Hosper z Nowe Rudy ⁶³
	filozofie	Znojmo	Primus Dietl z Roudnice nad Labem
	filozofie	Nisa	Mansvetus Liebscher z Prahy
	filozofie	Vratislav	Konstantin Trautmann ze Svidnice ⁶⁴

⁵⁹ Od 6. 12. 1732 ustanoven novým lektorem, z důvodu úmrtí Donáta Preinla. *Protocollum seu Liber provinciae*, fol. 275v.

⁶⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114610>> [cit. 6. 12. 2022]; Marek BRČÁK, *Elzearius Poricensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 228.

⁶¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114612>> [cit. 7. 12. 2022].

⁶² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114628>> [cit. 7. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 451; Jan Ludvík, GADACZ, *Słownik polskich kapucynów*, II, Wrocław 1986, s. 368–369.

⁶³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114665>> [cit. 7. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 419; K. DOLA, *Kapucyni w Nysie*, s. 91.

⁶⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114693>> [cit. 7. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1737	teologie	Praha-Hradčany	Florián Emler z Krzeszówa
	teologie	Praha-Nové Město	Severus Palliari z Prahy
	teologie	Brno	Elzearius Matiegka z Poříčí
	teologie	Olomouc	Serapion Riedl z Nové Horky
	teologie	Mikulov	Andronik Gedeck z Nového Jičina
	teologie	Znojmo	Mansvetus Liebscher z Prahy
	teologie-mor.	Svídnice	Dorotej Röhner z Vratislavi
	filozofie	Chrudim	Primus Dietl z Roudnice nad Labem
	filozofie	Opočno	Remigius Zimmer z Rychnova (1701–1759) ⁶⁵
	filozofie	Vyškov	Jan (Damascenus) Zimmermann z Libochovic (1707–1759) ⁶⁶
	filozofie	Třebíč	Dominik Kettler z Žatce (1708–1781) ⁶⁷
	filozofie	Nisa	Felicissimus Hosper z Nowe Rudy
filozofie	Vratislav	Konstantin Trautmann ze Svídnice	
1738	teologie	Praha-Hradčany	Dorotej Röhner z Vratislavi
	teologie	Praha-Nové Město	Primus Dietl z Roudnice nad Labem
	teologie	Olomouc	Serapion Riedl z Nové Horky
	teologie	Mikulov	Elzearius Matiegka z Poříčí
	teologie	Znojmo	Mansvetus Liebscher z Prahy
	filozofie	Chrudim	Remigius Zimmer z Rychnova
	filozofie	Opočno	Jan (Damascenus) Zimmermann z Libochovic
	filozofie	Brno	Dominik Kettler z Žatce
	filozofie	Nisa	Felicissimus Hosper z Nowe Rudy
	filozofie	Vratislav	Prosper Schneider z Prudniku (1704–1775) ⁶⁸
1739	teologie	Praha-Hradčany	Dorotej Röhner z Vratislavi
	teologie	Praha-Nové Město	Primus Dietl z Roudnice nad Labem
	teologie	Olomouc	Mansvetus Liebscher z Prahy
	teologie	Mikulov	Elzearius Matiegka z Poříčí
	teologie	Nisa	Felicissimus Hosper z Nowe Rudy
	teologie	Vratislav	Prosper Schneider z Prudniku
	filozofie	Chrudim	Remigius Zimmer z Rychnova
	filozofie	Opočno	Vincentius Wathoffer z Kutné Hory (1709–1771) ⁶⁹
	filozofie	Brno	Dominik Kettler z Žatce
filozofie	Znojmo	Firminian Beer z Neustadtu an der Waldnaab (1712–1772) ⁷⁰	

⁶⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114660>> [cit. 7. 12. 2022].

⁶⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114753>> [cit. 7. 12. 2022].

⁶⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114708>> [cit. 7. 12. 2022].

⁶⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114742>> [cit. 7. 12. 2022].

⁶⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114820>> [cit. 7. 12. 2022].

⁷⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114837>> [cit. 7. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 419–420.

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1740	teologie	Praha-Hradčany	Primus Dietl z Roudnice nad Labem
	teologie	Praha-Nové Město	Felicissimus Hosper z Nowe Rudy
	teologie	Chrudim	Remigius Zimmer z Rychnova
	teologie	Olomouc	Mansvetus Liebscher z Prahy
	teologie	Mikulov	Dominik Kettler z Žatce
	teologie	Vratislav	Prosper Schneider z Prudniku
	filozofie	Opočno	Vincentius Wathoffer z Kutné Hory
	filozofie	Brno	Firminián Beer z Neustadtu an der Waldnaab
	filozofie	Znojmo	Sofoniáš Stanzl z Mikulova (1710–1784) ⁷¹
1741	teologie	Praha-Hradčany	Primus Dietl z Roudnice nad Labem
	teologie	Praha-Nové Město	Felicissimus Hosper z Nowe Rudy
	teologie	Chrudim	Remigius Zimmer z Rychnova
	teologie	Olomouc	Konstantin Trautmann ze Svidnice
	teologie	Mikulov	Dominik Kettler z Žatce
	teologie	Vratislav	Prosper Schneider z Prudniku
	filozofie	Opočno	Sofoniáš Stanzl z Mikulova
	filozofie	Brno	Firminián Beer z Neustadtu an der Waldnaab
	filozofie	Vyškov	Gandulphus Steckl z Hradce Králové (1707–1775) ⁷³
1742	teologie	Praha-Hradčany	Felicissimus Hosper z Nowe Rudy
	teologie	Praha-Nové Město	Firminián Beer z Neustadtu an der Waldnaab
	teologie	Olomouc	Konstantin Trautmann ze Svidnice
	teologie	Mikulov	Dominik Kettler z Žatce
	teologie	Vratislav	Prosper Schneider z Prudniku
	filozofie	Chrudim	Sofoniáš Stanzl z Mikulova
	filozofie	Opočno	Severín Karbasek z Prahy (1712–1759) ⁷⁴
	filozofie	Brno	Gandulphus Steckl z Hradce Králové
	filozofie	Znojmo	Antonín Grimm z Brna
	filozofie	Vyškov	Bonagratia Lambert z Prahy (1710–1773) ⁷⁵
filozofie	Nisa	Zikmund Riqva z Bruntálu (1708–1751) ⁷⁶	

⁷¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114826>> [cit. 7. 12. 2022].

⁷² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114850>> [cit. 7. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 406.

⁷³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114785>> [cit. 7. 12. 2022]; Marek BRČÁK, *Gandulphus Regina Hradecensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 279–280.

⁷⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114859>> [cit. 7. 12. 2022].

⁷⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114875>> [cit. 7. 12. 2022].

⁷⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114782>> [cit. 7. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1743	teologie	Praha-Hradčany	Konstantin Trautmann ze Svidnice
	teologie	Praha-Nové Město	Firminián Beer z Neustadtu an der Waldnaab
	teologie	Chrudim	Sofoniáš Stanzl z Mikulova
	teologie	Olomouc	Prosper Schneider z Prudniku
	teologie	Mikulov	Dominik Kettler z Žatce
	teologie	Brno	Gandulphus Steckl z Hradce Králové
	filozofie	Opočno	Severín Karbasek z Prahy
	filozofie	Kolín	Arnulphus Liebscher z Prahy (1709–1782) ⁷⁷
	filozofie	Vyškov	Bonagratia Lambert z Prahy
	filozofie	Znojmo	Zikmund Riqva z Bruntálu
filozofie	Třebíč	Izák Marcus z Polné (1709–1774) ⁷⁸	
filozofie	Vratislav	Antonín Grimm z Brna	
1744	teologie	Praha-Hradčany	Dominik Kettler z Žatce
	teologie	Praha-Nové Město	Firminián Beer z Neustadtu an der Waldnaab
	teologie	Mikulov	Gandulphus Steckl z Hradce Králové
	teologie	Olomouc	Sofoniáš Stanzl z Mikulova
	teologie	Vratislav	Antonín Grimm z Brna
	filozofie	Chrudim	Severín Karbasek z Prahy
	filozofie	Kolín	Arnulphus Liebscher z Prahy
	filozofie	Opočno	Rajmund Tempel z Kyjova (1715–1787) ⁷⁹
	filozofie	Brno	Zikmund Riqva z Bruntálu
	filozofie	Vyškov	Bonagratia Lambert z Prahy
	filozofie	Třebíč	Izák Marcus z Polné
filozofie	Znojmo	Geminián Gareis z Krásné nad Teplou ⁸⁰	
1745	teologie	Praha-Hradčany	Firminián Beer z Neustadtu an der Waldnaab
	teologie	Chrudim	Severín Karbasek z Prahy
	teologie	Brno	Zikmund Riqva z Bruntálu
	teologie	Mikulov	Gandulphus Steckl z Hradce Králové
	teologie	Olomouc	Sofoniáš Stanzl z Mikulova
	teologie	Vratislav	Antonín Grimm z Brna
	filozofie	Praha-Nové Město	Bonagratia Lambert z Prahy
	filozofie	Kolín	Arnulphus Liebscher z Prahy
	filozofie	Opočno	Rajmund Tempel z Kyjova
	filozofie	Vyškov	Archelaus Karas z České Lípy (1712–1755) ⁸¹
	filozofie	Znojmo	Izák Marcus z Polné
filozofie	Třebíč	Geminián Gareis z Krásné nad Teplou	

⁷⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114905>> [cit. 8. 12. 2022].

⁷⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114917>> [cit. 8. 12. 2022].

⁷⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114981>> [cit. 8. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 453; J. L. GADACZ, *Słownik polskich kapucynów*, II, s. 366.

⁸⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114924>> [cit. 8. 12. 2022].

⁸¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114906>> [cit. 8. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1746	teologie	Praha-Hradčany	Zikmund Riqva z Bruntálu
	teologie	Praha-Nové Město	Antonín Grimm z Brna
	teologie	Chrudim	Bonagratia Lambert z Prahy
	teologie	Brno	Severín Karbasek z Prahy
	teologie	Olomouc	Sofoniáš Stanzl z Mikulova
	teologie	Mikulov	Gandulphus Steckl z Hradce Králové
	filozofie	Opočno	Rajmund Tempel z Kyjova
	filozofie	Vyškov	Largus Wentzl z Poličky (1710–1795) ⁸²
	filozofie	Znojmo	Izák Marcus z Polné
	filozofie	Třebíč	Felix (z Valois) Kremzer z Kyjova (1716–1761) ⁸³
1747	teologie	Praha-Hradčany	Zikmund Riqva z Bruntálu
	teologie	Praha-Nové Město	Antonín Grimm z Brna
	teologie	Brno	Izák Marcus z Polné
	teologie	Olomouc	Kleofáš Bach ze Sokolova (1709–1778) ⁸⁴
	teologie	Mikulov	Bonagratia Lambert z Prahy
	teologie	Vratislav	Arnulphus Liebscher z Prahy
	filozofie	Chrudim	Rajmund Tempel z Kyjova
	filozofie	Opočno	Koloman Jugenitz z Olomouce (1717–1749) ⁸⁵
	filozofie	Znojmo	Largus Wentzl z Poličky
	filozofie	Vyškov	Hubert Spalenský z Černovic (1712–1765) ⁸⁶
1748	teologie	Praha-Hradčany	Zikmund Riqva z Bruntálu
	teologie	Praha-Nové Město	Izák Marcus z Polné
	teologie	Chrudim	Geminián Gareis z Krásné nad Teplou
	teologie	Olomouc	Kleofáš Bach ze Sokolova
	teologie	Mikulov	Bonagratia Lambert z Prahy
	filozofie	Opočno	Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové (1716–1772) ⁸⁷
	filozofie	Brno	Koloman Jugenitz z Olomouce
	filozofie	Vyškov	Hubert Spalenský z Černovic
	filozofie	Znojmo	Largus Wentzl z Poličky
	filozofie	Třebíč	Šalamoun Glaser z Horního Slavkova (1713–1782) ⁸⁸
1748	filozofie	Nisa	Felix (z Valois) Kremzer z Kyjova
	filozofie	Vratislav	Rajmund Tempel z Kyjova

⁸² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115022>> [cit. 8. 12. 2022].

⁸³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115004>> [cit. 8. 12. 2022].

⁸⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114883>> [cit. 8. 12. 2022].

⁸⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115121>> [cit. 8. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 434.

⁸⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115057>> [cit. 8. 12. 2022].

⁸⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115107>> [cit. 8. 12. 2022].

⁸⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115090>> [cit. 8. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1749	filozofie	Praha-Hradčany	Izák Marcus z Polné
	teologie	Praha-Nové Město	Geminián Gareis z Krásné nad Teplou
	teologie	Chrudim	Antonín (Eremita) Heckel ze Svitav (1710–1773) ⁸⁹
	teologie	Olomouc	Kleofáš Bach ze Sokolova
	teologie	Mikulov	Bonagratia Lambert z Prahy
	teologie	Vratislav	Largus Wentzl z Poličky
	filozofie	Opočno	Hubert Spalenský z Černovic
	filozofie	Horšovský Týn	Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové
	filozofie	Brno	Lucián Langer z Wysoka (1715–1762) ⁹⁰
	filozofie	Vyškov	Emerich Senger z Kutné Hory (1717–1791) ⁹¹
	filozofie	Znojmo	Šalamoun Glaser z Horního Slavkova
filozofie	Třebíč	Donát Gasgeb z Prosiměřic (1715–1757) ⁹²	
filozofie	Nisa	Felix (z Valois) Kremzer z Kyjova	
1750	teologie	Praha-Nové Město	Izák Marcus z Polné
	teologie	Praha-Hradčany	Antonín (Eremita) Heckel ze Svitav
	teologie	Brno	Bonagratia Lambert z Prahy
	teologie	Olomouc	Largus Wentzl z Poličky
	teologie	Mikulov	Geminián Gareis z Krásné nad Teplou
	teologie	Nisa	Felix (z Valois) Kremzer z Kyjova
	filozofie	Chrudim	Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové
	filozofie	Opočno	Lucián Langer z Wysoka
	filozofie	Horšovský Týn	Simplicián Sirucek z Bohdalce ⁹³
	filozofie	Vyškov	Emerich Senger z Kutné Hory
	filozofie	Znojmo	Šalamoun Glaser z Horního Slavkova
filozofie	Třebíč	Donát Gasgeb z Prosiměřic	
filozofie	Vratislav	Hubert Spalenský z Černovic	
1751	teologie	Praha-Hradčany	Antonín (Eremita) Heckel ze Svitav
	teologie	Praha-Nové Město	Largus Wentzl z Poličky
	teologie	Brno	Šalamoun Glaser z Horního Slavkova
	teologie	Olomouc	Bonagratia Lambert z Prahy
	teologie	Mikulov	Geminián Gareis z Krásné nad Teplou
	teologie	Vratislav	Hubert Spalenský z Černovic
	filozofie	Horšovský Týn	Simplicián Sirucek z Bohdalce
	filozofie	Chrudim	Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové
	filozofie	Opočno	Severianus Rospichler z Vilémova (1718–1763) ⁹⁴
	filozofie	Vyškov	Emerich Senger z Kutné Hory
	filozofie	Znojmo	Felix (z Valois) Kremzer z Kyjova
filozofie	Třebíč	Donát Gasgeb z Prosiměřic	
filozofie	Nisa	Lucián Langer z Wysoka	

⁸⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000114928>> [cit. 8. 12. 2022].

⁹⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115186>> [cit. 8. 12. 2022].

⁹¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115139>> [cit. 8. 12. 2022].

⁹² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115128>> [cit. 8. 12. 2022].

⁹³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115171>> [cit. 8. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 458–459.

⁹⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115208>> [cit. 8. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1752	teologie	Praha-Hradčany	Antonín (Eremita) Heckel ze Svitav/Felix (z Valois) Kremzer z Kyjova
	teologie	Praha-Nové Město	Rajmund Tempel z Kyjova/Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové
	teologie	Chrudim	Izák Marcus z Polné/Hubert Spalenský z Černovic
	teologie	Brno	Bonagratia Lambert z Prahy/Šalamoun Glaser z Horního Slavkova
	teologie	Olomouc	Geminián Gareis z Krásné nad Teplou/Emerich Senger z Kutné Hory
	teologie	Mikulov	Largus Wentzl z Poličky/Donát Gasgeb z Prosiměřic
	filozofie	Horšovský Týn	Simplicián Siruczek z Bohdalce
	filozofie	Opočno	Beno Gedliczka z Prahy (1722–1766) ⁹⁵
	filozofie	Vyškov	Hilarion Müller z Prahy (1721–1769) ⁹⁶
	filozofie	Znojmo	Severianus Rospichler z Vilémova
	filozofie	Třebíč	Edmund Esinger z Perné (1723–1796) ⁹⁷
	filozofie	Nisa	Lucián Langer z Wysoka
	filozofie	Vratislav	Gracián Francke z Glucholaz (1723–1780) ⁹⁸
1753	teologie	Praha-Hradčany	Bonagratia Lambert z Prahy/Felix (z Valois) Kremzer z Kyjova
	teologie	Praha-Nové Město	Izák Marcus z Polné/Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové
	teologie	Chrudim	Hubert Spalenský z Černovic/Lucián Langer z Wysoka
	teologie	Brno	Rajmund Tempel z Kyjova/Severianus Rospichler z Vilémova
	teologie	Olomouc	Gandulphus Steckl z Hradce Králové/Emerich Senger z Kutné Hory
	teologie	Mikulov	Largus Wentzl z Poličky/Donát Gasgeb z Prosiměřic
	filozofie	Horšovský Týn	Klaudius Klement z Jihlavy (1723–1762) ⁹⁹
	filozofie	Opočno	Beno Gedliczka z Prahy
	filozofie	Znojmo	Simplicián Siruczek z Bohdalce
	filozofie	Vyškov	Hilarion Müller z Prahy
	filozofie	Třebíč	Deicola Šimana z Horních Moštenic (1723–1800) ¹⁰⁰
	filozofie	Nisa	Edmund Esinger z Perné
	filozofie	Vratislav	Gracián Francke z Glucholaz

⁹⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115273>> [cit. 8. 12. 2022].

⁹⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115274>> [cit. 8. 12. 2022].

⁹⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115265>> [cit. 8. 12. 2022].

⁹⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115282>> [cit. 8. 12. 2022].

⁹⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115316>> [cit. 8. 12. 2022].

¹⁰⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115326>> [cit. 8. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 413–414.

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1754	teologie	Praha-Hradčany	Bonagratia Lambert z Prahy/Felix (z Valois) Kremzer z Kyjova
	teologie	Praha-Nové Město	Izák Marcus z Polné/Lucián Langer z Wysoka
	teologie	Chrudim	Gandulphus Steckl z Hradce Králové/Simplicián Siruczek z Bohdalce
	teologie	Olomouc	Rajmund Tempel z Kyjova/Emerich Senger z Kutné Hory
	teologie	Mikulov	Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové/Donát Gasgeb z Prosiměřic
	filozofie	Horšovský Týn	Klaudius Klement z Jihlavy
	filozofie	Opočno	Beno Gedliczka z Prahy
	filozofie	Brno	Edmund Esinger z Perné
	filozofie	Vyškov	Edvard Göbel z Mikulovic (1725–1773) ¹⁰¹
	filozofie	Znojmo	Hilarion Müller z Prahy
	filozofie	Třebíč	Deicola Šimana z Horních Moštenic
1755	teologie	Praha-Hradčany	Izák Marcus z Polné/ Felix (z Valois) Kremzer z Kyjova
	teologie	Praha-Nové Město	Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové/Simplicián Siruczek z Bohdalce
	teologie	Chrudim	Lucián Langer z Wysoka/Edmund Esinger z Perné
	teologie	Mikulov	Rajmund Tempel z Kyjova/Donát Gasgeb z Prosiměřic
	teologie	Olomouc	Emerich Senger z Kutné Hory/Beno Gedliczka z Prahy
	filozofie	Horšovský Týn	Klaudius Klement z Jihlavy
	filozofie	Opočno	Albertinus Schreiber z Prahy (1724–1778) ¹⁰²
	filozofie	Brno	Edvard Göbel z Mikulovic
	filozofie	Znojmo	Deicola Šimana z Horních Moštenic
	filozofie	Vyškov	Jiří Antonín Suchomel z Českých Budějovic (1722–1766) ¹⁰³
	filozofie	Třebíč	Hilarius Langer z Pavlova (1724–1787) ¹⁰⁴

¹⁰¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115333>> [cit. 8. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 415.

¹⁰² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115368>> [cit. 9. 12. 2022].

¹⁰³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115299>> [cit. 9. 12. 2022].

¹⁰⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115336>> [cit. 9. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1756	teologie	Praha-Hradčany	Lucián Langer z Wysoka/Edmund Esinger z Perné
	teologie	Praha-Nové Město	Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové/Deicola Šimana z Horních Moštenic
	teologie	Olomouc	Emerich Senger z Kutné Hory/Beno Gedliczka z Prahy
	teologie	Mikulov	Felix (z Valois) Kremzer z Kyjova/Donát Gasgeb z Prosiměřic
	teologie	Chrudim	Simplicián Siruczek z Bohdalce/Klaudius Klement z Jihlavy
	filozofie	Brno	Edvard Göbel z Mikulovic
	filozofie	Horšovský Týn	Viktor Lippert z Karlových Varů (1728–1797) ¹⁰⁵
	filozofie	Opočno	Hilarius Langer z Pavlova
	filozofie	Vyškov	Osmundus Engbricht z Prahy (1727–1799) ¹⁰⁶
	filozofie	Znojmo	Jiří Antonín Suchomel z Českých Budějovic
	filozofie	Třebíč	Albertinus Schreiber z Prahy
1757	teologie	Praha-Hradčany	Lucián Langer z Wysoka/Hilarion Müller z Prahy
	teologie	Praha-Nové Město	Simplicián Siruczek z Bohdalce/Jiří Antonín Suchomel z Českých Budějovic
	teologie	Brno	Edmund Esinger z Perné/Edvard Göbel z Mikulovic
	teologie	Olomouc	Beno Gedliczka z Prahy/Klaudius Klement z Jihlavy
	teologie	Mikulov	Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové/Deicola Šimana z Horních Moštenic
	filozofie	Horšovský Týn	Viktor Lippert z Karlových Varů
	filozofie	Chrudim	Hilarius Langer z Pavlova
	filozofie	Opočno	Abdon Hauer ze Sedlce (1722–1803) ¹⁰⁷
	filozofie	Znojmo	Albertinus Schreiber z Prahy
	filozofie	Třebíč	Josafat Binder z Dunajovic (1727–1785) ¹⁰⁸
	filozofie	Fulnek	Osmundus Engbricht z Prahy

¹⁰⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115432>> [cit. 9. 12. 2022]; Marek BRČÁK, *Victorius Carolo-Thermensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 700–701.

¹⁰⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115390>> [cit. 9. 12. 2022].

¹⁰⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116690>> [cit. 9. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Abdon Vito-fontanus*, s. 79–81.

¹⁰⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115468>> [cit. 9. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1758	teologie	Praha-Hradčany	Lucián Langer z Wysoka/Hilarion Müller z Prahy
	teologie	Praha-Nové Město	Deicola Šimana z Horních Moštenic/Hilarius Langer z Pavlova
	teologie	Brno	Edmund Esinger z Perné/Edvard Göbel z Mikulovic
	teologie	Olomouc	Beno Gedliczka z Prahy/Klaudius Klement z Jihlavy
	teologie	Mikulov	Simplician Siruczek z Bohdalce/Jiří Antonín Suchomel z Českých Budějovic
	filozofie	Chrudim	Albertinus Schreiber z Prahy
	filozofie	Horšovský Týn	Octavius Rabatsch z Brna (1728–1791) ¹⁰⁹
	filozofie	Znojmo	Viktor Lippert z Karlových Varů
	filozofie	Fulnek	Maxentius Simonik ze Znojma (1726–1798) ¹¹⁰
	filozofie	Opočno	Abdon Hauer ze Sedlce
1759	teologie	Praha-Hradčany	Deicola Šimana z Horních Moštenic/Jiří Antonín Suchomel z Českých Budějovic
	teologie	Praha-Nové Město	Edvard Göbel z Mikulovic/Viktor Lippert z Karlových Varů
	teologie	Brno	Jakub (de Marchia) Gandler z Hradce Králové/Josafat Binder z Dunajovic
	teologie	Mikulov	Edmund Esinger z Perné/Albertinus Schreiber z Prahy
	teologie	Olomouc	Beno Gedliczka z Prahy/Klaudius Klement z Jihlavy
	filozofie	Chrudim	Abdon Hauer ze Sedlce
	filozofie	Opočno	Alois Straus z Prahy (1732–1770) ¹¹¹
	filozofie	Znojmo	Octavius Rabatsch z Brna
	filozofie	Fulnek	Maxentius Simonik ze Znojma
	filozofie	Kyjov	Libor Rosmeisl z Kraslic (1728–1799) ¹¹²
1760	teologie	Praha-Hradčany	Deicola Šimana z Horních Moštenic/Jiří Antonín Suchomel z Českých Budějovic
	teologie	Praha-Nové Město	Edvard Göbel z Mikulovic/Viktor Lippert z Karlových Varů
	teologie	Olomouc	Klaudius Klement z Jihlavy/Abdon Hauer ze Sedlce
	teologie	Mikulov	Edmund Esinger z Perné/Albertinus Schreiber z Prahy
	filozofie	Chrudim	Quartus Schneider z Kučerova (1726–1792) ¹¹³
	filozofie	Opočno	Alois Straus z Prahy
	filozofie	Horšovský Týn	Gothard Preisler ze Šejb (1727–1786) ¹¹⁴
	filozofie	Brno	Josafat Binder z Dunajovic
	filozofie	Znojmo	Octavius Rabatsch z Brna
	filozofie	Fulnek	Anthelmus Hirtmayer z Brna (1730–1801) ¹¹⁵
	filozofie	Kyjov	Libor Rosmeisl z Kraslic

¹⁰⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115538>> [cit. 9. 12. 2022].

¹¹⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115473>> [cit. 9. 12. 2022].

¹¹¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115626>> [cit. 9. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 403.

¹¹² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115573>> [cit. 9. 12. 2022].

¹¹³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115545>> [cit. 9. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 452–453.

¹¹⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115510>> [cit. 9. 12. 2022].

¹¹⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115647>> [cit. 9. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1761	teologie	Praha-Hradčany	Jiří Antonín Suchomel z Českých Budějovic/Josafat Binder z Dunajovic
	teologie	Praha-Nové Město	Edvard Göbel z Mikulovic ¹¹⁶
	teologie	Brno	Viktor Lippert z Karlových Varů/Octavius Rabatsch z Brna
	teologie	Olomouc	Klaudius Klement z Jihlavy/Abdon Hauer ze Sedlce
	teologie	Mikulov	Albertinus Schreiber z Prahy/Gothard Preisler ze Šejb
	filozofie	Praha-Nové Město	Alois Straus z Prahy
	filozofie	Litoměřice	Hermogenes Michel z Chřibské (1731–1793) ¹¹⁷
	filozofie	Horšovský Týn	Gamaliel Bayether z Hostavic (1731–1795) ¹¹⁸
	filozofie	Chrudim	Quartus Schneider z Kučerova
	filozofie	Kolín	Heribert Zagitz z Kunovic (1729–1776) ¹¹⁹
	filozofie	Opočno	Florus Kaderzavek z Prahy (1732–1767) ¹²⁰
	filozofie	Znojmo	Libor Rosmeisl z Kraslic
filozofie	Fulnek	Anthelmus Hirtmayer z Brna	
filozofie	Kyjov	Micheáš Kanheiser ze Žlutice (1722–1799) ¹²¹	
1762	teologie	Praha-Hradčany	Viktor Lippert z Karlových Varů/Josafat Binder z Dunajovic
	teologie	Praha-Nové Město	Edvard Göbel z Mikulovic ¹²²
	teologie	Brno	Albertinus Schreiber z Prahy/Quartus Schneider z Kučerova
	teologie	Olomouc	Abdon Hauer ze Sedlce/Octavius Rabatsch z Brna
	teologie	Mikulov	Klaudius Klement z Jihlavy/Gothard Preisler ze Šejb
	filozofie	Praha-Nové Město	Heribert Zagitz z Kunovic
	filozofie	Litoměřice	Hermogenes Michel z Chřibské
	filozofie	Horšovský Týn	Gamaliel Bayether z Hostavic
	filozofie	Chrudim	Florus Kaderzavek z Prahy
	filozofie	Opočno	Konrád Grundt z Jirkova (1729–1774) ¹²³
	filozofie	Znojmo	Libor Rosmeisl z Kraslic
	filozofie	Třebíč	Marcián Hoffmann z Bartošovic (1727–1805) ¹²⁴
filozofie	Fulnek	Anthelmus Hirtmayer z Brna	
filozofie	Kyjov	Micheáš Kanheiser ze Žlutice	

¹¹⁶ V pramenech uváděn jen jeden lektor teologie, jako druhý lektor teologie vypomáhal Alois Straus z Prahy, který byl zároveň zdejším lektorem filozofie. Zcela mimořádně v letech 1761–1762 tak při novoměstském konventu fungovalo jak teologické, tak i filozofické studium.

¹¹⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115666>> [cit. 10. 12. 2022].

¹¹⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115667>> [cit. 10. 12. 2022].

¹¹⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115637>> [cit. 10. 12. 2022].

¹²⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115661>> [cit. 10. 12. 2022].

¹²¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115673>> [cit. 9. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 445.

¹²² V pramenech uváděn opět jen jeden lektor teologie, jako druhý lektor teologie vypomáhal Heribert Zagitz z Kunovic, který byl zároveň zdejším lektorem filozofie.

¹²³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115672>> [cit. 10. 12. 2022].

¹²⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115578>> [cit. 10. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1763	teologie	Praha-Hradčany	Viktor Lippert z Karlových Varů/Gamaliel Bayether z Hostavic
	teologie	Praha-Nové Město	Albertinus Schreiber z Prahy/Heribert Zagitz z Kunovic
	teologie	Brno	Gothard Preisler ze Šejb/Anthelmus Hirtmayer z Brna
	teologie	Olomouc	Abdon Hauer ze Sedlce/Octavius Rabatsch z Brna
	teologie	Mikulov	Josafat Binder z Dunajovic/Quartus Schneider z Kučerova
	teologie	Znojmo	Libor Rosmeisl z Kraslic ¹²⁵
	filozofie	Litoměřice	Hermogenes Michel z Chřibské
	filozofie	Horšovský Týn	Prokop Schubert z Mikulova (1734–1796) ¹²⁶
	filozofie	Chrudim	Florus Kaderzavek z Prahy
	filozofie	Kolín	Bartoloměj Smrž z Němčic (1731–1800) ¹²⁷
	filozofie	Opočno	Konrád Grundt z Jirkova
	filozofie	Fulnek	Marcián Hoffmann z Bartošovic
1764	teologie	Praha-Hradčany	Viktor Lippert z Karlových Varů/Gamaliel Bayether z Hostavic
	teologie	Praha-Nové Město	Albertinus Schreiber z Prahy/Heribert Zagitz z Kunovic
	teologie	Brno	Octavius Rabatsch z Brna/Anthelmus Hirtmayer z Brna
	teologie	Olomouc	Libor Rosmeisl z Kraslic/Bartoloměj Smrž z Němčic
	teologie	Mikulov	Josafat Binder z Dunajovic/Micheáš Kanheiser ze Žlutic
	teologie	Znojmo	Quartus Schneider z Kučerova/Florus Kaderzavek z Prahy
	teologie	Fulnek	Marcián Hoffmann z Bartošovic ¹²⁹
	filozofie	Litoměřice	Hermogenes Michel z Chřibské
	filozofie	Horšovský Týn	Prokop Schubert z Mikulova
	filozofie	Chrudim	Konrád Grundt z Jirkova
	filozofie	Opočno	Auxilius Starcke z Velenic (1732–1781) ¹³⁰
	filozofie	Kolín	Ezechiel Bunck z Prahy (1734–1788) ¹³¹
filozofie	Třebíč	Štěpán Hunger z Jiřic (1734–1809) ¹³²	
filozofie	Kyjov	Sulpitius Charius z Rakovníka (1735–1789) ¹³³	

¹²⁵ Druhý lektor není v pramenech uveden. Je pravděpodobné, že zde fungoval kurz morální teologie, který nevyžadoval dle provinčních předpisů druhého lektora.

¹²⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dil?hal~1000115739>> [cit. 10. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 451.

¹²⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dil?hal~1000115716>> [cit. 10. 12. 2022]; Marek BRČÁK, *Bartholomeus Niemczicensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 124.

¹²⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dil?hal~1000115730>> [cit. 10. 12. 2022].

¹²⁹ Druhý lektor není v pramenech uveden (viz poznámka č. 125).

¹³⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dil?hal~1000115788>> [cit. 10. 12. 2022]; Marek BRČÁK, *Auxilius Wellnicensis*, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere*, II, s. 108–111.

¹³¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dil?hal~1000115800>> [cit. 10. 12. 2022].

¹³² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dil?hal~1000115786>> [cit. 10. 12. 2022].

¹³³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dil?hal~1000115784>> [cit. 10. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 459.

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1765	teologie	Praha-Nové Město	Albertinus Schreiber z Prahy/Heribert Zagitz z Kunovic
	teologie	Brno	Octavius Rabatsch z Brna/Florus Kaderzavek z Prahy
	teologie	Mikulov	Josafat Binder z Dunajovic/Micheáš Kanheiser ze Žlutic
	teologie	Praha-Hradčany	Quartus Schneider z Kučerova/Gamaliel Bayether z Hostavic
	teologie	Olomouc	Libor Rosmeisl z Kraslic/Bartoloměj Smrž z Němčic
	teologie	Znojmo	Marcján Hoffmann z Bartošovic/Hermogenes Michel z Chříbské
	teologie	Fulnek	Anthelmus Hirtmayer z Brna/Konrád Grundt z Jirkova
	filozofie	Horšovský Týn	Prokop Schubert z Mikulova
	filozofie	Kolín	Ezechiel Bunck z Prahy
	filozofie	Opočno	Auxilius Starcke z Velenic
	filozofie	Třebíč	Štěpán Hunger z Jiřic
	filozofie	Kyjov	Sulpitius Charius z Rakovníka
	filozofie	Litoměřice	Firmus Schwartz z Jihlavy (1738–1797) ¹³⁴
	filozofie	Chrudim	Secundianus May ze Znojma (1735–1793) ¹³⁵
1766	teologie	Praha-Hradčany	Quartus Schneider z Kučerova ¹³⁶
	teologie	Praha-Nové Město	Prokop Schubert z Mikulova
	teologie	Brno	Octavius Rabatsch z Brna/Florus Kaderzavek z Prahy
	teologie	Olomouc	Libor Rosmeisl z Kraslic/Bartoloměj Smrž z Němčic
	teologie	Mikulov	Josafat Binder z Dunajovic/Micheáš Kanheiser ze Žlutic
	teologie	Znojmo	Marcján Hoffmann z Bartošovic/Hermogenes Michel z Chříbské
	teologie	Fulnek	Anthelmus Hirtmayer z Brna/Konrád Grundt z Jirkova
	filozofie	České Budějovice	Alipius Slanina z Litoměřic (1734–1798) ¹³⁷
	filozofie	Litoměřice	Ezechiel Bunck z Prahy
	filozofie	Horšovský Týn	Jeroným Moris z Řetenic (1737–1791) ¹³⁸
	filozofie	Chrudim	Secundianus May ze Znojma
	filozofie	Kolín	Firmus Schwartz z Jihlavy
	filozofie	Opočno	Auxilius Starcke z Velenic
	filozofie	Třebíč	Štěpán Hunger z Jiřic
filozofie	Kyjov	Sulpitius Charius z Rakovníka	

¹³⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115830>> [cit. 10. 12. 2022].

¹³⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115809>> [cit. 10. 12. 2022].

¹³⁶ Druhý lektor není v pramenech uveden (viz i další příklady níže).

¹³⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115841>> [cit. 10. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 402–403.

¹³⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115833>> [cit. 10. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1767	teologie	Praha-Hradčany	Quartus Schneider z Kučerova/Hermogenes Michel z Chřibské
	teologie	Praha-Nové Město	Prokop Schubert z Mikulova/Sulpitius Charius z Rakovníka
	teologie	Brno	Micheáš Kanheiser ze Žlutic/Štěpán Hunger z Jiřic
	teologie	Olomouc	Libor Rosmeisl z Kraslic/Marcián Hoffmann z Bartošovic
	teologie	Mikulov	Anthelmus Hirtmayer z Brna
	teologie	Znojmo	Konrád Grundt z Jirkova
	teologie	Fulnek	Bartoloměj Smrž z Němčic
	filozofie	Litoměřice	Ezechiel Bunck z Prahy
	filozofie	Horšovský Týn	Jeroným Moris z Řetenic
	filozofie	Chrudim	Secundianus May ze Znojma
	filozofie	Kolín	Firmus Schwartz z Jihlavy
	filozofie	Žatec	Alipius Slanina z Litoměřic
	filozofie	Opočno	Faustus Albert ze Sušice (1736–1804) ¹³⁹
	filozofie	Kyjov	Heřman Schneider z Postoloprť (1737–1796) ¹⁴⁰
1768	teologie-4. roč	Brno	Micheáš Kanheiser ze Žlutic/Štěpán Hunger z Jiřic
	teologie-4. roč	Mikulov	Anthelmus Hirtmayer z Brna
	teologie – 3. roč	Praha-Hradčany	Prokop Schubert z Mikulova/Secundianus May ze Znojma
	teologie – 3. roč	Olomouc	Bartoloměj Smrž z Němčic/Ezechiel Bunck z Prahy
	teologie – 2. roč	Znojmo	Konrád Grundt z Jirkova
	teologie – 1. roč	Praha-Nové Město	Sulpitius Charius z Rakovníka/Faustus Albert ze Sušice
	teologie – 1. roč	Chrudim	Hermogenes Michel z Chřibské
	filozofie – 3. roč	Horšovský Týn	Jeroným Moris z Řetenic
	filozofie – 3. roč	Žatec	Alipius Slanina z Litoměřic
	filozofie – 2. roč	Opočno	Archelaus Ketter z Žatce (1738–1804) ¹⁴¹
	filozofie – 2. roč	Kyjov	Heřman Schneider z Postoloprť
	filozofie – 1. roč	Litoměřice	Hyacint Prosche z Loukova (1739–1793) ¹⁴²
	filozofie – 1. roč	Fulnek	Archangelus Auftifer z Mikulova (1739–1807) ¹⁴³

¹³⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115903>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁴⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115859>> [cit. 10. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 424.

¹⁴¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115920>> [cit. 10. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 407.

¹⁴² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115941>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁴³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115921>> [cit. 10. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1769	teologie – 4. roč	Praha-Hradčany	Konrád Grundt z Jirkova/Secundianus May ze Znojma
	teologie – 3. roč	Olomouc	Bartoloměj Smrž z Němčic/Ezechieľ Bunc z Prahy
	teologie – 3. roč	Mikulov	Marcián Hoffmann z Bartošovic/Štěpán Hunger z Jiřic
	teologie – 2. roč	Praha-Nové Město	Sulpitius Charius z Rakovníka/Faustus Albert ze Sušice
	teologie – 2. roč	Brno	Prokop Schubert z Mikulova/Alipius Slanina z Litoměřic
	teologie – 1. roč	Chrudim	Hermogenes Michel z Chřibské
	teologie – 1. roč	Znojmo	Jeronym Moris z Řetenic
	filozofie – 3. roč	Opočno	Archelaus Ketter z Žatce
	filozofie – 3. roč	Třebíč	Heřman Schneider z Postoloprť
	filozofie – 2. roč	Litoměřice	Hyacint Prosche z Loukova
	filozofie – 2. roč	Fulnek	Archangelus Aufifer z Mikulova
	filozofie – 1. roč	Horšovský Týn	Mikuláš Donner z Rudolfova (1735–1796) ¹⁴⁴
filozofie – 1. roč	Žatec	Julián Meller z Mikulova (1740–1814) ¹⁴⁵	
1770	teologie – 4. roč	Olomouc	Bartoloměj Smrž z Němčic/Secundianus May ze Znojma
	teologie – 4. roč	Mikulov	Marcián Hoffmann z Bartošovic/Štěpán Hunger z Jiřic
	teologie – 3. roč	Praha-Nové Město	Sulpitius Charius z Rakovníka/Faustus Albert ze Sušice
	teologie – 3. roč	Brno	Prokop Schubert z Mikulova/Alipius Slanina z Litoměřic
	teologie – 2. roč	Praha-Hradčany	Hermogenes Michel z Chřibské/Jeronym Moris z Řetenic
	teologie – 1. roč	Chrudim	Archelaus Ketter z Žatce
	teologie – 1. roč	Znojmo	Ezechieľ Bunc z Prahy/Heřman Schneider z Postoloprť
	filozofie – 3. roč	Litoměřice	Hyacint Prosche z Loukova
	filozofie – 3. roč	Fulnek	Archangelus Aufifer z Mikulova
	filozofie – 2. roč	Horšovský Týn	Mikuláš Donner z Rudolfova
	filozofie – 2. roč	Žatec	Julián Meller z Mikulova
	filozofie – 1. roč	Opočno	Petr (Regalatus) z Jičína (1742–1812) ¹⁴⁶
filozofie – 1. roč	Třebíč	Venustus Rohr z Prahy (1739–1786) ¹⁴⁷	

¹⁴⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115956>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁴⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115976>> [cit. 10. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 432.

¹⁴⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116068>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁴⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000115979>> [cit. 10. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 465.

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1771	teologie – 4. roč	Brno	Prokop Schubert z Mikulova/Alipius Slanina z Litoměřic
	teologie – 4. roč	Mikulov	Sulpitius Charius z Rakovníka/Faustus Albert ze Sušice
	teologie – 3. roč	Praha-Hradčany	Hermogenes Michel z Chřibské/Jeroným Moris z Řetenic
	teologie – 2. roč	Praha-Nové Město	Ezechiel Bunck z Prahy/Archelaus Ketter z Žatce
	teologie – 1. roč	Olomouc	Secundianus May ze Znojma/Heřman Schneider z Postoloprť
	filozofie – 3. roč	Horšovský Týn	Hyacint Prosche z Loukova
	filozofie – 3. roč	Znojmo	Archangelus Auťifer z Mikulova
	filozofie – 2. roč	Chrudim	Julián Meller z Mikulova
	filozofie – 2. roč	Fulnek	Mikuláš Donner z Rudolfova
	filozofie – 1. roč	Litoměřice	Petr (Regalatus) z Jičina
filozofie – 1. roč	Opočno	Venustus Rohr z Prahy	
1772	teologie – 4. roč	Praha-Hradčany	Hermogenes Michel z Chřibské/Jeroným Moris z Řetenic
	teologie – 3. roč	Praha-Nové Město	Ezechiel Bunck z Prahy/Archelaus Ketter z Žatce
	teologie – 2. roč	Olomouc	Secundianus May ze Znojma/Heřman Schneider z Postoloprť
	teologie – 2. roč	Mikulov	Sulpitius Charius z Rakovníka/Faustus Albert ze Sušice
	teologie – 1. roč	Brno	Alipius Slanina z Litoměřic/Archangelus Auťifer z Mikulova
	teologie – 1. roč	Horšovský Týn	Hyacint Prosche z Loukova
	filozofie – 3. roč	Chrudim	Julián Meller z Mikulova
	filozofie – 3. roč	Fulnek	Mikuláš Donner z Rudolfova
	filozofie – 2. roč	Litoměřice	Petr (Regalatus) z Jičina
	filozofie – 2. roč	Znojmo	Venustus Rohr z Prahy
	filozofie – 1. roč	Opočno	Nathanael z Nového Města na Moravě (1745–1784) ¹⁴⁸
filozofie – 1. roč	Třebíč	Vít Strobel z Hostouně (1742–1808) ¹⁴⁹	

¹⁴⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116128>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁴⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116089>> [cit. 10. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1773	teologie – 4. roč	Praha-Nové Město	Ezechiel Bunck z Prahy/Julián Meller z Mikulova
	teologie – 3. roč	Olomouc	Secundianus May ze Znojma/Archelaus Ketter z Žatce
	teologie – 3. roč	Mikulov	Heřman Schneider z Postoloprť/Mikuláš Donner z Rudolfova
	teologie – 2. roč	Praha-Hradčany	Jeroným Moris z Řetenic/Hyacint Prosche z Loukova
	teologie – 1. roč	Brno	Alipius Slanina z Litoměřic/Archangelus Auftifer z Mikulova
	filozofie – 3. roč	Litoměřice	Petr (Regalatus) z Jičína
	filozofie – 3. roč	Znojmo	Venustus Rohr z Prahy
	filozofie – 2. roč	Horšovský Týn	Vít Strobel z Hostouně
	filozofie – 2. roč	Chrudim	Nathanael z Nového Města na Moravě
	filozofie – 1. roč	Opočno	Josef (a Cupertino) Balderer z Janovic (1743–1813) ¹⁵⁰
1774	teologie – 4. roč	Fulnek	Jucundinus Janko z Nového Šaldorfu (1743–1806) ¹⁵¹
1774	teologie – 4. roč	Olomouc	Secundianus May ze Znojma/Archelaus Ketter z Žatce
	teologie – 4. roč	Mikulov	Faustus Albert ze Sušice/Mikuláš Donner z Rudolfova
	teologie – 3. roč	Praha-Hradčany	Jeroným Moris z Řetenic/Hyacint Prosche z Loukova
	teologie – 2. roč	Brno	Alipius Slanina z Litoměřic/Julián Meller z Mikulova
	teologie – 1. roč	Praha-Nové Město	Archangelus Auftifer z Mikulova/Petr (Regalatus) z Jičína
	filozofie – 3. roč	Horšovský Týn	Vít Strobel z Hostouně
	filozofie – 3. roč	Znojmo	Nathanael z Nového Města na Moravě
	filozofie – 2. roč	Opočno	Josef (a Cupertino) Balderer z Janovic
	filozofie – 2. roč	Fulnek	Jucundinus Janko z Nového Šaldorfu
	filozofie – 1. roč	Chrudim	Venustus Rohr z Prahy
1775	teologie – 4. roč	Praha-Hradčany	Jeroným Moris z Řetenic/Mikuláš Donner z Rudolfova
	teologie – 3. roč	Olomouc	Alipius Slanina z Litoměřic/Julián Meller z Mikulova
	teologie – 3. roč	Mikulov	Archelaus Ketter z Žatce/Venustus Rohr z Prahy
	teologie – 2. roč	Praha-Nové Město	Archangelus Auftifer z Mikulova/Petr (Regalatus) z Jičína
	teologie – 1. roč	Brno	Hyacint Prosche z Loukova/Vít Strobel z Hostouně
	filozofie – 3. roč	Znojmo	Nathanael z Nového Města na Moravě
	filozofie – 3. roč	Fulnek	Jucundinus Janko z Nového Šaldorfu
	filozofie – 2. roč	Chrudim	Josef (a Cupertino) Balderer z Janovic
	filozofie – 2. roč	Horšovský Týn	Emil Brodau z Mikulova (1744–1783) ¹⁵²
	filozofie – 1. roč	Opočno	Adjutus Turnowsky z Jirkova (1745–1815) ¹⁵³

¹⁵⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116185>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁵¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116156>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁵² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116247>> [cit. 10. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucínského řádu*, s. 417–418.

¹⁵³ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116219>> [cit. 10. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1776	teologie – 4. roč	Praha-Nové Město	Archelaus Ketter z Žatce/Venustus Rohr z Prahy
	teologie – 4. roč	Olomouc	Alipius Slanina z Litoměřic/Julián Meller z Mikulova
	teologie – 3. roč	Praha-Hračany	Archangelus Auftifer z Mikulova/Petr (Regalatus) z Jičina
	teologie – 2. roč	Brno	Hyacint Prosche z Loukova/Vít Strobel z Hostouně
	teologie – 1. roč	Mikulov	Mikuláš Donner z Rudolfova
	teologie – 1. roč	Znojmo	Nathanael z Nového Města na Moravě
	filozofie – 3. roč	Chrudim	Josef (a Cupertino) Balderer z Janovic
	filozofie – 2. roč	Horšovský Týn	Herluin Auftifer z Mikulova (1745–1815) ¹⁵⁴
	filozofie – 2. roč	Opočno	Jucundinus Janko z Nového Šaldorfu
	filozofie – 1. roč	Fulnek	Antonius (a Stronkonio) Grösl z Březí (1746–1813) ¹⁵⁵
filozofie – 1. roč	Třebíč	Emil Brodau z Mikulova	
1777	teologie – 4. roč	Praha-Hradčany	Archangelus Auftifer z Mikulova/Petr (Regalatus) z Jičina
	teologie – 3. roč	Brno	Hyacint Prosche z Loukova/Vít Strobel z Hostouně
	teologie – 2. roč	Olomouc	Archelaus Ketter z Žatce/Nathanael z Nového Města na Moravě
	teologie – 2. roč	Mikulov	Mikuláš Donner z Rudolfova
	teologie – 1. roč	Praha-Nové Město	Julián Meller z Mikulova/Jucundinus Janko z Nového Šaldorfu
	filozofie – 3. roč	Opočno	Josef (a Cupertino) Balderer z Janovic
	filozofie – 3. roč	Horšovský Týn	Herluin Auftifer z Mikulova
	filozofie – 2. roč	Fulnek	Antonius (a Stronkonio) Grösl z Březí
	filozofie – 1. roč	Chrudim	Simeon Hauner z Žatce (1747–1814) ¹⁵⁶
	filozofie – 1. roč	Znojmo	Emil Brodau z Mikulova
filozofie – 1. roč	Třebíč	Speratus Elgeth ze Sušice (1743–1833) ¹⁵⁷	
1778	teologie – 4. roč	Brno	Hyacint Prosche z Loukova/Vít Strobel z Hostouně
	teologie – 3. roč	Olomouc	Nathanael z Nového Města na Moravě/Adjutus Turnowsky z Jirkova
	teologie – 3. roč	Mikulov	Mikuláš Donner z Rudolfova/Herluin Auftifer z Mikulova
	teologie – 2. roč	Praha-Nové Město	Julián Meller z Mikulova/Jucundinus Janko z Nového Šaldorfu
	teologie – 1. roč	Praha-Hradčany	Petr (Regalatus) z Jičina/Josef (a Cupertino) Balderer z Janovic
	filozofie – 3. roč	Znojmo	Emil Brodau z Mikulova
	filozofie – 3. roč	Fulnek	Antonius (a Stronkonio) Grösl z Březí
	filozofie – 2. roč	Opočno	Simeon Hauner z Žatce
	filozofie – 1. roč	Chrudim	Speratus Elgeth ze Sušice
	filozofie – 1. roč	Horšovský Týn	Rembert Koukal z Domažlic (1747–1806) ¹⁵⁸
filozofie – 1. roč	Třebíč	Engelbert Mather z Bruntálu (1747–1817) ¹⁵⁹	

¹⁵⁴ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116214>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁵⁵ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116235>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁵⁶ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116270>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁵⁷ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116274>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁵⁸ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116265>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁵⁹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116291>> [cit. 10. 12. 2022].

ROK	TYP	MÍSTO	LEKTOR
1779	teologie – 4. roč	Brno	Mikuláš Donner z Rudolfova/Herluin Auftifer z Mikulova
	teologie – 4. roč	Mikulov	Vít Strobel z Hostouně/Antonius (a Stronkonio) Grösl z Břeží
	teologie – 3. roč	Praha-Nové Město	Julián Meller z Mikulova/Jucundinus Janko z Nového Šaldorfu
	teologie – 2. roč	Praha-Hradčany	Petr (Regalatus) z Jičina/Josef (a Cupertino) Balderer z Janovic
	teologie – 1. roč	Olomouc	Nathanael z Nového Města na Moravě/Adjutus Turnowsky z Jirkova
	filozofie – 3. roč	Chrudim	Emil Brodau z Mikulova
	filozofie – 3. roč	Fulnek	Simeon Hauner z Žatce
	filozofie – 2. roč	Horšovský Týn	Rembert Koukal z Domažlic
	filozofie – 2. roč	Znojmo	Speratus Elgeth ze Sušice
	filozofie – 1. roč	Opočno	Benignus Fridrich z Jirkova (1747–1818) ¹⁶⁰
filozofie – 1. roč	Třebíč	Engelbert Mather z Bruntálu	
1781	teologie – 4. roč	Praha-Hradčany	Petr (Regalatus) z Jičina/Emil Brodau z Mikulova
	teologie – 4. roč (morální)	Chrudim	Adjutus Turnowsky z Jirkova/Speratus Elgeth ze Sušice
	teologie – 3. roč	Brno	Vít Strobel z Hostouně/Engelbert Mather z Bruntálu
	teologie – 2. roč	Mikulov	Nathanael z Nového Města na Moravě/Rembert Koukal z Domažlic
	teologie – 2. roč	Olomouc	Jucundinus Janko z Nového Šaldorfu/Antonius (a Stronkonio) Grösl z Břeží
	teologie – 1. roč	Fulnek	Herluin Auftifer z Mikulova
	filozofie – 3. roč	Praha-Nové Město	Simeon Hauner z Žatce
	filozofie – 2. roč	Opočno	Benignus Fridrich z Jirkova
	filozofie – 1. roč	Znojmo	Amos Blazky z Prahy (1749–1800) ¹⁶¹
filozofie – 1. roč	Horšovský Týn	Zachariáš Cibulirz z Prahy (1749–1814) ¹⁶²	

¹⁶⁰ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116313>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁶¹ BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116320>> [cit. 10. 12. 2022].

¹⁶² BBDR: <<http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000116322>> [cit. 10. 12. 2022]; M. BRČÁK, *Působení kapucinského řádu*, s. 468.

Grantová podpora

Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy s názvem Cooperatio, vědní oblasti „History“.

MAREK BRČÁK

Frühneuzeitliche Ordensstudien der böhmisch-mährischen Kapuzinerprovinz als Alternative zur Hochschulbildung

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz befasst sich mit den privaten theologischen und philosophischen Studien der böhmisch-mährischen Kapuzinerprovinz. Sie erwiesen sich in der Frühen Neuzeit als Alternative zur Hochschulbildung und lassen sich daher mit weiteren Studieneinrichtungen anderer Ordensgemeinschaften vergleichen. Der Aufsatz legt dar, wie die Studien der Kapuzinerorden aussahen (Lehrstoff, öffentliche Disputation, gedruckte und handschriftliche Thesen usw.). Besondere Aufmerksamkeit wird hierbei dem Inhalt des Lehrstoffes zuteil, und zwar unter dem Gesichtspunkt der philosophisch-theologischen Richtung, die man im Rahmen der zweiten Scholastik beim Unterricht der Kapuziner eingeschlagen hatte. Der Aufsatz stellt ferner die philosophischen und theologischen Studien als Teil der Ordensformation dar, einschließlich des Einflusses der Studienergebnisse auf die Karriere der einzelnen Ordensbrüder. Im Anhang zum Text werden die Lektoren vorgestellt und ihre Ordenslaufbahn systematisiert.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

PhDr. Marek Brčák, Ph.D.
Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy
marek.brcaak@ruk.cuni.cz

ASISTENT FYZIKÁLNÍHO ÚSTAVU NĚMECKÉ UNIVERZITY V PRAZE V LETECH 1906–1914 SE „SLIBNÝM“ JMÉNEM WEISS A MĚŘENÍ ELEMENTÁRNÍHO ELEKTRICKÉHO NÁBOJE

EMILIE TĚŠÍNSKÁ

ASSISTANT AT THE INSTITUTE OF PHYSICS OF THE GERMAN UNIVERSITY IN PRAGUE IN 1906–1914 WITH ‘PROMISING’ NAME WEISS AND HIS MEASUREMENTS OF THE ELEMENTARY ELECTRIC CHARGE

This study is dedicated to the Austrian physicist Edmund Weiss (1884–1932) and his time as assistant at the Institute of Physics of the German University in Prague in 1906–1914. Particular attention is paid to his 1911 habilitation work on the elementary quantum of electricity, which he measured in experiments with ultramicroscopic silver particles. In this work, Weiss repeated the measurements of Vienna physicist Felix Ehrenhaft. Unlike he, Weiss managed to confirm – with the help of Einstein’s 1905 formula for Brownian molecular motion – the value of elementary quantum of electricity, which had first been established by R. A. Millikan in his ‘oil drop’ experiments. Albert Einstein, at that time (in 1911–1912) professor of theoretical physics at the German University in Prague, praised Edmund Weiss and his work at the First Solvay Conference on Physics in Brussels in autumn 1911. Details of Weiss’s habilitation work at the Institute of Physics in Prague were described in letters written by Anton Lampa, professor and director of the institute, and addressed to the doyen of Viennese physics Viktor von Lang. Full texts of six of Lampa’s letters (in German) are appended to the study.

Keywords: Edmund Weiss (1884–1932) – Albert Einstein – German University in Prague – elementary quantum of electricity

DOI: 10.14712/23365730.2023.3

1. Úvod

Albert Einstein v dopise příteli Heinrichu Zanggerovi ze dne 7. dubna 1911 v souvislosti se svým nástupem na profesuru teoretické fyziky na Německé univerzitě v Praze napsal: „*Kollege Lampa sagt mir, dass das wissenschaftliche Interesse hier bei den Studenten sehr lahm sei. Aber ich glaube, dass auch aus diesem Wald die Stimme so tönt, wie man hineinruft. Ich lasse mir meine Illusionen nicht so leicht rauben. Einen sehr sympathischen jungen Fachgenossen kenne ich schon, einen jungen Wiener Physiker, der den verheissungsvollen Namen Weiss führt. Er arbeitet an der Aufklärung der Ehrenhaft’schen Geschichte. Ich konnte ihm schon einiges nützen.*“¹

¹ Martin J. KLEIN – A. J. KOX – Robert SCHULMANN (edd.), *The Collected Papers of Albert Einstein, V, The Swiss Years. Correspondence, 1902–1914*, Princeton University Press 1993, s. 290, dopis č. 263. Volně přeloženo:

Oním „velmi sympatickým“ mladým vídeňským fyzikem, s nímž se A. Einstein při příchodu do Prahy seznámil a o němž se v dopise zmínil, byl Edmund Weiss, tehdy 27letý asistent profesora a přednosta Fyzikálního ústavu Německé univerzity v Praze Antona Lampy. E. Weiss byl o pět let mladší než A. Einstein a právě se zabýval zopakováním a ověřením interpretace výsledků měření elektrického náboje ultramikroskopických částic suspenzí ušlechtilých kovů, která provedl docent a asistent I. Fyzikálního ústavu Vídeňské univerzity Felix Ehrenhaft a které se zdály být v rozporu s představou náboje elektronu jako elementárního elektrického kvanta. Dodejme, že F. Ehrenhaft byl vrstevníkem A. Einsteina.

2. Edmund Weiss, rodina a studia ve Vídni

Edmund Weiss se narodil 16. února 1884 ve Vídni. V rodině a přibuzenstvu byl obklopen řadou vědeckých osobností s vazbami k českým zemím. Jeho otec, profesor a ředitel hvězdárny Vídeňské univerzity Edmund Weiss (st.) se narodil ve Frývaldově (dnes Jeseník) na Moravě.² Matka Adeline Weissová³ byla dcerou profesora botaniky a ředitele botanické zahrady Vídeňské univerzity Eduarda Fenzla. Strýcem E. Weisse, dvojčetem jeho otce, byl botanik a od roku 1871 až do své smrti profesor Německé univerzity v Praze Adolf Gustav Weiss.⁴ O 14 let starším bratrancem E. Weisse z matčiny strany byl fyziolog Armin Tschermak von Seyssegg, který v letech 1911–1939 působil jako profesor a přednosta

„Kolega Lampa mi říká, že zájem studentů o vědu je zde velmi vlažný. Já si ale myslím, že i zde platí, jak se do lesa volá, tak se z něho ozývá. Svých iluzí se nenechám tak snadno zavit. Jednoho velmi sympatického mladého kolegu už znám, mladého vídeňského fyzika se slibným jménem Weiss. Pracuje na objasnění Ehrenhaftových výsledků. Už jsem mu mohl být v něčem nápomocný.“ Mezi mnoha nositeli příjmení Weiss měl Einstein pravděpodobně na mysli především francouzského fyzika Pierra Weisse (1840–1940), předního odborníka v oboru magnetismu, v té době profesora na Eidgenössische Technische Hochschule v Curychu.

² Edmund Weiss (1837–1917) byl synem moravského lékaře a průkopníka hydroterapie Josefa Weisse z jeho druhého manželství s Josefou rozenou Vielhauser. Po maturitě na gymnáziu v Opavě v roce 1855 studoval matematiku, fyziku a astronomii na Vídeňské univerzitě, 1860 byl promován doktorem filozofie. Od roku 1858 působil jako asistent na vídeňské univerzitní hvězdárně, 1860 byl jmenován adjunktem a 1878, po smrti K. von Littrowa, ředitelem hvězdárny. Mezitím, v roce 1861 se na Vídeňské univerzitě habilitoval pro matematiku, 1868 byl jmenován mimořádným a 1875 řádným profesorem astronomie. V roce 1869 byl zvažován také jako možný kandidát (avšak až na čtvrtém místě) na profesuru matematiky na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě, která se uvolnila jmenováním K. Hornsteina ředitelem pražské hvězdárny (a kterou pak získal H. Durège). Od roku 1878 byl členem matematicko-přírodovědné třídy Vídeňské akademie věd, v letech 1889–1890 děkanem Filozofické fakulty Vídeňské univerzity. Ve vědeckých pracích se zabýval zejména pozorováním komet a planet, zpracoval mapy hvězd severní a jižní oblohy. V roce 1908 odešel na trvalý odpočinek, při té příležitosti mu byl udělen titul dvorní rada. Zemřel ve Vídni 21. června 1917. Srov. Josef von HEPPEGER, *Todesanzeige (Edmund Weiss)*, *Astronomische Nachrichten* 204, 1917, s. 431; † *Hofrat Dr. Edmund Weiß*, *Neue Freie Presse*, 21. 6. 1917, Nr. 18976, s. 3; *Hofrat Dr. Edmund Weiß*, *Neues Wiener Tagblatt* 51 (22. 6. 1917), Nr. 169, s. 11; *Anzeiger der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse* (dále: *Anzeiger*), 54 (1917), s. 195.

³ Adeline Fenzlová, v roce 1872 provdaná Weissová (1845–1928); z manželského svazku se narodilo sedm dětí, šest dcer a syn Edmund.

⁴ Adolf Gustav Weiss (1837–1894) stejně jako jeho bratr-dvojče Edmund maturoval na gymnáziu v Opavě. Poté studoval na Vídeňské univerzitě přírodní vědy, 1858 zde získal doktorát filozofie a 1860 se habilitoval pro fyziologickou botaniku. Profesionální kariéru začal 1862 jako asistent ve Dvorním kabinetu minerálů ve Vídni. Ještě téhož roku byl jmenován řádným profesorem botaniky na univerzitě ve Lvově. V roce 1871 přijal řádnou profesuru fyziologie rostlin na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze; po rozdělení univerzity přešel na Německou Karlo-Ferdinandovu univerzitu, 1884/85 byl děkanem Filozofické fakulty. Zemřel v Praze 17. března 1894 na mozkovou příhodu. Zanechal po sobě manželku Herminu roz. Vocati a dceru Herminu. K jeho vědecké činnosti viz Jan JANKO, *Vědy o životě v českých zemích 1750–1950*, *Práce z dějin Akademie věd*, řada B, sv. 12,

Fyziologického ústavu Německé univerzity v Praze.⁵ Vedle toho kmotrem E. Weisse byl koryfej vídeňských fyziků Viktor von Lang, profesor a přednosta Fyzikálního kabinetu Vídeňské univerzity (v roce 1884 a znovu pak v roce 1889 rektor), člen a vrcholný funkcionář Vídeňské akademie věd;⁶ jeho manželka Ella byla totiž dcerou astronoma Karla von Littrowa, tj. předchůdce otce E. Weisse na postu ředitele vídeňské univerzitní hvězdárny.

Edmund Weiss absolvoval středoškolská a vysokoškolská studia ve Vídni; maturoval 8. července 1902 na tamním Skotském gymnáziu (*k. k. Shottengymnasium*) a poté studoval po osm semestrů na Filozofické fakultě Vídeňské univerzity (*k. k. Universität in Wien*) se zaměřením na matematicko-fyzikální vědy. Jak uvedl v pozdějším životopise, během univerzitního studia pracoval prakticky ve fyzikálním a v chemickém ústavu a poslouchal také přednášky z experimentální chemie, astronomie, meteorologie, filozofie a německé literatury. Studium završil doktorátem filozofie v roce 1906: k doktorátu předložil experimentální práci *Beobachtungen über die Elektrizität der Niederschläge*, kterou vypracoval v II. Fyzikálním ústavu Vídeňské univerzity, 25. června složil rigorózní zkoušku z fyziky v kombinaci s matematikou, 11. července rigorózní zkoušku z filozofie a 18. července měl promoci.⁷ Doktorská dizertační práce E. Weisse vyšla tiskem ve Zprávách matematicko-přírodovědné třídy Vídeňské akademie věd, v řadě příspěvků o studiu atmosférické elektřiny (souběžně s příspěvky E. von Schweidlera a K. W. F. Kohlrausche).⁸

Praha 1997. O Adolfu a Edmundu Weissovi, jejich otci a moravských kořenech rodiny viz Bohuslava TINZOVÁ, *Hydropat Josef Weiss (1795–1847) a jeho synové*, Jeseník 2004, 20 s.

⁵ Armin Tschermak von Seysenegg (1870–1952) byl synem geologa Gustava Tschermaka (1836–1927), který se narodil na Moravě.

⁶ Viktor von Lang (1838–1921) se narodil a zemřel ve Vídni, jeho otec byl daňový úředník, matka byla rozená Pergerová. Studoval na univerzitách ve Vídni, Heidelbergu a Giessenu (1858 doktorát filozofie). Jeden rok pracoval na *Collège de France* v Paříži ve fyzikální laboratoři H. V. Regnaulta, známého přesnými měřeními tepelných vlastností plynů. V roce 1861 se na Vídeňské univerzitě habilitoval z fyziky krystalů. Rok nato přijal nabídku asistentury v mineralogickém oddělení Kensingtonského muzea v Londýně, kde pracoval dva roky v oboru krystalografie. V roce 1864 byl jmenován mimořádným profesorem na Univerzitě ve Štýrském Hradci, 1865 řádným profesorem experimentální fyziky a přednostou Fyzikálního kabinetu na Vídeňské univerzitě, zde byl v roce 1870/71 děkanem Filozofické fakulty, 1884 a 1889 rektorem univerzity, 1909 odešel na trvalý odpočinek. V roce 1866 byl zvolen dopisujícím a 1867 řádným členem Vídeňské akademie věd, od roku 1899 zastával post generálního sekretáře a současně i sekretáře matematicko-přírodovědné třídy, 1911 byl zvolen viceprezidentem, 1915–1918 byl úřadujícím prezidentem akademie. Byl také dlouholetým členem a od roku 1904 prezidentem rakouské Normalizační a cejchovní komise (zřízené 1871). V roce 1905 byl povolán do Panské sněmovny rakouské Říšské rady. U příležitosti 80. narozenin mu byl udělen titul a statut tajného rady. Jeho vědecké zájmy a publikace obsáhly širokou fyzikální problematiku, zejména fyzikální krystalografii. Byl autorem několika fyzikálních přístrojů, učebnic krystalografie a teoretické fyziky. Jím vedený Fyzikální kabinet byl jako první v Rakousku vybaven zkapalňovačem vzduchu a ultramikroskopem. K jeho žákům a asistentům patřil také A. Lampa, jeho posledním asistentem byl F. Ehrenhaft. Srov. Anton LAMPA, *Lang Viktor von, Deutsches biographisches Jahrbuch, III, Stuttgart 1921, s. 171–178.*

⁷ Národní archiv Praha (dále: NA), fond Ministerstvo kultu a vyučování Vídeň (dále: MKV/R), inv. č. 10, sign. 5 Prag Philosophie Assistenten, k. 120, Weiss Edmund, spis č. 23120 /1912, Curriculum vitae, 20. 10. 1911; Archiv der Universität Wien (dále: AUW), sign. PH RA (Philosophische Fakultät, Rigorosakten) 2111, Weiss Edmund.

⁸ Edmund WEISS, *Beiträge zur Kenntnis der atmosphärischen Elektrizität. XXVI. Beobachtungen über Niederschlags Elektrizität*, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse (dále: Sitzungsberichte), Abt. II a, 115, 1906, s. 1285–1320. Weiss měřil elektrický náboj atmosférických srážek (deště a sněhu) a proměny hodnot atmosférické elektřiny v čase. Měření prováděl na terase vídeňské univerzitní hvězdárny. Práce byla předložena k publikaci ve schůzi matematicko-přírodovědné třídy 11. 10. 1906.

3. Ustanovení asistentem Fyzikálního ústavu Německé univerzity v Praze

Od 1. října 1906 byl E. Weiss ustanoven asistentem Fyzikálního ústavu Německé univerzity v Praze. Asistentských povinností se naplno ujal od 1. listopadu t.r.⁹ K pobytu v Praze, na adrese Fyzikální ústav, Viničná ulice 1594/II, se policejně přihlásil 22. října t.r.; bydlel v ústavním bytě pro asistenta.¹⁰

Weissovo ustanovení asistentem bylo provedeno na návrh tehdejšího přednosty Fyzikálního ústavu 50letého profesora Ernsta Lechera; návrh byl schválen (se zpětnou platností) ve schůzi profesorského kolegia Filozofické fakulty 18. října 1906. Šlo o ustanovení na obvyklou dobu dvou let (s možností dalšího prodloužení), za roční odměnu 1 400 K. Asistentské místo se uvolnilo jmenováním dosavadního asistenta, bezplatného mimořádného profesora fyziky Josefa Geitlera, placeným mimořádným profesorem fyziky na univerzitě v Černovicích.¹¹

Ernst Lecher (1856–1926) převzal profesuru (experimentální) fyziky a vedení Fyzikálního ústavu na Německé univerzitě v Praze po Ernstu Machovi; na tento post byl jmenován nejvyšším rozhodnutím z 15. září 1895, s účinností od 1. října t.r. Lecher se narodil ve Vídni, studoval na Vídeňské univerzitě, kde se v roce 1884 také habilitoval. V roce 1891 byl jmenován mimořádným a v roce 1893 řádným profesorem na univerzitě v Innsbrucku. Na profesuru v Praze byl v roce 1895 navržen jako iniciativní a energický muž s organizačním talentem, který dokáže u svých žáků vzbudit zájem: „*Derselbe wird als ein Mann von viel Initiative, Energie und Organisationstalent bezeichnet, welcher seine Schüler vielfach anzuregen weiß.*“¹²

Joseph Geitler von Armingen (1870–1923) se narodil v Praze.¹³ Po maturitě na německém vyšším gymnáziu v Praze na Novém Městě v roce 1888 začal studovat matematiku a fyziku na pražské Německé univerzitě. Studia završil na univerzitě v Bonnu, kde vypracoval doktorskou disertaci o elektrických vlnách na drátech pod vedením Heinricha Hertze (svého strýce z matčiny strany) a kde byl v lednu 1893 promován doktorem filozofie (doktorát mu byl výnosem c. k. ministerstva kultu a vyučování z 3. června 1893 nostrifikován). Na místo asistenta Fyzikálního ústavu Německé univerzity v Praze nastoupil 1. října 1893, ještě za profesora Macha. Během ledna až března 1896, již jako asistent profesora Lechera, se na Filozofické fakultě habilitoval pro veškerou fyziku (habilitace byla potvrzena

⁹ NA, f. Policejní ředitelství Praha I (dále: PŘ Praha I) – všeobecná spisovna 1914–1920, sign. W 217/7, k. 8540, Weiss Edmund PhDr. 1884.

¹⁰ NA, Digitalizované pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství (konskripce) 1850–1914 (dostupné na <<http://digi.nacr.cz/prihlasky2/>>, dále: PŘ Praha I, konskripce), k. 670, obraz 368, Weiss Eduard (!) nar. 1884. Do 13. 10. 1906 byl Edmund Weiss hlášen k pobytu ve Vídni, na univerzitní hvězdárně. NA, f. České místopředsednictví Praha (dále: ČM) – všeobecné, 1901–1910, sign. 25/5/3 W, k. 7555, Weiss Edmund, přípis dolnorakouského místopředsednictví ve Vídni Z. IX-3277/1, 9. 1. 1907.

¹¹ NA, f. ČM – všeobecné, 1901–1910, sign. 25/5/3 W, k. 7555. Weiss Edmund, přípis děkanátu FF NU Z. 321, 12. 10. 1906.

¹² NA, f. MKV/R, inv. č. 9, sign. 5 Prag Philosophie Professoren, k. 115, Lecher Ernst, spis č. 22248/1895. Na pražskou profesuru po E. Machovi byl tehdy 39letý E. Lecher navržen jako kandidát na prvním místě; kandidáty na druhém a na třetím místě byli Ignaz Klemenčič (mimořádný profesor na univerzitě ve Štýrském Hradci) a Carl Exner (mimořádný profesor na univerzitě v Innsbrucku).

¹³ Otec Josef Heinrich Geitler von Armingen (1822–1885), velkoobchodník, zemřel, když bylo J. Geitlerovi 15 let. Matka Anna Therese rozená Hertzová (1838–1905) byla sestrou německého fyzika Heinricha Hertze, jejich matka Berta Augusta byla rozená Oppenheimová. J. Geitler měl dva starší bratry: Sigmunda (nar. 1857) a Heinricha (nar. 1859). NA, f. PŘ Praha I, konskripce, k. 137, obraz 9, Geitler von Armingen Josef nar. 1822.

ministerstvem kultu a vyučování 18. dubna 1896). Po pěti letech, nejvyšším rozhodnutím z 25. června 1901 byl pak jmenován bezplatným mimořádným profesorem. Jako asistent vedl zpočátku společně s profesorem Lecherem a od roku 1899 samostatně praktická cvičení, která navazovala na Lecherovu dvousemestrální přednášku experimentální fyziky. Ve školním roce 1901/02 byl navíc pověřen suplováním přednášky z obecné a technické fyziky na Německé vysoké škole technické (*k. k. deutsche technische Hochschule*) v Praze za profesora Johanna Puluje (který se tehdy domáhal zřízení samostatné profesury pro elektrotechniku, odděleně od profesury fyziky). V roce 1901 byl Geitler navržen (jako kandidát na třetím místě) na profesuru fyziky na Německé vysoké škole technické (*k. k. deutsche technische Hochschule*) v Brně, profesuru získal jeho kolega (a předtím asistent profesora Macha), bezplatný mimořádný profesor experimentální fyziky a fyzikální chemie na Německé univerzitě Gustav Jaumann. V roce 1903 byl Geitler navržen (tentokrát jako kandidát na prvním místě *ex aequo* s Josefem Tumou) na již samostatnou profesuru fyziky na Německé technice v Praze, přednost však byla dána J. Tumovi jako staršímu a zkušenějšímu kandidátovi. Teprve nejvyšším rozhodnutím z 19. září 1906 byl tehdy 36letý Geitler jmenován mimořádným (a za necelý rok poté, nejvyšším rozhodnutím z 22. července 1907, pak řádným) profesorem fyziky na univerzitě v Černovicích v tehdejší Bukovině. Ve vědeckých pracích se Geitler zabýval problematikou Hertzových vln, katodového a rentgenového záření. V návrzích na jeho akademické postupy bylo chváleno jeho nadání k samostatné vědecké práci, velmi úspěšné zapojení do řešení aktuálních fyzikálních témat a schopnost důmyslnými experimenty potvrzovat teoreticky formulované teze.¹⁴

Pisemnosti, které by blíže objasnilly okolnosti návržení E. Weisse na místo asistenta Fyzikálního ústavu Německé univerzity v Praze v roce 1906, se v pražských archívech nepodařilo nalézt. Dojednáno to bylo s největší pravděpodobností v rámci četných osobních a profesních kontaktů vídeňských a pražských německých akademických kruhů. E. Weisse mohl profesoru E. Lecherovi za asistenta doporučit V. von Lang, jako svému bývalému žákovi a poté kolegovi. Prostředníkem tu mohli být také někdejší asistenti Weissova otce na vídeňské univerzitní hvězdárně Rudolf Spitaler¹⁵ nebo Samuel Oppenheim,¹⁶ kteří v té době působili v Praze.

¹⁴ NA, f. MKV/R, inv. č. 9, sign. 5 Prag Philosophie, k. 113, Geitler von Armingen Joseph. Ještě před odchodem z Prahy J. Geitler napsal souborné pojednání *Elektromagnetische Schwingungen und Wellen* (vyšlo v knižnici Die Wissenschaftliche Monographien, Sammlung naturwissenschaftlicher und mathematischer Monographien, 6. Hf, Braunschweig 1905, 165 s., předmluva je datována v Praze v červnu 1905).

¹⁵ Rudolf Spitaler (1859–1946) absolvoval studium na Vídeňské univerzitě, 1883–1892 působil na vídeňské univerzitní hvězdárně (nejprve jako volentér, od 1885 jako asistent). V roce 1892 byl jmenován adjunktem pražské hvězdárny (jako nástupce Gustava Grusse, který byl jmenován mimořádným profesorem na České univerzitě v Praze). Jmenování Spitalera adjunktem navrhl ředitel hvězdárny L. Weinek a pochvalným vyjádřením o Spitalerovi je podpořil ředitel vídeňské univerzitní hvězdárny profesor E. Weiss. V roce 1895 se Spitaler na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze habilitoval, 1901 (nejvyšším rozhodnutím z 6. 3. 1901, s účinností od 1. 1. 1902) byl jmenován mimořádným a 1908 řádným profesorem kosmické fyziky. NA, f. MKV/R, inv. č. 9, sign. 5 Prag Philosophie, k. 119, Spitaler Rudolf.

¹⁶ Samuel Oppenheim (1857–1927), se narodil v Brušperku na Moravě. Navštěvoval nižší piaristické gymnázium v Příboru na Moravě a vyšší státní gymnázium v Děčíně, kde 1875 maturoval. Univerzitní studia zaměřená na matematiku, fyziku a astronomii konal ve Vídni 1875–1880; k jeho učitelům patřili profesori V. v. Lang a E. Weiss. V letech 1881–1887 byl nejprve elémem, pak asistentem profesora Weisse na vídeňské univerzitní hvězdárně. Výnosem ministerstva kultu a vyučování z 3. 9. 1899 byl jmenován profesorem na německé státní reálce v (Praze-)Karlíně. Habilitace z teoretické astronomie, která mu byla udělena na Vídeňské univerzitě, mu byla v roce 1900 obnovena a přenesena na Německou univerzitu v Praze a nejvyšším rozhodnutím z 8. 10. 1902 mu zde byl udělen titul mimořádného profesora (na návrh profesorů L. Weineka, F. Lippicha

4. Zkouška učitelství před vědeckou zkušební komisí v Praze a prodloužení asistentury o další dva roky

V Praze, půl roku po nástupu na asistentké místo ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity, se doktor filozofie Edmund Weiss přihlásil ke zkoušce učitelství pro výuku matematiky a fyziky (jako hlavních předmětů) na středních školách s německou vyučovací řečí. K přihlášce připojil životopis a vysvědčení o studiích na Vídeňské univerzitě.¹⁷

Německou zkušební komisí pro učitelství na gymnáziích a reálkách v Praze (*k. k. deutsche Prüfungskommission für das Lehramt an Gymnasien und Realschulen in Prag*) byla Weissova přihláška ke zkoušce zaregistrována 1. března 1907. Ředitelem komise byl (od roku 1900) profesor matematické fyziky c. k. dvorní rada Ferdinand Lippich, zkušební komisařem pro matematiku profesor Georg Pick a pro fyziku profesor Ernst Lecher. Klausurní a ústní zkoušky se tehdy během školního roku konaly ve třech termínech (koncem října, počátkem února a počátkem června).¹⁸ Součástí byla i ústní zkouška z němčiny (německé gramatiky a literatury). Podle zkušebních protokolů byla 2. září 1907 E. Weissovi zadána domácí práce z matematiky, kterou odevzdal v říjnu. Domácí práce z fyziky mu byla prominuta vzhledem k publikované dizertační práci. Další kroky – klauzurní práce a ústní zkoušky z matematiky a z fyziky – absolvoval v červnu 1909, učitelství aprobace dosáhl 9. června t.r.¹⁹ Mezi tím, koncem školního roku 1907/08, schválilo profesorské kolegium Filozofické fakulty návrh profesora Lechera na ustanovení E. Weisse asistentem Fyzikálního ústavu na další dva roky.

5. Změna ve vedení Fyzikálního ústavu Německé univerzity v Praze v roce 1909

K počátku školního roku 1909/10 došlo na profesuře fyziky a ve vedení Fyzikálního ústavu Německé univerzity v Praze k personální výměně. Nejvyšším rozhodnutím z 25. září 1909 byl 53letý E. Lecher jmenován řádným profesorem fyziky a přednostou I. Fyzikálního ústavu Vídeňské univerzity (jako nástupce 71letého Viktora von Langa, který byl penzionován). Nástupcem E. Lechera na Německé univerzitě v Praze byl nejvyšším rozhodnutím stejného data jmenován o dvanáct let mladší mimořádný profesor fyziky na Vídeňské

a G. Picka). Po dvanáctiletém působení v Čechách, nejvyšším rozhodnutím z 10. 6. 1911, byl jmenován řádným profesorem astronomie na Vídeňské univerzitě a Prahu opustil. Srov. Adalbert PREY, *Samuel Oppenheim*, *Lotos. Naturwissenschaftliche Zeitschrift* 77, 1929, s. 247–250; NA, f. MKV/R, inv. č. 9, sign. 5 Prag Philosophie Professoren, k. 116, Oppenheim Samuel.

¹⁷ K přihlášce ke zkoušce E. Weiss připojil mj. potvrzení přednosty II. Fyzikálního ústavu profesora F.-S. Exnera ze 7. 7. 1903, že se po dva semestry účastnil prací v ústavu s velmi dobrým výsledkem. Archiv Univerzity Karlovy, Praha (dále: AUK), f. Zkušební komise pro učitelství na středních školách Německé univerzity v Praze (dále: ZK NU), Osobní složka Weiss Edmund nar. 1884.

¹⁸ O zvýšení počtu termínů klauzurních a ústních zkoušek ze dvou na tři ročně rozhodlo ředitelství německé zkušební komise ve schůzi 18. 11. 1905. Srov. NA, f. MKV/R, inv. č. 189, sign. 10 C₂ Böhmen, k. 379, spis č. 27.109/1904, přípis ředitele k. k. deutsche Prüfungs-Commission für das Lehramt an Gymnasien und Realschulen in Prag F. Lippicha k ministerstvu, Z. 649, 8. 12. 1905.

¹⁹ AUK, f. ZK NU, Kniha zkušebních protokolů, sv. II, strana 124, Weiss Edmund nar. 1884; f. ZK NU, Osobní složka Weiss Edmund nar. 1884. Od profesora Lechera u zkoušky z fyziky dostal E. Weiss ze všech částí zkoušky známku „výtečně“ (vorzüglich). U zkoušky z matematiky byl profesorem Pickem hodnocen známkami „uspokojivě“ za domácí práci, „chvalitebně“ za klauzurní práci a „velmi uspokojivě“ u ústní zkoušky.

univerzitě Anton Lampa. Lecher a Lampa si tímto způsobem vyměnili působiště, v obou případech to bylo možno chápat jako „povýšení“ – u Lechera šlo o návrat na univerzitu v centru monarchie, u Lampy o jmenování řádným profesorem, byť na provinční univerzitě v Praze.

Ze strany Filozofické fakulty Německé univerzity v Praze byl ovšem na profesuru fyziky po E. Lecherovi navržen jako kandidát na prvním místě německý fyzik (pozdější laureát Nobelovy ceny) Johannes Stark (1874–1957), v té době působící na technice v Aachen. Pod návrhem, předloženým ministerstvu kultu a vyučování 17. června 1909, byli podepsáni profesori E. Lecher a F. Lippich (fyzici), G. Goldschmiedt (chemik), G. Pick (matematik) a V. Rothmund (fyzikální chemik). Jako kandidát na třetím místě byl navržen vídeňský fyzik Stefan Meyer (1872–1949). Ministerstvo však před zahraničním kandidátem upřednostnilo (jako již v řadě jiných případů) rakouského kandidáta uvedeného na druhém místě a profesorem fyziky na Německé univerzitě v Praze jmenovalo A. Lampu.²⁰

Anton Lampa (1868–1938) se narodil v Pešti v Uhrách. Praha a české země pro něho nebyly úplně cizím prostředím; jeho rodiče pocházeli z Čech a již jako dítě s nimi v Praze po nějakou dobu žil.²¹ Vysokoškolská studia však absolvoval a profesní kariéru zahájil ve Vídni. V roce 1887 začal studovat na Vysoké škole zemědělské (*Hochschule für Bodenkultur*) ve Vídni, po roce pak přestoupil na Vídeňskou univerzitu, kde se soustředil na studium matematiky a fyziky. V roce 1891 byl na návrh profesora V. von Langa jmenován asistentem univerzitního Fyzikálního kabinetu na nově systemizované místo pro certifikaci ladiček. Rok na to byl promován doktorem filozofie; doktorskou disertaci o absorpci světla v zakalených prostředích vypracoval pod vedením profesora F.-S. Exnera.²² Několik dalších let působil ve Vídni jako učitel na vyšší odborné škole a docent při Technologickém průmyslovém muzeu (*Technologisches Gewerbemuseum*). Poté se vrátil k univerzitní kariéře: v roce 1896 byl jmenován asistentem I. Fyzikálního ústavu Vídeňské univerzity (který nahradil dřívější Fyzikální kabinet), v letním semestru 1897 se na Vídeňské univerzitě habilitoval a nejvyšším rozhodnutím ze 7. července 1904 zde byl jmenován mimořádným profesorem fyziky. Již v roce 1901 byl Lampa navržen (jako kandidát na třetím místě společně s J. von Geitlerem) na profesuru fyziky na Německé technice v Brně (profesuru získal G. Jaumann) a v roce 1902 (podobně jako Geitler, avšak až na třetím místě *ex aequo* s Eugenem von Schweidlerem) na již zmíněnou profesuru fyziky na Německé technice v Praze (kterou získal Josef Tuma, v té době soukromý docent na Německé technice v Brně).

V době povolání na Německou univerzitu v Praze měl již Lampa publikováno přes dvacet vědeckých prací. Mimořádnou pozornost vzbudily jeho práce o lomu, totální reflexi

²⁰ Srov. Andreas KLEINERT, *Anton Lampa und Albert Einstein. Die Neubesetzung der physikalischen Lehrstühle an der deutschen Universität Prag 1909 und 1910*, Gesnerus 32, 1975, s. 285–292; NA, f. MKV/R, inv. č. 32, sign. 10 C, Prag, k. 196, spis č. 30412/1909.

²¹ Otec Johann Lampa se narodil 1837 v Liboci, tehdy okres Smíchov, matka Clara roz. Bauseková se narodila 1848 v Landškrouně, tehdy okres Chrudim. V únoru 1874 se J. Lampa s manželkou a 6letým synem Antonem přihlásil k pobytu v Praze, jako zaměstnání uvedl vrchní inženýr při c. k. výsostní železnici pražsko-duchcovské (k. k. privilegované Prag-Duxer Eisenbahn). NA, PŘ Praha I, konskripce, k. 337, obraz 423, Lampa Johann nar. 1837.

²² Franz-Serafim Exner (1849–1926) studoval na Vídeňské univerzitě a u Augusta Kundta na univerzitách v Curychu a Štrasburku. Na Vídeňské univerzitě byl 1871 promován doktorem filozofie, 1874 se zde habilitoval, 1879 byl jmenován mimořádným a 1891 řádným profesorem (při Fyzikálně-chemickém ústavu, od 1902 pak II. Fyzikální ústav). Byl průkopníkem v řadě oblastí moderní fyziky a chemie (radioaktivita, elektrochemie, atmosférická elektřina a další). K jeho žákům patřili Karl Prziбраm, Erwin Schrödinger a také polský fyzik Marian von Smoluchowski.

a ohybu elektrických vln; originálním experimentálním uspořádáním se mu podařilo generovat a detekovat Hertzovy vlny o vlnové délce několika milimetrů. V roce 1902 publikoval také práci o molekulární teorii anizotropních dielektrik.

Na profesuru fyziky na Německé univerzitě v Praze Lampa nastoupil počátkem zimního semestru 1909/10; k pobytu v Praze se přihlásil v listopadu 1909 spolu s manželkou Emmou.²³ Ve výuce převzal schéma přednášek a praktických cvičení zavedené jeho předchůdcem profesorem Lecherem.²⁴ Záhy spadl na jeho bedra také důležitý vědecko-organizační úkol. Ve schůzi profesorského kolegia Filozofické fakulty 27. ledna 1910 byl totiž zvolen členem komise, která byla pověřena vypracováním návrhu na nové obsazení profesury matematické fyziky, jež se měla uvolnit koncem září toho roku odchodem dvorního rady profesora Ferdinanda Lippicha na trvalý odpočinek. Lippich členství v komisi odmítl (což později vysvětloval tím, že nechtěl výběr svého nástupce ovlivnit). Hlavní tíha při vypracování a zdůvodnění návrhu tak spočinula na A. Lampovi jako druhém fyzikovi v profesorském kolegiu. Jak již bylo popsáno v řadě historických prací, v návrhu komise z dubna 1910, podepsaném profesory A. Lampou (jako zpravodajem komise), matematikem G. Pickem a fyzikálním chemikem V. Rothmundem, byli na profesuru navrženi na prvním místě 31letý A. Einstein (tehdy mimořádný profesor teoretické fyziky na univerzitě v Curychu), na druhém místě 47letý G. Jaumann (bývalý asistent E. Macha v Praze a v době návrhu již řádný profesor obecné a technické fyziky na Německé technice v Brně) a na třetím místě 48letý Emil Kohl (soukromý docent fyziky na Vídeňské univerzitě a aktuár Vídeňské akademie věd). V návrhu bylo zároveň doporučeno, aby dotčená profesura a s ní spojený ústav nesly nově název „pro teoretickou fyziku“. Výběr kandidátů, včetně navrženého pořadí, tehdy podpořil i Ernst Mach, který byl ve věci důvěrně dotázán jak komisí (A. Lampou), tak ministerstvem kultu a vyučování. Ministerstvo nicméně opět nabídlo profesuru nejprve tuzemskému kandidátovi G. Jaumannovi. Ten však nakonec nabídku odmítl, protože nebylo vyhověno jeho požadavku, aby mu byl navrhovaný plat zvýšen o osobní příplatek. A tak nejvyšším rozhodnutím z 6. ledna 1911 byl profesorem teoretické fyziky a přednostou Ústavu pro teoretickou fyziku na Německé univerzitě v Praze od 1. dubna 1911 jmenován A. Einstein.²⁵ Dodejme, že v profesní charakteristice A. Einsteina byly v návrhu komise vyzdvíženy jeho práce o Brownově pohybu se zdůrazněním jejich významu pro nové experimentální výzkumy o koloidech: „Die

²³ NA, PŘ Praha I, konškrípce, k. 337, obraz 416, Lampa Anton nar. 1868. V roce 1919 se A. Lampa s manželkou Emmou přestěhoval ze služebního bytu ve Fyzikálním ústavu do pronájmu na Královských Vinohradech. Emma Lampová, roz. Seidelová (1873–1938) se narodila v Rumburku v Čechách. V letech 1899–1909 studovala botaniku na Vídeňské univerzitě a jako jedna z prvních žen v tehdejší Rakousku získala univerzitní vzdělání. V letech 1900–1915 publikovala několik vědeckých prací z botaniky. Angažovala se ve věci vzdělání žen. Zemřela ve Vídni 7. 11. 1938, necelý rok po smrti manžela. Srov. Franz SETA, *Emma Lampa*, in: Brigitta Keintzel – Ilse Korotin (Hgg.), *Wissenschaftlerinnen in und aus Österreich. Leben – Werk – Wirken*, Wien 2002, s. 438–439.

²⁴ V tištěných programech přednášek Německé univerzity v Praze se jméno A. Lampy jako přednášejícího objevilo až ve školním roce 1910/11. V tomto roce ohlásil dvousemestrovou přednášku *Experimentalphysik I a II* (5 hodin týdně), navazující *Physikalisches Praktikum I a II* (v odděleních: a) pro posluchače fyziky a matematiky, v rozsahu 6 hodin týdně; b) pro posluchače chemie a přírodních věd, v rozsahu 3 hodiny týdně) a pro pokročilé posluchače *Anleitung zu wissenschaftlichen Arbeiten für Vorgeschriftene* (konané ve Fyzikálním ústavu denně, v době 8–12 a 14–18 hod. na základě předchozí domluvy). AUK, *Ordnung der Vorlesungen an der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität zu Prag*, Wintersemester 1910/11 & Sommersemester 1911, Prag [1910].

²⁵ K obsazení profesury po F. Lippichovi podrobněji Emilie TEŠÍNSKÁ, *Profilování teoretické fyziky na pražské univerzitě a vazby s pražským působením A. Einsteina před 100 lety*, *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie* 57, 2012, s. 146–168.

*Arbeiten über die Brown'sche Bewegung sind für neuere Experimentaluntersuchungen an Kolloiden von grosser Bedeutung gewesen.*²⁶

Einstein setrval na Německé univerzitě v Praze pouhé tři semestry. Dopisem z 29. ledna 1912 požádal ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni o uvolnění ze zastávaného učitelského postu k 30. září t.r. s tím, že hodlá přijmout nabídku Švýcarské techniky (*Eidgenössische technische Hochschule*) v Curychu, která pro něho znamená možnost návratu do vlasti za příznivých podmínek; nabídku označil za šanci, která by se mu pravděpodobně již nikdy více nenaskytla („*eine Chance, die sich ihm voraussichtlich nie wieder bieten würde*“). Einsteinově žádosti bylo vyhověno nejvyšším rozhodnutím z 31. května 1912. Před odchodem z Prahy se Einstein spolu s profesory Lampou a Rothmundem podílel na vypracování nového návrhu na obsazení profesury teoretické fyziky na Německé univerzitě. Tentokrát byli navrženi: na prvním místě 28letý soukromý docent Vídeňské univerzity Philipp Frank, na druhém místě 32letý Paul Ehrenfest (v té době působící jako soukromý badatel a učitel v Petrohradu v Rusku) a jako kandidát na třetím místě opět E. Kohl. Nejvyšším rozhodnutím ze 7. září 1912 byl mimořádným profesorem teoretické fyziky na Německé univerzitě v Praze, s účinností od 1. října t.r., jmenován Ph. Frank.²⁷

E. Weiss zůstal asistentem Fyzikálního ústavu i za profesora A. Lampy. V ústavu tehdy existovalo vedle jednoho asistentského místa ještě jedno místo výpomocného asistenta nebo pomocné vědecké síly. Místo výpomocného asistenta před příchodem A. Lampy opustil v té době již aprobovaný kandidát učitelství matematiky a fyziky na středních školách Franz Meissner²⁸ a od 1. listopadu 1909 nastoupil do ústavu jako pomocná vědecká síla ještě neaprobovaný kandidát učitelství Hermann Ehm.²⁹ Další personál ústavu tvořili mechanik Eugen Hammermüller (který na tomto místě od školního roku 1896/97, po převzetí ústavu

²⁶ NA, f. MKV/R, inv. č. 9, sign. 5 Prag Phil. Professoren, k. 111, Einstein Albert, strojopisný opis návrhu na obsazení profesury po F. Lippichovi zaslaný 23. 4. 1910 děkanátem Filozofické fakulty Německé univerzity ministerstvu.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Franz Meissner (psáno též Meißner) (nar. 1882 v Přísečnici v Čechách), maturoval na gymnáziu v Karlových Varech, 1902/03–1908/09 studoval na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze. V květnu 1907 dosáhl učitelské aproby pro výuku matematiky a fyziky na středních školách s německým vyučovacím jazykem; domácí práce z fyziky mu byla na návrh profesora Lechera odpuštěna, se zdůvodněním, že ve Fyzikálním ústavu vykonal „s velkou pilí“ práci o zdrojích chyb při termoelektrických měřeních, která bude publikována. (Srov. Franz MEISSNER, *Über eine Fehlerquelle bei thermoelektrischen Messungen*, Sitzungsberichte, Abt. II a, 115, 1906, s. 847–859.) Doktorem filozofie byl promován 28. 5. 1909, k doktorátu předložil disertaci *Über die Abhängigkeit der Torsionselektrizität einiger Metalle von der Temperatur*, posudky vypracovali profesori Lecher a Lippich, práce byla rovněž publikována, a sice v Sitzungsberichte, Abt. II a, 118, 1909, s. 1131–1152. Meissner následně působil jako středoškolský učitel: v září 1909 byl jmenován suplentem na nadačním gymnáziu v Doupově, 1910 skutečným učitelem na státní reálce ve Varnsdorfu, později na německém státním gymnáziu v Opavě. AUK, f. ZK NU, sign. 1/2, Kniha zkušebních protokolů sv. II, s. 43; AUK, f. Matriky Německé univerzity v Praze (dále: Matriky NU), inv. č. 3, Matrika doktorů německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze / Německé univerzity v Praze (1904–1924), s. 120; Verordnungsblatt für den Dienstbereich des k. k. Ministeriums für Kultus und Unterricht (dále: Verordnungsblatt) 1909–1918 (dostupné na <<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=vcu&size=47>>).

²⁹ Hermann Ehm (nar. 1883 v Hoře Svatého Šebestiána u Chomutova) absolvoval středoškolská studia v Brně. Od 1904/05 byl posluchačem Filozofické fakulty Německé univerzity v Praze. V červnu 1910 dosáhl aproby pro výuku fyziky jako hlavního a matematiky jako vedlejšího předmětu na středních školách s německou vyučovací řečí. Dodatečnou zkouškou v únoru 1911 si aprobací rozšířil pro matematiku jako hlavní předmět. Od 1. 10. 1911 byl ve Fyzikálním ústavu „povýšen“ na výpomocného asistenta. NA, f. MKV/R, inv. č. 10, sign. 5 Prag Philosophie Assistenten, k. 115, Nr. 21250/1916 a 32323/1916; AUK, f. Německá univerzita v Praze, Fyzikální ústav, 1919–1939, k. 20.

profesorem E. Lecherem, vystřídal tehdy penzionovaného Machova mechanika Franze Hájka) a pomocný sluha Johann Otčenášek (který nastoupil k 1. lednu 1897).³⁰ Později, od školního roku 1912/13 byla v personálním stavu Fyzikálního ústavu uváděna ještě posluhovačka (*Aufwärtin*) Fanny (Franciska) Waschler.

6. Působení v Německém přírodovědném a lékařském spolku „Lotos“ v Praze

Edmund Weiss se po příchodu do Prahy stal členem Německého přírodovědného a lékařského spolku „Lotos“ v Čechách (*Deutscher naturwissenschaftlich-medizinischer Verein „Lotos“ für Böhmen*).³¹ V biologické sekci spolku (v jejímž čele tehdy stál profesor farmakologie a farmakognosie na Lékařské fakultě Německé univerzity v Praze Wilhelm Wiechowski a jež byla tehdy ze všech sekcí spolku neaktivnější) vykonal E. Weiss 4. července 1907 přednášku o teorii iontů a radioaktivitě (*Ionentheorie und Radioaktivität*). Text přednášky (s mírně modifikovaným názvem) byl následně publikován ve spolkovém časopise.³² Téma souviselo s Weissovou doktorskou disertací o atmosférické elektřině a reflektovalo dobový zájem o přírodní radioaktivitu (který byl v roce 1907 ve vědeckých kruzích povzbuzen výrobou prvního rakouského radia).

Členy spolku „Lotos“ byla tehdy většina profesorů matematicko-fyzikálních a přírodovědných oborů na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze a stal se jím i profesor Lecher. Nedlouho předtím, než se vrátil do Vídně, na valném shromáždění spolku 18. února 1908, měl Lecher přednášku O elektronech (*Über Elektronen*), tj. o dalším v té době aktuálním tématu; po odchodu z Prahy byl zvolen čestným členem spolku.³³ Členem spolku „Lotos“ se po nástupu na Německou univerzitu v Praze stal rovněž profesor Lampa. Ve spolku se představil na valném shromáždění 24. února 1910 přednáškou Optika koloidních kovů (*Die Optik kolloidaler Metalle*)³⁴ a byl zde hned zvolen členem nového výboru, v němž se stal zástupcem předsedy spolku (jímž byl zvolen profesor kosmické fyziky na Německé univerzitě v Praze Rudolf Spitaler). Funkci místopředsedy spolku „Lotos“ zastával A. Lampa po tři roky; na valném shromáždění 26. února 1913 se z dalšího působení ve spolkovém výboru uvolnil „pro jiné zaneprázdnění“.³⁵

³⁰ Eugen Hammermüller (nar. 1866 ve Vídni), k pobytu v Praze se přihlásil 27. 3. 1895 s manželkou a dvěma dětmi. Koncem roku 1896 se rodina rozrostla o třetího potomka a přestěhovala do služebního bytu ve Fyzikálním ústavu ve Viničné ulici. NA, f. PŘ Praha I, konskripce, k. 57, obraz 430, Hammermüller Eugen nar. 1866.

³¹ Německý název spolku podle stanov z 10. 3. 1909.

³² Edmund WEISS, *Über neuen Strahlen und Radioaktivität*, Lotos, Naturwissenschaftliche Zeitschrift 56, 1908, s. 131–136, 150–154.

³³ Zpráva o přednášce uveřejněná ve spolkovém časopise shrnuje, že Lecher mluvil o jevech v katodové trubici, Zeemanovu jevu, radioaktivitě, elektrolýze, vedení elektřiny v plynech a kovech, termoelektřině a dalších jevech; nakonec se zmínil o hypotéze, podle níž je hmota elektronu jen zdánlivá a veškerá hmota je tvořena jen elektřinou. Lotos, Naturwissenschaftliche Zeitschrift 56, 1908, s. 100.

³⁴ Srov. A. LAMPA, *Die Optik kolloidaler Metalle*, Lotos, Naturwissenschaftliche Zeitschrift 58, 1910, s. 222–223. Ve spolkovém časopise byly uveřejněny ještě dva články A. Lampy, a sice: A. LAMPA, *Eine Ableitung des Massenbegriffs*, Lotos, Naturwissenschaftliche Zeitschrift 59, 1911, s. 303–312; TÝŽ, *Ueber die Bestimmung des mechanischen Wärmeäquivalents mittels des elektromagnetischen Drehfeldes*, tamtéž 61, 1913, s. 95–97.

³⁵ Lotos, Naturwissenschaftliche Zeitschrift 58, 1910 až 62, 1914, průběžně uveřejňované zprávy o činnosti spolku, jeho sekcí a o valných shromážděních. Novým předsedou spolku byl na valném shromáždění 26. 2. 1913 zvolen profesor anatomie a přednosta Anatomického ústavu Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze Otto Grosser.

E. Weiss se ve spolku „Lotos“ organizačně zapojil do činnosti astronomicko-fyzikální sekce, která se ustanovila 26. května 1909. Sekce vznikla z dřívějšího volného sdružení profesorů a asistentů pražských německých vysokých škol a středoškolských profesorů, jehož založení v roce 1902 inicioval již zmíněný Samuel Oppenheim. Cílem členů sdružení bylo udržovat si vzájemně přehled o dění v astronomii a příbuzných oborech na základě referátů, diskusí a rozhovorů o nejnovějších pracích. Jelikož většina účastníků schůzek byla zároveň členy spolku „Lotos“, bylo v roce 1909 rozhodnuto přeměnit sdružení ve vědeckou sekci tohoto spolku. V čele sekce zůstal S. Oppenheim.³⁶ E. Weiss byl zvolen zapisovatelem sekce. Členy sekce se stali také A. Lampa a profesor fyziky na Německé technice v Praze Josef Tuma, schůze sekce se pak odbyvaly střídavě ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity (v Praze ve Viničné ulici) a ve Fyzikálním ústavu Německé techniky (v Praze v Husově ulici). Po návratu S. Oppenheima do Vídně v roce 1911 byl předsedou sekce (ve schůzi 26. října t.r.) zvolen A. Lampa.³⁷ Činnost sekce však záhy ustala, k čemuž přispělo i vypuknutí první světové války. E. Weiss vykonával funkci zapisovatele sekce i za Lampova předsednictví, sám však v sekci, jak se zdá, nikdy nepřednášel.

Dne 24. února 1911 večer se na pravidelném měsíčním shromáždění spolku „Lotos“ představil přednáškou o principu relativity (*Das Relativitätsprinzip*) také nově jmenovaný profesor Německé univerzity v Praze A. Einstein; po odchodu z Prahy byl zvolen dopisujícím členem spolku.³⁸ Jako host přednášel ve spolku „Lotos“ několikrát také zástupce (a později ředitel) firmy Carl Zeiss Jena ve Vídni Georg Otto. V tomto případě šlo zpravidla o promoční akce firmy, kterou reprezentoval. Konkrétně např. ve schůzi biologické sekce 3. listopadu 1908 G. Otto přednášel o mikroskopu a některých jeho doplňcích (*Über das Mikroskop und einige Nebenapparate*).³⁹ Vystoupil také na shromáždění spolku 24. února 1911, kde po přednášce A. Einsteina předvedl pokusy s novým filtrem firmy Carl Zeiss Jena pro ultrafialové světlo.⁴⁰

Dodejme, že dlouholetým členem a funkcionářem spolku „Lotos“ byl během působení v Praze také Ernst Mach, po odchodu do Vídně byl zvolen čestným členem spolku. Členem a v letech 1877–1879 předsedou spolku „Lotos“ byl také profesor Adolf G. Weiss. Čestným členem spolku byl zvolen rovněž Viktor von Lang.

7. Účast v kursu vědecké mikroskopie v Lipsku

V březnu 1910, před začátkem letního semestru, se E. Weiss za účelem dalšího vzdělání zúčastnil týdenního kursu vědecké mikroskopie v Lipsku. Kurs byl pořádán vědeckými

³⁶ S. Oppenheim byl členem spolku „Lotos“ od příchodu do Prahy v roce 1899. Od roku 1903 působil ve výboru spolku, nejprve jako náhradník, pak člen bez funkce. Po návratu do Vídně byl zvolen čestným členem spolku.

³⁷ Lotos, *Naturwissenschaftliche Zeitschrift* 60, 1912, s. 85.

³⁸ Tamtéž 59, 1911, s. 322.

³⁹ Tamtéž 57, 1909, s. 63. V této krátké zprávě se uvádí, že přednášející promluvil nejprve o teorii mikroskopického obrazu a příčinách lepšího rozlišení v monochromatickém modrém světle a také o vlivu clony. Pak demonstroval některé nové přístroje na zkoušení mikroskopických objektivů.

⁴⁰ Tamtéž 59, 1911, s. 322. Podobné promoční přednášky konal G. Otto i v dalších spolcích. Např. na měsíčním shromáždění *Österreichische Gesellschaft für Photogrammetrie* ve Vídni 18. března 1910 hovořil o zakladatelích firmy Carl Zeiss v Jeně fyzikovi Ernstu Abbem a mechanikovi Carlu Zeissovi, organizaci výrobního podniku (který byl spojen se sklářským závodem), výrobcích firmy apod. *Srov. Österreichische Zeitschrift für Vermessungswesen* 8, 1910, s. 136.

pracovníky firmy Carl Zeiss Jena a byl věnován speciálně Abbeho teorii optického zobrazení. Součástí kursu bylo praktické seznámení účastníků s nejnovějšími mikroskopickými technikami a přístroji zmíněné firmy.

E. Weiss požádal tehdejší Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (*Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, dále zkráceně Společnost) o podporu ve výši 200 K na úhradu zápisného, cestovních nákladů a ubytování v Lipsku. V žádosti poukázal na význam Abbeho teorie pro konstrukci moderních mikroskopů a zdůraznil, že poznatky získané v kursu bude moci v rámci svého asistentského působení předat také mladším fyzikům a přírodovědcům pracujícím ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze. Znění jeho žádosti, datované 3. února 1910, bylo následující:

„In der Zeit vom 7. bis 12. März 1910 wird an der Universität in Leipzig von wissenschaftlichen Mitarbeitern des Zeisswerkes in Jena ein Kurs für wissenschaftliche Mikroskopie mit Demonstrationen und Übungen an Zeiss'schen Apparaten abgehalten, der speziell die Abbe'sche Theorie der Bilderzeugung behandeln wird. Dem Ausbau dieser Theorie verdanken wir die außerordentlichen Fortschritte in der Konstruktion der modernen Mikroskope. Es liegt daher sowohl im wissenschaftlichen wie im praktischen Interesse des Physikers und Naturhistorikers, über diese Theorien genau informiert zu werden, da nur auf dieser Grundlage ein volles Verständnis für die Leistungsfähigkeit und Handhabung der Mikroskope möglich ist. Der Unterzeichnete hat nicht nur selbst das Interesse an einer derartigen Ausbildung, es wäre ihm als Assistenten am physikalischen Institute auch möglich, seine so erworbenen Kenntnisse an die dort arbeitenden jüngeren Physiker und Naturhistoriker zu übermitteln; er ist aber nicht in der Lage, aus eigenen Mitteln die Kosten einer Reise, das Kurshonorar und den Aufenthalt in einer fremden Stadt zu bestreiten. Er erlaubt sich daher, an die hochlöbliche Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur die Bitte zu stellen, ihm durch eine Subvention von 200 Kronen die Teilnahme an dem obgenannten Kurse zu ermöglichen.“⁴¹

Weissova žádost byla vedením Společnosti postoupena oddělení pro vědu (v jehož čele stál tehdy F. Lippich). Dobrozdání vypracoval A. Lampa, který v oddělení zastupoval experimentální fyziku. Lampa udělení podpory doporučil. Zdůraznil význam kursu, který byl pořádán opakovaně, na různých univerzitách. Uvedl, že demonstrační materiál Zeissových závodů široce přesahuje možnosti sbírek i bohatě dotovaných univerzitních ústavů (např. ve Vídni); kurs tak nabízí „prakticko-experimentální“ zaškolení ve vědecké mikroskopii v kvalitě, kterou nelze získat nikde jinde. Lampova argumentace byla následující:

„Der Umstand, dass der Kursus für wissenschaftliche Mikroskopie, an welchem der Gesuchsteller teilzunehmen wünscht, schon zu wiederholten Malen an großen Universitäten mit reich dotierten Instituten (so z. B. auch in Wien) abgehalten worden ist, beweist, dass das Demonstrationsmaterial des Zeißwerkes, von welchem der Kurs veranstaltet wird, weit über die normalen Sammlungsbestände auch der größten Institute hinausgeht. Es darf daher ausgesprochen werden, dass die praktisch-experimentelle Unterweisung in der wissenschaftlichen Mikroskopie, wie sie in den Kursen des Zeißwerkes geboten wird, anderwärts in gleicher Vollkommenheit nicht erreicht werden kann. In Anbetracht dieses

⁴¹ Masarykův ústav a Archiv AV ČR, fondy Archivu AV ČR (dále: Archiv AV ČR), f. Německá akademie, k. 55, Weiss Edmund, žádost o podporu, dat. 3. 2. 1910.

Umstandes und in Würdigung der vom Gesuchsteller angeführten Motive, welche ich als durchaus berechtigt bezeichnen muss, erlaube ich mir auf eine günstige Erledigung des Gesuches des Hon. Dr. Weiss zu beantragen.“

Lampovo dobrozdání datované 24. února 1910 spolupodepsali profesoři Robert (Lendlmayer) von Ledenfeld (zoolog) a Viktor Rothmund (fyzikální chemik, který byl v říjnu 1902 povolán na Německou univerzitu do Prahy právě z univerzity v Lipsku).⁴² Podpora udělená E. Weissovi byla schválena dodatečně, valným shromážděním Společnosti 29. dubna 1910.

E. Weiss za podporu poděkoval ve zprávě o účasti na kursu, datované 12. května 1910. O průběhu kursu ve zprávě uvedl:

„Der erwähnte Kurs wurde von den wissenschaftlichen Mitarbeitern des Zeisswerks-Jena abgehalten und hatte den Zweck, die praktischen Erfolge der Anwendung der Abbeschen Theorie auf die Konstruktion der modernen Mikroskope und die daraus folgende Erweiterung des wissenschaftlichen Forschungsgebietes einem weiteren Hörerkreise zu zeigen. Die ersten Vorträge, gehalten von Herrn Prof. Ambronn, betrafen demgemäß die Grundzüge der Abbeschen Theorie und die Prüfung der Mikroskopobjektive bezüglich ihrer chromatischen und sphärischen Korrektion mittels der Abbeschen Testplatte sowie die Ausmessung der numerischen Apertur mittels des Apertometers; daran schlossen sich praktische Übungen, bei denen die Teilnehmer des Kurses selbst an Zeiss'schen Mikroskopen die aus der Theorie folgenden Erscheinungen studieren konnten. Weiterhin besprach Herr Dr Siedentopf die Methoden der Dunkelfeldbeleuchtung und ihre Anwendung zur Beobachtung ultramikroskopischer Objekte, speziell in dem von ihm erfundenen Ultramikroskop, sowie die daraus gewonnenen Kenntnisse über den feinsten Bau verschiedener Materien. Schließlich trug noch Herr Dr Köhler über Mikrophotographie sowohl in gewöhnlichen und monochromatischen Lichte, als insbesondere über die durch ihn vervollkommnete Photographie in ultraviolettem Lichte vor. Darauf folgten Demonstrationen, die den Inhalt der Vorträge praktisch erläuterten. So hatte ich nicht nur die Gelegenheit, durch die Vorträge der hervorragendsten Fachleute meine Kenntnisse in der Theorie der mikroskopischen Abbildung wesentlich zu vertiefen, sondern auch durch die praktischen Übungen und Demonstrationen mich mit der Handhabung der derzeit vorzüglichsten Instrumente auf diesem Gebiete vertraut zu machen, wie es mir sonst in so kurzer Zeit kaum in irgend einem physikalischen Institute möglich gewesen wäre.“⁴³

Jak v citované pasáži zaznívá, v kursu přednášeli špičkoví němečtí odborníci v oboru vědecké mikroskopie Hermann Ambronn,⁴⁴ Henry Siedentopf⁴⁵ a August Köhler.⁴⁶ V závěru

⁴² Archiv AV ČR, f. Německá akademie, k. 55, Weiss Edmund, doporučení žádosti o podporu, dat. 24. 2. 1910, napsáno rukou A. Lampy, spolupodepsání Lendenfeld a Rothmund.

⁴³ Tamtéž, zpráva E. Weiss o účasti v kursu, dat. v Praze 12. 5. 1910.

⁴⁴ Hermann Ambronn (1856–1927), mimořádný profesor vědecké mikroskopie na univerzitě v Jeně a vědecký spolupracovník firmy C. Zeiss. V letech 1902–1907 vedl Ústav pro vědeckou mikroskopii, který byl zřízen z podnětu Ersta Abbeho a financován z prostředků Carl-Zeiss Stiftung. Zabýval se studiem submikroskopických struktur dvojlojných látek rostlinného a živočišného původu. Byl mladším bratrem astronomu Leopolda Ambronna.

⁴⁵ Henry Siedentopf (1872–1940), studoval na univerzitách v Lipsku a Göttingen. V roce 1899 přijal nabídku E. Abbeho a nastoupil do jeho oddělení u firmy Carl Zeiss v Jeně, 1907–1938 vedl mikroskopické oddělení firmy. Od roku 1919 byl zároveň mimořádným profesorem fyziky na univerzitě v Jeně, kde přednášel vědeckou mikroskopii. Ve vědeckých pojednáních se zabýval podstatou mikroskopického zobrazení a ultramikroskopie. Společně s Richardem Zsigmondym vyvinul v roce 1903 ultramikroskop (který se stal účinným vědeckým nástrojem také v koloidní chemii) a v roce 1908 společně s Augustem Köhlerem fluorescenční mikroskop.

⁴⁶ August Köhler (1866–1948), studoval na technice v Darmstadtu a univerzitách v Heidelbergu a Giesenu (zoologii, botaniku, mineralogii, fyziku, chemii). V dizertační práci ze zoologie navrhl nový, účinnější způsob

zprávy Weiss uvedl, že si během kursu prohlédl také moderně zařízený Fyzikální ústav Lipské univerzity a po kursu zajel do Berlína, kde navštívil Fyzikální ústav Berlínské univerzity, Říšský fyzikálně-technický ústav (*Physikalisch-technische Reichanstalt*) a astrofyzikální observatoř v Postupimi u Berlína (jejímž ředitelem byl v té době Karl Schwarzschild).

O kursu vědecké mikroskopie v Lipsku se E. Weiss mohl dozvědět v odborném tisku, informaci mu mohl zprostředkovat i již zmíněný představitel vídeňského zastoupení firmy Carl Zeiss G. Otto. Na každý pád, poznatky získané v kursu a navázané kontakty E. Weiss dobře zúročil v další vědecké kariéře. Dodejme ještě, že pokroky v oboru vědecké mikroskopie byly sledovány i na České univerzitě v Praze.⁴⁷

8. Příspěvek k pokusům o objasnění výsledků měření elementárního kvanta elektřiny F. Ehrenhaftem

V roce 1911 E. Weiss publikoval práci o stanovení elektrického náboje ultramikroskopických částic kovového stříbra suspendovaných ve vzduchu. Předběžné sdělení zaslal počátkem května 1911 do časopisu *Physikalische Zeitschrift*.⁴⁸ Kompletní práce, s připojenými experimentálními daty, byla v polovině roku 1911 uveřejněna ve Zprávách (*Sitzungsberichte*) matematicko-přírodovědné třídy Vídeňské akademie věd.⁴⁹ E. Weiss se touto prací zapojil do diskuse, která se rozvinula kolem otázky elementárního elektrického náboje a výsledků, k nimž tehdy dospěl vídeňský fyzik Felix Ehrenhaft.

Felix Ehrenhaft (1879–1952) se narodil ve Vídni. Studium na Vídeňské univerzitě završil doktorátem v roce 1903. Od roku 1904 byl asistentem I. Fyzikálního ústavu Vídeňské univerzity, 1905 se zde habilitoval. Patřil k respektovaným experimentátorům a odborníkům v oboru koloidů kovů a ultramikroskopie. Problematikou koloidů kovů se zabýval již v doktorské disertaci, kterou vypracoval pod vedením V. von Langa a F.-S. Exnera.⁵⁰ V roce 1907 publikoval práci, v níž experimentálně dokázal Brownův molekulární pohyb v plynech (teoreticky předpověděný M. von Smoluchowskim); za tuto práci mu byla v roce 1910 Vídeňskou akademií věd udělena prestižní Liebenova cena.⁵¹

osvětlení zorného pole mikroskopu; práce zaujala E. Abbeho a v roce 1900 přizval Köhlera rovněž ke spolupráci s firmou Carl Zeiss v Jeně. Köhler se zasloužil také o rozvoj mikrofotografie; od roku 1922 byl profesorem mikrofotometrie na univerzitě v Jeně.

⁴⁷ Srov. Bohumil KUČERA, *Drobnosti z optiky: Rozlišovací mohutnost, ultramikroskopie, aplanatismus, homogenní immerse*, Časopis pro pěstování matematiky a fyziky 41, 1912, s. 247–256.

⁴⁸ Edmund WEISS, *Ladungsbestimmungen an Silberteilchen (Vorläufige Mitteilung)*, *Physikalische Zeitschrift* 12, 1911, s. 630–633 (přijato redakcí 4. 5. 1919).

⁴⁹ Edmund WEISS, *Ladungsbestimmungen an Silberteilchen*, *Sitzungsberichte*, Abt. II a, 120, 1911, s. 1021–1068.

⁵⁰ Felix EHRENHAF, *Das optische Verhalten der Metallkolloide und deren Teilchengröße*, *Sitzungsberichte*, Abt. II a, 112, 1903, s. 181–209. Ve zkrácené formě publikováno též v *Annalen der Physik*, IV. Folge 10, 1903, s. 489–513.

⁵¹ F. EHRENHAF, *Über eine der Brown'schen Molekularbewegung in den Flüssigkeiten gleichartige Molekularbewegung in den Gasen und deren molekularkinetischer Erklärungsversuch*, *Sitzungsberichte*, Abt. II a, 116, 1907, s. 1139–1149. – Dodejme, že v roce 1908 se F. Ehrenhaft oženil se svou první manželkou Olgou Steindlerovou (narozenu 1879 ve Vídni), která v roce 1903 získala na Vídeňské univerzitě doktorát z fyziky, jako první žena. Její rodiče pocházeli z Kraslic na Moravě, středoškolská studia na dívčím gymnáziu Spolku pro další vzdělávání žen ve Vídni završila 7. 7. 1898 maturitou na německém gymnáziu v Praze na Malé Straně. Zemřela koncem roku 1933. Velmi se zasloužila o vzdělávání žen. O životě a díle F. Ehrenhafta podrobně Joseph BRAUNBECK, *Der andere Physiker. Das Leben von Felix Ehrenhaft*, Wien 2003.

Představa o atomové struktuře elektřiny, která se formovala na základě poznatků z různých oblastí fyziky a chemie, se na přelomu 19. a 20. století stala jedním ze základních kamenů moderní vědy.⁵² K určení velikosti nejmenšího atomu elektřiny (jednotkového elektrického náboje spojovaného s nábojem elektronu nebo vodíkového iontu) byly užity různé metody: zákony elektrolýzy, J. J. Thomsonova teorie vedení elektřiny v plynech, Planckova teorie záření, přírodní radioaktivita (počítání částic alfa z radioaktivního rozpadu atomů a měření celkového jimi přeneseného elektrického náboje) a další. Za nejpřesvědčivější experimentální potvrzení atomové povahy elektřiny a nejpřesnější určení velikosti jednotkového elektrického náboje byla považována měření (tzv. *oil-drop experiment*), která provedl v letech 1909–1910 Robert A. Millikan na Chicagské univerzitě v USA (v *Ryerson Physical Laboratory*).

Millikan měřil elektrický náboj mikroskopických kapiček (nejprve vody, ty se však příliš rychle vypařovaly, poté oleje, glycerinu a rtuti; o poloměrech $9\text{--}40 \times 10^{-5}$ cm), které byly mechanicky rozprášeny ve vzduchu mezi deskami kondenzátoru (o průměru 22 cm, vzdálenými 1,6 cm, s gradientem pole 6 000 V/m). Náboj kapiček měnil pomocí ionizujícího záření (rentgenové lampy nebo radiového preparátu). Kapičky byly vystaveny silovému působení homogenního vertikálního elektrického a gravitačního pole. Měření bylo čas, za který prošly pevnou horizontální vzdáleností (jednoho centimetru). K pozorování bylo použito dalekohledu s krátkou předmětovou vzdáleností. Byla prováděna vícečetná měření s jednou a touž částíčkou. Vliv Brownova molekulárního pohybu mohl být v případě kapiček uvedené velikosti zanedbán. Ve výpočtu byla zohledněna korekce Stokesova zákona pro pohyb kapiček v plynném odporovém prostředí.⁵³ Millikan naměřil elektrické náboje, které se daly s dobrou experimentální přesností (zlomku procenta) vyjádřit jako celočíselné násobky jednotkového elektrického náboje (elementárního elektrického kvanta) o velikosti $4,902 \cdot 10^{-10}$ elektrostatických jednotek (elst. j.).⁵⁴

F. Ehrenhaft se tehdy rozhodl měřit elementární elektrický náboj na ještě menších, ultramikroskopických nositelích. Modifikovanou metodou „stoupání a pádu“, kterou vypracoval pro koloidní roztoky, měřil elektrický náboj částíček platiny, zlata a stříbra rozprášených v plynu elektrickým obloukem (částičky o poloměru $0,35\text{--}1,5 \times 10^{-5}$ cm); částičky

⁵² K historii elektronu (jako elementární částice a nositeli elementárního elektrického množství) viz např. Jed Z. BUCHWALD – Andrew WARWICK (eds.), *Histories of the Electron*, Cambridge, Massachusetts, 2001; Per F. DAHL: *Flash of the Cathode Rays. A History of J. J. Thomson's Electron*, Bristol – Philadelphia 2019.

⁵³ O sofistikovaném návrhu „oil-drop“ experimentů Millikan v pozdější Nobelovské přednášce uvedl: „Indeed, Nature here was very kind. She left only a narrow range of field strengths within which such experiments as these are all possible. They demand that the droplets be large enough so that the Brownian movements are nearly negligible, that they be round and homogeneous, light and non-evaporable, that the distance be long enough to make the timing accurate, and that the field be strong enough to more than balance gravity by its pull on a drop carrying but one or two electrons. Scarcely any other combination of dimensions, field strength and materials, could have yielded the results obtained. Had the electronic charge been one-tenth its actual size or the sparking potential in air a tenth of what it is, no such experimental facts as are here presented would ever have been seen.” Robert A. MILLIKAN, *The electron and the light-quant from the experimental point of view*, Nobel lecture, May 23, 1923, pdf s. 57–58 (dostupné na: <https://www.nobelprize.org/prizes/physics/1923/millikan/lecture/>). Svě první experimenty, jak bylo již zmíněno, prováděl Millikan s elektricky nabitými vodními kapičkami, které se však příliš rychle vypařovaly.

⁵⁴ Popis metody a první výsledky měření byly publikovány v článku: Robert A. MILLIKAN, *A New Modification of the Cloud Method of Determining the Elementary Electrical Charge and the Most Probable Value of That Charge*, *Philosophical Magazine* 19, 1910, s. 209–228. V dalších měřeních s olejovými kapkami, provedených Millikanem společně s Harvey Fletcherem, byla hodnota elementárního elektrického náboje zpřesněna na $4,891 \cdot 10^{-10}$ elst. j. *Srov. Physikalisches Zeitschrift* 12, 1911, s. 163.

pozoroval pod ultramikroskopem. Dospěl k závěru, že naměřil elektrické náboje výrazně menší, než byly hodnoty elementárního elektrického množství stanovené jinými autory: nejmenší jím stanovené náboje měly velikost menší než $1,0 \cdot 10^{-10}$ elst. j. a rovněž největší jím zjištěné náboje se nedaly vyjádřit jako celistvé násobky nějakého elementárního elektrického kvanta.⁵⁵

Výsledek Ehrenhaftových měření byl přijat s rozpaky. Do diskuse a zopakování Ehrenhaftových měření s různými druhy suspenzí a mlh se pustili jak fyzici z jeho nejbližšího okolí (např. asistent II. Fyzikálního ústavu Vídeňské univerzity Karl Przibram⁵⁶), tak řada dalších (např. soukromý docent Berlínské univerzity Erich Regener nebo doktorand a spolupracovník R. A. Millikana Harvey Fletscher). Výsledky měření se rozcházely. Opakována a prověřována byla také Millikanova měření. Jednou z platform pro diskusi se tehdy stal časopis *Physikalische Zeitschrift*, vydávaný v Lipsku a vycházející dvakrát měsíčně. Formou kratších sdělení v němčině zde byly prezentovány a diskutovány i práce uveřejněné jinde a v jiných jazycích. Ehrenhaft výsledky svých měření obhajoval na všech možných platformách a vznesené námitky odrážel novými měřeními.⁵⁷ Stále pevněji se klonil k názoru, že nejmenší elektrické náboje, k nimž dospěl na základě svých měření, skutečně existují. Primární a rozhodující pro něho byl experiment. Prohlašoval, že hypotézu elektronu jako dále nedělitelného elementárního elektrického kvanta je nutno potvrdit měřeními na elektricky nabitých částicích o velikostech až k hranici optických možností; i potom však zůstane otázkou, zda opticky již nepozorovatelné částičky o velikosti řádově 10^{-6} až 10^{-7} cm nemohou nést ještě menší elektrické náboje.⁵⁸

Dá se předpokládat, že E. Weisse inicioval k zopakování a prověření výsledků měření F. Ehrenhafta A. Lampa, který se rovněž zajímal o koloidy kovů a také nebyl velkým přívržencem atomové teorie. O Ehrenhaftových předběžných měřeních se Lampa dozvěděl během návštěvy ve Vídni počátkem roku 1910 a zjevně ho zaujala. V dopise Ernstu Machovi, datovaném v Praze 1. května 1910, napsal, že pokud by se potvrdily předběžné pokusy

⁵⁵ Srov. F. EHREHAFT, *Eine Methode zur Bestimmung des elektrischen Elementarquantums (I. Mitteilung)*, Sitzungsberichte, Abt. II a, 118, 1909, s. 321–330 (předloženo ve schůzi matematicko-přírodovědné třídy 18. 3. 1909); TÝŽ, *Messung von Elektrizitätsmengen, die kleiner zu sein scheinen als die Ladung des einwertigen Wasserstoffions oder Elektrons und von dessen Vielfachen abweichen*, Sitzungsberichte, Abt. II a, 119, 1910, s. 815–867 (předloženo ve schůzi 12. 5. 1910). Ve druhém sdělení Ehrenhaft podal také přehled metod a výsledků měření elementárního elektrického náboje „od propuknutí elektronové teorie“.

⁵⁶ Karl Przibram se narodil 1878 ve Vídni, kde také studoval. Jeho otec, továrník, působil nějaký čas také v Praze.

⁵⁷ Srov. např. F. EHREHAFT, *Über die Frage des Elementarquantums der Elektrizität (Zum Teil Erwiderung an die Herren E. Regener, R. A. Millikan und H. Fletcher)*, Zeitschrift für Physik 12, 1911, s. 261–268 (datováno 3. 3. 1911). V závěru Ehrenhaft děkuje za finanční podporu 2 000 K od Vídeňské akademie věd.

⁵⁸ Srov. F. EHREHAFT, *Über die Frage nach der atomistischen Konstitution der Elektrizität*, Physikalische Zeitschrift 12, 1911, s. 94–104 (datováno 31. 12. 1910). S odkazem na své práce Ehrenhaft v článku uvedl: „In seinen Abhandlungen hat der Verfasser darauf hingewiesen, daß nach seiner Anschauung die Schlüsse, die man über das Wesen der Elektrizität, insbesondere über die Ladung des nach der Hypothese nicht mehr unterteilbaren Elektrons macht, nur dann bindend sein können, wenn die Beobachtungen, auf Grund deren man zu der Anschauung gelangte, daß alle kleinsten Bausteine der Elektrizität einander gleich und nicht weiter teilbar seien, sich bei Messungen am Einzelteilchen bestätigen würden und wenn zur Erschließung dieser kleinsten Ladungen an Einzelteilchen die Messungen bis an die Grenze der optischen Möglichkeiten durchgeführt werden, wobei es dann noch immer fraglich bleibt, ob nicht optisch nicht mehr wahrnehmbare Partikel etwa Teilchen von der mittleren Größe 10^{-6} bis 10^{-7} cm nicht noch kleinere Ladungen tragen können. Denn je kleiner die mit Elektrizität geladenen Massenteilchen sind, desto kleiner ist deren Kapazität und desto kleiner, muß man vermuten, sind unter sonst ähnlichen Umständen der Erzeugung dieser Partikel deren elektrische Ladungen.“

Ehrenhafta o náboji koloidních částecek, byl by náboj elektronu dělitelný, a „bylo by krásné, kdyby elektron postihl stejný osud, jaký postihl atom s objevem katodových paprsků.“⁵⁹

O koloidy kovů se Lampa začal zajímat ještě v době působení ve Vídni; v létě 1907 předložil k publikaci ve Zprávách matematicko-přírodovědné třídy Vídeňské akademie věd sdělení o absorpci a lomu světla v koloidních roztocích kovů.⁶⁰ Koncem roku 1909 zaslal matematicko-přírodovědné třídě Vídeňské akademie věd sdělení o předběžných pokusech o barvě a velikosti částecek koloidního zlata provedených již ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze.⁶¹ Shodou okolností v týchž svazcích *Sitzungsberichte*, v nichž byla uveřejněna zmíněná dvě sdělení A. Lampy, byla v letech 1909 a 1910 publikována také první dvě sdělení F. Ehrenhafta s popisem jeho metody a výsledků měření elementárního elektrického kvanta suspenzí kovů a rovněž první dvě sdělení Karla Przibrama, který se pokusil Ehrenhaftovy výsledky ověřit měřením elektrického náboje obláček různých mlh (mlhy elektrolyticky vyrobeného kyslíku, ionizované mlhy kyseliny sírové a mlhy vytvořené ve vlhkém vzduchu nad fosforem).

Metody užitě k měření elementárního elektrického kvanta Millikanem i Ehrenhaftem byly podobné, založené na metodě „stoupání a pádu“ elektricky nabitých částecek v homogenním vertikálním elektrickém a gravitačním poli (kterou použil již v roce 1903 Harold A. Wilson k určení elektrického náboje ionizovaného plynu). V obou případech byla úloha řešena jako rovnoměrný pohyb částecek kulového tvaru v odporovém prostředí za předpokladu platnosti Stokesova zákona, s případným zavedením Cunninghamovy korekce pro plynné prostředí. Ehrenhaft, na rozdíl od Millikana, prováděl zpočátku měření elektrického náboje na různých částecích, vícečetná měření s jednou a touž nabitou částecí se mu nedařila a byla ojedinělá. Při zpracování výsledků měření přitom vycházel z předpokladu, že hodnoty měření s jednou a touž částecí se od průměru z měření s různými částecími liší jen nepatrně, v rámci standardních odchylek. Takový předpoklad se však ukázal jako nesprávný, resp. použitelný jen při velmi vysokém počtu měření. Předmětem pochybností se stal také předpoklad o použitelnosti Stokesova, resp. Cunninghamova zákona v Ehrenhaftových pokusech s ultramikroskopickými částecími.⁶²

⁵⁹ V dopise Lampa doslovně napsal: „Wenn die vorläufigen Messungen, welche Ehrenhaft ausgeführt hatte, als ich jetzt in Wien war, bei dem Fortgang seiner Untersuchung über die Ladungen kolloidaler Teilchen sich bestätigen sollten, so wäre das Elektron teilbar. Schon damals hatte Ehrenhaft Teilchen mit halben Elektronen gefunden – inzwischen soll er, wie mir Lang sagte, auch solche mit 1/3, 1/5 Elektron beobachtet haben. Es wäre doch zu schön, wenn nun auch das Elektron von demselben Schicksal erreicht würde wie das Atom durch die Kathodenstrahlen. Wie das nun auch sein mag, ich denke, dass die Relativitätstheorie die Einleitung zu einer phänomenologischen Epoche der Physik ist.“ Deutsches Museum, München, Archiv, Nachlass Ernst Mach, korespondence, NL 174/1879, Anton Lampa Ernstu Machovi, dat. v Praze 1. 5. 1910, rukopis, 2 s.

⁶⁰ Anton LAMPA, *Über Absorption und Brechung des Lichtes in kolloidalen Metallösungen, speziell in kolloidalen Goldlösungen*, Sitzungsberichte, Abt. II a, 118, 1909, s. 867–883 (předloženo ve schůzi 1. 7. 1909, jméno autora uvedeno bez afilice). Lampa zde citoval mj. práci Ehrenhafta o optickém chování a velikosti částic koloidů kovů z března 1903.

⁶¹ A. LAMPA, *Farbe und Teilchengröße von kolloidalen Goldlösungen*, Sitzungsberichte, Abt. II a, 119, 1910, s. 949–956 (předloženo ve schůzi 1. 12. 1909 V. v. Langem, u autora uvedena afilice „aus dem physikalischen Institut der k. k. deutschen Universität in Prag“). Problematika koloidních roztoků se objevila také v doktorských disertacích Viktora Mifky a Hedwigy Robitschekové, vypracovaných ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze pod vedením A. Lampy v letech 1910/11 a 1912/13. Srov. *Disertace pražské univerzity*, II, 1882–1943, Praha 1965, s. 31 a 36.

⁶² Pro rychlost v_1 pádu/stoupání částecí o hmotnosti m a elektrickém náboji e pod vlivem stejným směrem/proti sobě působící gravitace a homogenního elektrostatického pole o intenzitě E byl při výpočtech užít vztah $v_1 = B(eE \pm mg)$ a pro rychlost v_2 pádu těže částecí pod vlivem jen gravitace vztah $v_2 = Bmg$, kde g udává

A. Lampa Ehrenhaftovi jakožto renomovanému experimentátorovi důvěřoval. O závěrech, které Ehrenhaft ze svých měření vyvodil, měl však jisté pochybnosti. Úvahy o možném objasnění Ehrenhaftových měření a informace o postupu E. Weisse při opakování Ehrenhaftových měření ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze zaznívaly v korespondenci A. Lamy s jeho bývalým učitelem, nestorem vídeňských fyziků V. von Langem (viz příloha).

E. Weiss se rozhodl zopakovat Ehrenhaftova měření s částicemi koloidního stříbra (o váze $50\text{--}500 \times 10^{-15}$ g, což by odpovídalo kuličkám o poloměru $1,0\text{--}2,3 \times 10^{-5}$ cm); při pokusech s koloidním stříbrem dospěl totiž Ehrenhaft ke svým nejmenším hodnotám elektrického náboje. Weiss výsledky Ehrenhaftových měření a priori neztracoval, při interpretaci výsledků měření však zvolil jiný postup. V úvodu výsledné publikace, po stručném shrnutí výsledků ostatních autorů, ke svému „uchopení“ problému uvedl: „*Es schien mir daher wünschenswert, dieser Frage neuerdings näherzutreten und zu versuchen ob sich der Sachverhalt nicht nach irgendeiner Richtung hin klarstellen ließe. Wenn auch die Messungen Millikan's und Regener's an Einzelpartikeln zum Elektron geführt haben, so scheint es doch, zumindest vom Standpunkt des Experimentators, nicht als gerechtfertigt, hieraus den Schluß zu ziehen, daß die von Ehrenhaft und Prizibram festgestellten Ladungswerte nicht existieren. Eine berechtigte Kritik der Ehrenhaft'schen Schlüsse kann nur bei Verwendung seiner Methode, beziehungsweise durch Aufdeckung ihrer Fehlerquellen erzielt werden. Ich habe mich daher die Frage vorgelegt, ob die Voraussetzungen der Berechnungsmethode, welche Ehrenhaft auf seine Beobachtungen anwendet, zulässig sind oder nicht. Ich konnte, wie hier gleich bemerkt sein mag, die Beobachtungsdaten Ehrenhaft's bestätigen, habe aber der Berechnung derselben eine andere Methode zugrunde gelegt, die von den Voraussetzungen Ehrenhaft's frei ist; diese Methode führte wiederum zum Elektron.*“⁶³

Jak zaznívá ve výše citované pasáži, Weiss použil stejnou metodu měření a analogické experimentální uspořádání jako Ehrenhaft. Částičky čistého stříbra rozprášené ve vzduchu elektrickým obloukem byly přivedeny do kyvety z tvrzené gumy ve tvaru kostky upevněné na stolku mikroskopu. V horní a dolní stěně kyvety byly přesně rovnoběžně upevněny mosazné desky kondenzátoru, mezi nimiž bylo vytvořeno homogenní elektrostatické pole s vertikálním směrem elektrické intenzity; napětí mezi deskami kondenzátoru bylo možno měnit (v mezích 10–60 V). Zasklenými průzory v protilehlých bočních stěnách kyvety, kolmo k optické ose mikroskopu vstupovaly do vnitřního prostoru kondenzátoru a zase z něho vycházely paprsky kolimovaného světla obloukové lampy. Stoupání a pád elektricky nabitých částic kovové suspenze v prostoru mezi deskami kondenzátoru byl pozorován mikroskopem metodou temného pole; částičky se jevily jako svítící body proti temnému pozadí; desky kondenzátoru

tíhové zrychlení. Pohyblivost částičky B v odporovém plynném prostředí (plynu) byla vyjádřena Stokesovým vzorcem $B = 1/(6 \pi \mu a)$, kde μ udává koeficient tření plynu, a poloměr částičky (jejíž tvar je považován za kulový). V případě plynu o malé hustotě byl do Stokesova vzorce (formulovaného v roce 1848 pro kapalné prostředí) zaveden korekční faktor odvozený v roce 1910 E. Cunninghamem, v němž byla zohledněna střední volná dráha molekul plynu. Viz též oddíl 14.2, referát F. Závíšky.

⁶³ E. WEISS, *Ladungsbestimmungen an Silberteilchen*, Sitzungsberichte, s. 1024. Volně přeloženo: „Zdá se mi tudíž žádoucí, přistoupit k této otázce nově a zkusit, zda se věc nedá objasnit nějak jinak. Přestože měření Millikana a Regenera na jednotlivých částicích vedla k elektronu, nezdá se, alespoň z pohledu experimentátora, jako oprávněné činit z toho závěr, že hodnoty náboje stanovené Ehrenhaftem a Prizibramem neexistují. Oprávněné kritiky Ehrenhaftových závěrů lze docílit jen použitím jeho metody, resp. odhalením jeho zdrojů chyb. Proto jsem si položil otázku, zda předpoklady metody výpočtu, kterou Ehrenhaft na svá pozorování aplikuje, jsou přípustné, nebo ne. Ehrenhaftovy výsledky jsem mohl potvrdit, jak bude ukázáno, když jsem ale použil na tytéž výsledky jinou metodu, která je oprostěna od Ehrenhaftových předpokladů, vedla tato metoda opět k elektronu.“

byly pečlivě začerněny, aby nedocházelo k reflexi světla. Objektiv mikroskopu byl zaveden do zaskleného otvoru (prohlubně) ve stěně kyvety tak, že se mohl vysouvat až k deskám kondenzátoru. Měření času (doby, během které pozorovaná částice urazila pevně vymezenou vertikální vzdálenost) bylo prováděno s přesností jedné desetiny vteřiny pomocí dvojitého Morseova zapisovače od firmy H. Gareis ve Vídni; jednou klávesou zapisovače, spojenou se stopkami, byly zaznamenávány pravidelné časové intervaly, druhá klávesa sloužila k zaznamenání času průchodu částice značkami v mikrometru objektivu.

Weissova předběžná měření potvrdila výsledky měření Ehrenhafta. Při použití stejné metody výpočtu jako Ehrenhaft Weiss obdržel z naměřených hodnot doby pádu a stoupání celkem 126 různých částic 17krát náboj menší než $4,5 \cdot 10^{-10}$ elst. j. při výpočtu podle Stokesova vzorce a ve 47 případech při výpočtu podle Stokesova – Cunninghamova vzorce (tj. se zavedením Cunninghamovy korekce pro plynné prostředí). Předběžná měření ukázala, že kyvetu s kondenzátorem je třeba upravit, aby bylo možno provádět opakovaná měření s jednou a touž částicou. Bylo nutno zvětšit desky kondenzátoru a použít vhodnější objektiv mikroskopu, protože částice vykazovaly (byť jen malý) Brownův pohyb a posouvaly se i ve směru záměrné osy mikroskopu. V novém uspořádání Weiss použil kyvetu o hraně 23 mm, do které byly zasazeny elektrody o ploše 9×9 mm vzdálené 0,95 mm. Nový objektiv objednal u firmy Carl Zeiss Jena.⁶⁴ Dořešit bylo třeba ještě řadu dalších problémů experimentálního uspořádání, jako suchost vzduchu, udržení konstantní teploty v prostoru měření apod.

Weiss se soustředil na opakovaná měření vzestupu a pádu s jednotlivými částicemi, aby získal představu o přesnosti měření. S jednou a touž částicou se mu zpočátku dařilo provést 20 a více, později dokonce až 90 takových měření. Ukázalo se, že odchylky měření dob vzestupu a pádu jedné a téže částice od střední hodnoty z měření na různých částicích jsou značné: 50 % a více, zejména u těch nejmenších částic, u nichž byla nezdědka nejvyšší naměřená hodnota 2,5krát větší než nejmenší naměřená hodnota. Weiss poté postup zpracování výsledků, tak jak byl prováděn ostatními autory, obrátil. Učinil předpoklad, že odchylky hodnot z měření jedné a téže částice jsou způsobeny výlučně Brownovým nespořádaným pohybem molekul, a porovnal hodnoty střední kvadratické odchylky posunutí částice za jednotku času vypočtené pomocí Einsteinova vzorce pro Brownův pohyb (ve

vyjádření $\overline{\lambda^2} = \left(\frac{\Lambda^2}{t}\right) = \frac{2RT}{N} B$, kde R je plynová konstanta, T absolutní teplota, N počet molekul v jedné grammolekule plynu, B pohyblivost částice) s hodnotami určenými z pozorování

(na základě výpočtu $\overline{\lambda^2} = \frac{1}{n} v_2^2 \sum \frac{(\Delta t)^2}{t}$, kde n udává počet měření pádu jedné částice,

v_2 střední rychlost jejího pádu v gravitačním poli a Δt odchylku pozorované doby pádu t od střední doby pádu t_2).⁶⁵ Téměř ve všech případech byla střední odchylka určena z měření

⁶⁴ E. Weiss uvádí, že jako vhodný se ukázal Zeissův objektiv (typ) AA, ve spojení s okulárem 4 s mikrometrem. V poznámce pod čarou dodal, že poté, co dokončil své zdokonalené experimentální uspořádání, objevila se práce Regenera, který použil stejný optický systém, a podle ústního sdělení rovněž Ehrenhaft přistoupil ve svém nejnovějším pozorování k takovému uspořádání. Srov. E. WEISS, *Ladungsbestimmungen an Silberteilchen*, *Sitzungsberichte*, s. 1025, poznámka pod čarou.

⁶⁵ Na okolnost, že při měření velmi malých částic se mohou uplatnit fluktuace v důsledku Brownova pohybu, upozornil H. Fletcher a Weiss cituje jeho článek uveřejněný počátkem roku 1911 ve *Physikalische Zeitschrift*. Nabízí se nicméně domněnka, že zmíněný postup E. Weissovi poradil A. Einstein.

výrazně menší, než hodnota vypočtená za použití Stokesova vzorce. S konstatováním, že platnost Einsteinova vzorce pro Brownův pohyb je teoreticky i experimentálně dobře pro-
 věřena, Weiss učinil závěr, že Stokesův (ani Stokesův – Cunninghamův) vzorec není na
 pohyb těch nejmenších částicek použitelný. Následný výpočet elektrického náboje částic-
 ček, který Weiss provedl na základě Einsteinova vzorce a vícečetných měření na jednotli-
 vých částicčkách, potvrdil hypotézu elementárního elektrického kvanta a vedl k dobrému
 souhlasu s hodnotou jednotkového elektrického náboje (elektronu) stanovenou Millikanem.
 Výpočet nevedl k žádným hodnotám elektrického náboje menším než $4 \cdot 10^{-10}$ elst. j. a i ty
 největší naměřené náboje se daly s dobrým přiblížením (jehož přesnost rostla s počtem
 provedených měření) vyjádřit jako násobky náboje o velikosti $4-5 \times 10^{-10}$ elst. j. Jako prům-
 ěr z řad o více než 10 opakovaných měření doby pádu jedné částičky Weiss obdržel pro
 jednotkový elektrický náboj hodnotu $4,58 \cdot 10^{-10}$ elst. j. Zároveň konstatoval, že metoda
 „stoupání a pádu“ může poskytnout přesné hodnoty jen při mimořádně velkém počtu jed-
 notlivých měření. Tímto způsobem stanovená hodnota elektrického náboje byla vedle toho
 závislá na konstantě N (Avogadrovo číslo), pro kterou Weiss užil hodnotu udanou Francisem
 Perrinem ($70,5 \cdot 10^{22} \text{ mol}^{-1}$); podotkl však, že přesnost této hodnoty je řádově několik pro-
 cent a skutečná hodnota N může být vyšší.⁶⁶ Weiss provedl ještě kontrolní měření s částic-
 kami suspenze stříbra přetavenými v atmosféře dusíku, aby vyloučil, že jím konstatovaný
 nesouhlas se Stokesovým zákonem mohl být způsoben změnou hmotnosti měřených
 částicček v důsledku chemické reakce stříbra se vzduchem. Tímto kontrolním měřením
 dospěl k hodnotě jednotkového elektrického náboje $4,38 \cdot 10^{-10}$ elst. j.

Výsledky svých měření shrnul Weiss v závěru výsledné publikace následovně: 1) Při
 pozorování částicček stříbra o váze $50-500 \times 10^{-15}$ g (odpovídající kulovému tvaru
 o poloměru $1,0-2,3 \times 10^{-5}$ cm) byly odchylky jednotlivých měření rychlostí od střední hod-
 noty z více měření tak velké, že jedno měření nemůže být základem výpočtu ani hmotnosti,
 ani náboje částicček. 2) Tyto odchylky jsou přesto v průměru menší, než by měly být při plat-
 nosti Stokesova nebo Cunninghamova vzorce. 3) Při výpočtu nábojů ze střední odchylky na
 základě vztahu pro Brownův pohyb a bez pomoci speciálního zákona pohybu v odporovém
 prostředí nedostaneme nikdy, ani u nejmenších pozorovaných částicček stříbra, menší nábo-
 je než přibližně $4 \cdot 10^{-10}$ elst. j. (ačkoli výpočtem podle Stokesova vzorce vycházejí i náboje
 o velikosti $1,3 \cdot 10^{-10}$ elst. j.); větší náboje se dají v hrubém přiblížení vyjádřit jako násobky
 jedné hodnoty, která je blízká těm nejmenším nábojům. 4) Odchylky od Stokesova, resp.
 Cunninghamova zákona by mohly souviset s odchylkou tvaru částicček od předpokládaného
 kulového tvaru. 5) Z pozorování částicček stříbra vyrobených a přetavených v čistém dusíku
 vychází pro náboj jednoho gramekvivalentu hodnota 102 930 C, tj. číslo, které je jen
 o 6,6 % větší než hodnota vypočtená z elektrolyzy. Tento, dá se říci dobrý souhlas, může
 být považován za důkaz použitelnosti metody.⁶⁷

Výsledky svých měření a jejich početního zpracování Weiss doložil připojenými tabulka-
 mi. V tabulce I byla uvedena předběžná měření částicček stříbra suspendovaných ve vzdu-
 chu (126 měření se středními hodnotami rychlostí), v tabulkách II a III měření částicček stří-
 bra ve vzduchu po zdokonalení experimentálního uspořádání (54 řad vícečetných měření na

⁶⁶ Hodnota Avogadrova čísla definovaná mezinárodní soustavou SI je $6,022 140 76 \times 10^{23} \text{ mol}^{-1}$, vztaženo na
 teplotu $0 \text{ }^\circ\text{C}$ a normální tlak. E. Weiss prováděl měření při pokojové teplotě $20 \text{ }^\circ\text{C}$.

⁶⁷ E. WEISS, *Ladungsbestimmungen an Silberteilchen*, Sitzungsberichte, s. 1037.

jednotlivých částech), v tabulkách IV a V kontrolní měření částec stříbra přetavených v atmosféře dusíku (24 sérií vícečetných měření na jednotlivých částech). Předběžná měření vzestupu a pádu částec byla prováděna na vertikální vzdálenosti 0,215 mm, ostatní měření na vzdálenosti 0,2 mm.

Weiss v publikaci děkuje asistentům Chemického laboratoria Německé univerzity v Praze Otto Morgensternovi, F.-J. Friedlovi a Ottokaru Hallovi za pomoc s aparaturou pro kontrolní měření v dusíkové atmosféře. O jiné pomoci či povzbuzení k práci se nezmiňuje.⁶⁸

9. Bezprostřední reflexe práce E. Weisse v odborných kruzích

Jak již bylo předesláno a jak bude doloženo v příloze, A. Lampa se o postupu práce svého asistenta E. Weisse zaměřené na zopakování a ověření Ehrenhaftových měření elementárního elektrického náboje s ultramikroskopickými částec stříbra zmiňoval v dopisech V. von Langovi do Vídně. A byl to von Lang, jehož prostřednictvím pak byla Weissova výsledná práce předložena k publikaci ve Zprávách Vídeňské akademie věd (jakožto práce z Fyzikálního ústavu Německé univerzity v Praze zaslaná A. Lampou). Došlo k tomu ve schůzi matematicko-přírodovědné třídy dne 6. července 1911. Ve zprávě o této schůzi uveřejněné ve Věstníku Vídeňské akademie byla práce anotována zhruba těmito slovy (v českém překladu): Pozorování ultramikroskopických částec stříbra bylo provedeno na základě pokusu, jehož uspořádání bylo analogií uspořádání F. Ehrenhafta. Úpravou kvvety se však podařilo provádět opakovaná měření (až devadesát) rychlostí pohybu jednotlivých částec v gravitačním a elektrostatickém poli. Částec stříbra byly zprvu pozorovány ve vzduchu, později v čistém dusíku (kdy byly navíc přetaveny v elektrické peci). Ze středních odchylek jednotlivých měření od jejich průměrné hodnoty byla vypočtena pohyblivost částec, a tím bez pomoci Stokesova, popřípadě Cunninghamova zákona určena hmotnost částec. Tímto postupem byly vyvozeny závěry: 1. Jednotlivá měření se natolik odchylojí od průměru z více měření, že z jednoho měření nelze vypočítat ani náboj, ani hmotnost částec. 2. Střední odchylky jednotlivých měření jsou vždy menší, než jaké by musily být podle Stokesova, resp. Cunninghamova zákona, tyto zákony nelze tudíž na pohyb částec použít; 3. Příčina spočívá pravděpodobně v tom, že částec nemají kulový tvar; 4. Náboje i těch nejmenších částec nejsou menší než asi $4 \cdot 10^{-10}$ elst. j., ačkoli výpočet podle Stokesova nebo Cunninghamova vzorce vede často k mnohem menším hodnotám; větší náboje jsou přibližně násobky toho nejmenšího náboje. 5. Střední hodnota pro elementární náboj vypočtená z měření s částec stříbra přetavenými v dusíku je $4,38 \cdot 10^{-10}$ elst. j. a pro elektrický náboj jednoho gramekvivalentu dává hodnotu 102 930 C, tj. hodnotu jen o 6,6 % větší, než jaká vychází z elektrolýzy, což dokazuje použitelnost této metody.⁶⁹

Rychlé reflexi Weissovy práce v odborných kruzích napomohl Albert Einstein. O práci se totiž pochvalně zmínil na prvním Solvayském kongresu v Bruselu, který se konal ve dnech

⁶⁸ E. Weiss cituje článek Albert EINSTEIN, *Zur Theorie der Brownschen Bewegung*, Annalen der Physik, IV. Folge 19, 1906, s. 371–381 (publikováno v lednu 1906, rukopis dodán 19. prosince 1905). Odkazuje jen na vztah na s. 378, který při svém výpočtu použil.

⁶⁹ Anzeiger der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse (dále: Anzeiger) 48, 1911, s. 385.

30. října – 3. listopadu 1911 a jehož hlavním tématem byla problematika záření a kvant. Kongresu předsedal holandský fyzik H. A. Lorentz, autor elektronové teorie; A. Einstein a F. Hasenöhr (profesor teoretické fyziky na Vídeňské univerzitě a dopisující člen Vídeňské akademie věd) na kongresu tehdy reprezentovali rakouskou fyziku. V protokolech kongresu vydaných tiskem je Weisssova práce zmíněna na několika místech: Weisssovo předběžné sdělení v *Physikalische Zeitschrift* je citováno v referátu Jeana Perrina o důkazech existence molekul, v oddíle o elektrických nábojích mikroskopických prachových částic; v diskusi pak Perrin doplnil, že na zajímavá měření E. Weisse ho upozornil A. Einstein.⁷⁰ A. Einstein v diskusi k referátu J. Perrina uvedl (volně přeloženo z francouzštiny): „Rád bych poznamenal, že pan Weiss z Prahy ukázal, proč Ehrenhaft našel tak malé hodnoty pro elementární elektrický náboj. Pan Weiss odvodil náboj částic suspenze stříbra ve vzduchu tím, že kombinoval měření jejich Brownova pohybu a jejich pohyblivosti v elektrickém poli. Pro elementární elektrický náboj obdržel hodnoty, které souhlasí s hodnotami získanými jinými metodami. Ukázal, že pro tyto částičky neexistuje žádný jednoduchý vztah mezi rychlostí jejich pádu pod vlivem tíže a jejich pohyblivostí, z čehož plyne, že musí mít velmi nepravidelný tvar. Výsledky pana Ehrenhafta jsou tudíž klamné, protože nelze odvodit hmotnost těchto částic z pozorování jejich rychlosti pádu.“⁷¹ Paul Langevin a Jean Perrin v diskusi dále podotkli, že postup E. Weisse je velmi blízký postupu J. S. E. Townsenda, který porovnával pohyblivost s koeficientem difuze. F. Hasenöhr zdůraznil, na „obranu“ vídeňské fyziky, že K. Przibram se k názoru F. Ehrenhafta (tj. k subelektronové hypotéze) nikdy nepřipojil a ze svých pokusů nikdy neučinil závěr, že by nebyly slučitelné s existencí elementárního elektrického kvanta.⁷² Drobnou poznámkou o měření elementárního elektrického náboje E. Regenerem (metodou počítáním částic alfa z radioaktivního rozpadu) se do diskuse zapojila také M. Curieová.⁷³

10. Habilitace E. Weisse na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze

E. Weiss se na základě práce *Ladungsbestimmungen an Silberteilchen* na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze v roce 1912 habilitoval. Jeho žádost o habilitaci byla zaprotokolována 21. října 1911. K žádosti připojil životopis, program přednášek, které zamýšlí konat, a prohlášení přednosta Fyzikálního ústavu profesora Lampy, že mu k účelům

⁷⁰ Srov. Paul LANGEVIN – Maurice de BROGLIE (eds.), *La théorie du rayonnement et les quanta. Rapports et discussions de la Réunion tenue à Bruxelles, du 30 octobre au 3 novembre 1911*, Paris 1912, s. 230 a 252.

⁷¹ Einsteinův diskusní příspěvek je v protokolech kongresu zaznamenán slovy: „Je voudrais faire remarquer que M. Weiss, de Prague, a pu montrer pourquoi Ehrenhaft a trouvé des valeurs tellement petites pour e. M. Weiss a déduit la charge des particules d'argent dans l'air en combinant les mesures de leur mouvement Brownien et de leur mobilité dans le champ électrique, et a obtenu pour e des valeurs concordantes avec celles fournies par les autres méthodes. Il a montré que, pour ces particules aucune relation simple n'existe entre la vitesse de chute sous l'action de la pesanteur et la mobilité, d'où il résulte que ces particules doivent avoir une forme très irrégulière. Les résultats de M. Ehrenhaft sont donc illusoire, puisqu'on ne peut pas déduire la masse de telles particules de l'observation de leur vitesse de chute.“ P. LANGEVIN – M. de BROGLIE (eds.), *La théorie du rayonnement et les quanta*, s. 251–252.

⁷² „M. Hasenöhr. – Je tiens à constater que M. Przibram ne s'est jamais joint à l'opinion de M. Ehrenhaft. Il n'a jamais conclu que ses expériences soient incompatibles avec l'existence d'une quantité élémentaire d'électricité.“ Tamtéž, s. 252.

⁷³ Tamtéž, s. 252.

výuky dovolí využívat sbírky ústavu. V programu zamýšlených docentkých přednášek uvedl širokou škálu témat: Dioptrika (se zvláštním zřetelem k lidskému oku), Teorie mikroskopického zobrazení, Atmosférická elektřina, Radioaktivita, Teorie iontů v elektrolytech a plynech, Teorie fyzikálních měřicích přístrojů, Absolutní soustava jednotek, Vedení tepla, Elektromagnetické kmity a vlny, Katodové, Röntgenovy, anodové a kanálové paprsky, Experimentální základy elektronové teorie, Vlastnosti střídavého proudu.⁷⁴

O průběhu následujícího habilitačního řízení v dochovaných písemnostech vypovídá pouze přípis děkanátu Filozofické fakulty z 21. března 1912, kterým bylo usnesení profesorského kolegia o udělení habilitace E. Weissovi postoupeno vídeňskému ministerstvu kultu a vyučování ke schválení. V přípise se konstatovalo, že profesorské kolegium ve schůzi 7. prosince 1911 přijalo Weissem předložený habilitační spis a žadatele vyzvalo k dalším habilitačním krokům. Habilitační kolokvium se konalo 25. ledna 1912 a přednáška na zkoušku 14. března 1912 (před plnou posluchárnou Fyzikálního ústavu); obě zkoušky proběhly uspokojivě. Hned ve schůzi profesorského kolegia 14. května pak bylo jednomyslně usneseno, aby E. Weissovi byla udělena *venia docendi* pro veškerou fyziku. V přípise děkanátu bylo doplněno, že Weiss také doložil svůj doktorský titul, který získal 18. července 1906 ve Vídni, čímž je vyhověno i zákonně lhůtě alespoň dvou let od nabytí doktorátu k habilitaci.⁷⁵

Připuštění k habilitačnímu kolokviu a přednášce na zkoušku se v habilitačních řízeních obvykle opíralo o kladné posouzení habilitační žádosti užší komisí ustanovenou profesorským kolegiem příslušné fakulty. V případě habilitace E. Weisse se žádné údaje o složení a vyjádření takové komise nepodařilo nalézt. A. Lampa v dopise V. von Langovi ze 7. prosince 1911 nicméně uvedl, že referát komise vypracoval „přirozeně“ on a byl jednomyslně akceptován: „*Das Referat der Kommission, das natürlich von mir verfasst war, wurde einstimmig akzeptiert, so dass Weiß am 25. Januar 1912 das Kolloquium ablegen wird.*“⁷⁶

Udělení habilitace E. Weissovi nebránily ani žádné námítky vůči jeho osobě v politickém nebo morálním smyslu. Pražské policejní ředitelství ve svém vyjádření ze dne 6. dubna 1912 o jmenovaném uvedlo, že je synem univerzitního profesora Edmunda Weisse a má šest sester, z toho dvě již provdané a čtyři zatím nezaopatřené a žijící s rodiči; sám je svobodný, nemajetný, závislý výhradně na asistentském platu, který činí 2 300 K ročně; bydlí v budově Fyzikálního ústavu ve Viničné ulici č. 3.⁷⁷

Habilitace E. Weisse byla ministerstvem kultu a vyučování potvrzena přípisem z 25. července 1912. V tištěných programech přednášek Německé univerzity v Praze byla první docentská přednáška E. Weisse na Filozofické fakultě ohlášena až na letní semestr 1913, na téma Dioptrika centrovaných soustav (*Dioptrik zentrierten Systeme*, 1 hodina týdně, ve

⁷⁴ NA, fond MKV/R, inv. č. 10, sign. 5 Prag Philosophie Assistenten, k. 120, Weiss Edmund, spis č. 23120/1912, Program der Vorlesungen, 20. 10. 1911.

⁷⁵ Tamtéž, Dekanat der philosophischen Fakultät der k. k. deutschen Carl-Ferdinands Universität in Prag, Z. 298/4, 21. 3. 1912. Šrov. AUK, f. NU, Akademický senát, inv. č. 948, Podací protokol/Geschäfts-Protokoll 1911/12, č. 298 z 21. 10. 1911, č. 568 ze 14. 12. 1911, č. 897 z 30. 1. 1912 a č. 1845 z 5. 8. 1912.

⁷⁶ Viz příloha, dopis č. 5.

⁷⁷ NA, f. PŘ Praha I – prezidium, 1908–1915, sign. W 15/13, k. 2875, Weiss Edmund nar. 1884, přípis policejního ředitelství k Českému místodržitelství, E 11199, 30. 4. 1912. V konceptu odpovědi bylo jmenovitě uvedeno, že sestry E. Weisse Eleonora, Josefina, Klotilde a Theresia jsou svobodné a bydlí u rodičů ve Vídni, sestra Adeleide je provdána za finančního tajemníka von Schustera ve Vídni a sestra Irene za profesora Hellebrandta ve Štýrském Hradci.

Fyzikálním ústavu, čas podle domluvy). V následujícím zimním semestru 1913/14 Weiss ohlásil přednášku Iontová teorie (*Ionentheorie*, o stejném rozsahu, místě konání a domluvě o čase). Žádná další přednáška E. Weisse v tištěných programech Německé univerzity v Praze ohlášena nebyla.

Připomeňme, že mezitím, od 1. října 1912 se nástupcem A. Einsteina na profesuře teoretické fyziky na Německé univerzitě v Praze stal Philipp Frank. A. Einstein Prahu opustil v létě 1912.

11. Práce Margarety Vogl o stanovení elektrického náboje částic zlatá

Na práci E. Weisse o stanovení elektrického náboje částic koloidního stříbra navázala ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze v roce 1912 studentka Margarete Vogl. Na popud profesora Lampy a za asistence E. Weisse zopakovala Weissova měření se suspenzí (mlhou) ultramikroskopických částic zlatá. Měření vykonala v rámci samostatných prací ve Fyzikálním ústavu v sedmém semestru studia na Filozofické fakultě. Užila stejnou metodu a stejné experimentální uspořádání jako E. Weiss a dospěla k obdobným závěrům (i když při menším počtu pozorování); navíc sledovala vliv nehomogenity elektrostatického pole v okrajových oblastech kondenzátoru na pohyb měřených částic.

Helene Margaret(h)e Vogl se narodila 24. ledna 1891 na Královských Vinohradech (Praha) v rodině poštovního úředníka Hugo Vogla a jeho manželky Helene, rozené Marvanové; měla dva mladší sourozence – bratra Hanse (nar. 1896) a sestru Elisabeth (nar. 1900).⁷⁸ Ve školním roce 1907/08 maturovala s vyznamenáním na veřejném německém dívčím lyceu v Praze.⁷⁹ Počátkem školního roku 1908/09 se zapsala ke studiu na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze jako mimořádná posluchačka; jelikož v kalendářním roce 1908 ještě nedovršila věk 18 let, byl její zápis podmíněn souhlasem ministerstva kultu a vyučování. Ke konci sedmého semestru univerzitního studia, 26. listopadu 1912 se přihlásila ke zkoušce učitelství pro dívčí lycea s německou vyučovací řečí, pro předmětovou skupinu přírodopis (*Naturgeschichte*) – matematika a přírodní vědy (*Naturlehre*).⁸⁰ V životopise uvedla, že na Filozofické fakultě absolvovala přednášky a praktická cvičení z anorganické a organické chemie, experimentální fyziky, botaniky, mineralogie a geologie, školní hygieny, logiky a dějin pedagogiky; všechna předepsaná kolegia složila s výborným prospěchem; v pátém a šestém semestru (ve školním roce 1910/11) se účastnila vědeckých prací v Botanickém ústavu a v sedmém semestru (zimním semestru 1911/12) vědeckých prací ve Fyzikálním ústavu. Ke zkoušce předložila dvě písemné „vědecké práce“, jednu z botaniky (*Beiträge zur Kenntnis des Gynoceums von Viola tricolor L.*, kterou vypracovala v Botanickém ústavu) a jednu z fyziky (*Die Bestimmung des elektrischen*

⁷⁸ NA, f. PŘ Praha I, konškrípce, k. 664, obraz 497, Vogl Hugo nar. 1860.

⁷⁹ Srov. *XXXIII. Jahresbericht des öffentlichen deutschen Mädchenlyzeums in Prag*, Prag 1909, s. 37. Tamtéž studovala v nižším ročníku i Margaretina mladší sestra Elisabeth Vogl (nar. 1900).

⁸⁰ Nařízením ministerstva kultu a vyučování z 15. června 1911 bylo zavedeno jednotné udělování učitelství pro reálky, gymnázia i dívčí lycea, pro která dříve existovala zvláštní komise i požadavky. Nový studijní předpis nabýval moci úřední studijním rokem 1911/12, avšak s přechodnými ustanoveními do konce studijního roku 1913/14, u dívek přicházejících z lyceí až do konce šk. roku 1915/16. Srov. Nařízení ministra věcí duchovních a vyučování z 15. června 1911 o tom, kterak se nabývá způsobilosti učitelství pro střední školy, včetně dívčích, *Zákoník říšský pro království a země v radě říšské zastoupené* (dále Z. Ř.), č. 117/1911.

Elementarquantums an Metallnebeln, kterou vypracovala ve Fyzikálním ústavu); se souhlasem ministerstva kultu a vyučování ze dne 13. března 1912 byly obě práce, jakožto vykonané kandidátkou během studia, u zkoušky přijaty na místo prací domácích. Ke Klausurní zkoušce byla M. Vogl připuštěna v letním termínu školního roku 1911/12 (tj. v květnu – červnu 1912), k ústní zkoušce až v listopadu 1913 (po dosažení věku 22 let). V rámci zkoušky vypracovala klausurní práce na zadané téma ze zoologie, mineralogie, matematiky a fyziky (téma zkapalnění plynů) a vykonala ústní zkoušky z přírodopisu (zoologie, botaniky a mineralogie) a z fyziky. Předsedou zkušební komise (*k. k. deutsche Prüfungs-Kommission für das Lehramt an Gymnasien, Realschulen und Mädchenlyceen*) byl profesor Karl von Holzinger (klasický filolog), examinátory pro přírodopisné vědy mineralog Anton Pelikan (zároveň zástupce ředitele komise) a botanikové Günther Beck von Mannagetta a Friedrich Czapek, examinátorem pro matematiku Georg Pick a pro fyziku (která se zkoušela v rámci přírodních věd) Anton Lampa.

V protokole o zkoušce z fyziky, datovaném 12. února 1913, examinátor A. Lampa ohodnotil domácí práci slečny Vogl (nadepsanou *Die Bestimmung des elektrischen Elementarquantums an Metallnebeln. Mit besonderer Berücksichtigung der von der Kandidatin im physikalischen Institut ausgeführten Messungen*) známkou výtečně a dodal, že výklad jasným a střízlivě kritickým způsobem shrnuje nejdůležitější původní práce a referuje o vlastních cenných výzkumech, které kandidátka vykonala na mlze zlatých částíček. Jako výtečná byla přednostou Botanického ústavu profesorem G. Beckem ohodnocena také domácí práce kandidátky z botaniky a soukromým docentem E. Trojanem její domácí práce ze zoologie. Úspěšně proběhly i ostatní části zkoušky ve všech předmětech; podle vyjádření zkoušejících kandidátka zodpověděla zadaná témata a otázky s porozuměním, vystižením podstaty problému, jasně a s jistotou. Vysvědčení o učitelské aprobaci pro dívčí lycea M. Vogl získala 19. listopadu 1913.⁸¹

Profesor Lampa zaslal koncem roku 1913 práci M. Vogl o stanovení náboje částíček zlata matematicko-přírodovědné třídě Vídeňské akademie věd k publikaci. Ve schůzi třídy 11. prosince 1913 ji spolu se dvěma dalšími pracemi z Fyzikálního ústavu Německé univerzity v Praze (prací A. Lampy a prací jednoho z doktorandů ústavu PhDr. J. Hatwicha) předložil opět V. von Lang.⁸² Ve Věstníku Vídeňské akademie věd byla práce M. Vogl anotována slovy (volně přeloženo z němčiny): Na základě Ehrenhaftova uspořádání pokusu a podle postupu E. Weisse byly stanoveny pohyblivosti elektricky rozprášených částíček zlata z jejich Brownova pohybu. V tíhovém a v elektrickém poli vycházejí pro jednotlivé částíčky různé pohyblivosti, z čehož je vyvozeno, že tvar částíček se podstatně liší od kulového tvaru. Výpočtem, při zohlednění obou pohyblivostí, byly nalezeny hodnoty nábojů, které vždy přibližně odpovídají náboji elektronu a jeho násobkům. Ehrenhaftem nalezené výrazně nižší hodnoty elementárního elektrického náboje se tudíž i v případě částíček

⁸¹ AUK, f. ZK NU, 1912/13, Vogl Helene Margarete nar. 24. 1. 1891.

⁸² Srov. A. LAMPA, *Über Abstoßungsversuche mit Wechselströmen*, Sitzungsberichte, Abt. II a, 122, 1913, s. 1801–1810; Josef HATTWICH, *Über den Zusammenhang zwischen der Intensität des Fluoreszenzlichtes und der des erregenden Lichtes*, Sitzungsberichte, Abt. II a, 122, 1913, s. 1829–1934. J. Hatwich (nar. 1882) vypracoval ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze doktorskou disertaci s názvem *Über die Dielektrizitätskonstanten beim Schmelzpunkt*, doktorem filozofie byl promován 10. 2. 1911.

zlata zdají být objasnitelné nepoužitelností Stokesova, resp. Cunninghamova vzorce kvůli odchýlkám tvaru částic od kulového tvaru.⁸³

Práce M. Vogl byla uveřejněna v posledním čísle Zpráv matematicko-přírodovědné třídy Vídeňské akademie věd za rok 1913.⁸⁴ V úvodu autorka odkázala na práci E. Weisse z roku 1911 a uvedla, že ve světle jeho výsledků bylo zajímavé provést další výzkumy s kovovými částicemi, u nichž Ehrenhaft naměřil nejmenší hodnoty elektrického náboje, tj. s částicemi zlata. Konstatovala, že při měření užila stejné experimentální uspořádání, jako E. Weiss, pouze větší pohyblivost částic zlata ji vedla k užití menšího zvětšení (jako vhodnější se při jejích měřeních ukázal Zeissův objektiv AA ve spojení s okulárem 2). Při prvních měřeních pozorovala pohyb částic přes celé zorné pole objektivu, v prostoru od jedné desky kondenzátoru ke druhé (tj. přes 5–6 značek na mikrometru objektivu). Vzhledem k okrajovým nehomogenitám elektrického pole kondenzátoru však omezila další pozorování na střed květy (přes 3 prostřední značky mikrometru). Podobně jako Weiss se snažila o co možná největší počet opakovaných měření na jednotlivých částicích, posléze dosahovala až 74 takových měření. K stanovení hodnot elektrického náboje užila stejného postupu jako Weiss, tj. s užitím Einsteinova vztahu pro Brownův pohyb. Výsledky měření a výpočtu uvedla v připojených tabulkách. Z měření učinila tyto závěry: 1. V blízkosti desek kondenzátoru se elektrické pole jeví porušené. 2. Pohyblivost částic pod vlivem tíže a pod vlivem elektrického pole je různá. 3. Důvod je třeba hledat ve tvaru částic, který není kulový. 4. Při zohlednění (zmíněné) různosti v pohyblivosti dostaneme opět přibližně náboj elektronu, i když byly uvedenou metodou také několikrát nalezeny hodnoty náboje nižší než normální náboj elektronu.⁸⁵ Na závěr M. Vogl poděkovala profesoru Lampovi za podnět k práci a za zájem a docentu E. Weissovi za rady v průběhu práce.

O dalším osudu M. Vogl se nepodařilo mnoho zjistit. Mezi doktorandy Filozofické fakulty Německé univerzity, ani pomocným vědeckým personálem tamních přírodovědných vědeckých ústavů její jméno nefiguruje. Nejspíš nastoupila jako učitelka na střední školu (dívčí lyceum) a posléze se provdala. Dodejme, že ona i její otec byli (podle stavu v roce 1913) řádnými členy pražského německého spolku „Lotos“.⁸⁶

12. Konec působnosti E. Weisse na Německé univerzitě v Praze

Asistentura ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze byla E. Weissovi opakovaně prodlužována. Ve schůzi profesorského kolegia Filozofické fakulty 13. června 1912 byl bez výhrad schválen návrh na jeho ustanovení asistentem na čtvrté dvouleté období, a sice na dobu od 1. listopadu 1912 do 31. října 1914, s asistentským platem 2 700 K. Ještě před završením tohoto služebního období, podáním z 11. února 1914 však E. Weiss požádal o studijní dovolenou na letní semestr 1914 za účelem speciálního studia v oboru dioptriky

⁸³ Anzeiger 50, 1913, s. 444–445.

⁸⁴ Margarete VOGL, *Ladungsbestimmungen an Goldteilchen*, Sitzungsberichte, Abt. II a, 122, 1913, s. 1885–1893 (předloženo ve schůzi matematicko-přírodovědné třídy 11. 12. 1913).

⁸⁵ M. Voglová v publikované práci uvádí, že větší elektrické náboje se daly vyjádřit zhruba jako násobky hodnoty $4\text{--}5 \times 10^{-10}$ elst. j., nejmenší jí nalezená hodnota elektrického náboje byla $2,61 \cdot 10^{-10}$ elst. j. Srov. M. VOGL, *Ladungsbestimmungen*, s. 1887.

⁸⁶ *Bericht des Deutschen naturwissenschaftlich-medizin. Vereines für Böhmen „Lotos“ in Prag über das 66. Vereinsjahr 1913*, Lotos. Naturwissenschaftliche Zeitschrift 62, 1914, Beilage, s. XX.

v zahraničí. Zavázal se, že náklady spojené s jeho zastupováním na místě asistenta uhradí. Profesor Lampa souhlasil; žádost doporučil s tím, že Weiss se zabývá moderní dioptrikou již několik let a jeho studium v tomto oboru lze doporučit tím spíše, že se jedná o obor v Rakousku málo rozvíjený.⁸⁷ Cestou děkanátu Filozofické fakulty byla žádost postoupena Ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni, které přípisem z 27. února 1914 Weissovi dovolenou udělilo.⁸⁸

Weiss zamířil do Německa; dne 24. února 1914 mu byl pražským policejním ředitelstvím vydán cestovní pas (platný do konce roku).⁸⁹ O tom, jaký byl plán jeho „speciálního studia“ v Německu, nalezené dokumenty nevyprávějí. Zájem o oční optiku byl tehdy podpořen matematickou teorií tvorby obrazu pohybujícím se okem, kterou formuloval švédský oftalmolog a optik Allvar Gullstrandem (Nobelova cena za fyziologii za rok 1911). Dodejme, že do Berlína přesídlil v roce 1914 také A. Einstein.

S návratem na Německou univerzitu v Praze E. Weiss zjevně nepočítal. V Německu se stal vědeckým spolupracovníkem (a prokuristou) předního optického závodu *Nitsche & Günther* v Rathenow u Berlína. Zde se zaměřil na problematiku brýlí a oční optiky (optické korekce očních a zobrazovacích vad, zejména astigmatismu). Jako vědecký spolupracovník zmíněné firmy přednášel již koncem března 1914 před berlínskými oftalmology na téma Vývoj a pokroky v oblasti oční optiky.⁹⁰ Zaměstnání a zřejmě i chatrnější zdraví ho během první světové války uchránily od povolání do armády. U firmy *Nitsche & Günther*, která se po válce přeměnila na akciovou společnost, postoupil na místo vedoucího optického oddělení. Publikoval v odborných časopisech, byl autorem či spoluautorem firemních optických pomůcek (patentů), byl činný v profesních sdruženích německých optiků a účastnil se mezinárodních kongresů v oboru.⁹¹ V letech 1914–1930 figuruje také na seznamu členů *Deutsche Physikalische Gesellschaft* v Berlíně.⁹² Není bez zajímavosti, že jako

⁸⁷ NA, f. MKV/R, inv. č. 10, sign. 5 Prag Philosophie Assistenten, k. 122, Weiss Edmund, spis č. 6722/1917. V souhrnu na spisu ministerstva bylo uvedeno: „Prof. Dr. Lampa unterstützt dieses Ansuchen wärmstens mit dem Bemerken, daß Weiß schon seit einigen Jahren die moderne Dioptrik zum Gegenstande eingehender Spezialstudien gemacht hat, was umso lebhafter zu begrüßen sei, als gerade dieses Gebiet in Oesterreich jetzt weniger gepflegt wird.“

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ NA, f. PŘ Praha I – všeobecná registratura 1914–1920, sign. W 217/7, k. 8540, Weiss Edmund nar. 1884 (výkaz o listu cestovním). Ve fyzickém popisu žadatele se uvádělo: postava střední, obličej podlouhlý, vlasy hnědé, oči zelené.

⁹⁰ Kolem přednášky se rozvinula polemická diskuse mezi E. Weissem a M. von Rohrem (vedoucí vývoje u firmy Carl Zeiss Jena a mimořádný profesor optiky na univerzitě v Jeně). Srov. Moritz von ROHR, *Entwicklung und Fortschritte auf dem Gebiete der Brillenoptik*, Zeitschrift für ophthalmologische Optik mit Einschluß der Instrumentenkunde 2, 1914, s. 49–56; E. WEISS, *Entwicklung und Fortschritte auf dem Gebiete der Brillenoptik (Entgegnung an Herrn Prof. Dr. M. v. Rohr)*, tamtéž, s. 69–77.

⁹¹ Srov. např. E. WEISS, *Analytische Darstellung des Brillenproblems für sphärische Einzellinsen*, Berlin 1920, 44 s.; TÝŽ, *Über Brillengläser für Presbyope und Ambyope*, Central-Zeitung für Optik und Mechanik 42, 1921, s. 159–161 (předneseno na 42. shromáždění oftalmologické společnosti v Heidelbergu v srpnu 1920); TÝŽ, *In welchem Sinne wirken Lupengläser, Lupenbrillen und Linsen vergrößend für das Auge?*, Deutsche optische Wochenschrift 7, 1921, s. 119–121 a 143–145; TÝŽ, *Zur mathematischen Analyse des Brillenproblems*, Physikalische Zeitschrift 22, 1921, s. 659; TÝŽ, *Prismatische Fehler der Brillengläser*, Zeitschrift für ophthalmologische Optik 10, 1922, s. 151–152; TÝŽ, *Die Rolle des „Scheitelbrechwertes“ bei optisch-ophthalmologischen Messungen, insbesondere der Sehschärfe*, Central-Zeitung für Optik und Mechanik 46, 1925, s. 181–184, 200–202 a 216.

⁹² *Die Mitglieder der Deutschen Physikalischen Gesellschaft in den ersten 100 Jahren ihres Bestehens, 1845–1945*, s. 76. Dostupné na <https://www.dpg-physik.de/ueber-uns/profil-und-selbstverstaendnis/archiv-der-dpg/pdf/mitgliederverzeichnis_1845_1945-gesamt.pdf>.

technický vedoucí pobočného závodu firmy Zeiss v Berlíně působil po první světové válce rovněž dříve zmíněný Georg Otto,⁹³ ovšem firmy *Carl Zeiss Jena* a *Nitsche & Günther Rathenow* byly konkurenčními firmami.

Po odchodu z Prahy se E. Weiss oženil. V žádosti o vydání cestovního pasu z března 1914 uvedl ještě stav „svobodný“. Na úmrtním oznámení jeho otce c. k. dvorního rady profesora Edmunda Weisse, který zemřel ve Vídni 21. června 1917, však již byla mezi pozůstalými uvedena spolu s Edmundem Weissem, soukromým docentem a prokuristou, jako snacha zemřelého také paní Anny Weiss rozená Kretzschmar.⁹⁴

Edmund Weiss (jr) zemřel v Berlíně 29. března 1932 ve věku 49 let na plicní chorobu.⁹⁵

13. Zajištění asistentkých povinností ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity po odchodu E. Weisse

Edmunda Weisse zastoupil na místě asistenta ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze v letním semestru 1914 doktor filozofie Max Behacker, který byl o rok mladší a byl rovněž absolventem Vídeňské univerzity; před příchodem do Prahy, v zimním semestru 1913/14 pobýval na technice v Curychu, kde se účastnil semináře A. Einsteina.⁹⁶

Ve snaze zajistit výuku a chod Fyzikálního ústavu v dalších letech se profesor Lampa již připisem ze dne 6. března 1914 obrátil na Ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni se žádostí, aby místo výpomocného asistenta ve Fyzikální ústavu (které zatím zastával H. Ehm), bylo od 1. října 1914 přeměněno v druhé (plně placené) asistentké místo. Poukázal na nový předpis pro zkoušky kandidátů učitelství požadující, aby studenti, kteří si zvolili fyziku jako hlavní předmět, absolvovali tři semestry fyzikálních praktik, namísto dosavadních dvou semestrů.⁹⁷ Dále uvedl, že kolegium o experimentální fyzice mají povinnost navštěvovat také farmaceuti, avšak jen po jeden semestr, zatímco ostatní posluchači (kandidáti

⁹³ Georg Otto zemřel v Berlíně 22. prosince 1936. Srov. *Zeitschrift für ophthalmologische Optik mit Einschluss der Instrumentenkunde* 25, 1937, s. 106.

⁹⁴ Reprodukce úmrtního oznámení v článku B. TINZOVÁ, *Hydropat Josef Weiss (1795–1847)*, s. 16.

⁹⁵ H. HARTINGER, *Edmund Weiß †*, *Zeitschrift für ophthalmologische Optik mit Einschluss der Instrumentenkunde* 20, 1932, s. 65–66.

⁹⁶ Max Behacker (1885–1915) se narodil v Linci (Urfahr bei Linz). Jeho otec Anton Behacker působil jako gymnaziální učitel (matematiky, přírodopisu a filozofie) ve Vídni a v Linci, 1892 byl jmenován ředitelem Ústavu pro vzdělávání učitelů v Liberci a nejvyšším rozhodnutím z 11. 12. 1898 zemským školním inspektorem. Max Behacker studoval na gymnáziích v Liberci, Praze na Malé Straně a v Salcburku, kde 1904 maturoval. V letech 1905–1909 byl zapsán ke studiu na Filozofické fakultě Vídeňské univerzity. Měl široké spektrum zájmů, vedle matematiky a fyziky také hudbu a jazyky. V roce 1910 (podobně jako čtyři roky před tím E. Weiss) vypracoval v II. Fyzikálním ústavu Vídeňské univerzity práci z atmosférické elektřiny (Max BEHACKER, *Beiträge zur Kenntnis der atmosphärischen Elektrizität. XLI. Zur Berechnung des Erdfeldes unter der Voraussetzung homogener Ionisierung der Atmosphäre*, Sitzungsberichte, Abt. II a, 119, 1910, s. 875–893). Koncem roku 1912 složil rigorózní zkoušky a 21. 12. 1912 byl promován doktorem filozofie (v nepřítomnosti, neboť mezitím narukoval). Počátkem ledna 1913 byl z vojenské služby uvolněn, v letním semestru 1913 pokračoval ve studiu na univerzitě v Berlíně u M. Plancka a v zimním semestru 1913/14 na polytechnice v Curychu v semináři A. Einsteina. V letním semestru 1914 zastoupil E. Weisse na asistentkém místě ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze. Srov. Philipp FRANK, *Max Behacker †*, *Physikalische Zeitschrift* 17, 1916, s. 41–43; NA, f. MKV/R, prezidium, inv. č. 638, sign. VIII, k. 38, spis č. 2924/1898, Behacker Antonín.

⁹⁷ Srov. Nařízení ministra věcí duchovních a vyučování z 15. června 1911 o tom, kterak se nabývá způsobilosti učitelské pro střední školy, včetně dívcích. Z. Ř. č. 117/1911. Nařízení nabývalo moci úředním studijním rokem 1911/12, do konce studijního roku 1913/14 však bylo možno žádat o připuštění k učitelské zkoušce podle zkušebního předpisu ze dne 30. srpna 1897 (Z. Ř. č. 220/1897).

učitelství, medicí a ti, co si zvolili fyziku k rigorózu) musí kolegium navštěvovat nejméně po dva semestry; to výuku poněkud komplikovalo. Proto v novém školním roce 1914/15 Lampa hodlal zavést v zimním semestru úvodní, týdne pětihodinové kolegium o celém oboru experimentální fyziky a v letním semestru dvě pětihodinová kolegia, a sice fyzikální demonstrace pro mediky a speciální kolegium pro kandidáty učitelství a další posluchače fyziky. Ke zdůvodnění požadavku druhého asistentského místa Lampa připojil ještě tyto argumenty: Při fyzikálních demonstracích pro mediky je výuka individualizována, a je proto nezbytná „vydatná“ spolupráce dvou asistentů. Spolupráci dvou asistentů vyžaduje rovněž příprava speciálního kolegia. Práce dosavadního výpomocného asistenta se tím stává kvalitativně a kvantitativně rovnocennou prací plně placeného asistenta. Přednosta ústavu však nemůže od výpomocného asistenta požadovat stejnou práci jako od plně placeného asistenta, protože za výpomocné asistenty jsou přijímáni hlavně dosud neaprobovaní kandidáti, kterým musí být ponechán čas na vlastní studium. Velká část práce, která by jinak příslušela asistentovi, tak padá na bedra přednosta ústavu, který je už beztak velmi zatížen přednáškami a provozem ústavu, a na vlastní vědeckou práci mu zbývá jen velmi málo času.⁹⁸

Žádosti profesora Lampy o druhé, plně placené asistentské místo vyhověno nebylo, přes naléhavost jeho argumentů. A tak ve schůzi profesorského kolegia 18. června 1914 byl schválen návrh, aby na asistentské místo ve Fyzikálním ústavu od 1. října 1914 postoupil dosavadní výpomocný asistent Hermann Ehm (který si mezitím doplnil kvalifikaci) a novým výpomocným asistentem byl jmenován zatím neaprobovaný Franz Woska.⁹⁹ M. Behackerovi, který stejně tíhl více k teoretické fyzice, nabídl místo ve svém Ústavu pro teoretickou fyziku profesor Philipp Frank; šlo ovšem jen o místo pomocné vědecké síly, které se uvolnilo odchodem Felixe Hrubesche.¹⁰⁰ Žádosti profesora Franka, aby toto jediné systemizované místo pro pomocný personál při jeho profesuře bylo od školního roku 1914/15 přeměněno na místo plně placeného asistenta, ministerstvo kultu a vyučování tehdy také nevyhovělo.¹⁰¹

Před začátkem školního roku 1914/15 vypukla první světová válka a H. Ehm, F. Woska i M. Behacker hned na přelomu července a srpna 1914 narukovali do armády. Ehm nastoupil jako učitel fyziky a matematiky a vychovatel na vojenskou reálku (*k. k. Militärrealschule*) v městečku Strass ve Štýrsku, kde dosáhl hodnosti nadporučíka a válku přežil. Woska

⁹⁸ NA, fond MKV/R, inv. č. 10, sign. 5 Prag, Philosophie Assistenten, k. 122, spis č. 12995/1914, přípis A. Lampy k ministerstvu kultu a vyučování, 6. 3. 1914.

⁹⁹ Franz Woska (nar. 1886 v Bernarticích u Trutnova), pocházel z učitelské rodiny. Ke studiu na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze byl zapsán od šk. roku 1907/08. V letním semestru 1911 si zapsal také přednášku A. Einsteina o mechanice kontinua. Koncem března 1913 se přihlásil ke zkoušce učitelské způsobilosti pro výuku matematiky a fyziky na středních školách s německou vyučovací řečí. Fyzikální část zkoušky složil ještě před válkou, klausurní a ústní zkoušku z matematiky až po válce; učitelské způsobilosti dosáhl 9. 11. 1918. AUK, f. ZK NU, sign. 1/3, Kniha zkušebních protokolů, sv. III, s. 334.

¹⁰⁰ Felix Hrubesch (nar. 1889 v Českém Krumlově), ke studiu na Filozofické fakultě NU se zapsal ve šk. roce 1908/09, 30. 5. 1914 dosáhl učitelské způsobilosti pro výuku matematiky a fyziky na středních školách s německou vyučovací řečí. AUK, f. ZK NU, sign. 1/3, Kniha zkušebních protokolů, sv. III, s. 349.

¹⁰¹ Ph. Frank v nekrologu M. Behackera uveřejněném v časopise *Physikalische Zeitschrift* napsal: „Im Sommersemester 1914 war er Assistent bei A. Lampa am physikalischen Institut der deutschen Universität in Prag. Dort lernte ich ihn kennen und da ich merkte, daß er mehr zu theoretischer Forschung hinneigte, bot ich ihm die eben frei gewordene Assistentenstelle am Institut für theoretische Physik derselben Hochschule an. Er sollte im Wintersemester 1914/15 dort eintreten – am 27. Juli 1914 schon wurde er telegraphisch wieder unter die Waffen gerufen; diesmal war es ernst.“ Ph. FRANK, *Max Behacker* 7, s. 42.

byl odvelen na frontu a po těžkém zranění byl v roce 1916 přidělen k adjutantuře rakouského vojenského komanda v Přemyšli v Haliči; za zásluhy v boji mu byl udělen vojenský kříž 3. třídy. Behacker narukoval k 101. pěšímu pluku v Bekes-Csaba v Uhrách, byl pověřen velením pracovnímu oddělení pluku a 23. července 1915 na frontě v Haliči padl.¹⁰²

Profesor Lampa i Frank tak na začátku školního roku 1914/15 zůstali zcela bez pomocného vědeckého personálu. Jako výpomoc k zajištění asistentské služby ve Fyzikálním ústavu se tehdy dobrovolně a bez nároku na odměnu přihlásil student Reinhold Fürth. R. Fürth se narodil 1893 v Praze v movité rodině advokáta, od školního roku 1912/13 byl posluchačem Filozofické fakulty Německé univerzity, kde se zaměřil na studium matematiky, fyziky a chemie. Ve Fyzikálním ústavu za války dokončil doktorskou disertaci o opalescenci binárních kapalin (*Spektralphotometrische Untersuchungen der Opaleszens einen binären Flüssigkeiten*) a 21. června 1916 byl promován doktorem filozofie.¹⁰³ Poté, od 1. ledna 1916 byl ustanoven placenou pomocnou vědeckou silou v Ústavu pro teoretickou fyziku; šlo o provizorní obsazení místa po M. Behackerovi. Fürth ovšem souběžně ještě po nějaký čas vypomáhal ve Fyzikálním ústavu (oba ústavy, Fyzikální ústav i Ústav teoretické fyziky, totiž sídlily v téže budově v Praze Viničné ulici). Od letního semestru 1917 začala ve Fyzikálním ústavu vypomáhat (jako bezplatný asistent) také doktorka filozofie Emilie Heindl¹⁰⁴ a od 1. srpna 1918 zde nastoupila jako zástup za asistenta, za roční odměnu 800 K, doktorka filozofie Alice Popper.¹⁰⁵ H. Ehm se po válce na místo asistenta ve Fyzikálním ústavu vrátil; během školního roku 1918/19 složil rigorózní zkoušky a 28. 6. 1919 byl promován doktorem filozofie. Jako doktorskou disertaci předložil práci *Abklinkung der Luminiszens* vypracovanou pod vedením profesora Lampy.

A. Lampa byl v posledním válečném školním roce 1917/18 děkanem (a ve školním roce 1918/19 pak proděkanem) Filozofické fakulty Německé univerzity v Praze. V samostatném československém státě po válce a rozpadu monarchie však nezůstal. V červenci 1919 nastoupil do rakouského státního ministerstva školství ve Vídni, kde převzal sekretariát pro lidovou osvětu.¹⁰⁶ Z učitelského sboru Německé univerzity v Praze byl uvolněn

¹⁰² AUK, *Bericht des Rektorates der Deutschen Universität in Prag über das Studienjahr 1916/17*, s. 20.

¹⁰³ *Disertace pražské univerzity*, II, 1882–1945, Praha 1965, s. 42 (r. 1914/15, č. 8). Posudky na disertaci vypracovali profesori Lampa a Frank. Profesor Frank nabídl Fürthovi ve druhém ročníku studia, aby se v jeho ústavu zabýval experimentální prací. Fürth nabídku přijal a za téma si zvolil studium opalescence binárních kapalin (na které narazil v knize J. Perrina o atomech). Frank s výběrem souhlasil a dal Fürthovi k dispozici temnou komoru, kterou nechal vybudovat již profesor Lippich. Po vypuknutí první světové války Fürth disertaci dokončil pod vedením A. Lampy, kterému vypomáhal ve Fyzikálním ústavu. Srov. Reinhold FÜRTH, *Reminiscences of Philipp Frank at Prague*, in: Boston Studies in the Philosophy of Science 2, 1965, N. Y., s. xiii–xvi.

¹⁰⁴ Emilie Heindl (nar. 1891 na Smíchově, Praha), ke studiu na Filozofické fakultě Německé univerzity byla zapsána v letech 1911–1917. Ve Fyzikálním ústavu vypracovala doktorskou disertaci s krkolomným názvem *Experimentelle quantitative Untersuchungen der Energieänderungen eines eine Kapazität enthaltenden Wechselstromkreises durch einen intermittierenden Kontakt*; doktorkou filozofie byla promována 21. 6. 1916 (stejně jako R. Fürth). Následujícího roku, 4. 6. 1917 dosáhla také učitelské způsobilosti pro výuku matematiky a fyziky na středních školách s německou vyučovací řečí. AUK, f. Matriky NU, inv. č. 3, Matrika doktorů německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze / Německé univerzity v Praze (1904–1924), s. 348; AUK, f. ZK NU, sign. 1/4, Kniha zkušebních protokolů, sv. IV, s. 32.

¹⁰⁵ Alice Popper (nar. 1892 v Praze), ke studiu na Filozofické fakultě Německé univerzity byla zapsána v letech 1911–1916. Ve Fyzikálním ústavu vypracovala doktorskou disertaci *Untersuchungen über die Amplitudenabnahme eines Pendels bei kleinen Amplituden*; doktorkou filozofie byla promována 18. 3. 1916. AUK, fond Matriky NU, inv. č. 3, strana 345.

¹⁰⁶ Ve vídeňském tisku byl Lampův odchod z Prahy komentován slovy: „Lampas Abgang bedeutet für Prag einen schweren wissenschaftlichen Verlust, und auch das Deutschtum Prags verliert in ihm einen eifrigen Verfechter

koncem školního roku 1918/19. Na suplování přednášek z experimentální fyziky se do nového obsazení uvolněné profesury podíleli R. Fürth a H. Ehm.¹⁰⁷ Prozatímním správcem Fyzikálního ústavu byl 8. března 1920 jmenován profesor Ph. Frank.¹⁰⁸ Novým mimořádným profesorem experimentální fyziky na Německé univerzitě v Praze byl od 1. září 1922 (dekretem prvního prezidenta Československé republiky T. G. Masaryka z 30. srpna 1922) jmenován 41letý Heinrich Rausch-Traubenberg, před tím soukromý docent s titulem mimořádného profesora na univerzitě v Göttingen. Dne 11. listopadu 1922 převzal od profesora Franka protokolárně také Fyzikální ústav. Z dřívějšího vědeckého a pomocného personálu ústavu zůstal na Německé univerzitě jen R. Fürth, který se mezitím habilitoval pro fyziku (habilitace byla potvrzena čs. ministerstvem školství a národní osvěty 31. května 1919) a v roce 1927 byl pak jmenován mimořádným profesorem. Od školního roku 1930/31 Fürth profesuru experimentální fyziky a Fyzikální ústav na Německé univerzitě převzal, neboť profesor Rausch-Traubenberg se po osmiletém působení v Praze vrátil do Německa, kde mu byla nabídnuta profesura na univerzitě v Kielu.

Anton Lampa se v roce 1921 vrátil na Vídeňskou univerzitu, kde byl jmenován profesorem; s Felixem Ehrenhaftem, který byl jmenován profesorem o rok dříve, se tak stali kolegy v profesorském sboru. A. Lampa zemřel ve Vídni v lednu 1938, ve věku nedožitých 70 let. F. Ehrenhaft v nekrologu uveřejněném ve vídeňských novinách *Neue Freie Presse* tehdy o Lampovi nostalgicky, s uznáním jeho erudice a kritického myšlení a s připomenutím jeho duchovního spříznění s E. Machem a V. von Langem, napsal: „*Mit ihm entschwindet einer der letzten Physiker der guten alten Zeit: er vereinigte all die Gaben in sich, die notwendig sind, um ein ganzer Physiker zu sein. Scharfe Kritik in erkenntnistheoretischer Hinsicht, meisterhafte Schulung auf dem Gebiete der Experimentalphysik und Beherrschung der theoretischen Physik mit ihrem nicht unerheblichen mathematischen Rüstzeug, dies alles war in Lampa vereint. In naher Geistesgemeinschaft mit Ernst Mach, zu dessen engen Schülern sich Lampa zählen konnte, lernte er Ziel und Struktur wissenschaftlicher Theorien verstehen. Die hohe Experimentierkunst Viktor v. Langs, der selbst die klassische Kunst des Experiments der Faradayschen Zeit von England nach Oesterreich gebracht hatte, übertrug sich auch auf Lampa, seinen langjährigen Assistenten. Und schließlich hat ihn sein Streben nach Vervollkommnung zu hoher mathematisch-physikalischer Ausbildung geführt.*“¹⁰⁹

14. Dovětek k diskusi a reflexi otázky elementárního elektrického kvanta

14.1 Pokračování odborné diskuse a první světová válka

Diskuse o rozcházejících se výsledcích měření elementárního elektrického kvanta pokračovala řadu let. Teoretické (matematické) objasnění nesouladu výsledků různých měření

des Freisinns und der Aufklärung.“ *Srov. Berufung des Professors Lampa ins Unterrichtsamt*, Neues Wiener Tagblatt 53, 1919, Nr. 191 (13. 7. 1919), s. 11.

¹⁰⁷ H. Ehm opustil asistentké místo ve Fyzikálním ústavu koncem roku 1921. Zemřel v Německu v roce 1961. AUK, f. Přírodovědecká fakulta (dále PŘF) NU, Fyzikální ústav 1919–1939, k. 20; *Biografický slovník Českých zemí*, dostupné na: < <http://biography.hiu.cas.cz/> >.

¹⁰⁸ AUK, f. PŘF NU, Fyzikální ústav, Protokoll aufgenommen am 10. Juli 1919 in der Kanzlei des Vorstandes des physikalischen Instituts der deutschen Universität in Prag.

¹⁰⁹ F. EHRENHAF, *Anton Lampa*, Neue Freie Presse, Wien 1938, Nr. 26360 (29. 1. 1938), s. 6.

elementárního elektrického náboje „metodou stoupání a pádu“ na velmi malých částech (podléhajících Brownovu pohybu) publikovali ve *Physikalische Zeitschrift* v roce 1914 nezávisle a na základě různých přístupů Erwin Schrödinger (tehdy soukromý docent a asistent II. Fyzikálního ústavu Vídeňské univerzity působící právě jako důstojník c. k. rakouské armády na frontě u Komárna v Uhrách) a Marian von Smoluchowski (rovněž absolvent Vídeňské univerzity, v té době profesor experimentální fyziky na univerzitě v Krakově).¹¹⁰ Oba autoři citovali v úvodním přehledu prací o tématu také příspěvek E. Weisse, jeho předběžné sdělení i výslednou publikaci. Weissovu práci citoval ve svém článku o elementárním elektrickém kvantu ve *Physikalische Zeitschrift* také například vídeňský teoretický fyzik, Ehrenhaftův žák a stoupenec Fritz Zerner.¹¹¹

F. Ehrenhaft diskusi o elementárním elektrickém kvantu na stránkách odborných časopisů pečlivě sledoval. I on však byl vzápětí po vypuknutí první světové války, hned 4. srpna 1914 jakožto 35letý poručík v záloze povolán do c. k. rakouské armády. Nejprve byl odvelen na frontu k dělostřelectvu v Poszony v Uhrách, koncem listopadu 1914 byl jako nadporučík přeložen k dělostřelecké kadetní škole (*Artilleriekadetenschule*) v Traiskirchen, kde pak do konce války učil užitou balistiku.¹¹²

Matematicko-přírodovědná třída Vídeňské akademie věd, na slavnostním zasedání 2. června 1917, udělila F. Ehrenhaftovi za jeho práce o náboji elektronu prestižní Haitingerovu cenu (spojenou s finanční odměnou 3 000 K).¹¹³ Předtím, na mimořádném zasedání matematicko-přírodovědné třídy 31. května 1917, bylo nicméně rozhodnuto o vypsání Baumgartnerovy ceny za vysvětlení diskrepancí různých experimentů o určení elementárního elektrického kvanta. Zadání soutěže, zveřejněné v akademickém Věstníku 8. června t. r., znělo: „*Es werden Versuche gewünscht, welche die Diskrepanz zwischen den verschiedenen experimentellen Bestimmungen des elektrischen Elementarquantums erklären.*“ Účast v soutěži byla anonymní. Pojednání ucházející se o cenu nesměla uvádět jména autorů a nesmělo jít o rukopisy; jméno autora mělo být k předložené práci připojeno v zapečetěné obálce a obálky se jmény autorů oceněných pojednání otevřeny až při slavnostním vyhlášení výsledků soutěže, k němuž mělo dojít na slavnostním zasedání Akademie v roce 1919. O cenu se nesměli ucházet řádní členové Akademie. V podmínkách soutěže bylo uvedeno, že i pojednání, která v soutěži nebudou oceněna, která však budou uveřejnění hodná, mohou být na přání autora Akademií publikována.¹¹⁴

¹¹⁰ Erwin SCHRÖDINGER, *Zur Theorie der Fall- und Steigversuche an Teilchen mit Brownscher Bewegung*, *Physikalische Zeitschrift* 16, 1915, s. 289–295 (došlo 26. 7. 1915); Marian von SMOLUCHOWSKI, *Notiz über die Berechnung der Brownschen Molekularbewegung bei der Ehrenhaft – Millikanschen Versuchsanordnung*, *Physikalische Zeitschrift* 16, 1915, s. 318–321 (došlo 1. 9. 1915); tamtéž s. 375 (Dodatek k předchozímu článku, došlo 30. 9. 1915). Viz též Walter MOORE, *Schrödinger, life and thought*, Cambridge University Press 1989, s. 84.

¹¹¹ Fritz ZERNER, *Zur Kritik des Elementarquantums der Elektrizität (Über das analoge Verhalten von Öl- und Metallkügelchen in Bezug auf elektrische Ladung und Brownsche Bewegung)*, *Physikalische Zeitschrift* 16, 1915, s. 10–13. Práce E. Weisse je zmíněna na s. 11.

¹¹² Srov. F. EHRENHAF, *Über die Unveränderlichkeit der Massen kleiner Quecksilberkügelchen bei intensiver Bestrahlung*, *Physikalische Zeitschrift* 15, 1914, s. 955–956. Článek byl autorem datován: „Preßburg (Ungarn), November 1914“, vyšel v prosincovém čísle časopisu.

¹¹³ Na slavnostním zasedání Vídeňské akademie věd 2. června 1917 byla také udělena Baumgartnerova cena (ve výši 3 000 K) A. Einsteinovi a W. J. de Haasovi za práce o Ampérových molekulárních proudch. Srov. *Jahres-sitzung der Wiener Akademie der Wissenschaften*, Neue Freie Presse 1917, Nr. 18957 (2. Juni 1917), s. 3.

¹¹⁴ *Anzeiger* 54, 1917, s. 174–175.

Zda a jak soutěž proběhla, se autorce v jí dostupných historických zdrojích nepodařilo zjistit. Každopádně v roce 1918 vyšla v prestižním fyzikálním časopise *Annalen der Physik* objemná studie F. Ehrenhafta s titulem *Über die Teilbarkeit der Elektrizität*.¹¹⁵ Studie vznikla za války. Ehrenhaft v ní shrnul a zhodnotil výsledky prací publikovaných v letech 1914 a 1915, které se zabývaly prověřením experimentálních dat o stanovení elementárního elektrického množství; jednalo se o asi 160 prací různých autorů potvrzujících nebo rozporujících Ehrenhaftovy pokusy a jejich výklad. Zmíněna byla také práce E. Weisse, „který přistoupil k řešení problému na základě Einsteinovy a Smoluchovského teorie Brownova pohybu“. Studie vyšla v roce 1918, až po válce. V poznámce pod čarou, doplněné zřejmě při korektuře, Ehrenhaft konstatoval, že jeho žáci a spolupracovníci mezitím shrnuté výsledky v mnoha bodech rozšířili a rozpracovali. V úvodu a ještě důrazněji v závěru studie však Ehrenhaft nadále hájil stanovisko, že atomární hypotéza elektřiny dokázaná není. V úvodu to vyjádřil slovy: „*Es dürfte jedoch heute bereits allgemein anerkannt sein, daß zum Urteile über Existenz oder Nichtexistenz des Elektrons, zur Identifizierung des Elektrons mit einem nicht mehr teilbaren, elementaren Quant' in einer bestimmten Größe und dessen ‚Materialisierung‘, von den bisherigen nur mehr gewisse Wege begangen werden dürfen.*“¹¹⁶

14.2 Reflexe prací o elementárním elektrickém kvantu v českých referátech o Pokrocích fyziky v letech 1909 až 1914

Problematika elementárního elektrického kvanta byla reflektována také v referátech o pokrocích fyziky (nejdůležitějších fyzikálních pracích publikovaných) v daném roce (popř. dvouletí), které byly od roku 1900 zpracovávány kolektivem několika českých fyziků a uveřejňovány ve Věstníku České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. V referátech za dvouletí 1909–1910, vydaných tiskem v letech 1912–1913, se o problematice elementárního elektrického kvanta zmínili v oddíle Elektřina a magnetismus jednak středoškolský profesor Bohumil Mašek (v podkapitole Elektrostatika), jednak tehdy ještě soukromý docent teoretické fyziky na České univerzitě v Praze František Závíška (v podkapitole Teorie relativity, elektromagnetismus a elektronová teorie).

B. Mašek s odkazem na první sdělení F. Ehrenhafta z roku 1909 uvedl, že Ehrenhaft užil novou metodu k určení elementárního množství elektřiny. V poli ultramikroskopu pozoroval rychlost stříbrných částecek rozprášených elektrickým obloukem a suspendovaných mezi deskami kondenzátoru. Střední hodnota elementárního náboje $4,6 \cdot 10^{-10}$ elst. j. určená Ehrenhaftem pokusy se stříbrným a zinkovým prachem je v dobrém souhlase s hodnotami,

¹¹⁵ F. EHRENHAF, *Über die Teilbarkeit der Elektrizität*, *Annalen der Physik*, IV. Folge 56, 1918, s. 1–80. Práce byla členěna do dvou hlavních, vnitřně dále členěných oddílů (zde zdůrazněny tučným písmem) a paragrafů. Názvy jednotlivých částí práce uvádíme v českém překladu: **Formulace názorových rozdílů** (1. Úvod, 2. Základní předpoklady, 3. Odlišné závěry vyvozené z rychlostí ustáleného stoupání a pádu jednotlivých suspendovaných částecek v elektrickém a gravitačním poli, 4. O eventuálním „Loi des multiples entiers“ v plynech); **Řešení názorových rozdílů. A. Absolutní atomistika: a) mechanistická a statistická část** (5. Experimentální ověřování: a) s kovy, b) s olejem, c) s objekty nekulového tvaru, 6. O kulovém tvaru a hustotě pozorovaných částecek), **β) optická část** (7. O světle odchylovaném částeckami v kolmém směru – optický způsob určení velikosti, 8. Určení velikosti menších materiálů, 9. Další důkazy kulového tvaru, 10. Elektrický náboj stříbrných kuliček: náboj kuliček z jiného materiálu – oleje), **B. Relativní atomistika** (11. Byla v tzv. „Loi des multiples entiers“ [Zákon celočíselných násobků] v plynech nalezena zákonitost, která dovoluje činit kladné závěry o podstatě elektřiny?), C. (12. Souhrn, 13. Závěr, Příloha: Metodika měření, Protokoly měření).

¹¹⁶ F. EHRENHAF, *Über die Teilbarkeit der Elektrizität*, s. 2.

kteřé obdrželi M. Planck (z teoretických úvah o záření), R. A. Millikan a L. Begeman (1908), B. Boltwood (1908), E. Rutherford a H. Geiger (1909). Mašek dále uvedl, že Millikan v roce 1910 zopakoval měření elektrického náboje kapiček mlhy vody nebo lihu kondenzovaných na iontech vzduchu zdokonalenou Thomsonovou – Wilsonovou metodou a dospěl k hodnotě $4,65 \cdot 10^{-10}$ elst. j., která je v dobrém souhlase s údaji E. Regenera a L. Begemana z roku 1909.¹¹⁷

O diskusi, která se kolem elementárního elektrického kvanta rozpoutala, referoval obšírněji F. Závíška v oddíle o elektronové teorii, kde uvedl (v citaci zachováváme dobový pravopis):

„I o jinou důležitou představu elektronové teorie vznikl spor; totiž o existenci t.zv. elementárního kvanta. Četné zjevy nasvědčují tomu, že náboj katodové částice (elektronu) jest stejně jako náboj jednomocného iontu elektrolytického nejmenší, nedělitelné kvantum elektriny, jakýsi atom elektriny, každý elektrický náboj jest jeho celistvým násobkem. Velikost tohoto elementárního kvanta stanovili J. J. Thomson a H. A. Wilson [Pokroky fyziky v roce 1903]; obdrželi pro něj asi $3,1 \cdot 10^{-10}$ elstat. jednotek. Proti těmto měřením namítalo se již dávno, že dávají hodnotu příliš malou; námitky ožily zvláště loni, když [E.] Rutherford a [H.] Geiger ze supposice, že α -částice vysílaná radioaktivními látkami jest atom helia opatřený pozitivním nábojem rovným dvojnásobnému elementárnímu kvantu, obdrželi hodnotu větší, totiž $e = 4,65 \cdot 10^{-10}$ [Pokroky fyziky v roce 1908]. Proto [F.] Ehrenhaft [1909 (první sdělení)] pokusil se o nové stanovení e . Aby se vyhnul námitkám činěným proti pozorováním Thomson-Wilsonovým a spočívajícím na tom, že kapky vodní během pozorování se vypařují, konal autor svá měření na velmi malých částicích kovů, jež se kondensují ve vzduchu, vytvoříme-li oblouk mezi kovovými elektrodami. Tyto částice byly nabitý, poněvadž v poli kondensátoru se pohybovaly buď ke kladné, nebo k záporné desce, jich pohyb byl pozorován ultramikroskopem. Jinak se metoda autorova neliší od metody starší; poloměr částic, jež se zdály kulovitými, stanoven pomocí Stokesova zákona z rychlosti, s jakou částice padaly pod vlivem tíže, náboj pak určen z rychlosti částic v elektrostatickém poli. U stříbra na př. nalezena pro střední poloměr částice hodnota $3,1 \cdot 10^{-5}$ cm, hmota částice jest tedy řádu 10^{-12} g. Kdežto však ze svých prvních pozorování usoudil autor, že náboj oněch částic jest roven elementárnímu kvantu, pro jehož velikost obdržel hodnotu $4,6 \cdot 10^{-10}$ elstat. jednotek, vedla další pozorování [Ehrenhaft, 1909, 1910] k výsledku docela jinému. Autor zdokonalil totiž metodu pozorovací tak, že mohl vykonati stanovení rychlosti jak v gravitačním poli, tak v poli elektrostatickém na těže částici, a stanovil tedy náboj každé částice zvlášť, kdežto dříve mohl stanovit pouze střední hodnoty obou rychlostí z velkého počtu pozorování (263). Tato nová měření vykonaná na částicích Pt, Ag, Au vedla k výsledku, že náboj jednotlivých částic není stálý, ale mění se v mezích dosti značných, od $1 \cdot 10^{-10}$ až asi do $12 \cdot 10^{-10}$. Hodnoty ležící mezi $4 \cdot 10^{-10}$ a $5 \cdot 10^{-10}$ byly ovšem nejvíce zastoupeny, podobně bylo pozorovati seskupení kol násobků této hodnoty, ale, jak autor výslovně soudí, jest jeho pokusy dokázána také existence nábojů, které nejsou celistvými násobky určitého elementárního kvanta, jmenovitě nábojů menších než elementární kvantum. K podobným výsledkům dospěl i [K.] Prziбрам [1910] měřením náboje částic, jež tvoří mlhu vznikající

¹¹⁷ Bohumil MAŠEK, *Přehled pokroků fyziky za léta 1909–1910*, V, *Elektrina a magnetismus*, 1: *Elektrostatika*, Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění (dále: Věstník ČAVU) 21, 1912, s. 490.

působením vlhkého vzduchu na fosfor, jež vznikají při rychlé elektrolyse KOH, při jiskrovém výboji ve vlhkém vzduchu, atd.

Naproti tomu Millikan [1909, 1910], jenž provedl podobná pozorování, konkluse Ehrenhaftovy nepotvrdil. Jeho první měření, stejně jako měření Thomson – Wilsonova, týkají se kapek vodních, resp. alkoholových, jež vznikly expansí v ionisovaném vzduchu, nasyceném parami oněch kapalin, pokrok jeho metody byl v tom, že pozoroval jedinou kapku. Pro velikost elementárního kvanta obdržel $e = 4,65 \cdot 10^{-10}$. Poněvadž kapky se rychle vypařovaly a nemohly býti dosti dlouho pozorovány, provedl autor další měření [1910, 1911] na kapkách oleje, glycerinu a rtuti, jež byly vytvořeny rozprašovačem a třením se zelektrisovaly. Kapky, jež byly patrně jistě kulovité, byly hnány podél horní desky horizontálně položeného kondensátoru; otvorem v ní některé dostaly se dovnitř, byly osvětleny se strany obloukovým světlem a jich pohyb pozorován dalekohledem o krátké ohniskové dálce. Kapka padala vlivem tíže, vřazením vhodné potenciální difference byla zvednuta do původní výše, po odstranění pole opět padala, a tak bylo možno pozorovati jednu kapku i po 5 vteřin. Během té doby její náboj se měnil, což se prozradilo změnou rychlosti v elektrostatickém poli; změna nastala patrně zachycením iontu a zpravidla jen tehdy, když pole bylo vyraženo. Autor vykonal s jinými pozorovateli více než 100 měření na různých kapkách, pozoroval více než 1 000 změn náboje, ale nikdy nenastala změna, jež by se nedala vyložiti přistoupením určitého, během pozorování neproměnného náboje nebo jeho násobku (nejvýš 2 nebo 3, pod vlivem radiace i 6). Není pochyby, že toto faktum jest nejpádnějším důkazem pro správnost představy, že elektrický náboj jest složen z nedělitelných kvant. Ovšem hodnota elementárního kvanta vypočtená obvyklým způsobem z pozorovacích dat měnila se od kapky ku kapce; velikost její klesala, byl-li poloměr kapky větší. Tak na př. pro kapku poloměru $a = 3,13 \cdot 10^{-5}$ cm nalezeno $e = 7,384 \cdot 10^{-10}$, pro kapku poloměru $a = 65,81 \cdot 10^{-5}$ cm však $e = 4,911 \cdot 10^{-10}$. To vykládá autor odchyškami od Stokesova zákona; vskutku také plyne z úvah theoretických, že je-li poloměr kapky téhož řádu jako střední volná dráha molekuly plynu, Stokesův vzorec splněn není. Místo něj odvodil [E.] Cunningham [1910] vzorec

obecnější, totiž $mg = 6\pi\mu av \left(1 + A \frac{l}{a}\right)^{-1}$, kdež mg jest váha kapky, μ koeficient vnitřního tření

vzduchu, a poloměr kapky, v její rychlost pod vlivem tíže, l střední volná dráha molekuly a A konstanta. Pro veliká a člen $s A$ odpadne, a obdržíme obvyklý vzorec Stokesův. Pomocí této rovnice korigoval Millikan vypočtené hodnoty e a obdržel čísla lišící se od středu jen o 0,4 %. Střední hodnota jest $e = 4,9016 \cdot 10^{-10}$, její hodnota závisí na přesnosti, s jakou známe μ ; autor klade $\mu = 0,0001785$ abs. jedn. při temp[eratuře] 21–22 °C. [M.] Reinganum [1910] se také pokusil vyložiti pozorování Ehrenhaftova korekci Stokesova zákona, ale pokus se nezdařil, vliv korekce je spíše v opačném směru. Zdá se tedy, že odchylné výsledky Ehrenhaftovy mají původ i v jiných rušivých vlivech (malý kondensátor, nepravidelný tvar částic, atd.).

[L.] Begeman [1910] opakoval první metodu Millikanovu a zdokonalil ji; obdržel $e = 4,67 \cdot 10^{-10}$; [R. T.] Lattey [1909] původní metodou Wilsonovou obdržel $e = 4,66 \cdot 10^{-10}$; pozorování konal na kapkách obsažených v kyslíku získaném elektrolysou KOH. Loni nalezl [F.] Perrin [Pokroky fyziky v roce 1908] z pohybu Brownova $e = 4,1 \cdot 10^{-10}$ [elst. j.], [M.] Moulin [1909] pokládá tuto hodnotu za nejpřesnější, ostatně nyní obdržel [M.] de Broglie [1909] podobnou metodou $e = 4,5 \cdot 10^{-10}$, což s dříve uvedenými hodnotami lépe

souhlasí. Pro srovnání bud'tež ještě uvedena čísla jinými methodami stanovená: Rutherford a Geiger, jak již řečeno, obdrželi počítáním α -částic Ra [Pokroky fyziky v roce 1908] $e = 4,65 \cdot 10^{-10}$, [E.] Regener methodou scintillační [Pokroky fyziky v roce 1908] $e = 4,79 \cdot 10^{-10}$, konečně z Planckova zákona záření plyne $e = 4,69 \cdot 10^{-10}$. Souhlas jest tedy velice dobrý.

[W. J. de] Haas [1910] jinou cestou nalezl z Planckova zákona pro e hodnotu $3,1 \cdot 10^{-10}$. Při tom Planckův resonátor si nahradil Thomsonovým modellem vodíkového atomu. Je patrné, že tento výsledek možno pouze pokládati za důkaz, že Thomsonův model atomu aspoň přibližně odpovídá skutečnosti.

[J. J.] Thomson [1909] zabývá se otázkou, existuje-li analogon elementárního kvanta i pro pozitivní elektrinu. Hlavně na základě svých pozorování o kanálových paprscích, o nichž v příslušném odstavci těchto 'Přehledů' bude ještě řeč, uvádí důvody, jež nasvědčují tomu, že tuto otázku nutno odpovědět ve smyslu kladném, poměr mezi nábojem a hmotou u tohoto pozitivního elementárního kvanta jest asi 10^4 , tedy týž jako u vodíkového atomu.¹¹⁸

Práce E. Weisse z roku 1911 o stanovení elektrického náboje částic stříbra nebyla v českých referátech o pokrocích fyziky reflektována, byť (nebo právě proto že) vznikla na Německé univerzitě v Praze. V Přehledu pokroků fyziky za dvouletí 1911–1912, který vyšel po částech až ve válečných letech 1914–1916, už nebyla pokračující diskusi kolem Ehrenhaftových měření elementárního elektrického náboje věnována pozornost. Autoři referátů se v rámci svých sil a omezených finančních prostředků soustředili na práce, které zjevně pokládali za důležitější. Přehled pokroků fyziky za dvouletí 1913–1914 zůstal nedokončený a celý projekt zde skončil.¹¹⁹

Diskuse o elementárním elektrickém náboji, úzce spojená s atomismem, byla v českých zemích zaznamenána i v dalších odborných kruzích a publikačních platformách. Letmá zmínka o měření elementárního elektrického náboje R. A. Millikanem a F. Ehrenhaftem zazněla např. na V. sjezdu českých přírodopvců a lékařů v Praze na přelomu května a června 1914 v referátu *O atomismu*, který na společném zasedání sjezdu přednesl tehdejší mimořádný profesor experimentální fyziky na České univerzitě v Praze Bohumil Kučera. V závěru referátu, v souvislosti s Avogadrovým číslem, uvedl: „My můžeme k zmíněné universální konstantě, jak víme, dojíti také, změříme-li velikost elementárního náboje, elektrického atomu, která se dá nejen stanovit z měření mnoha nábojů, ale i z měření na jednom jediném iontu, který můžeme izolovaný, tak jako učinili Ehrenhaft, Millikan aj., až po dobu 5 hodin neustále pozorovati.“¹²⁰

¹¹⁸ František ZÁVIŠKA, *Přehled pokroků fyziky za léta 1909–1910*, V, *Elektrina a magnetismus, Theorie elektronová*, Věstník ČAVU 22, 1913, s. 150–152. Odkazy na dřívější referáty o Pokrocích fyziky a citace anotovaných prací, uvedené v originále v poznámkách pod čarou, jsou v citaci nahrazeny zkráceným odkazem v hranatých závorkách v textu. Stejně jsou také doplněny iniciály uváděných jmen. Hodnoty elektrického náboje jsou v citaci míněny vždy v absolutních elektrostatických jednotkách.

¹¹⁹ Vydávání českých referátů o nejdůležitějších výsledcích ve fyzice hrálo na počátku 20. století důležitou roli v tříbení české fyzikální terminologie. V meziválečném období však bylo důležitějším úkolem začlenit československou fyziku do mezinárodního kontextu publikováním prací českých fyziků v zahraničních časopisech a cizojazyčnými anotacemi prací publikovaných v češtině.

¹²⁰ Bohumil KUČERA, *O atomismu*, in: Věstník V. sjezdu českých přírodopvců a lékařů v Praze r. 1914, II, Praha 1914, s. 195–202.

14.3 Dozvuk diskuse o elementárním elektrickém kvantu na Německé a na České univerzitě v Praze bezprostředně po válce

Problematika elementárního elektrického kvanta zazněla na Německé univerzitě v Praze znovu v doktorské disertaci Agnes Podjed *Ein neues Kriterium für die Existenz eines elektrischen Elementarquantums*, vypracované a předložené po první světové válce. Posuzovateli disertace byli profesori Philipp Frank (vedoucí práce) a Anton Lampa. Disertace se v Archivu Univerzity Karlovy v Praze nedochovala a nevyústila zřejmě ani v žádnou publikaci.

A. Podjed pocházela z Haliče, narodila se v roce 1895 ve vesnici Monasterzyska v rodině účetního. Maturovala na soukromém reálném gymnáziu v městečku Kolomea v červnu 1913. Poté studovala po dva semestry na univerzitě v Černovicích. Studium završila na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze, kde byla 11. prosince 1919 promována doktorkou filozofie; hlavní rigoróza složila z teoretické fyziky a matematiky, v obou případech na výbornou. V Praze se přihlásila také ke zkoušce učitelské způsobilosti a 3. června 1920 dosáhla aprobace pro výuku matematiky a fyziky jako hlavních předmětů na středních školách s polskou vyučovací řečí.¹²¹ A. Podjed již počátkem roku 1918 uveřejnila ve *Physikalische Zeitschrift* článek, v němž se zabývala otázkou, zda vztah odvozený M. Smoluchowskim pro fluktuace hustoty v roztocích v důsledku difuze lze použít na libovolnou číselnou statistiku, která se řídí Gaussovým rozdělením. Ověření vztahu provedla na datech pruské statistiky z Porýní o počtech dívek mezi 1 000 novorozenci narozenými v jednotlivých, 396 po sobě následujících měsících v letech 1880–1912.¹²² Později působila jako profesorka na lyceu ve Varšavě (s touto afiliací byla uvedena mezi účastníky Druhého sjezdu matematiků zemí slovanských, který se konal v září 1934 v Praze).¹²³

Téma elementárního elektrického kvanta se objevilo víceméně souběžně také v jedné (dívčí) doktorské disertaci na Filozofické fakultě České univerzity v Praze. Práci s názvem *Elektrické elementární kvantum* zde v roce 1918 vypracovala a ve školním roce 1919/20 předložila k doktorátu Marie Volcová.¹²⁴

M. Volcová se narodila v roce 1893 v Opočně ve východních Čechách v rodině JUDr. Jana Volce (později vrchního rady zemského soudu v Lounech) a Františky rozené Altmannové. Maturovala na českém gymnáziu v Truhlářské ulici v Praze na Novém Městě. Ke studiu na Filozofické fakultě České univerzity byla zapsána od školního roku 1913/14. Její doktorská disertace se v Archivu Univerzity Karlovy v Praze dochovala. Autorka v ní uvádí, že s prací začala v roce 1918 ve Fyzikálním ústavu pod vedením profesora Bohumila Kučery. V práci pojednala o formování hypotézy atomární stavby elektřiny a různých

¹²¹ AUK, fond Matriky NU, inv. č. 3, Matrika doktorů německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze / Německé univerzity v Praze (1904–1924), s. 477; fond ZK NU, sign. 1/4, Kniha zkušebních protokolů, sv. IV, s. 100.

¹²² Agnes PODJED, *Statistik und Diffusion*, *Physikalische Zeitschrift* 19, 1918, s. 39–43 (došlo 14. 12. 1917). Práce byla anotována K. Prizibrem v *Beiblätter zur Annalen der Physik* 42, 1918, s. 484–485. Srov. též Jagdish MEHRA – Helmut RECHENBERT, *The Historical Development of Quantum Theory*, V, *Erwin Schrödinger and the Rise of Wave Mechanics*, Part 1: *Schrödinger in Vienna and Zurich 1887–1925*, New York 1981, s. 205.

¹²³ Srov. *Zprávy o Druhém sjezdu matematiků zemí slovanských Praha, 23.–28. září 1934*, Časopis pro pěstování matematiky a fyziky 64, 1935, s. XX, seznam členů a účastníků sjezdu.

¹²⁴ AUK, f. Filozofická fakulta České (Karlovy) univerzity v Praze, doktorské disertace, inv. č. 1005: Marie VOLCOVÁ, *Elektrické kvantum elementární (Experimentální příspěvek)*. Srov. též *Disertace pražské university, I, 1882–1953*, Praha 1965, s. 91.

způsobech určení elementárního elektrického kvanta. Zmínila se i o publikaci E. Weisse z roku 1911 o stanovení elektrického náboje částic stříbra, aniž by jí však věnovala zvláštní pozornost; o působení E. Weisse na Německé univerzitě v Praze se nezmínila (a zřejmě o tom ani nevěděla). Zásadní otázku Brownova pohybu ponechala v práci stranou. Experimentální charakter její práce (uvedený v podtitulu názvu) skončil u příprav k měření elektrického kvanta Millikanovou metodou (navržených na úrovni jednoduché úlohy fyzikálního praktika); měření již provést nestačila a odložila je „na dobu vhodnější“ (jak uvedla v práci). Disertaci, o rozsahu 83 stran rukopisu (psáno na listech formátu zhruba A4 vždy jen na vnější polovině stran), dokončila v listopadu 1919 v Jičíně, kde počátkem školního roku 1918/19 nastoupila jako prozatímní profesorka na dívčím reformovaném reálném gymnáziu.¹²⁵ V lednu a dubnu 1920 složila rigorózní zkoušky a 5. května 1920 byla (ještě pod dívčím jménem) promována doktorkou filozofie.¹²⁶ Učitelské místo na gymnáziu v Jičíně (a profesi středoškolské profesorky) opustila k 31. srpnu 1920 (nebo 1921) již jako provdaná Fischerová.¹²⁷

Na Německé univerzitě v Praze se otázkami Brownova pohybu, stavby elektřiny a měřním elementárního elektrického kvanta zevrubněji (spíše z teoretického pohledu) zabýval také již zmíněný žák A. Lampy Reinhold Fürth. V roce 1917, již jako pomocná vědecká síla v Ústavu pro teoretickou fyziku vedeném Ph. Frankem, uveřejnil v časopise *Annalen der Physik* teoreticko-experimentální práci o studiu Brownova pohybu na jednotlivých částicích; práce byla v podtitulu označena za vykonanou ve Fyzikálním ústavu Německé univerzity v Praze.¹²⁸ V roce 1919 Fürth publikoval v periodiku Německé fyzikální společnosti objemný příspěvek věnovaný otázce stavby elektřiny.¹²⁹ Příspěvek byl anotován v referativním časopise *Physikalische Berichte* profesorem A. Kornem z Berlína-Charlottenburgu. Referent konstatoval, že autor práce se přiklání k názoru, že kladná elektřina je spojitá, negativní elektřina kvantovaná („*Verf[asser] neigt zu der Ansicht, daß die positive Elektrizität kontinuierlich teilbar, die negative quantenhaft ist*“). K takovému názoru autor údajně dospěl na základě diskuse výsledků do té doby provedených měření elektrického náboje (Millikan, Ehrenhaft a další), výzkumů o katodovém záření a záření alfa, modelů atomu sloužících k objasnění spektrálních sérií, Zemanova jevu a Starkova jevu a nakonec fotoelektrického jevu. Referent dodal, že ke konečnému rozhodnutí otázky jsou nutné další experimenty.¹³⁰ Problematice Brownova pohybu, stavbě elektřiny a stanovení elementárního kvanta elektřiny věnoval R. Fürth v meziválečném období řadu dalších prací; citoval i práci E. Weisse z roku 1911.¹³¹

¹²⁵ *Desátá výroční zpráva dívčího reformovaného reálného gymnasia v Jičíně za školní rok 1918–19 a 1919–20*, Jičín 1920, s. 4.

¹²⁶ AUK, f. Matriky Univerzity Karlovy, inv. č. 4, Matrika doktorů české Karlo-Ferdinandovy univerzity / Univerzity Karlovy IV., s. 1745.

¹²⁷ *Jedenáctá výroční zpráva dívčího reformovaného reálného gymnasia v Jičíně za školní rok 1920–21*, Jičín 1921, s. 3.

¹²⁸ Reinhold FÜRTH, *Einige Untersuchungen über Brownsche Bewegung an einem Einzelteilchen*, *Annalen der Physik*, IV. Folge 53, 1917, s. 177–213. Předmětem práce bylo teoretické řešení (a experimentální ověření) dvou speciálních případů Brownova pohybu jednotlivých částicek suspendovaných v kapalině.

¹²⁹ R. FÜRTH, *Die Frage nach der Konstitution der Elektrizität*, *Verhandlungen der Deutschen Physikalischen Gesellschaft* 21, 1919, s. 517–538.

¹³⁰ *Physikalische Berichte* 1, 1920, s. 23 (oddíl 4. *Aufbau der Materie*).

¹³¹ R. FÜRTH, *Bericht über neuere Untersuchungen auf dem Gebiete der Brownschen Bewegung*, *Jahrbuch der Radioaktivität und Elektronik* 16, 1920, s. 319–361; též, *Zur Beweglichkeitsbestimmung aus der Brownschen*

Dodejme, že F. Ehrenhaft někdy ve 20. letech 20. století, již jako profesor Vídeňské univerzity, přednesl na základě pozvání přednášku v německém vzdělávacím spolku „Urania“ v Praze. Dá se předpokládat, že tématem přednášky byla právě otázka elementárního elektrického náboje a jeho měření.¹³² V Praze, v německém přírodovědném a lékařském spolku „Lotos“, v jeho fyzikální sekci vedené profesorem Philippem Frankem, přednášel 7. listopadu 1931 také R. A. Millikan. Téma jeho přednášky bylo formulované širěji, jako „Novější výzkumy v oboru experimentální fyziky“.¹³³ Návštěva R. A. Millikana v Praze se uskutečnila v návaznosti na jeho účast na Mezinárodním sjezdu pro fyziku atomového jádra, který se konal v Římě ve dnech 11.–18. října t.r.¹³⁴

14.4 Dobrozdání A. Einsteina o F. Ehrenhaftovi v souvislosti s jeho kandidaturou na profesuru po F.-S. Exnerovi na Vídeňské univerzitě v roce 1920

F. Ehrenhaft, pro něhož byl ve fyzice rozhodující experiment, svou „subelektronovou hypotézu“ nikdy zcela neopustil. Naproti tomu A. Einstein, vedený fyzikálním instinktem, popírání existence elementárního kvanta elektřiny od samého počátku odmítal. Vyjádřil to i v dobrozdání, které napsal počátkem roku 1920 na žádost A. Lamy v souvislosti se zvažovanou nominací F. Ehrenhafta na řádnou profesuru fyziky na Vídeňské univerzitě po penzionovaném F.-S. Exnerovi. Lampa, v té době působící ještě v rakouském ministerstvu školství, považoval Ehrenhafta za nejvhodnějšího z rakouských kandidátů na zmíněnou profesuru a žádal Einsteina o podporu svého stanoviska. Einstein žádosti Lamy vyhověl a Ehrenhaftovu kandidaturu podpořil. Vyzdvihl Ehrenhaftovu originalitu, nasazení a oddanost vědecké práci, ocenil, že jako první aplikoval metodu pro pohyb velmi malých částíček ke studiu jejich elektrického náboje, vyslovil však výhrady vůči závěrům, které Ehrenhaft a jeho žáci ze svých měření vyvodili. V dobrozdání, datovaném v Berlíně 20. ledna 1920 napsal (citováno podle publikovaného anglického překladu): „*Mr. Ehrenhaft's great strengths lie in his originality and his truly admirable energy and dedication. To his credit, he was the first to apply the motion of small particles toward investigating tiny electric charges (problem of the elementary quantum of electricity) and to develop the appropriate experimental technique.*“

Bewegung an einem Einzelteilchen, Annalen der Physik, IV. Folge 63, 1920, s. 521–536; též, *Bemerkungen zu Herrn Kurt Wolters Arbeit: „Über Ladungsbestimmungen an Nebelteilchen bei 1 bis 9 Atm. Gasdruck“*, Zeitschrift für Physik 7, 1921, s. 406–407; též, *Das Auftreten systematischer Fehler bei numerischer Auswertung physikalisch-statistischer Aufgaben*, Physikalische Zeitschrift 22, 1921, s. 625–628; též, *Die Bestimmung der Elektronenladung aus dem Schroetteffekt an Glühkathodenröhren*, Physikalische Zeitschrift 23, 1922, s. 354–362.

¹³² Univerzitní profesor Ehrenhaft (Vídeň) je uveden v abecedním výčtu osob, které přednášely v pražském německém spolku *Urania*; tento výčet byl publikován v roce 1932 u příležitosti patnáctileté činnosti spolku. Srov. *Urania*. Monatschrift für moderne Bildungspflege 9, 1932, Nr. 2/3 (Sonderheft), s. 38(54).

¹³³ *Lotos*. Naturwissenschaftliche Zeitschrift 79, 1931, s. 192.

¹³⁴ Srov. František SCHACHERL, *Mezinárodní sjezd pro fyziku atomového jádra, konaný v Římě ve dnech 11. až 18. října 1931*, Příroda, ilustrovaný měsíčník přírodovědecký (Brno) 24, 1931, s. 376–380. Návrh na pozvání R. A. Millikana k návštěvě Československa a případným přednáškám předložili ve schůzi profesorského sboru Přírodovědecké fakulty UK 29. listopadu 1931 profesori fyziky A. Žáček, F. Závíška, V. Posejpal a V. Trkal. AUK, f. PřF UK, inv. č. 11, Protokoly ze schůzí profesorského sboru, 1931/32, schůze 29. 10. 1931, b. 17.

His and his students' analyses in recent years on minuscule particles, which gave rise to doubts about the existence of an elementary quantum of electric charge, legitimately attracted most avid interest among physicists everywhere and have remained unrefuted until today. I cannot but remark, though, that in the current stage of physics I consider it very unlikely that, ultimately, Mr. Ehrenhaft will be in the right with his assertions related to the nonexistence of elementary quanta as required by atomism. [...] Indeed, I cannot refrain from saying that, in his overall assessment of the facts, Mr. Ehrenhaft occasionally lacked the desired objectivity in weighing the experimental and theoretical arguments, which is not in the least surprising for such a temperamental and enterprising personality. [...]

No matter how the decision may fall, there is no doubt that Mr. Ehrenhaft has been the source of valuable inspiration and fruitful creativity. I also believe that, with Ehrenhaft's appointment, any danger of a somewhat one-sided development at the University of Vienna need not be feared, since there will be enough competent and independent minds besides him at that large university."¹³⁵

Einstein adresoval své dobrozdání předsedovi komise pověřené vypracováním návrhu na obsazení dotčené profesury, fyzikálnímu chemikovi Rudolfu Wegscheiderovi. Požádal ho však, aby dobrozdání považoval za důvěrné. Kopii zaslal A. Lampovi. Wegscheider v odpovědi z 1. února 1920 však požádal Einsteina o zaslání oficiálního vyjádření, které by mohl předložit komisi. V dopise zároveň vyslovil svůj nepředpojatý názor na zatím nerozhodnutou otázku elementárního elektrického kvanta. Ehrenhaftova měření označil za důležitá pro fyziku velmi malých částic, ať již se elektronová hypotéza potvrdí či ne: „*To me, the matter apparently stands thus – that, on the one hand, the current state of theoretical physics calls for the assumption of the electron; on the other hand, Ehrenhaft's observations are incompatible with it, grounded on currently accepted laws for falling motion and motion in an electric field. It is easily possible that the electron will carry the day. Then, however, Ehrenhaft's experiments show that the laws assumed hitherto will have to be modified for very small particles, which likewise is an important finding, even though it probably would not have the importance of proving that there existed quantities of electricity smaller than the electron. [...] Besides that, Ehrenhaft's research has brought to light some other important things as well, for ex., securing determination of the size of tiny particles; experimental proof of the Schwarzschild – Debye maximum for light pressure.*“¹³⁶

V další části dopisu Wegscheider nastínil poměry mezi fyzikálními profesurami a ústavy na Vídeňské univerzitě a dodal, že při obsazení profesury po F.-S. Exnerovi považuje za nejdůležitější získat ředitele ústavu, který dokáže řídit experimentální výzkum v širokém oboru; Ehrenhafta považoval v tomto ohledu za vhodného kandidáta a požádal Einsteina, aby jeho kandidaturu podpořil. Einstein vyhověl a v oficiálním dopise Wegscheiderovi ze 7. února 1920 napsal: „*It is beyond doubt that through his indefatigable effort Ehrenhaft has obtained novel findings that legitimately aroused the liveliest interest among physicists everywhere. Whatever stance one may take toward these findings, it seems certain that these results will remain of considerable importance in the evolution of our science. I therefore deem it thoroughly justified and desirable that major experimental resources be entrusted to Mr. Ehrenhaft for his free*

¹³⁵ Diana KORMOS BUCHWALD – Robert SCHULMANN – József ILLY et al. (eds.), *The collected papers of Albert Einstein*, IX, *The Berlin years: correspondence, January 1919 – April 1920* (English translation of selected texts), The Hebrew University of Jerusalem 2004, dopis č. 269, s. 222–223.

¹³⁶ Tamtéž, dopis č. 292, s. 243.

*disposal. In my view, the experimental accomplishments of the remaining Austrian physicists under consideration for the teaching post cannot measure up to those of Ehrenhaft.*¹³⁷

A tak s přispěním A. Lampy a A. Einsteina byl F. Ehrenhaft v roce 1920 jmenován řádným profesorem fyziky a přednostou nového, III. Fyzikálního ústavu Vídeňské univerzity.¹³⁸ Hypotéza elementárního elektrického množství (elektronu) byla dalším vývojem fyziky utvrzena. R. A. Millikan dalšími měřeními hodnotu elementárního elektrického náboje upřesnil.¹³⁹ V roce 1923 mu byla za změření elementárního elektrického množství (a za experimentální ověření Einsteinova vztahu pro fotoelektrický jev) udělena Nobelova cena za fyziku. K otázce elementárnosti elektronu (či protonu, jako nositelů elementárního elektrického kvanta) Millikan v Nobelovské přednášce, přednesené 23. května 1924, uvedl:

„Shall we ever find that either positive or negative electrons are divisible? Again no one knows; but we can draw some inferences from the history of the chemical atom. This is sometimes said by the unthinking to have exploded, but of course every scientist knows that it has never lost an iota of its old reality nor of its old vitality. From an experimental point of view the atom of the chemist was all contained in the facts of definite and multiple proportions in combining powers. For the purposes for which the concept was used, viz. those of chemical combination, the chemical atom is just as much the ultimate unit now as it ever has been.

*Similarly it is not likely that the field in which the electron has already been found to be the unit, namely that of atomic structure, will ever have to seek another unit. [...] If the electron is ever subdivided it will probably be because man, with new agencies as unlike X-rays and radioactivity as these are unlike chemical forces, opens up still another field where electrons may be split up without losing any of the unitary properties which they have now been found to possess in the relationship in which we have thus far studied them.*¹⁴⁰

Podle údaje, který Millikan uvedl v Nobelovské přednášce, hodnota elementárního elektrického náboje extrapolovaná z různých měření provedených do té doby různými badateli na kapkách z různých materiálů a v různých plynech v širokém rozmezí tlaků, vycházela $e = (4,774 \pm 0,005) \times 10^{-10}$ abs. elst. j. V současné době se pro elementární elektrický náboj (náboj elektronu) udává hodnota $e = 1,602177 \cdot 10^{-19}$ C (což odpovídá přibližně hodnotě $4,80 \cdot 10^{-10}$ elst. j.).¹⁴¹

¹³⁷ Tamtéž, dopis č. 302, s. 251. Dalšími kandidáty na profesuru byli vedle 41letého Ehrenhafta zvažování Egon von Schweidler (47letý řádný profesor fyziky na univerzitě v Innsbrucku), Heinrich Mache (44letý řádný profesor fyziky na Vysoké škole technické ve Vídni, rodák z Prahy), Hans Benndorf (50letý řádný profesor fyziky na univerzitě ve Štýrském Hradci) a Stefan Meyer (48letý titulární řádný profesor fyziky na Vídeňské univerzitě a přednosta *Institut für Radiumforschung* ve Vídni).

¹³⁸ Další životní osudy a vědeckou práci F. Ehrenhafta ohrozil nástup nacismu v Německu, obsazení Rakouska a vypuknutí druhé světové války. Pro svůj židovský původ byl Ehrenhaft v březnu 1938 zbaven postu na vídeňské univerzitě a donucen k emigraci. Za války žil v USA, po válce se vrátil do Vídně. Podrobněji J. BRAUNBECK, *Der andere Physiker*, l.c.

¹³⁹ K historické analýze Millikanových experimentálních dat podle dochovaných laboratorních záznamů viz Allan D. FRANKLIN, *Millikan's published and unpublished data on oil drops*, *Historical Studies in the Physical Sciences* 11/2, 1981, s. 185–199. O subelektronové hypotéze a vědecké diskusi R. A. Millikana a F. Ehrenhafta viz Gerard HOLTON, *Subelektrons, presuppositions, and the Millikan – Ehrenhaft dispute*, *Historical Studies in the Physical Sciences* 9, 1978, s. 166–224. O měřeních R. A. Millikan a jeho spolupracovníků L. Begemana a H. Fletchera formou vědecko-populárního článku viz např. Michael F. PERRY, *Remembering the oil-drop experiment*, *Physics Today* 60/5, 2007, s. 56–60.

¹⁴⁰ A. MILLIKAN, *The electron and the light-quant from the experimental point of view*, Nobel Lecture, May 23, 1924, s. 60–61 (dostupné na <<https://www.nobelprize.org/prizes/physics/1923/millikan/lecture/>>).

¹⁴¹ Pro převod mezi jednotkou náboje SI Coulomb a starší absolutní elektrostatičnou jednotkou platí: 1 C = $c/10$ elts. j. (kde c udává rychlost světla ve vakuu v cm/s).

15. Fragment pražské korespondence Antona Lampy s Viktorem von Langem

15.1 *Obecný popis korespondence a ediční poznámka*

K dokreslení širšího kontextu sledovaného tématu připojujeme v příloze šest dopisů Antona Lampy zaslaných z Prahy Viktoru von Langovi do Vídně. Pět dopisů je z roku 1911, jeden z roku 1914. Originály dopisů se dochovaly ve zlomku písemné pozůstalosti V. von Langa v Archivu Univerzity ve Vídni.¹⁴² Paritní část korespondence – dopisy V. von Langa A. Lampovi – se nalézt nepodařilo.

Dopisy jsou přepsány podle německého rukopisného originálu, v plném znění. Jsou řazeny chronologicky. Dobový pravopis, členění textu na odstavce, zarovnání datace a podpisů a podtržení některých slov pisatelem jsou zachovány. Tučným písmem ve svislých závorkách jsou v prepisu vyznačeny začátky stránek. Připojeny jsou dílčí vysvětlivky (značené písmeny) a komentáře (značené arabskými číslicemi).

A. Lampa se v dopisech obracel k dvornímu radovi Viktoru von Langovi jako ke svému bývalému učiteli a k respektované autoritě. V. v. Lang byl v té době již penzionovaným profesorem Vídeňské univerzity, nadále však čelným a vlivným funkcionářem Vídeňské akademie věd (generální sekretář a zároveň vědecký sekretář matematicko-přírodovědné třídy, od srpna 1911 vice-prezident a po úmrtí E. Böhm-Baweka v srpnu 1914 úřadující vice-prezident).

Jedním z hlavních témat čtyř dopisů z roku 1911 jsou Ehrenhaftova měření elementárního elektrického náboje. Lampa vyslovil svůj názor na Ehrenhaftova měření, informoval o měřeních prováděných E. Weissem a sondařoval možnost získání subvence Vídeňské akademie věd na vlastní nezávislá měření; v té souvislosti si také postěžoval na omezené finanční prostředky k vědeckým pracím a na vědeckou osamocenost, kterou pociťoval při svém působení na Německé univerzitě v Praze. Zmínil se o průběhu habilitace E. Weisse a o pochvalné reflexi Weissovy práce A. Einsteinem; k tomu připojil výraz obdivu k Einsteinovi jako geniálnímu fyzikovi a zamýšlení nad vývojem, kterým se ubírá moderní fyzika. V. von Langa informoval také o habilitačním řízení Arnulfa Pergera na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze pro obor dějiny novodobého dramatu a divadla v roce 1912. V posledním uvedeném dopise z října 1914 Lampa reflektoval začátek první světové války.

15.2 *Vybrané pasáže o měření elementárního elektrického kvanta*

V rámcovém českém překladu uvádíme několik pasáží z dopisů A. Lampy V. von Langovi, které se týkají E. Weisse a Ehrenhaftových měření elementárního elektrického kvanta.

V dopise z 15. února 1911 (č. 1) A. Lampa píše V. von Langovi:

„Dotazem na elektron se pan dvorní rada dotkl mé bolavé rány. Weiss nyní pilně měří se stříbrem. Naše uspořádání se mi v jednom ohledu jeví spolehlivější než Ehrenhaftovo, náš kondenzátor zaručuje homogennější pole. Jinak působí obtíže Brownův pohyb. Weiss teď měří úmyslně bez zvláštního sušení [vzduchu], abychom viděli, co to udělá. Ehrenhaft

¹⁴² AUW, sign. AT-UAW/131.131, Lang, Viktor von (Nachlassfragment 1859–1920), Schachtelnummer 1238, Korespondenz mit A. Lampa. Ve složce je dochováno celkem 6 dopisů A. Lampy datovaných v Praze.

příkládá sušení velký význam. Rádi bychom zjistili, čeho se vlastně extrémním sušením dosáhne. Ehrenhaftova data pozorování považuji za spolehlivá. Provedl jsem namátkové zkoušky a nenarazil jsem na žádné chyby v početním zpracování výsledků. Navzdory tomu nejsem sto sdílet Ehrenhaftovu víru. Čím víc o věci přemýšlím, tím jsem nedůvěřivější. Cítím se nucen ke skepsi, byť je mi fyzika (spojitého) prostředí mnohem milejší a neměl bych nic proti tomu, kdyby byl elektron odpraven. Weiss se teď zaměří na jednotlivosti, které nejsou Ehrenhaftovými měřeními zohledněny. Především kulový tvar. Chce zkusit ty malé částičky roztavit v elektrické peci, pak je pomalu nechat ztuhnout a teprve pak měřit. Dál jsem mu řekl, aby měřil při různých silných polích s jednou a touž částičkou. To zatím Ehrenhaft neučinil, použil různé silná pole, ale s jednou částičkou vždy jen jedno. Já ale myslím, že s různě silnými poli by bylo možno zjistit něco o vlivu proudění v těsně přiléhajícím plynu. Rád bych také sám něco změřil. Ale nemám žádné peníze, abych pořídil ještě další přístroje. Jen dluhy. K tomuto účelu bych potřeboval nějaký přístroj od Zeisse, sklo, zlato apod. Však pan dvorní rada ví, co všechno je k tomu třeba, a Ehrenhaft je přece také (Vídeňskou) Akademií hodně subvencován. Už dávno jsem uvažoval o tom, zda bych se také neměl obrátit na Akademii se žádostí o subvenci, jelikož ale Akademie již na tuto otázku peníze vydala, váhal jsem přijít s takovou žádostí rovnou. Také bych jaksí nechtěl vypadat jako konkurent Ehrenhafta. Vaše přátelské připomínky, vážený pane dvorní rado, mi dodávají odvalu k dotazu, zda považujete předložení takové žádosti za vhodné a zda má za daného stavu dostupných prostředků naději na příznivé vyřízení. Odmítnutí bych se nerad vystavoval.

Zopakování Ehrenhaftových pokusů bych rád zcela přenechal Weissovi. Pracuje korektně, těší ho to a v každém případě bude sto k té otázce spolehlivě přispět. Já bych nechtěl vázat svůj výzkum úzce na Ehrenhaftovo schéma, (nýbrž) změnou způsobu pozorování se pokusit objasnit otázku z jiné strany.“

V dalším dopise z 22. února 1911 (č. 2) Lampa ohledně Ehrenhaftových měření a jejich ověření pokračoval:

„Jedna z mých pochybností vůči Ehrenhaftovi, o níž jsem se zmínil v posledním dopise, je vyslovena v publikaci Regenera v posledním čísle *Physikalische Zeitschrift*. Kyveta, kterou jsme použili my, je velmi podobná té Regenerově, Weiss také nedávno, ještě před publikací Regenerovy práce, na mou radu přešel k použití objektivu AA. Přesto myslím, že úplné objasnění není ještě dosaženo, a proto má Weiss klidně dál měřit. Ta otázka se tak rychle nevyřeší.“

V následujícím dopise z 28. února 1911 (č. 3) Lampa zklamaně reagoval na omezené možnosti získat finanční podporu Vídeňské akademie věd k nezávislému ověření Ehrenhaftových měření:

„Sdělení o náladě v Akademii nejsou moc povzbudivá. Když je bohužel zcela jedno, zda se přijde elektronu na kloub v Praze nebo na Madagaskaru, 1 000 metrů nad nebo pod povrchem země, tak se obávám, že v žádosti o podporu musím vynechat ten nejdůležitější motiv. S vyhlídkou na Vaši podporu však ten pokus přece jen učiním.“

Ehrenhaft mi poslal k nahlédnutí svou odpověď Regenerovi. Myslím, že tím nejpodstatnějším bodem se málo zabýval, od té doby jsem o něm nic neslyšel. Dychtím vědět, čeho dosáhne s novým kondenzátorem, myslím ale, že mohu předpovědět, že výsledky budou stejné. Jsem toho názoru, že homogenita pole je sice podstatnou podmínkou pro čistotu měření, ale odchylky od ní nejsou dostatečné, aby objasnily ty Ehrenhaftovy mimořádně malé hodnoty.

K poznámce, kterou pan dvorní rada učinil, musím uvést, že Weiss měří se zdokonaleným uspořádáním temného pole, takže mu neuniknou ani ty velmi malé částičky. Zatím měřil jen se stříbrem, se zlatem ještě ne.

Vynořila se mi teď jedna principiální pochybnost o Ehrenhaftově metodě. Doufám, že budu moci panu dvornímu radovi v krátké době poslat o tom souvislý výklad.“

V dopise z 22. března 1911 (č. 4) se Lampa vrátil k pochybnosti o výsledcích měření Ehrenhafta, kterou naznačil v předchozím dopise, slovy:

„Jemně rozmělněné kovy okludují nebo adsorbují plyn. Není proto vyloučeno, že malé kovové částice jsou obaleny tenkou obálkou plynu, která na nich pevně drží, a v důsledku toho k částici neoddělitelně patří. To má další, malý vliv na hustotu částice, více však na její pohyb v plynu. Stokesův vzorec (a stejná úvaha platí pro Cunninghamovu a pro Reinganu-movu modifikaci) předpokládá, že pokles rychlosti začíná bezprostředně na povrchu koule. Je-li ale s koulí spojena plynová obálka, pak začíná pokles rychlosti na povrchu obálky plynu a ve Stokesově vzorci nejde o poloměr koule, ale o větší poloměr obálky plynu. Za předpokladu Millikanovy hodnoty elektronu $4,9 \cdot 10^{-10}$ elts. j. jsem posoudil hodnoty pozorování Ehrenhafta se zlatem, o které se on zejména opírá, a shledal jsem, že již mimořádně tenká vrstva plynu stačí, aby jeho odchylky vysvětlila. Dospívám tak pro vrstvu plynu k tloušťce $6 \cdot 10^{-6}$ až asi $30 \cdot 10^{-6}$ cm. Pfeiffer vypočetl pro tloušťku vrstvy plynu adsorbovaného uhel-ným prachem (podle měření Quinceho) hodnotu $24 \cdot 10^{-6}$ cm. Řádově to odpovídá.

Zdá se mi tudíž důležité tuto myšlenku dál sledovat. Protože adsorpce patří do kategorie molekulárních sil, bude i pro těleso větších rozměrů tloušťka obálky plynu velmi malá. Máme tu tudíž vliv, který se projevuje tím víc, čím menší jsou částičky. To opět souhlasí s Ehrenhaftovou větou, že je-li tu nějaký vliv, který odchylky od hodnoty elektronu působí, musí to být vliv, který se projevuje tím víc, čím je částička menší.

Jako jediná vhodná látka k ověření této hypotézy přichází v úvahu rtuť, už jen proto, že částičky zde mají kulový tvar. Aby se vyloučily chemické reakce, musí se pokusy provést v argonu. Na to bych rovněž rád požádal Akademii o subvenci. Rád bych tedy poprosil pana dvorního radu o sdělení, zda v žádosti má být uveden podrobný plán výzkumu, zda má obsahovat i návrh nákladů, dále zda nemám napsat krátkou zprávu o uvedených pochy-bách do Věstníku. V nějaké podobě bych to rád krátce publikoval, jinak mne zas někdo předběhne.“

V dopise ze 7. prosince 1911 (č. 5), jak již bylo uvedeno v oddíle 10, se Lampa zmínil o probíhajícím habilitačním řízení E. Weisse:

„Váš kmotřenec doktor Weiss předložil svou habilitační žádost již v listopadovém zasedání [profesorského kolegia Filozofické fakulty], takže v posledním zasedání již bylo odsouhlaseno jeho připuštění ke kolokviu. Referát komise, který jsem přirozeně napsal já, byl jednomyslně přijat, takže Weiss 25. ledna 1912 bude skládat kolokvium; bude se konat v Praze před celou fakultou. Weissova práce nachází velké uznání zejména u Einsteina, který o ní mluvil také v Bruselu na nedávno konaném kongresu těch nejchytřejších hlav. Podle jeho zprávy se o to také velmi zajímali.“

PŘÍLOHA

Zlomek korespondence A. Lampy s V. von Langem z let 1911–1914

AUW, sign. AT-UAW/131.131, Lang, Viktor von (Nachlassfragment 1859–1920),
Schachtelnummer 1238, Korespondenz mit A. Lampa

1.

1911, 15. února, Praha

Anton Lampa Viktoru von Langovi

Rukopisný originál, 3 s. (1 list)

/1/ Prag II 1594 Physikalisches Institut
am 15. Feber 1911.

Hochgeehrter Herr Hofrat!

Empfangen Sie zunächst meinen verbindlichsten Dank für Ihr freundliches Schreiben.¹ Ich habe mich aufrichtig gefreut, dass mit der Mitteilung der relativen Langwierigkeit Ihres Unwohlseins gleich die Nachricht, dass Sie nun doch schon wieder ausgehen dürfen, verbunden war. Möchten Ihnen die Kolloide, die jetzt so viel neue Erkenntnis vermitteln, auch recht bald vollständige Heilung bescheeren(!).²

Das w in Ihrer Formel³ hat für das Weitere, wie ich schon erwähnt zu haben glaube, keinen Einfluss. Offenbar ein Lapsus calami,^a es sieht ja auch unwahrscheinlich aus, dass die Anziehung dem Widerstand proportional sein soll. Die Arbeit des Zürichers⁴ kenne ich nicht, ich bin jetzt erst dabei, die Literatur, soweit mir dies hier möglich ist, vollständig zusammenzusuchen.

Mit der Frage nach dem Elektron legen Herr Hofrat den Finger an eine Wunde, die mich heftig schmerzt. Weiß misst jetzt fleißig an Silber. Unsere Anordnung scheint mir in einem Punkt sicherer als die Ehrenhafts, unser Kondensator garantiert uns ein homogeneres Feld. Im Übrigen macht die Brown'sche Bewegung Schwierigkeiten. Weiß miss jetzt absichtlich ohne besondere Trocknung, um zu sehen, was diese ausmacht. Ehrenhaft legt auf die Trocknung so besonderen Wert. Wir möchten herausbringen, was durch extreme Trocknung eigentlich erzielt wird. Die Beobachtungsdaten von E.^b halte ich für sicher. Ich habe Stichproben gemacht und bin auf keinen Fehler in der Ausrechnung der Beobachtungsergebnisse gestoßen. Dagegen vermag ich E.'s Zuversicht nicht zu teilen. Ich werde, je mehr ich über die Sache nachdenke, immer bedenklicher. Ich fühle mich zur Skepsis umso mehr gedrängt, als mir die Mediumphysik viel lieber ist und ich gar nichts dagegen hätte, wenn das Elektron umgebracht /2/ würde. Weiß wird jetzt weiter sein Augenmerk auf einzelne Punkte richten, die in E.'s Messungen nicht berücksichtigt sind. Vor Allem die Kugelgestalt. Er will jetzt versuchen, die kleinen Teilchen im elektrischen Ofen zu verflüssigen, dann langsam erstarren zu lassen und dann erst zu messen. Weiter habe ich ihm gesagt, es möge bei verschiedenen starken Feldern an ein- und demselben Teilchen messen. Das hat Ehrenhaft bisher nicht getan, er verwendet verschiedene Feldstärken, aber bei einem Teilchen doch immer nur eine. Ich glaube aber, dass man durch verschiedene Feldstärken etwas über den Einfluß engbegrenzter Strömungen in dem Gas erfahren könnte. Ich möchte nun selbst auch Einiges messen. Aber ich habe kein Geld, um noch weitere Apparate anzuschaffen.

Nur Schulden. Ich brauchte zu diesem Zweck einiges von Zeiss, Glassachen, Gold u. dgl. Herr Hofrat wissen ja, was man dazu alles benötigt und Ehrenhaft wird ja auch von der Akademie munifizent unterstützt. Ich hatte schon seit langem den Gedanken erwogen, ob ich nicht auch an die Akademie mit der Bitte um eine Subvention herantreten sollte, aber gerade, weil die Akademie bereits für diese Frage Geld ausgegeben hat, trug ich Bedenken, mit einem solchen Ansuchen zu kommen. Auch möchte ich nicht gewissermaßen als Konkurrent Ehrenhafts erscheinen wollen. Ihre freundlichen Bemerkungen, verehrter Herr Hofrat, geben mir den Mut zu der Frage, ob Sie die Einbringung eines solchen Gesuches für opportun erachten und ob dasselbe nach dem derzeitigen Stande der verfügbaren Mittel Aussicht auf günstige Erledigung hat. Einem Refus möchte ich mich nicht gerne aussetzen.

Die Wiederholung von E.'s Messungen möchte ich durchaus Weiß überlassen. Er arbeitet korrekt, ist mit Freude dabei und wird einen in jeder Beziehung verlässlichen Beitrag zu der Frage zustande bringen. Ich möchte meine Untersuchung nicht streng an Ehrenhaft's Schema binden, damit die Frage durch Variation des Beobachtungsverfahrens eine Beleuchtung von /3/ anderer Seite erfährt.

Verzeihen Herr Hofrat, dass ich Sie nun schon wieder um eine Mitteilung bitte. Wollen Sie der Sache zugute halten und vielleicht auch dem Umstand, dass ich hier in einer physikalischen Einöde lebe, und darum mit doppelter Freude die Gelegenheit benütze, um mit einem hervorragenden Fachgenossen, der ich als meinen Lehrer verehren darf, ein bisschen über Physik reden zu können.

Mit hochachtungsvollen Empfehlungen
Ihr sehr ergebener
A Lampa

^a Z latiny, chyba vzniklá nepozorností při psaní.

^b Mínen Felix Ehrenhaft. Stejně tak ve zkratkách „E.'s“ dále v textu.

¹ Odkaz na dřívější korespondenci. V citované pozůstalosti se nedochovala.

² Lék na bázi koloidů (srov. *Unguentum credé* v dopise č. 3, vysvětlivka b).

³ Srov. Viktor von LANG, *Versuche im elektrostatischen Drehfelde*, Sitzungsberichte, II a, 115, 1906, s. 211–222.

⁴ Zřejmě odkaz na práci zmíněnou v předchozí korespondenci V. von Langem. Nepodařilo se upřesnit.

2.

1911, 22. února, Praha

Anton Lampa Viktoru von Langovi

Rukopisný originál, 1 s. (1 list)

/I/ Prag, am 22. / II. 1911.

Hochverehrter Herr Hofrat!

Eines meiner Bedenken gegen Ehrenhaft, das ich in meinen letzten Schreiben erwähnte, ist in der Publikation Regener's im letzten Heft der Phys. Zeitschr. zur Sprache gebracht.¹ Die Kuvette, die wir gebaut haben, ist sehr ähnlich derjenigen Regeners, auch ist Weiß

vor kurzem, noch ehe Regeners Arbeit erschienen war, über meinen Rat zum Objektiv AA übergegangen. Trotzdem glaube ich, ist volle Aufklärung noch nicht erreicht und darum soll Weiß ruhig weiter messen. Rasch wird die Frage nicht zu erledigen sein.

Meinen Stoßseufzer, betreffend den schlechten Stand meiner Dotationsfinanzen, haben Herr Hofrat hoffentlich nicht übelgenommen. Ich mache jetzt eine kleine Untersuchung über die Teilchengröße bei Kolloidalem Silber und gedenke nach deren Vollendung an die Elektronfrage heranzutreten.

Indem ich hoffe, dass Sich Herr Hofrat recht wol befinden,
bleibe ich mit hochachtungsvollen Empfehlungen
Herrn Hofrat ergebenster
A Lampa

¹ Slov. Erich REGENER, *Über Ladungsbestimmungen an Nebelteilchen (Zur Frage nach der Größe des elektrischen Elementarquantums)*, Physikalische Zeitschrift 12, 1911, s. 136–141. Regener poukázal na možnou nehomogenitu elektrického pole Ehrenhaftova kondenzátoru přizpůsobeného pro ultramikroskopii. Ehrenhaft reagoval článkem F. EHRENHAF, *Über die Frage des Elementarquantums der Elektrizität (Zum Teil Erwiderung an die Herren E. Regener, R. A. Millikan und H. Fletcher)*, Physikalische Zeitschrift 12, 1911, s. 261–268. Vliv nehomogenity elektrostatického pole kondenzátoru sledovala ve své práci také M. Vogl (srov. oddíl 11).

3.

1911, 28. února, Praha

Anton Lampa Viktoru von Langovi

Rukopisný originál, 2 s. (1 list)

/1/ Prag, Physik. Institut II 1594
am 28. Febr. 1911.

Hochverehrter Herr Hofrat!

Ich danke Ihnen vielmals für Ihren freundlichen Brief. Dass ich's nur ehrlich gestehe, mein letztes Kurzes Schreiben war ein ballon d'essai^a, ich hatte, weil Ihre Antwort auf den vorletzten Brief ausblieb, Besorgnis, Herr Hofrat seien nicht wol und so wollte ich rasch eine Nachricht haben. Ich freue mich sehr, dass Herr Hofrat, nachdem von Unguentum Credé^b nicht mehr die Rede ist, das Übel offenbar ganz überstanden haben.

Die Mitteilungen über die Stimmung in der Akademie sind ja nicht gerade sehr ermutigend. Nachdem es leider ganz gleichgiltig ist, ob man dem Elektron in Prag oder Madagaskar, 1000 Meter unter oder über dem Erdboden an den Leib rücken will, fürchte ich, in einem Subventionsgesuch des durchschlagendsten Motivs entbehren zu müssen. Ich will aber doch, durch die Aussicht auf Ihre Unterstützung ermutigt, den Versuch machen.

Ehrenhaft hat mir seine Replik gegen Regener zur Einsicht geschickt. Ich fand, dass er auf den wesentlichsten Punkt zu wenig eingegangen ist, habe aber seither Nichts /2/ mehr von ihm gehört. Ich bin begierig, was er mit dem neuen Kondensator erzielen wird, glaube aber voraussagen zu dürfen, dass die Resultate dieselben sein werden. Ich bin der Meinung,

dass die Homogenität des Feldes zwar eine wesentliche Bedingung für die Reinheit der Messungen ist, aber Abweichungen von derselben doch nicht ausreichend sind, um die extrem kleinen Werte von Ehrenhaft zu erklären.

Zu der Bemerkung, welche Herr Hofrat machen, muss ich anführen, dass Weiss mit der vollkommenen Dunkelfeldanordnung misst, dass ihm also die sehr kleinen Teilchen nicht entgehen können. Nur hat er bisher bloß an Silber, aber noch nicht an Gold gemessen.

Mir ist neuerdings ein prinzipielles Bedenken gegen Ehrenhafts Methode aufgetaucht. Ich hoffe, Herrn Hofrat in kurzer Zeit eine zusammenhängende Darstellung desselben ein-senden zu können.

Die Nachricht über Ulke¹ hat mich recht betrübt. Er war ein braver Mensch aus der guten alten Schule.

Mit hochachtungsvollen Empfehlungen
Herrn Hofrat ergebenster
A Lampa

^a Francouzsky, zkušební balon (sonda).

^b *Unguentum créde*, antibakteriální balzám obsahující 15% roztok koloidního stříbra.

¹ Miněn nejspíš Henry (Heinrich) Ulke (1821–1910), fotograf, malíř a entomolog německého původu. Zemřel ve věku 90 let ve Washingtonu. Krátká zpráva o jeho úmrtí byla publikována také v Prager Tagblatt 34 (3. 1. 1910), Nr. 62, s. 12.

4.

1911, 22. března, Praha

Anton Lampa Viktoru von Langovi

Rukopisný originál, 3 s. (1 list)

/1/ Prag, am 22. III. 1911

<b. 26/3/11>^a

Hochverehrter Herr Hofrat!

Vor lauter Kommissionssitzungen und ähnlichen Vergnügungen bin ich noch nicht dazu gekommen, eine Kopie der Rechnungen anzufertigen, welche ich Ihnen seit langem senden will. Ich muss mich auch heute begnügen, Ihnen das Bedenken mitzuteilen, von welchem ich neulich andeutungsweise sprach. Es ist folgendes. Fein verteilte Metalle okkludieren oder adsorbieren Gas. Es ist infolgedessen nicht ausgeschlossen, dass die kleinen Metallpartikel mit einer dünnen Gashaut umgeben sind, welche fest an ihnen haftet und infolgedessen zu dem Partikel untrennbar dazugehört. Das hat nun weiter kleine Konsequenz in Beziehung auf die Dichte der Partikel, wol aber in Beziehung auf ihre Bewegung im Gas. Die Stokes'sche Formel (und die gleichen Überlegungen gelten für die Modifikationen Cunningham¹ und Reinganum²) setzt voraus, dass das Geschwindigkeitsgefälle unmittelbar an der Oberfläche der Kugel beginnt. Ist aber eine mit der Kugel fest verbundene Gashaut vorhanden, so beginnt das Geschwindigkeitsgefälle an der Oberfläche der Gashaut und in die Stokes'sche Formel geht nicht $\frac{1}{2}$ der Radius der Kugel sondern der größere Radius der Oberfläche der Gashaut ein. Ich habe unter Annahme des Millikan'schen Wertes des

Elektrons $4,9 \cdot 10^{-10}$ e. s. E.^b Ehrenhafts Beobachtungen an Gold, auf welches er sich ja insbesondere stützt, nach dieser Annahme ausgewertet und habe gefunden, dass bereits äußerst dünne Gasschichten ausreichen, um seine Abweichungen zu erklären. Ich komme so zu Dicken für die Gasschicht von $6 \cdot 10^{-6}$ bis etwa $30 \cdot 10^{-6}$ cm. Pfeiffer³ berechnet die Dicke der von Kohlenpulver adsorbierten Gasschicht (nach Messungen von Quincke⁴) auf $24 \cdot 10^{-6}$ cm. Die Größenordnung stimmt.

Es scheint mir also wichtig, diese Idee weiter zu verfolgen. Nachdem die Adsorption jedenfalls zur Kategorie der Molekularkräfte gehört, wird auch für einen ausgedehnten Körper die Dicke der Gashaut sehr klein sein. Wir haben also hier einen Einfluss, der umso mehr zur Geltung kommt, je kleiner die Teilchen sind. Das stimmt wieder mit dem Satze Ehrenhafts: Wenn ein Einfluss da ist, der die Abweichungen vom Elektronwert hervorruft, so muss das ein Einfluss sein, der umso mehr zur Geltung kommt, je kleiner die Teilchen sind.

Als einzig geeignete Substanz zur Prüfung dieser Hypothese kommt wol nur Hg in Betracht, schon deshalb, weil die Teilchen hier gewiss Kugelform haben. Um chemische Reaktionen auszuschließen, /3/ müssen die Versuche in Argon gemacht werden. Für diese Dinge möchte ich mir eben die Subvention der Akademie^c erbitten. Ich möchte nun Herrn Hofrat bitten, mir mitzuteilen, ob das Gesuch den Plan der Untersuchung ausführlich angeben soll, ob auch ein Kostenvoranschlag enthalten sein soll,⁵ ferner ob ich vielleicht eine kurze Notiz über dieses Bedenken für den Anzeiger^d verfassen soll. In irgend einer Form möchte ich die Sache schon kurz veröffentlichen, sonst nimmt mir doch wieder Jemand weg.

Weiters möchte ich bitten, mir Band 56 der Proceedigs Royal Society London Jahr 1894 für kurze Zeit aus der Akademiebibliothek zu überlassen. Diese Zeitschrift ist in Prag nirgends zu bekommen.

Indem ich Herrn Hofrat für die Bemühung in dieser Sache im Vorhinein bestens danke bin ich mit hochachtungsvollen Empfehlungen

Ihr sehr ergebener

A Lampa

Prag II 1594

Physikalisches Institut

^a Perem připsaná datace o obdržení dopisu („bekommen“).

^b Zkratka, *elektrostaticke Einheiten* (absolutní elektrostatické jednotky, elst. j.). O převodu na jednotku SI Coulomb viz poznámku pod čarou č. 141.

^c Vídeňská akademie věd (*die kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Wien*).

^d Věstník Vídeňské akademie věd (*Anzeiger der kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Wien*).

¹ Ebenezer Cunningham (1881–1977), britský matematik, známý také pozdějšími pracemi z teorie relativity a elektronové teorie. Do Stokesova vzorce zavedl korekci na střední volnou dráhu kulových částic (vzorec viz kapitola 14.2)

² Maxmillian Reinganum (1876–1914), německý fyzik, padl v první světové válce na frontě ve Vogézách 4. 9. 1914.

³ Neurčitý odkaz. Mohlo by jít o německého chemika Paula Pfeiffera (1875–1951), 1908–1919 mimořádného profesora teoretické chemie na univerzitě v Curychu, kde byl

žákem anorganického chemika Alfreda Wernera (laureáta Nobelovy ceny za chemii za rok 1913 za práce o vazbách atomů v molekulách).

⁴ Georg Hermann Quincke (1834–1924), německý fyzik, od roku 1907 na odpočinku, před tím profesor na univerzitě v Heidelbergu.

⁵ Ve společném zasedání Vídeňské akademie věd 27. ledna 1911 bylo schváleno udělení finanční podpory 2 000 K z nadace Ponti (*Ponti-Widmung*) F. Ehrenhaftovi na pokračování ve výzkumech elektrických nábojů menších než náboj elektronu. *Anzeiger der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien* 48, 1911, s. 74.

5.

1911, 7. prosince, Praha

Dopis Antona Lampy Viktoru von Langovi

Rukopisný originál, 4 s. (1 list)

/1/ PHYSIKALISCHES INSTITUT

der k. k. deutschen Universität

Prag, Neustadt 1594.^a

7. Dezember 1911.

Hochverehrter Herr Hofrat!

Ich danke erst heute für Ihren liebenswürdigen Brief, weil ich noch die Kollegiumsitzung vom 7. abwarten wollte, in welcher die Habilitation Dr Perger¹ das erstmal an das Tageslicht getreten ist. Die Angelegenheit steht gegenwärtig so. Die Fakultät hat vor etlichen Semestern – noch vor meiner Zeit – den Beschluss gefasst, nicht mehr für Teilgebiete einer Wissenschaft zu habilitieren. Es ist daher zuerst die Frage aufgeworfen worden, ob die Dramaturgie als selbständige Wissenschaft betrachtet werden kann. Zur Beratung dieser Frage wurde eine Kommission eingesetzt. Sauer,² der in dieser Kommission wol die Hauptrolle spielen wird, hat, wie man so schön zu sagen pflegt, für Dr Perger eine warme Lanze eingelegt. Ein Teil der Fakultät wünschte nämlich erst den Bericht dieser Kommission zu hören, damit über die prinzipielle Frage vorher entschieden würde. Das würde natürlich eine Verzögerung um eine Sitzung bedeuten. Infolge des Eintretens Sauers wurde aber beschlossen, der Kommission das *Pouvoir*^b zu erteilen, gleich die Beurteilung der Habilitationsschrift Dr Pergers vorzunehmen, wenn sie zu dem Ergebnis gelangen sollte, dass die Dramaturgie als spezielle Wissenschaft anzuerkennen sei. Natürlich wäre dieser Kommissionsbeschluss erst durch die Fakultät zu ratifizieren. Sehr viel Liebe findet die Dramaturgie bei den Naturwissenschaftlern gerade nicht. Ich habe verschiedene Stimmen gehört, die recht ablehnend sind. Der gefürchtete Holzinger³ hat öffentlich sich nicht geäußert. Mir scheint also das Schicksal der Habilitation der Dr Perger recht ungewiss. Ich glaube zwar, dass die Kommission im Ganzen der Sache günstig gegenüberstehen wird; und wenn sie zu einem einhelligen Beschluss kommt, ist auch die größere Wahrscheinlichkeit für die Akzeptierung desselben durch das Kollegium. Sollte aber aus der Kommission auch ein Minoritätsvotum hervorgehen, dann ist das wahrscheinliche Schicksal der Habilitation absolut nicht anzugeben.

Ihr Patenkind, Dr Weiß, hat sein Habilitationsgesuch bereits in der Novembersitzung^c eingebracht, so dass in der letzten Sitzung bereits über die Zulassung zum Kolloquium

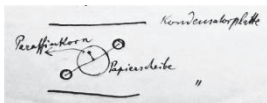

abgestimmt wurde. Das Referat der Kommission, das natürlich von mir verfasst war, wurde einstimmig akzeptiert, so dass Weiß am 25. Januar 1912 das Kolloquium ablegen wird. Dieses erfolgt in Prag vor der ganzen Fakultät.⁴ Die Arbeit von Weiß findet besonders bei Einstein große Anerkennung, der über sie auch bei dem kürzlich in Brüssel stattgefundenen Kongress der ganz Gescheiten gesprochen hat. Nach seinem Bericht hat man sich dafür auch sehr interessiert. Einstein ist übrigens wirklich eine hervorragende Intelligenz, seine Richtung allerdings kann ich nicht vollkommen goutieren. Dabei ist nun wol viel /3/ wissenschaftliche Gefühlssache; man muss selber auf seinen Gebieten gearbeitet haben, um ein intellektual reines Urteil zu haben. Ich habe die Empfindung, dass man in einiger Zeit Vieles wieder fallen lassen wird, was jetzt en vogue^d ist. Es ist ja schon jetzt eine Reaction zu beobachten (s. z. B.^e Gehrcke, Verh. der Deutschen Physikalischen Gesellschaft 1911).⁵ Die Elektronentheorie ist doch auch eine Reaction gegen die reine Feldtheorie. Und so wird auch eine Reaction gegen die Lichtquantentheorie kommen. Jetzt wird die Strahlungstheorie fein gemacht und das wird noch so weit führen, dass man nicht mehr imstande sein wird, ein Beugungsphänomen zu begreifen. Die alte Physik wird schon wieder zu der gebührenden Ehre kommen. Darum glaube ich auch, dass die Frage, welche Herr Hofrat aufgeworfen haben,⁶ entschieden zu bejahen ist. Ich bin überzeugt, man wird die Physiker der früheren Epoche immer in Ehren halten.

Wann ich nach Wien komme, kann ich heute noch nicht sagen. Für lange will ich nicht fort, um die Freien auszunützen. Ich habe genug zu tun.

Interessieren dürfte Herrn Hofrat, dass ich von einer Dissertantin⁷ die Drehungen ein Wechselfeld weiter untersuchen lasse; und zwar, um näheren Anschluss an die einfachste Theorie zu haben, mit Kugeln. Zunächst ist bloß festgestellt, dass kleine Assymetrien am Prüfungskörper von großem Einfluss sind. Sie hat auf den Indikator eine Papierscheibe – ein ganz kleines Körnchen Paraffin gelegt, um sie zu aequilibrieren und da stellte sich die Scheibe immer so, dass der Radius zum Paraffinkorn senkrecht war auf der Verbindungslinie der beiden Kugeln.

[Nákres]^f

/4/ Ferner wurden auch die Abstoßungserscheinungen Thomson – v. Lang von einem Dissertanten namentlich in Beziehung auf die Intensität des induzierten Stromes untersucht.⁸ Er ist jetzt dabei, die Beobachtungsergebnisse auszuwerten, ich hoffe, Hr. Hofrat das Mtg^g in nicht allzulanger Zeit einsenden zu können.

Wenn Herr Hofrat gerade nichts Besseres zu tun haben, so bitte ich, mich durch ein paar Zeilen zu erfreuen.

Meine Frau⁹ dankt sehr für die freundliche Erinnerung und empfiehlt sich der Frau Hofrat¹⁰ und Ihnen. Wollen Herr Hofrat auch von mir der gnädigen Frau einen Handkuß vermelden!

Ich bin mit den besten Empfehlungen
Herrn Hofrat ergebenster
A Lampa

^a Razítko s adresou ústavu.

^b Francouzsky, zmocnění.

^c Zasedání profesorského kolegia Filozofické fakulty Německé univerzity v Praze.

^d Francouzsky, být v módě.

^e Zkratka „*sieh zum Beispiel*“ (viz například).

^f Kopie nákresu v dolním levém rohu na třetí straně dopisu, obtékaného zprava textem.

^g Zkratka „*Mitteilung*“ (sdělení).

¹ Arnulf Perger (1883–1955) se narodil se ve Štýrském Hradci, byl příbuzným V. von Langa (jehož matka byla rozená Pergerová). Studoval germanistiku na Vídeňské univerzitě, studium zakončil v letním semestru 1905 ve Štýrském Hradci, kde byl 17. 7. 1905 promován doktorem filozofie (disertace *Studien zur Kenntniß Grabber's*). Na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze se habilitoval v roce 1912 pro obor „*allgemeine Geschichte des Dramas und des Theatres der neueren Zeit in Verbindung mit Dramaturgie*“ (jeho habilitační žádost byla přijata v únoru 1912, v březnu složil kolokvium a 11. července vykonal zkušební přednášku). Po vypuknutí první světové války byl povolán k vojenské službě. Na Německou univerzitu v Praze se vrátil, v meziválečném období mu byl udělen titul mimořádného profesora. V personálním stavu učitelů Německé univerzity v Praze je uváděn až do roku 1945. Srov. *Beilage zum Verordnungsblatte für den Diensbereich des Ministeriums für Kultus und Unterricht* 1912, č. 20, s. 191; AUK, f. Akademický senát NU, inv. č. 947–948, Podací protokoly / Geschefts Protokole 1911/12, Nr. 966, 1125 a 1724; AUK, f. Filozofická fakulta NU, inv. č. 847, k. 68, Divadelní věda / Teaterwissenschaftliches Seminar 1931 (A. Perger).

² August Sauer (1855–1926), rakouský germanista a literární historik, zabýval se také dějinami hudby. Studoval na univerzitě ve Vídni (1877 doktorát), kde se 1879 habilitoval. Poté působil na univerzitách ve Lvově a ve Štýrském Hradci, v roce 1891 byl jmenován řádným profesorem na Německé univerzitě v Praze (v letech 1897/98 děkan Filozofické fakulty, 1907/08 rektor univerzity).

³ Karl Holzinger von Weidlich (1849–1935), klasický filolog. Studoval na univerzitách ve Vídni a ve Štýrském Hradci, poté působil jako učitel latiny a řečtiny na Tereziánské akademii ve Vídni. V roce 1879 byl promován doktorem filozofie. V roce 1883 byl jmenován mimořádným a 1887 řádným profesorem klasické filologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, při rozdělení univerzity přešel na Německou Karlo-Ferdinandovu univerzitu (1894/95 děkan Filozofické fakulty, 1899/1900 rektor Německé univerzity, od školního roku 1909/10 nástupce F. Lippicha na postu člena a předsedy *k. k. deutsche Prüfungs-Kommission für das Lehramt an Gymnasien und Realschulen und an Mädchenlyzeen in Prag*), dvorní rada. Zabýval se také antickou komedií.

⁴ Habilitace udělená E. Weissovi pro veškerou fyziku (*für das Gesamtgebiet der Physik*) na Německé univerzitě v Praze v roce 1912 byla tiskem oznámena v *Beilage zum Verordnungsblatte* 1912, č. 16, s. 147.

⁵ Odkaz na publikaci německého experimentálního fyzika Ernsta Gehrcke (1878–1960), pracovníka (a posléze vedoucího) optického oddělení *Physikalische Technische Reichanstalt* v Berlíně a docenta Berlínské univerzity (habilitován 1904). Patřil k odpůrcům teorie relativity.

⁶ Odkaz na předchozí komunikaci.

⁷ Míňna zřejmě Emma Becker (nar. 1887 v Praze), studentka Filozofické fakulty Německé univerzity v Praze v letech 1908–1914. Pod vedením A. Lampa vypracovala doktorskou disertaci *Über Drehfelderscheinungen im elektrostatischen Wechselfeld*, 24. 12. 1914 byla promována doktorkou filozofie. AUK, fond Matriky NU, inv. č. 3, Matrika doktorů německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze / Německé univerzity v Praze (1904–1924), s. 311.

⁸ Pokusy se střídavým proudem, jejichž autorem byl Elihu Thomson a které V. von Lang upravil pro použití střídavého proudu běžné frekvence. Předmětem pozornosti byl především pokus s indukčním odpuzováním kovového kroužku v poli cívky protékané střídavým proudem. Srov. A. LAMPA, *Über Abstoßungsversuche mit Wechselströmen*, Sitzungsberichte, II a, 122, 1913, s. 1801–1810. Práce byla předložena k publikaci ve schůzi matematicko-přírodovědné třídy Vídeňské akademie 11. 12. 1913 V. von Langem. Srov. Anzeiger 50, 1913, s. 444.

⁹ Manželka A. Lampa Emma, roz. Seidlová.

¹⁰ Manželka V. von Langa Ella, dcera vídeňského astronoma Karla von Littrowa.

6.

1914, 4. října, Praha

Anton Lampa Viktoru von Langovi

Rukopisný originál, 1 s. (1 list)

/1/ Hochgeehrter Herr Hofrat!

Wenn ich das mir seitens der Praesidenten der k. k. Normal-Eichungskommission¹ zugekommene Schriftstück durch ein an Herrn Hofrat persönlich adressiertes Schreiben quittiere, so geschieht es in der Zuversicht, dass Herr Hofrat diesen Verstoß gegen den Amtsgebrauch gütigst verzeihen werden. Ich erblicke aber in der Berufung an die Normal-eichungskommission den Ausdruck einer über das Amtliche hinausgehenden persönlich-wollwollenden Gesinnung, für welche in erster Linie zu danken mir Bedürfnis ist. Leider ist es mir versagt, dies mündlich zu tun. Die kriegerischen Verwicklungen habe mich veranlasst, schon in den ersten Septembertagen nach Prag zurückzukehren und jetzt bin ich durch die baulichen Veränderungen im Institut und durch den vollständigen Mangel an Hilfskräften – meine beiden Assistenten² sind zum Kriegsdienst einberufen – hier festgehalten.

Sollten die Vorträge des Vereins zur Verbreitung naturw. Kenntnisse³ trotz des Krieges abgehalten werden, so würde ich im November – falls nicht ein früherer besonderer Anlass mich nach Wien ruft – das Vergnügen haben, Herrn Hofrat zu sehen.

Mit den ergebensten Empfehlungen in herzliches Verehrung

A Lampa

Prag, am 4. Oktober 1914

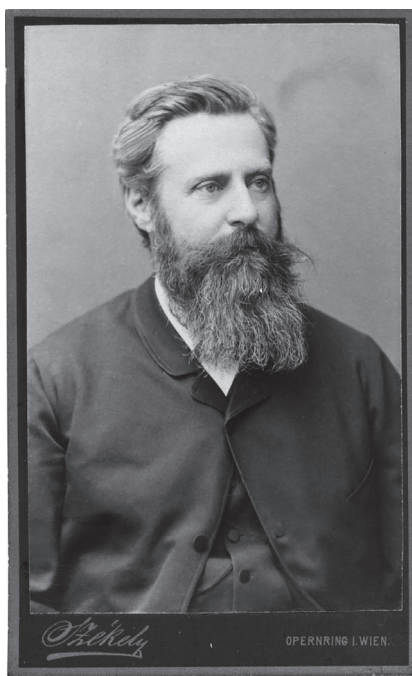
¹ K. k. Normal-Eichung-Kommission (c. k. Komise pro standardy měř a vah) ve Vídni, zřízená v roce 1872. V. von Lang se stal prezidentem komise v r. 1904, kdy došlo ke změně jejího statutu.

² Míňni asistent H. Ehm a výpomocný asistent F. Woska.

³ *Das Verein zur Verbreitung naturwissenschaftlichen Kenntnisse* (Spolek pro šíření přírodovědných znalostí) ve Vídni se konstituoval v lednu 1860, prvním předsedou byl zvolen geolog Eduard Suess. A. Lampa byl aktivním členem spolku od roku 1891. Členkou spolku se stala také jeho manželka Emma.

Edmund Weiss jr. (1884–1932) [zdroj: Universität Wien, Zentralbibliothek für Physik, Nachlass Viktor von Lang, fotoalbum z roku 1908 (k 70. narozeninám V. von Langa), o: 169322, dostupné na: <<https://phaidra.univie.ac.at/detail/o:169322#?q=Weiss&page=1&pagesize=10&collection=o:160780>>]

Viktor von Lang (1838–1921) [zdroj: Staatliche Museen zu Berlin, Kunstbibliothek, Sammlung Fotografie, Ident. Nr. 1992,32/003a.061, Fotoalbum für Weierstraß, Fotoatelier Dr. J. Sczékely, dostupné na: <<https://recherche.smb.museum/detail/1817272>>]

Anton Lampa (1868–1938), fotografie z pasu vystaveného Policejním ředitelstvím v Praze v roce 1916 [zdroj: NA, PŘ Praha I, všeobecná registratura 1914–1920, k.7634, sign. L13/2]

Felix Ehrenhaft (1879–1952) [zdroj: Universität Wien, Zentralbibliothek für Physik, Nachlass Viktor von Lang, fotoalbum z roku 1908 (k 70. narozeninám V. von Langa), o: 169398, dostupné na: <<https://phaidra.univie.ac.at/search?q=Felix%20Ehrenhaft&page=1&page-size=10&collection=o:160780>>]

Albert Einstein (1879–1955) [zdroj: Encyclopaedia Britannica, Inc., dostupné na <<https://www.britannica.com/biography/Albert-Einstein#/media/1/181349/69360>>]

EMILIE TĚŠÍNSKÁ

Der Assistent des Physikalischen Instituts der Deutschen Universität in Prag in den Jahren 1906–1914 mit dem „verheißungsvollen“ Namen Weiss und Messungen der elektrischen Elementarladung

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag erinnert an den österreichischen Physiker Edmund Weiss (1884–1932) und an seine Assistentenzeit im Physikalischen Institut der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag in den Jahren 1906–1914. Edmund Weiss wurde in Wien als Sohn des aus Frývaldov (Freiwaldau) in Mähren stammenden Astronomieprofessors und Direktors der Wiener Universitätssternwarte Edmund Weiss (1837–1917) geboren. Vorliegende Studie befasst sich eingehend mit der Habilitationsschrift von E. Weiss jun. aus dem Jahre 1911, in der sich dieser mit dem elektrischen Elementarquantum befasste, das experimentell mit ultramikroskopischen Silberpartikeln gemessen wurde. Mit dieser Arbeit beteiligte er sich an der Überprüfung der Messergebnisse der Elementarladung durch den Wiener Physiker Felix Ehrenhaft, was die Aufmerksamkeit Albert Einsteins weckte, als er seine Professur für theoretische Physik an der Deutschen Universität Prag antrat.

Auf der ersten Solvay-Konferenz im Herbst 1911 in Brüssel, auf dem A. Einstein gemeinsam mit F. Hasenöhl die österreichische Physik repräsentierte, äußerte sich A. Einstein lobenswert über E. Weiss und seine Arbeit. Vor Beginn des Sommersemesters 1914 verließ E. Weiss die Deutsche Universität und Prag. Seine weitere berufliche Laufbahn spielte sich in Deutschland im Fach Augenoptik ab. E. Weiss starb 1932 in Berlin. In der Wissenschaftsgeschichte blieb er im Schatten der berühmteren Träger des Namens Weiss, zu denen auch sein Vater, der Wiener Astronom Edmund Weiss sen. gehörte.

Der Artikel stützt sich auf schriftliche Quellen in Prager Archiven. Dem Artikel beigelegt ist eine Abschrift (im deutschen Original) von mehreren Briefen aus der Prager Korrespondenz Anton Lampas (1868–1938), Professor und Vorstand des Physikalischen Instituts der Deutschen Universität Prag, mit seinem ehemaligen Lehrer Viktor von Lang (1838–1921), einer Koryphäe der Wiener Physik, aus den Jahren 1909–1919. Besagter Briefwechsel rundet das Bild vom Wirken E. Weiss' in Prag ab. Die Originale der Briefe befinden sich im Archiv der Universität Wien.

Deutsche Übersetzung Wolf. B. Oerter

Emilie Těšínská,
Praha
tesinska@cesnet.cz

Materiály

POZŮSTALOST ARCHEOLOGA WILHELMA KLEINA V ARCHIVU UK

JANA RATAJOVÁ

COLLECTIONS OF THE ARCHAEOLOGIST WILHELM KLEIN IN THE ARCHIVE OF THE CHARLES UNIVERSITY

This contribution presents the collections of Classical archaeologist Wilhelm Klein (1850–1924), kept in the Archive of the Charles University, which have recently become accessible to researchers. Klein worked at the German Charles–Ferdinand University (later German University) in 1886–1923. Surviving correspondence demonstrates this Prague professor's involvement in the communication networks of contemporary Classical archaeologists and art collectors, and not only German and Austrian ones. Of special importance is his correspondence with the archaeologist Ludwig Pollak. Appended at the end of the study are selected letters by Ludwig Pollak, Alphonse Van Branteghem, Eugénie Sellers Strong, Heinrich Alfred Schmid, and the mathematician Georg Pick.

Keywords: German University in Prague – Germans in Prague circa 1900 – Classical archaeology – Wilhelm Klein – Eugénie Sellers Strong – Ludwig Pollak – Alphonse Van Branteghem – Georg Alfred Schmid – Georg Pick

DOI: 10.14712/23365730.2023.4

Během posledního roku se podařilo uspořádat pozůstalost archeologa a profesora Německé Karlo-Ferdinandovy/Německé univerzity v Praze. Není jasné, jak se pozůstalost do Archivu UK dostala. S největší pravděpodobností se jedná o materiál, který po Kleinově odchodu na odpočinek a následné brzké smrti zůstal v prostorách německého archeologického ústavu a po druhé světové válce přešel spolu s dalšími materiály na Filozofickou fakultu UK. Odtud pak byl (někdy v letech 1963–1990) předán do Archivu UK.

Vzhledem k nastíněnému původu je jasné, že pozůstalost není nijak velká. Jedná se o jeden archivní karton materiálu, obsahově pak jde především o přijatou korespondenci s mnoha předními evropskými klasickými archeology přelomu 19. a 20. století. Kleinova pozůstalost nebyla zcela neznámá, pracoval s ní před lety Jan Bouzek, byť ne úplně soustavně.¹ Zcela zapomenutou osobností není ani původce pozůstalosti.²

¹ Jan BOUZEK, *Dějiny klasické archeologie a antického sběratelství v českých zemích*, in: Jan Bouzek a kol., *Dějiny archeologie*, II, Praha 1984, s. 121–140. Z toho vychází článek: *Wilhelm Klein und die Prager Archäologie*, online: <<https://ukar.ff.cuni.cz/cs/o-ustavu/historie-ustavu/wilhelm-klein/>> [24. 11. 2021].

² Ke Kleinovi srv. Karla VYMĚTALOVÁ, *Procul ex oculi procul ex mente. Klasičtí filologové a profesori dějin starověku na německé Karlo-Ferdinandově/Německé univerzitě v Praze v letech 1882–1945 (Biografické medailony)*, Opava 2017, s. 132–143; TÁŽ, *Sbírka sádrových odlišek antických děl na německé filozofické fakultě v Praze*, in: *Historica*. Olomouc: Univerzita Palackého, (53), 2017, s. 175–191; Jan BOUZEK a kol., *Katalog odlišek antické plastiky ze sbírky Univerzity Karlovy. Galerie antického umění Hostinné nad Labem*, Praha

Wilhelm Klein se narodil 20. 11. 1850 ve městě Caransebeș v Banátu (dnes Rumunsko). Studoval na univerzitách ve Vídni, Göttingen a Štýrském Hradci nejdříve práva, pak klasickou filologii a archeologii. Byl žákem Alexandra Conzeho³ a Otto Benndorfa⁴. Doktorát získal roku 1875. V následujících letech pobýval studijně v Řecku, Itálii i Londýně. Soukromým docentem vídeňské univerzity se stal roku 1879 (habilitační spis: *Euphronios. Eine Studie zur Geschichte der griechischen Malerei*). Od roku 1886 působil na německé Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, nejdříve jako mimořádný, od roku 1892 řádný profesor klasické archeologie.⁵ Jeho nejvýznamnější práce se věnují řeckým vázám i jiným aspektům antického umění. Ve svých odborných studiích byl poněkud neortodoxní a některé z jeho knih se setkaly s výraznou kritikou, která Kleinovi vytýkala přílišné podléhání dojmům. Snad nejlépe byly přijímány jeho pozdní texty, zejména pak jeho poslední práce *Vom antiken Rokoko*, která vyšla ve Vídni roku 1921. Poměrně zajímavě hodnotí v nekrologu jeho odbornou činnost archeolog Camillo Praschniker.⁶ Zřejmě lze souhlasit s pamětníky, že Klein byl povahou spíše umělec, který antickým Řeckem vnitřně žil, než přísně racionální vědec – Max Brod ve svých vzpomínkách neopomene podotknout, že poněkud výstřední profesor Klein se snad v ulicích antických Athén orientuje lépe než v ulicích soudobé Prahy a že má ve zvyku spávat v univerzitním muzeu sádrových odlitků.⁷ Tato vzpomínka upozorňuje na další velmi významnou Kleinovu aktivitu, a to rozšiřování univerzitní sbírky sádrových odlitků antického umění.⁸ Sbírká sádrových odlitků byla stejně jako archeologický ústav filozofické fakulty umístěna v prostorách Klementina a byla v určitých dnech přístupná i veřejnosti. Nicméně sádrové odlitky nepoužíval Klein pouze k výuce, ale také ke své badatelské práci, kdy se pokoušel na základě vyobrazení i zmíněných odlitků zlomků děl rozestětých v různých muzejních sbírkách kompletovat původní podobu antických děl. Klein odešel na odpočinek roku 1923, hned v následujícím roce zemřel v severočeských Hejnicích.

V následujících odstavcích se pokusím nastínit, jakým způsobem odrážejí dochované Kleinovy dopisy (je třeba upozornit na to, že se jedná výhradně o přijatou korespondenci – tedy dopisy adresované Wilhelmu Kleinovi) jeho život, profesní a jiné aktivity a v neposlední řadě jaký časový úsek jeho života zachycují. Edice vybraných dopisů má ukázat

1978. Kleinově činnosti jakožto provizorního vedoucího ústavu dějin umění na německé filozofické fakultě se věnuje Jiří KOUKAL, *Katedra „Těch druhých“? Dějiny umění na Německé univerzitě v Praze, 1882–1945*, in: Richard Biegel – Roman Prahel – Jakub Bachtík (eds.), *Století ústavu pro dějiny umění na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 2020*, s. 234–298.

³ Alexander Conze (1831–1914), klasický archeolog, v letech 1869–1877 působil jako profesor archeologie na Vídeňské univerzitě. Poté působil v Berlíně a mj. vedl významné vykopávky v Pergamonu.

⁴ Otto Benndorf (1838–1907), rakouský klasický archeolog, zakladatel Rakouského archeologického ústavu ve Vídni.

⁵ Soupis pražského obyvatelstva z let 1830–1910 uvádí, že Klein žil v Praze od roku 1886 na různých adresách, nejčastěji na Malé Straně (dochovaná korespondence je adresována na jeho pracovní adresu v Klementinu). Dozvídáme se také to, že zůstal svobodný a od katolictví přestoupil k evangelickému náboženství augšpurského vyznání (nicméně původní vyznání bylo židovské). AHMP, Magistrát hl. m. Prahy I, Soupis pražského obyvatelstva 1830–1910 (1920), kart. 130, č. 296, Klein Vilém (nar. 1850). Digitalizovaná verze přístupná na stránkách Archivu hl. m. Prahy: <<http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/>> [4. 10. 2022].

⁶ Camillo PRASCHNIKER, *Dr. Wilhelm Klein*, in: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1927/28. Würdigung der in den Studienjahren 1920/21 bis 1926/27 verstorbenen Professoren der Deutschen Universität in Prag, Prag 1929, s. 36–38.

⁷ Max BROD, *Život plný bojů*, Praha 1994, s. 130.

⁸ K tomu naposledy K. VYMĚTALOVÁ, *Sbírká sádrových odlitků*.

pestrost dochované korespondence i to, jakým způsobem je zachycena soudobá archeologická komunita a její provázanost. Obecně pak tento byt' jen povrchní rozbor korespondence může ukázat, jakým způsobem v této době fungovala síť vědeckých kontaktů v rámci Evropy, i když archeologie má samozřejmě poměrně jasná specifika. Pokusím se tak, alespoň v malé míře, přispět k velmi frekventované oblasti výzkumu, jakým studium vědecké korespondence v současné době bezpochyby je.⁹

Pokud bych se zaměřila na kvantitu, tak Kleinova pozůstalost obsahuje 130 kusů přijaté korespondence (zejména dopisů a korespondenčních lístků) s 38 osobami. Z toho vyplývá, že v dochovaném zlomku pozůstalosti se jedná především o jednotlivé dopisy. Výjimku tvoří 34 dopisů, které Kleinovi napsal Ludwig Pollak.¹⁰ To byl pražský rodák (narodil se roku 1868), který na pražské německé univerzitě nejdřív studoval práva a pak u Kleina na filozofické fakultě klasickou archeologii. Studia dokončil roku 1893 ve Vídni u Otty Bendorfa a Eugena Bormanna. Od roku 1895 žil a působil v Římě, nejdříve jako obchodník se starožitnostmi, posléze i jako zaměstnanec antických sbírek Museo Barocco.¹¹ S Kleinem sdílel zájem o zlomky antických soch a známým se stal identifikací pravé ruky slavného Laokoonova sousoší.¹² Pollakův osud byl tragický – zemřel roku 1943 ve vyhlazovacím táboře Osvětim. Pollakovy dopisy zachované v Kleinově pozůstalosti pocházejí z let 1894–1923 a jsou poměrně dobrým dokladem pracovního přátelského vztahu obou klasických archeologů. O vývoji vztahu mezi učitelem a žákem postupně se proměňujícího ve vztah profesních kolegů a přátel svědčí i změna oslovení od *Hochgeehrter Herr Professor* v devadesátých letech přes *Lieber Herr Professor*, popř. *Verehrter und lieber Herr Professor* po roce 1900 po *Lieber Freund*, popř. *Lieber Klein* po roce 1915. Korespondence se nejčastěji týká nákresů antických artefaktů, sádrových odlitků i organizačních záležitostí týkajících se získávání odborného studijního materiálu. Ovšem Pollak také seznamuje Kleina s novinkami z archeologicko-sběratelské římské komunity. Sdělování novinek svědčí o přátelském vztahu mezi Pollakem a Kleinem – tedy dvou profesních kolegů, kteří měli celou řadu společných známých. Není náhodou, že s řadou osob zmíněných v editovaném dopise z ledna 1896 byl Klein v písemném styku.

O něco formálnější charakter má další rozsáhlý soubor korespondence, vedené s bruselským soukromým sběratelem Alphonsem Van Branteghem. Čítá 24 dopisů z poměrně krátkého časového období let 1889–1891 a dopisy jsou zaměřeny především na získávání studijního materiálu pro vydání Kleinova díla *Die griechischen Vasen mit Lieblingsinschriften*.¹³ V úvodu tohoto díla také Klein Van Branteghemovi děkuje za možnost využít jeho

⁹ Probíhající projekty na výzkum vědecké korespondence je možno nahlédnout online: <<https://historicka-korespondence.cz/projekty/>> [30. 9. 2022].

¹⁰ Pollakovy paměti vydala Margarete MERKEL GULDAN (ed.), *Ludwig Pollak. Römische Memoiren. Künstler, Kunstliebhaber und Gelehrte 1893–1943*, Roma 1994. Předchozí práce téže autorky vycházejí z Pollakových deníků: Margarete MERKEL GULDAN, *Die Tagebücher von Ludwig Pollak. Kennerschaft und Kunsthandel in Rom 1893–1934*, Wien 1988.

¹¹ O dobovém obchodu s uměním a v tomto rámci i o Pollakových aktivitách (na základě jeho deníků a pamětí) píše Virginia NAPOLEONE, *Between Florence and Berlin. The International Art Market in Post-unification Rome*, in: Lynn Catterson (ed.), *Florence, Berlin and Beyond. Late Nineteenth-century Art Markets and their Social Networks*, Leiden – Boston 2020, s. 181–208.

¹² Ludwig POLLAK, *Der rechte Arm des Laokoon*, *Römische Mitteilungen* 20, 1905, s. 277–282.

¹³ Wilhelm KLEIN, *Die griechischen Vasen mit Lieblingsinschriften*, Wien 1890 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien; Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften. 39,2).

sbírku.¹⁴ Dochovaná korespondence tak názorně ukazuje, jakým způsobem střeoevropský klasický archeolog získával studijní materiál, jakým způsobem byl „zasíťován“ v rámci svého oboru. Kleinovy dopisy ve srovnání s jeho dílem (například s již zmíněnými *Vasen mit Lieblingsinschriften*) ukazují, že sice značnou část studijního materiálu získal při svých cestách po Evropě – ať už přímo v Řecku či Itálii, nebo v klíčových muzeích, jako v pařížském Louvru či londýnském Britském muzeu, ale nemalou část materiálu mu poskytli i kolegové. Jak ukáží i následně editované dopisy, řada informací putovala k Wilhelmu Kleinovi prostřednictvím profesionálních kreseb (v dopisech je mnohokrát zmiňován profesionální kreslíř Anderson). Ale v neposlední řadě se i v archeologii na konci 19. století začalo prosazovat nové médium – fotografie. Nicméně archeolog Klein dával často přednost profesionálním kresbám, které mohly akcentovat důležité detaily lépe než fotografie. Nástup vědecké fotografie jakožto nového fenoménu byl ovšem na konci 19. století výrazný snad ve všech oborech soudobé vědy. Z pražského německého prostředí je možné připomenout Ernsta Macha a jeho fotografie letících projektilů či astronoma Ladislava Weineka, kterému se roku 1885 jako prvnímu na světě podařilo vyfotografovat bolid.

Další z editovaných dopisů napsala jedna z prvních evropských akademicky vzdělaných archeoložek – Angličanka Eugénie Sellers Strong (1860–1943). Eugénie Sellersová studovala v Cambridgi a byla také první ženou přijatou ke studiu na *British School at Athens*, a to roku 1890. V první polovině 90. let studovala v Mnichově u Adolfa Furtwänglera.¹⁵ V této souvislosti je třeba připomenout, že Sellersová se kromě své vlastní odborné práce zaměřila i na zprostředkování výsledků německojazyčné archeologie britské odborné veřejnosti – známý je její překlad Schuchhardtovy práce o vykopávkách v Tróji.¹⁶ Významná je její pozdější činnost v rámci *British School at Rome*.¹⁷ V Kleinově pozůstalosti jsou zachovány čtyři její dopisy z let 1893–1897. Eugénie Sellersová v prvním dopise (jediném jejím dopise, který je psán anglicky) připomíná Kleinovi jejich setkání před třemi lety v Berlíně a píše o své nadcházející návštěvě Prahy, kde by se ráda s Kleinem setkala. Další její dopisy, z nichž jeden je editován, jsou již psány německy a Sellersová v nich Kleina nazývá učitelem (Lehrer) a sama se nazývá žačkou (Schülerin), přestože oficiálně na pražské univerzitě nestudovala (v první polovině 90. let to ani nebylo možné). V editovaném dopise je i poměrně zřetelný přátelský kolegiální vztah a společné odborné zájmy – Sellersová nabízí pomoc se sháněním studijního materiálu, odkazuje na recenzi knihy Adolfa Furtwänglera *Meisterwerke der griechischen Plastik z pera Salomona Reinacha*¹⁸ apod.

Z dochované korespondence je zřejmé, že Klein udržoval přátelské a kolegiální vztahy s mnoha klasickými archeology a historiky umění své doby. Z korespondence je navíc často zřejmé, že se jedná o pouhé náhodně zachované zlomky (odkazy na další dopisy atd.). Přátelský vztah ho zřejmě pojil s klasickým archeologem Walterem Amelungem či Paulem

¹⁴ Tamtéž, s. V–VII.

¹⁵ Adolf Furtwängler (1853–1907), německý klasický archeolog, profesor archeologie v Mnichově.

¹⁶ Carl Schuchhardt, *Schliemann's Ausgrabungen in Troja, Tiryns, Mykenä, Orchomenos, Ithaka im Lichte der heutigen Wissenschaft*, Leipzig 1890. Překlad E. Sellersové vyšel pod názvem *Schliemann's Excavations. An Archaeological and Historical Study*, London 1891.

¹⁷ K ní a její dochované pozůstalosti v *British School at Rome* srv. <<https://fineartsarchive.bsr.ac.uk/2021/06/11/strong/>> [22. 9. 2022].

¹⁸ Adolf Furtwängler, *Meisterwerke der griechischen Plastik. Kunstgeschichtliche Untersuchungen*, Leipzig 1893.

Arndtem,¹⁹ který neopomene v závěru jednoho z dochovaných korespondenčních lístků poznamenat: „*Auf vergnügtes Wiedersehen bei Ihrem delicaten Sliwowitz!*“²⁰ Klein udržoval kontakt i se svým učitelem, vídeňským profesorem Otto Benndorfem (5 dopisů z let 1889–1895) či se svým vrstevníkem, vídeňským historikem umění Franzem Wickhoffem (3 dopisy z let 1899–1900). Dalším absolventem vídeňské univerzity byl archeolog Franz Studniczka, jehož lístek z 18. 11. 1886 (nejstarší ze zachované korespondence) je psán ve velmi přátelském tónu.²¹ Zachována je také korespondence s klasickým archeologem Paulem Hartwigem (9 dopisů z let 1890–1897), se kterým Kleina pojil zájem o antickou keramiku,²² a s mnoha dalšími.

Poslední dva editované dopisy jsou dokladem toho, že ne všechna zachovaná korespondence je věnována hlavnímu odbornému zájmu Wilhelma Kleina. Prvním z nich je dopis švýcarského historika umění Heinricha Alfreda Schmidta z 8. května 1904, který ukazuje na strategie při obsazování uvolněných profesorských stolic na německé Karlo-Ferdinandově univerzitě. Schmid, v té době mimořádný profesor v Basileji, v dopise zjevně reaguje na Kleinovu informaci o uvolněné řádné profesuře dějin umění a chce se informovat na další podmínky, v neposlední řadě platové. Schmid nakonec v Praze skutečně působil v letech 1904–1912, z Prahy odešel do Göttingen a odtud roku 1919 na řádnou profesuru do Basi-
leje, kde působil až do odchodu na odpočinek roku 1938.²³

Poslední editovaný dopis poukazuje na Kleinovy společenské aktivity v rámci pražské německé komunity přelomu století. Jedná se o dopis kolegy z filozofické fakulty, matematika George Picka,²⁴ týkající se organizačních problémů kolem uspořádání hudebního vystoupení. Je to doklad Kleinovy činnosti v rámci Německého spolku pro komorní hudbu (*Deutscher Kammermusikverein*). Spolek pro komorní hudbu byl založen roku 1876 jako česko-německý, nicméně jako u jiných spolků došlo i u něj posléze (roku 1895) k rozdělení na spolek český (Jednota pro komorní hudbu) a německý (*Deutscher Kammermusikverein*). Jak spolek český, tak německý měly velký význam pro hudební život v Praze. Na koncertech vystupovali jak významní profesionálové, tak i kvalitní amatérští hudebníci.²⁵ Mezi významné členy spolku patřila řada profesorů Německé univerzity v Praze – na předsednickém místě se vystřídali muzikologové Heinrich Rietsch a Gustav Becking, mezi další členy výboru patřil již zmíněný Georg Pick.²⁶ Další významný člen spolku Rudolf Procházka ve

¹⁹ Podle Pollaka měl Walter Amelung výrazně umělecké sklony a s Paulem Arndtem je pojil celoživotní vztah. Srv. též Margarete MERKEL GULDAN (ed.), *Ludwig Pollak. Römische Memoiren*. s. 97–98.

²⁰ AUK, Klein Wilhelm, Korespondence s Paulem Arndtem, Hamburg 12. 10. 1898, 1/1/1//2.

²¹ Franz Studniczka (1860–1929), klasický archeolog, žák O. Benndorfa, působil ve Freiburgu im Breisgau a posléze v Lipsku. AUK, Klein Wilhelm, Korespondence s Franzem Studniczka, Řím 18. 11. 1886, 1/1/1//34.

²² Norbert ESCHBACH, *Teile und verdiente. Zu den Wanderbewegungen attischer Keramik um 1900*, in: Martin Bentz – Ursula Kästner (edd.), *Konservieren oder restaurieren. Die Restaurierung griechischer Vasen von der Antike bis heute*, München 2007, s. 83–92. Srv. též Margarete MERKEL GULDAN (ed.), *Ludwig Pollak. Römische Memoiren*, s. 97–98.

²³ K jeho pražskému působení srv. J. KOUKAL, *Katedra „Těch druhých“?*, s. 249–255, biogram tamtéž s. 285–292.

²⁴ Georg Pick (1859–1942), významný matematik, profesor pražské německé univerzity.

²⁵ Rudolf PROCHÁZKA, *Der Kammermusikverein in Prag. Denkschrift zur fünfzigjährigen Gründungsfeier*, Prag 1926. <https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=4989> [27. 9. 2022].

²⁶ Srv. záznamy v digitalizovaném spolkovém katastru (sign. XII/0022): <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/Zoomify.action?xid=ED0A2DB52D3411E0823D00166F1163D4&entityType=10038&entityRef=%28%5En%29%28%28localArchiv%2C%5En%2Chot_%29%28unidata%29%29%28393476%29%29&scanIndex=0> [27. 9. 2022].

své publikaci zmiňuje pravidelné koncerty pro akademickou obec (*Akademische Musikabende*) pořádané dvanáctkrát ročně v letech 1897–1905 v prostorách archeologického semináře v Klementinu.²⁷ Procházka kromě organizačních zásluh profesora Kleina vyzdvihuje i hudební schopnosti profesora očního lékařství Adolfa Schenkla jakožto houslisty.²⁸

Je zřejmé, že dopisy zachované v Kleinově pozůstalosti přinášejí informace nejen o soudobé evropské archeologické komunitě a její provázanosti, ale také o pražské německé univerzitě či německé komunitě v Praze. Zejména pak dopisy Ludwiga Pollaka přinášejí mnoho barvitých informací o archeologické komunitě v Římě a o soudobém obchodu se starožitnostmi. Jejich zpřístupnění je tak přínosem nejen pro badatele zkoumající dějiny archeologie, ale užitečné může být i pro badatele zajímající se o německou vědeckou komunitu v Praze přelomu 19. a 20. století.

Ediční poznámka:

Čtyři z vydávaných dopisů jsou psány německy, jeden je psán francouzsky. Pouze jeden je psán kurentem (L. Pollak), všechny ostatní sepsali jejich autoři v humanistickém písmu (latince). L. Pollak ovšem v souladu s dobovou praxí používá latinku pro slova přejatá z jiných jazyků, ale i pro některá jména – v edici jsou tato slova odlišena kurzívou.

Všechny dopisy jsou v edici transliterovány, tzn. že je zachycena původní podoba textu včetně archaismů, hranic slov a vět, členění odstavců, velkých/malých písmen nebo pasáží psaných řeckou abecedou. Pouze interpunkce uvnitř vět (čárky, otazníky) je upravena podle současné normy. Podtržení jednotlivých slov či vět je v prepisech zachováno podle originálu. Těž pravopisné chyby a jazykové neobratnosti (především v dopise E. Sellersové) jsou zachovány. Zkratky ve smyslu zkrácení jednotlivých slov jsou rozepisovány do hranatých závorek (např. u. > u[nd]). Zkratky iniciálové (např. J. H. S.) a zkratky titulů a oslovení (např. Prof., D^r, M^r – Monsieur) jsou zachovány bez rozepsání. Zkratky značící zdvojené souhlásky m, n s použitím vodorovné čárky nad písmenem (v němčině nazývané Faulenzerstrich) jsou rozepsány bez upozornění např. zusam^{en} > zusammen. V edici jsou zachyceny též škrty v originálech dopisů, na některé zvláštnosti (psaní svisle, napříč textu) se upozorňuje v poznámkách.

Edice:

1. Dopis Ludwiga Pollaka Wilhelmu Kleinovi z 29. 1. 1896

R[om] d[en] 29/I 96

Via di monte Tarpeo 61, IV. Piano

²⁷ R. PROCHÁZKA, *Der Kammermusikverein*, s. 56.

²⁸ „Dem Gründungsausschusse gehören an: Dr. Guido Adler, der Professor der Musikwissenschaft, der bald die Prager mit der Wiener Lehrkanzel vertauscht, der Direktor des archäologischen Instituts Klein, ein eifriger Förderer junger Musiktalente (u. a. Reznizeks), Hofrat Pick, Schenkl, Kapellmeister Franz Schalk des Deutschen Landestheaters, und als Obmann Freih. V. Wieser. Mitwirkende sind teils hervorragende Dilettanten (namentlich Schenkl als erster Geiger und musikalischer Leiter), teils honorierte Fachmusiker, insbesondere Violoncellist und Bläser.“

Hochgeehrter Herr *Professor!*

Vielen Dank für die GrüÙe, die Dr. *Amelung*²⁹ mir in diesen Tagen von Prag brachte und nicht minder für jene, welche mein Bruder in Ihrem Auftrage mir sandte. Ich hatte schon überhaupt gedacht, dass Sie Ihres ehemaligen Schülers ganz vergessen hätten, denn seit August vor[i]gen Jahres habe ich keine Zeile von Ihnen, hochgeehrter Herr *Professor*, gesehen.

Es gäÙe sehr viel von hier zu berichten und ich will mich heute auf das Nothwendigste beschränken. Vor Allem, daß *Hartwig*³⁰ sich so zu sagen hier förmlich *etablirt* hat. *Martinetti*³¹ ist vor einigen Monaten gestorben und mit ihm hat *Helbig*³² seinen † intimen Freund verloren. *Hartwig* hat eine sehr elegante Wohnung gemiethet u[nd] lebt überhaupt wie ein *Cavalier*. Er scheint etwas beunruhigt zu sein durch meinen Aufenthalt. Seine erste Frage an mich, als wir uns zum erstenmale auf der Straße trafen, war „ist es wahr, dass Sie für *Jacobsen*³³ kaufen.“ Er sprach dies in einem fast vorwurfsvollen Tone. Einige Tage darauf kam er zu mir und bot mir an, dass ich wir in Falle, dass ich ein sehr gutes Stück fände, es zusammenkaufen sollen. Ich schlug es natürlich höflich aber entschieden ab, denn ich will mit ihm in solchen Dingen gar nichts zu thun haben. Innerlich aber mußte ich herzlich lachen über seine Furcht, in der er mich so *colossal* überschätzt.

Für *Helbig* ist er thatsächlich eine große Gefahr, denn *Helbig* fehlt jenes Hochstaplerthum, das *Hartwig* eignet. *Helbig* ist mir sehr wohlgesinnt. Ich war bei ihm geladen, gieng mit ihm spazieren u[nd] er bedauerte es, dass ich nicht einige Wochen vorher zu ihm gekommen sei, er hätte mich sonst für eine größere Ausgrabung in den Volkskerbergen³⁴ in Vorschlag gebracht. Dieses Jahr sei nichts daraus geworden, aber für nächstes Jahr sicherte er mir dieselbe zu. Was für eine Ausgrabung damit gemeint sei, wollte er nicht sagen, aber es scheint daraus, dass von französischer Seite das Unternehmen ausgeht u[nd] *Helbig* als *ispettore degli scavi* kann sich nicht an die Spitze stellen. – Für *Jacobsen* habe ich einen *interessanten* Athletenkopf³⁵ hier besorgt, der vor bald 2 Monaten abgegangen ist. Photographien sende ich Ihnen nächstens.

Seit einiger Zeit ist auch *Warren*³⁶ hier. Ich habe ihm heute die *Τυμόθεος Amphora* verkauft, nachdem ich sie vergeblich in Berlin, Dresden und *Paris* (durch *Reinach*) angeboten hatte. So bekomme ich wieder etwas Geld in die Hände. Ich bin stolz darauf, mich jetzt selbst zu erhalten und es geht G[ott] s[ei] D[ank] wenn auch nicht glänzend, so doch erträglich. Überdies kann ich jetzt nicht so viel herumsuchen, da ich den größten Theil des Tages auf der Bibliothek zubringe. Meine Arbeit macht Fortschritte u[nd] ich hoffe dieselbe, welche

²⁹ Walter Amelung (1865–1927), klasický archeolog.

³⁰ Paul Hartwig (1859–1919), klasický archeolog.

³¹ Francesco Martinetti (1833–1895), zemřel 31. 10. 1895. Známy starožitník a také padělatel antických starožitností. Až roku 1933 se našel poklad jím nashromážděného bohatství. Sr. M. MERKEL GULDAN (ed.), *Ludwig Pollak. Römische Memoiren*, s. 133–136.

³² Wolfgang Helbig (1839–1915), klasický archeolog.

³³ Carl Jacobsen (1842–1914), dánský pivovárník (syn zakladatele pivovaru Carlsberg) a sběratel. Zakladatel sbírky Ny Carlsberg Glyptotek v Kodani.

³⁴ Pohoří v Laziu východně od Říma, italsky Monti Lepini.

³⁵ Sr. Frederik POULSEN, *Catalogue of ancient sculpture in the Ny Carlsberg Glyptotek*, Copenhagen 1951. Podle tohoto katalogu jde zřejmě o položku 109 (Head of the athlete, acquired 1896 in Rome), s. 99.

³⁶ Edward Perry Warren (1860–1928), sběratel amerického původu žijící dlouhodobě ve Velké Británii (Lewes House Sussex). K němu sr. David SOX, *Bachelors of Art. Edward Perry Warren & the Lewes House Brotherhood*, London 1991.

eine Reihe neuer *Monumente* u[nd] neue Resultate bringen wird, bald abzuschließen. Mit *Warren* ist auch sein Freund *Prichard*³⁷ hier. Er erzählte mir, dass er in *Paris* einen *Kantharos* mit der am Fuße umlaufend gemalten Inschrift IEPON MEΛONTOΣ EΠIOI³⁸ gekauft habe.

Als Bilder a) *Poseidon* gegen einen *Giganten* Ende des str[engen] *Stiles*,³⁹

b) *Dionysos* gegen einen *Giganten*.

Leider ist der Fuß abgebrochen gewesen aber die Zugehörigkeit soll außer Frage stehen.⁴⁰ – Ferner hat *Hartwig* in den letzten Tagen eine neue signierte *Durisschale* gekauft, *ausen* Komos, *innen* nakter hüpfender Mann. – *Kekulé*⁴¹ ist ganz im *Incognito* einige Tage hier gewesen u[nd] hat nur mit *Hartwig* verkehrt, der jetzt mit *Berlin* die besten Beziehungen zu haben scheint. Er ist eben den Leuten unentbehrlich geworden. – Wir haben hier ein wahres Frühlingswetter und nur aus der Kalender wird erinnert, dass man im *Januar* steht. So könnte ich denn, da auch meine Arbeit fortschreitet, recht zufrieden sein, wenn ich nicht an einem Magenleiden, das mich schon seit 6 Wochen *laborirte*. Doch bitte ich meinem Bruder gegenüber nichts zu erwähnen. Ich hoffe durch Spazierengehen baldige Besserung. Etwas hat mich auch *Sicilien* heruntergebracht. – *Jüthner*⁴² ist seit 3 Wochen in *Griechenland*. Eben heute habe ich von ihm Brief gehabt. Es geht ihm sehr gut und er freut sich der dortigen Herrlichkeiten. –

Indem ich bitte mich durch einige gütige Zeilen zu erfreuen, verbleibe ich
voll Verehrung und Dankbarkeit

Ludwig Pollak

P. S. Hochachtungsvolle Grüße an die Herren *Prof. Neuwirth*⁴³ u[nd] *Swoboda*⁴⁴. – *Dr. Pogatscher*⁴⁵ empfiehlt sich bestens. – Die *Loewy*'sche Angelegenheit scheint sich jetzt günstiger zu gestalten. Der *Senat* hat sich einstimmig für ihn erklärt. Er selbst ist ruhig und gelassen. – *Mommsen*⁴⁶ kommt diese Tage hierher. – Viele Grüße an die Herren im *Seminar*! An *Prof. Schneider*⁴⁷ schreibe ich in diesen Tagen. Auch dafür vielen warmen Dank.

³⁷ Matthew Stewart Prichard (1865–1936), amatérský historik a byzantinista, přítel Edwarda Warrena.

³⁸ Pravděpodobně se jedná o pohár (kantharos), který je v současné době v držení Museum of Fine Arts Boston. Srv. <<https://collections.mfa.org/objects/153642/highhandled-cup-kantharos-with-scenes-from-the-gigantomachy>; sessionid=7C76AF9F2BB007609EA43074DE1888FC?ctx=55f76696-d8bf-4ebb-80a2-64349c3c33f6&idx=5> [12. 10. 2022]. Za pomoc s přepisem řeckého nápisu a určením děkuji Mgr. M. Slavíkové, Ph.D.

³⁹ Strenger Stil – přísný styl, umělecký styl na přelomu pozdně archaického a raně klasického řeckého období cca 490/480–460/450 př. n. l. Pohár ve sbírce MFA Boston datován 470–460 př. n. l.

⁴⁰ Pollak se Hieronovým dílům věnoval dlouhodobě. Srv. Ludwig POLLAK, *Zwei Vasen aus der Werkstatt Hierons*, Leipzig 1900, popř. M. MERKEL GULDAN, *Die Tagebücher*, s. 53–55 (zachycena návštěva Pollaka v Praze a jeho debaty s Kleinem o Hieronovi). Podobně též dopis Pollaka Kleinovi z 1. 6. 1896. AUK, Klein Wilhelm, Korespondence s Ludwigem Pollakem, Řím 1. 6. 1896, 1/1/1/27. V tomto případě se podle M. Merkel Guldana jednalo o fragment nápojové misky, který opět skončil ve Warrenově sbírce a odtud v Bostonském muzeu: <<https://collections.mfa.org/objects/153686>> [12. 10. 2022].

⁴¹ Reinhard Kekulé von Stradonitz (1839–1911), německý klasický archeolog.

⁴² Julius Jüthner (1866–1945), klasický archeolog a filolog, Kleinův žák a kolega L. Pollaka ze studií v Praze a ve Vídni.

⁴³ Joseph Neuwirth (1855–1934), historik umění, na pražské německé univerzitě působil v letech 1885–1899.

⁴⁴ Heinrich Swoboda (1856–1926), profesor antických dějin a epigrafiky na pražské německé univerzitě.

⁴⁵ Heinrich Pogatscher (1864–1937), historik, knihovník, na pražské německé univerzitě studoval historii, dějiny umění a klasickou filologii. Jeden z Kleinových žáků.

⁴⁶ Theodor Mommsen (1817–1903), německý historik, zabýval se dějinami starověkého Říma.

⁴⁷ Robert von Schneider (1854–1909), rakouský klasický archeolog, vedoucí antické sbírky vídeňského Umělecko-historického muzea (*Kunsthistorisches Museum Wien*), později ředitel Rakouského archeologického ústavu.

2. Dopis od Alphonse Van Branteghem z 8. 11. 1889

Londres le 8 Novembre 1889

Bristol Hotel

Mon cher M^r. Klein,

Votre seconde lettre, reçue ce matin, me rend tout à fait honteux de ne pas encore avoir répondu à la première, d'il y a un mois. J'ai quitté Bruxelles le 14 Octobre: j'avais été appelé en toute hâte Londres, et je croyais n'être absent que quelques jours: on il se trouve que j'ai laissé votre lettre à Bruxelles, et que je ne pourrai quitter Londres que la semaine prochaine. En attendant donc que je puisse répondre en détail votre première lettre, je tiens à vous dire d'une manière générale, que mon appui vous est tout acquis pour la publication dont vous me parlez. Le dessinateur Anderson – du British Museum – est à Bruxelles en ce moment, occupé à dessiner deux de mes vases pour M^r. Conze⁴⁸: aussitôt qu'il aura fini ce travail je l'enverrai au Musée de Ravestein⁴⁹ pour calquer les deux vases dont vous désirez des reproductions. Après cela il dessinera tous ceux de mes vases avec lieblingsnamen que vous m'indignerez. Je ne suis en ancienne façon revenu sur ma décision en ce qui concerne le D^r. Hartwig avec qui je ne veux rien avoir de commun: bien au contraire, j'ai écrit au D^r. Furtwängler pour confirmer cette décision à tous les points de vue. Vous pouvez donc librement faire usage des dessins qui avaient été préparés pour lui. Veuillez m'envoyer la liste des autres vases de ma collection dont vous désirez des dessins. – Le ΣΙΚΙΝΝΟΣ de Rhonsopoulo⁵⁰ me pourrera sous peu. Je compte me faire photographe à Londres la semaine prochaine et je vous enverrai.

Avec grand plaisir

Votre bien dévoué Branteghem

Adresser moi votre réponse à Bruxelles.⁵¹

3. Dopis Eugénie Sellers, patrně z roku 1894

35 Rue Saint Placide Paris.

Tu.27.⁵²

Sehr geehrter Lehrer!

Ihrer armen Schülerin geht es sehr schlecht! Ich bin seit⁵³ Januar in Paris – aber leider habe ich nicht sehr viel gearbeitet, und habe nicht viele Personen gesehen, da ich fühle mich immer sehr schwach u[nd] fast krank. Der Arzt sagt es sei neurasthénie (das Wort ist schön und classisch, nicht war?). Sonnabend gehe ich nach London zurück. Da in diesem Jahre ich habe Keine Lust weiter zu reisen. Mit dem Plinius (es soll ein ganz Kleines Buch sein) hoffe ich in Juli fertig zu sein. Ich schicke Ihnen noch ein Paar Photographien vom

⁴⁸ Alexander Conze (1831–1914), německý klasický archeolog.

⁴⁹ Muzeum, které vybudoval belgický diplomat, archeolog a sběratel umění Émile de Meester de Ravestein (1812–1889) na svém zámku Ravestein v Belgii (dnes v obci Boortmeerbeek).

⁵⁰ Sikinnos; popis a nákres džbánu ze sbírky Van Branteghema srv. W. KLEIN, *Die griechischen Vasen mit Lieblingsinschriften*, s. 35.

⁵¹ Celá závěrečná pasáž od *Avec grand plaisir* je psána vertikálně přes text.

⁵² Nejasná zkratka, může jít o dataci – Tuesday 27. Dopis nepochybně vznikl mezi lednem a květnem 1894 (článek uvedený v následující poznámce je datován v květnu v Kensingtonu) a v této době by uvedené hypotetické úterní dataci odpovídal jak 27. únor, tak 27. březen.

⁵³ Jak je uvedeno v ediční poznámce, četné chyby a jazykové neobratnosti byly v dopise ponechány.

„Ward Kopf“ – wenn Sie Zeit u[nd] Lust haben, schreiben Sie mir, was ihre jetzige Meinung von dem Kopf sei. Ich möchte ihn bald publizieren. Wenn nicht für die erste Nummer von J. H. S.⁵⁴, für die zweite (im Oktober). Im Sommer werde ich hoffentlich sehr viel in den englischen Privatsammlungen photographieren. Bitte, schreiben sie an mir (mich?) immer, wenn Sie Photographien brauchen – augenblicklich habe ich vergessen wan sie von Brit[ish] Mus[eum] wollten, aber wenn Sie eine Liste schicke, ich Kann es gleich besorgen.

Haben Sie die Kolossale Recenzion von Furtwängler Buch in *Revue critique* gesehen⁵⁵? Von S. Reinach geschrieben? Reinach habe ich sehr viel gesehen. Er ist nett und amusant – u[nd] Das ist immer etwas! Furtwängler’s Buch hat hier *furore* gemacht. Collignon⁵⁶ hat einen Vortrag darüber gehalten u.s.w. Zu England habe ich alles mögliches für das Buch gethan. Wann werde ich die Ehre haben etwas für Ihren berühmten ‚Praxiteles‘ zu thun?⁵⁷

Schreiben Sie bitte, es wird mich sehr freuen. Sehr möglich ist es, dass Sie Kein Wort von diesem Briefe verstehen werden.

Ihre sehr ergebene

Eugénie Sellers

Die Kleine „Dione“ is sicher zu Klein –
oder habe ich vielleicht die Photogr[afien] Schon geschickt.

4. Dopis od Heinricha Alfreda Schmida z 8. 5. 1904

8 Mai 1904

Hochgeehrter Herr Kollege,

Ihr Brief war mir eine sehr angenehme Ueberraschung und ich sage Ihnen meinen Herzlichsten Dank und komme auch nicht ungern. Das Kunsthistorische Seminar entspricht sehr meinen Wünschen. Von Anfang an lag das Schwergewicht meiner Thätigkeit in den Uebungen, ich gewöhne mich erst jetzt recht an den Monolog. Ich muss nun allerdings bemerken, dass ich noch immer Extraordinarius bin, freilich mit den Pflichten des Hauptvertreters eines Faches und mit den meisten Rechten eines Ordinarius in Deutschland. Mein Gehalt ist auch um 1000 Fr. höher als das des jüngsten Ordinarius, soviel ich weiss. Allein die Gehälter und noch mehr die Pensionen sind überhaupt sehr schlimm bei uns und dieser Umstand wird mich jetzt oder einmal später nöthigen mein Vaterland zu verlassen, wenn ich auch dadurch meinen Hauptmeistern entzogen werde.

Ich bitte Sie deshalb mir vor allem mitzuthemen, wie hoch das zu erwartende feste und wie hoch das andere Einkommen etwa sein wird. Die Gehälter sind in Oesterreich ja nicht übel, aber Prag ist auch sehr theuer und meine Reisen verschlingen hier bald die Hälfte des Einkommens. Das Verzeichnis meiner Schriften folgt auf dem Fasse[ikel], ich bin sehr in der Arbeit drinn. Wenn Sie aber noch eine ausführlichere Empfehlung brauchen, so wird

⁵⁴ The Journal of Hellenic Studies, časopis vydávaný od roku 1880 v Cambridge. Jedná se o studii: Eugénie SELLERS, *Greek Head in the Possession of T. Humphry Ward, Esq.* The Journal of Hellenic Studies 14, 1894, s. 198–205. Online: <https://www.jstor.org/stable/623965?seq=1#metadata_info_tab_contents> [10. 10. 2022].

⁵⁵ Recenze Salomona Reinacha na knihu Adolfa FURTWÄNGLERA, *Meisterwerke der griechischen Plastik. Kunstgeschichtliche Untersuchungen*, Leipzig – Berlin 1893, vyšla v *Revue critique d’histoire et de littérature* r. 28, č. 6, 5. únor 1894, s. 97–116.

⁵⁶ Léon Maxime Collignon (1849–1917), francouzský klasický archeolog a historik umění, v té době vyučoval v Paříži.

⁵⁷ Kleinova kniha vyšla roku 1898: Wilhelm KLEIN, *Praxiteles*, Leipzig 1898.

Herr Direktor v. Tschudi⁵⁸ (kgl. Nationalgalerie Berlin), der ja auch in Wien viele Beziehungen hat, Ihnen und mir diesen Dienst wohl gerne leisten. Er war mein früherer Chef.

Mit besten Grüßen auch an Swoboda⁵⁹ Ihr ganz erg[ebener] H. A. Schmid
In grosser Eile!⁶⁰

5. Dopis Georga Picka ze 7. 2. 1902

7. II. 02

Lieber Klein!

Aus dem Umstand, dass ich Dich so ernst anspreche und nicht mit dem edleren Namen Smikre,⁶¹ wirst Du ersehn,⁶² dass ich mich in einem Zustand von Depression befinde, verursacht durch eine um 5^h Nachm[ittag] erfolgte Absage Knapp's für Montag Abend. Ich bin auf diese Absage hin vom Primarius zu einer Beratung eingeladen worden und wir mühen uns seit über einer Stunde ab, einen Ausweg zu finden. Das Einzige, was sich ergeben hat, ist die Möglichkeit, das Quartett v[on] Brahms (und dann noch einen Haydn) mit Rietsch⁶³ als 2te Geige und natürlich einer einzigen Probe zu machen. Ob das durchführbar ist, würde sich allerdings erst Sonntag nach der Probe beurteilen lassen und sicher ist, dass die Qualität des Abends unter Normal wäre, da eben nur eine Probe zu dem schweren Ding möglich ist.

Wir möchten es nun Dir anheimstellen, zu entscheiden. Findest Du es für richtig, den Abend abzusagen, so sei so gut, gleich das Nötige zu veranlassen und auch den Primarius zu verständigen, damit er die Sonntagprobe absagen kann. Glaubst Du andererseits, dass man die Sonntagprobe abwarten und es riskieren soll, am Ende doch noch über Hals und Kopf absagen zu müssen, so sei so freundlich, auch dann noch morgen Vormittag an Schenkl⁶⁴ eine Nachricht zu geben.

Kohn ist, wie du weisst, durch Erkrankung seiner Mutter ausser Frage.* Sonst hätte es vielleicht auch noch diese Möglichkeit gegeben; freilich ~~auch in unsicherer~~ wäre auch so keine halbwegs glatte Aufführung möglich gewesen.

Im Falle der Verschiebung des Abends auf Montag, den 17., würde natürlich das ursprüngliche Programm (Brahms, Cherubini) aufrecht erhalten werden.

Ich suche Dich jedenfalls morgen auf.

Besten Gruß!

Dein

G. Pick

*Er hat erklärt, jetzt überhaupt nicht am Spiel teilnehmen zu können.

⁵⁸ Hugo von Tschudi (1851–1911), historik umění, ředitel Národní galerie (Nationalgalerie) v Berlíně v letech 1896–1908.

⁵⁹ Heinrich Swoboda.

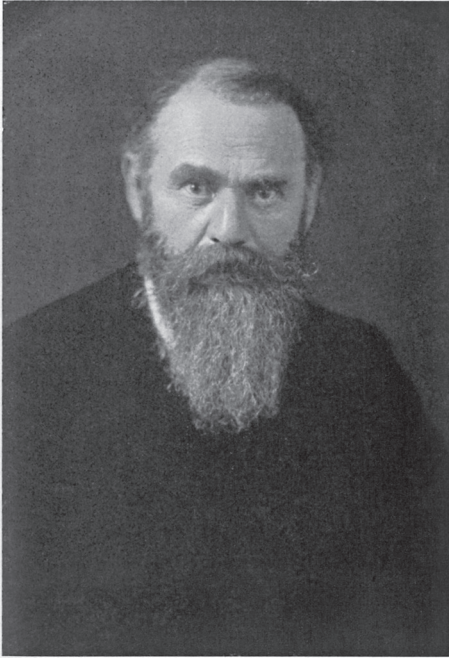
⁶⁰ Připsáno na konec poslední strany vertikálně.

⁶¹ Smikros, řecky malý, tj. klein. Zřejmě Kleinova přátelská přezdívka. Není bez zajímavosti, že Smikros byl antickým malířem váz (cca 500 př. n. l.), kterými se W. Klein ve svých dílech zabýval (Wilhelm Klein, *Die griechischen Vasen mit Meistersignaturen*, Wien 1887). Srv. též dopis Alphonse Van Branthehem z 6. 3. 1890: AUK, Klein Wilhelm, Korespondence s Alphonsem Van Branthehem, 1/1/1//35.

⁶² Opět v souladu s ediční poznámkou původní tvary ponechány.

⁶³ Heinrich Rietsch (1860–1927), muzikolog, profesor hudební vědy na pražské německé univerzitě, předseda Německého spolku pro komorní hudbu.

⁶⁴ Adolf Schenkl (1841–1924), profesor očního lékařství na pražské německé univerzitě, člen Německého spolku pro komorní hudbu.

o. ö. Professor Dr. Klein Wilhelm

Fotografie W. Kleina z jeho nekrologu: Camillo PRASCHNIKER, *Dr. Wilhelm Klein*, in: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1927/28.

Grantová podpora

Tato studie vznikla v rámci programu Univerzity Karlovy s názvem Cooperatio, vědní oblasti „History“.

Mgr. Jana Ratajová, Ph.D.
Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy
jana.ratajova@ruk.cuni.cz

MEMORANDA K OTÁZCE NĚMECKÝCH VYSOKÝCH ŠKOL V ČESKO-SLOVENSKU Z LISTOPADU 1938: EDICE

MICHAL V. ŠIMŮNEK

MEMORANDA ON THE ISSUE OF GERMAN UNIVERSITIES IN CZECHO-SLOVAKIA FROM NOVEMBER 1938: AN EDITION

This study outlines the position of German universities in the Czech Lands after the Munich Agreement on the secession of Czech border areas of 30 September 1938. A short introduction explains the situation in the autumn of 1938, when various German officials issued a number of proclamations and memorial volumes in which they expressed their views on the subject of German schools either remaining in their current locations or moving to the ceded areas (Liberec/Reichenberg), eventually even to occupied Austria (Linz). The core of this study consists of an edition of four documents from October and November 1938, in the original German version, which are presented to the public for the very first time *in extenso*.

Keywords: Czecho-Slovakia 1938 – German universities in Bohemia and Moravia – Munich Agreement

DOI: 10.14712/23365730.2023.5

Po uzavření Mnichovské dohody a nuceném odstoupení českých pohraničních oblastí vstala otázka dalšího setrvání tří německých vysokých škol v českém vnitrozemí.¹ Vedle aspektů tehdy naléhavě aktuálních, jako např. plateb zaměstnanců či postoje k profesorům, kteří během zářijové krize utekli do Německa, vystupovala do popředí především dlouhodobá perspektiva jejich dalšího působení. Výsostná politizace celé otázky znamenala, že aspekty vědeckého provozu, kvality vědeckého výzkumu apod. byly v zásadě upozaděny, respektive hrály v těchto rozkladech až druhotnou úlohu. Charakteristické bylo, že se právně jednalo o jasnou ingerenci do záležitostí cizího státu.

Mezi říjnem a polovinou prosince 1938 tak řada nejvyšších úřadů nacistického Německa, Říšským ministerstvem pro vědu, výchovu a vzdělání lidu počínaje (*Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung*; REM) přes Zahraniční úřad (*Auswärtiges Amt*), Pověřence pro čtyřletý plán (*Beauftragte für Vierjahresplan*), vůdce říšského svazu docentů (*Reichsdozentenbundsführer*) a Říšským kancléřstvím (*Reichskanzlei*) konče vyvinula

¹ Doposud nejpodrobněji viz Milena JOSEFOVIČOVÁ, *Přeložení či ponechání? Pokusy o přeložení Německé vysoké školy technické z Prahy*, in: Kristina Kaiserová – Miroslav Kunštát (edd.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí n. Labem 2011, s. 121–136, zde s. 125–134. Dále srov. Alena MIŠKOVÁ, *Die Deutsche (Karls-) Universität vom Münchener Abkommen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. Universitätsleitung und Wandel des Professorenkollegiums*, Praha 2007, s. 42–57.

v tomto ohledu značnou aktivitu. Základní otázkou přitom bylo, zda německé vysoké školy mají zůstat v místech, kde doposud historicky působily, nebo mají být jako nové instituce (*Neuerrichtungen*) přeloženy do právě připojených oblastí říše, konkrétně do severočeského Liberce (*Reichenberg*). Zatímco v českém kontextu se do značné míry jednalo o návrat úvah z let 1919–1920, v německém šlo o zcela novou situaci, jejíž řešení mělo být spojeno s dalším postupem vůči pomnichovskému Česko-Slovensku jako státu.² Vzato z regionálního pohledu se pak jednalo v první řadě o Německou univerzitu (*Deutsche Universität*) a Německou vysokou školu technickou (*Deutsche Technische Hochschule*; DTH) v Praze, zatímco DTH v Brně byla zmiňována jen někdy a zpravidla jako appendix.

Odrzem těchto úvah byla memoranda, která na jedné straně vyjadřovala postoje pro a proti přesunu německých vysokých škol, na straně druhé v nacistickém státě a jeho politickém systému vybudovaném na tzv. vůdcovském principu (*Führerprinzip*) představovala úřední podklady pro klíčová politická rozhodnutí na nejvyšší úrovni. Zároveň šlo o dokumenty, jež je nutné chápat za směřovatné pro vývoj nacistické vědecké politiky v českých zemích jako takové; lze u nich totiž rozpoznat značnou kontinuitu po německé okupaci 15. března 1939 a později během druhé světové války.

Časově se jedná o sice krátké, nicméně s ohledem na další vývoj důležité období, než Hitler zaujal v této otázce jasný postoj, respektive dokud se uvnitř nacistické nomenklatury vyskytovaly nejrůznější dohady o „vůli Vůdce“. Tak vznikl stav, kdy jednotlivým instancím chyběly přesné informace. Aktérů či prostředníků přibývalo a chaos narůstal, a to především poté, co některé noviny zveřejnily neověřenou zprávu o Hitlerově rozhodnutí týkajícím se přesunu německých vysokých škol do Liberce.³ Jedno z prvních setkání mělo proběhnout hned v pátek 30. září 1938 v REM a měli ho iniciovat uprchlí němečtí profesori z Prahy.⁴ Další následovalo v pátek 14. října 1938 v Berlíně.⁵ U říšského vůdce docentů (*Reichsdozentenführer*) Waltera A. L. Schultzeho (1894–1979) se onoho dne setkali někteří pražští němečtí profesori⁶ a také mostecký archivář, jenž mezitím avansoval na zástupce Konráda Henleina (1898–1945) pro záležitosti vysokých škol, Dr. Kurt Oberdorfer (1900–1980) v nově zřizované župě.⁷ V sobotu 22. října 1938 se v Ústí nad Labem s rektory všech tří německých vysokých škol osobně setkal říšský ministr Bernhard Rust (1883–1945) a dohodli se na setrvání těchto vysokých škol v místech dosavadního působení.⁸ S tím souhlasil i přítomný vůdce nacistických studentů v Praze (R. Meckel), respektive následně bylo toto stanovisko odsouhlaseno také na zasedání říšského vedení studentstva (*Reichsstudentenführung*) konaném ve Štýrském Hradci.⁹ Rust poté žádal 31. října 1938 vedoucího říšské kanceláře Heinricha Lammerse (1879–1962), aby mohl společně s ministrem

² K těmto starším plánům viz Alena MIŠKOVÁ, „Pryč z Prahy!“ – plány na budování a přesuny německých vysokých škol v Čechách, in: K. Kaiserová – M. Kunštát (edd.), Hledání centra, s. 99–120.

³ Bundesarchiv (BArch) Berlin R43II/1324, článek „Reichenberg und Linz Hochschulstädte“, uveřejněný v Berliner Lokal-Anzeiger 4. 11. 1938.

⁴ M. JOSEFOVIČOVÁ, *Přeložení či ponechání?*, s. 125.

⁵ BArch Berlin, f. 43II/1324, Schultze Lammersovi, 19. 11. 1938.

⁶ Tamtéž; jmenovitě bohužel nejsou uvedeni. V REM se měli během své návštěvy 30. 9. 1938 za přeložení osobně zasazovat profesori K. M. Swoboda a F. J. Laufke, viz tamtéž, Rust Lammersovi, 31. 10. 1938.

⁷ Tamtéž, Schultze Lammersovi, 19. 11. 1938. K Oberdorferovi životopisně Jaroslava HOFFMANNOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů českých zemí*, Praha 2000, s. 461–462.

⁸ M. JOSEFOVIČOVÁ, *Přeložení či ponechání?*, s. 126.

⁹ BArch Berlin R43II/1324, Rust Lammersovi, 31. 10. 1938. Viz BArch Berlin, f. NS38/3978, zasedání říšského vedení studentů ve Štýrském Hradci, říjen 1938.

zahraničí Joachimem von Ribbentropem (1893–1946) k tomuto „složitému komplexu otázek“ přednést společný referát u Hitlera.¹⁰ V průvodním obsáhlém dopisu Rust nejen resumoval situaci, ale použil i některé z argumentů pozdějšího memoranda REM (viz dále), i když při setrvání škol mělo současně dojít ke změně jejich právního statusu ve smyslu jakési kulturní sudetoněmecké samosprávy.¹¹

Další z důležitých setkání proběhlo o zhruba měsíc později na mezirezortní úrovni, když se v Berlíně ve středu 9. listopadu 1938 setkali zástupci AA a REM.¹² Tehdy se kupříkladu ještě předpokládalo, že tato záležitost bude spadat do agendy připravované bilaterální německo-česko-slovenské Komise pro uspořádání kulturních otázek (*Kommission zur Regelung kultureller Fragen*), jež se ovšem nikdy neustanovila.¹³ Nicméně i zde byl zřejmý postoj zástupců REM ohledně setrvání všech tří škol v dosavadních působistích. Mezitím ovšem přicházely další návrhy i od jiných interesentů, jako např. pověřence pro čtyřletý plán Hermanna Göringa (1893–1946), jenž se např. zasazoval o sloučení pražské Německé univerzity s univerzitou ve Vratislavi apod.¹⁴

Všechny tyto nejasnosti a návrhy byly ukončeny v pondělí 14. listopadu 1938, kdy Hitler osobně rozhodl, že nemá proběhnout „(...) žádné přeložení německých vysokých škol v československém státě.“¹⁵ Toto jasné vyjádření „Vůdcovy vůle“ přitom nemělo být v žádném případě zveřejněno či jakkoli jinak navenek ventilováno.¹⁶

Celkem se z tohoto období dochovaly čtyři dokumenty, mající charakter memorand, či tzv. pamětních spisů (*Denkschriften*), kolportované nejvyššími státními úřady, respektive stranickými služebnami. Nejedná se přitom o dokumenty zcela neznámé, nicméně in extenso nebyly ještě nikdy zveřejněny.¹⁷

Dokument č. 1 představuje tzv. krátký pamětní spis (*kurze Denkschrift*), pocházející z pera již zmiňovaného Henleinova pověřence K. Oberdorfera, který obdržel W. A. L. Schultze před schůzkou v Berlíně 14. října 1938. Tento dokument není v originálu datován ani autorizován. Jako tzv. příloha 1 (*Anlage 1*) byl připojen k Schultzeho dopisu pro Lammerse z 19. listopadu 1938.

Dokument č. 2 pochází z pera téhož autora. Byl nazván jako tzv. pamětní spis k otázce pražských německých vysokých škol (*Denkschrift zur Frage der Prager Deutschen Hochschulen*). Byl datován 5. listopadem 1938 a měl vzniknout v Liberci pro K. Henleina.¹⁸ Jako tzv. příloha 3 (*Anlage 3*) byl rovněž připojen k Schultzeho dopisu pro Lammerse z 19. listopadu 1938.

Dokument č. 3 představuje svým rozsahem nejdelší memorandum REM, nazvané jako tzv. Pamětní spis k otázce zachování německých vysokých škol v česko-slovenském státě (*Denkschrift zur Frage der Aufrechterhaltung der deutschen Hochschulen im*

¹⁰ BArch Berlin R43II/1324, Rust Lammersovi, 31. 10. 1938.

¹¹ Tamtéž, Rust Lammersovi, 31. 10. 1938.

¹² Tamtéž, spěšný dopis RMdI, 14. 11. 1938.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, Göring Frickovi, Ribbentropovi a Lammersovi, 15. 11. 1938.

¹⁵ Tamtéž, telegram říšskému vedení svazu docentů, 14. 11. 1938, a tamtéž, Bormann Schultzemu, 15. 11. 1938; Rust Lammersovi, 14. 12. 1938.

¹⁶ Tamtéž, spěšný dopis Wacker Bormannovi, 14. 12. 1938.

¹⁷ Pro doposud nejpodrobnější přiblížení tzv. pamětního spisu REM viz M. JOSEFOVIČOVÁ, *Přeložení či ponechání?*, s. 127–131. Přitom se jedná o verzi uloženou v Národním archivu Praha, f. Berlínský zahraniční úřad, sign. 136-74-1, viz tamtéž, s. 127, pozn. č. 22 a 23.

¹⁸ BArch Berlin R43II/1324, Schultze Lammersovi, 19. 11. 1938.

tschecho-slowakischen Staat), které zaslal zástupce REM, Dr. Otto Wacker (1899–1940) přílohou svého dopisu z 11. listopadu 1938 Lammersovi. Memorandum jako takové není ani datované ani autorizované.¹⁹

Dokument č. 4 je podkladem, v němž „(...) byly zváženy všechny možnosti přeložení či nepřeložení [německých vysokých škol v českých zemích – pozn. aut.], které se ale na základě poměrů ve své podstatě vyslovily pro přeložení do Liberce“.²⁰ Jednalo se o iniciativu jmenovitě neuvedených „4/5 docentů a zaměstnanců pražské vysoké školy“, jež byla sepsána v Praze 14. listopadu 1938. Jako tzv. příloha 2 (*Anlage 2*) byl tento podklad bez konkrétnějšího nadpisu připojen k Schultzeho dopisu pro Lammerse z 19. listopadu 1938.²¹

Ediční poznámka: Všechny původní texty pocházejí ze Spolkového archivu (*Bundesarchiv*) v Berlíně, fondu R43II/1424, tedy Říšského kancléřství (*Reichskanzlei*) 1919–1945. Jsou vyhotoveny na psacích strojích a jsou stránkovány. V původních textech zvýrazněné pasáže (odsazení) jsou v dané podobě v prepisech zachovány. Stejně tak jsou v nich podtrženy i strojopisně či rukopisně podtržené části. Opravená slova jsou přepsána v korigované verzi. Rukopisně je u dokumentu č. 3 v levém horním rohu dopsán stupeň utajení (*Geheim!*). Nečitelná slova jsou vyznačena XXX.

Dokument 1

1) Für das Verbleiben der Prager Universität in Prag wird geltend gemacht.

- a) Im Interesse der Wahrung der Tradition der Prager Deutschen Universität sei dies nötig. Es ist darauf zu verweisen, daß es eine ganze Reihe von Fällen gibt, in denen Universitäten unter Wahrung ihrer Tradition übersiedelten. So die berühmte Wittenbergische Universität nach Halle, die Ingolstädter Universität nach München und in jüngster Zeit die Universität Padua nach Triest.
- b) Es wird ausgeführt, die Übersiedlung der Universität aus Prag sei das Räumen einer Position in der Zeit eines fortschreitenden deutschen Einflusses und eines deutschen Sieges. Dazu ist zu bemerken, daß es seinen guten Grund hatte, wenn man früher Prag nicht räumte, denn Prag war bis über die Mitte des vergangengen Jahrhunderts eine deutsche Stadt. Das hat sich seither gründlich geändert u.zw.insbes. in der letzten Zeit. So ist Prag heute – trotz seiner deutschen Bauten – nicht mehr deutsch, als das von Deutschen erbaute Krakau. Daran ändert auch das Verbleiben der Hochschulen in Prag nichts. Übrigens ist es nur ein Werk der jüdischen und liberalen Professoren, die von der tschechischen Regierung unterstützt wurden, wenn die Universität nicht schon längst verlegt wurde, wie dies die völkischen Professoren wünschten. Auch sei darauf verwiesen, daß schon einmal ein Auszug aus Prag erfolgte, als die Stadt tschechisch wurde, nämlich 1409.²²
- c) Es wird geltend gemacht, daß von der Deutschen Universität eine kulturelle Beeinflussung erfolgen könne. Diese Auffassung übersieht zweierlei. Die Vermittlung

¹⁹ Tamtěž, Wacker Lammersovi, 11. 11. 1938. M. Josefovičová přisuzuje autorství tohoto memoranda O. Wackerovi, srov. M. JOSEFOVIČOVÁ, *Přeložení či ponechání?*, s. 127.

²⁰ Tamtěž, Schultzeho Lammersovi, 19. 11. 1938

²¹ Tamtěž; v originálu je označován toliko jako tzv. návrh (*Entwurf*).

²² Tím se má na mysli odchod německých akademiků z Prahy do Lipska na jaře 1409. Nejnověji blíže viz Martin NODL, *Dekret kutnohorský*, Praha 2010, s. 269–283.

deutscher Kultur an die Tschechen hat sich immer für die Deutschen als gefährlich erwiesen. Sie lieferte den Slaven Waffen für ihren Kampf. Darüber hinaus wird das Kulturniveau der Tschechen gehoben und damit die Möglichkeit machtmäßiger Beeinflussung geschwächt. Auch führt die Verringerung des Kulturgefälles zwischen Deutschen und Slaven zur Gefahr der Slavisierung. Gerade hierin liegt tiefe Tragik aller Tätigkeit deutscher Kulturpioniere im böhmischen Raum. Belege lassen sich für diese Vorgänge aus der Geschichte beibringen. Die wichtigsten stellen dar: Die Husitenkriege, die der kulturellen Durchdringung im 14. Jhd. folgten und die Abwehrkämpfe, die in der Revolution des Jahres 1918 gipfelten und eine Auswirkung des Einflusses Herders und der deutschen Romantik sind.

Im übrigen wäre die Universität auch ein ungeeignetes Mittel, deutsche Kultur den Tschechen zu übermitteln. Sie haben und werden die Deutsche Universität immer als Pfahl im Fleische spüren. Das ist nicht verwunderlich, wenn man berücksichtigt, daß die Studentenschaft immer einen hochgespannten Nationalismus an den Tag legt, und in jeder Weise nach Aussen betont. Ähnlich liegt dies übrigens bei dem National gesinnten Teil der Professoren.

- d) Es wird ausgeführt, dem Verbleiben der Universität in Prag komme politische Bedeutung zu. Dieses Argument geht von einer Überschätzung der Bedeutung der Universität aus, wie sie dem ausgehenden 19. Jhd. eigentümlich war. Ob Böhmen dem Deutschen Reich in irgendeiner Form eingegliedert wird, ist eine Machtfrage. Die Tatsache, ob in Prag eine Universität ist oder nicht, bedeutet nichts. Auf der anderen Seite ist aber zu bedenken, daß das Verbleiben der Universität in Prag mit Sicherheit zu nationalen Meibereien führen wird, die den sich anbahnenden Beziehungen zwischen der Tschechoslowakei und dem deutschen Reiche abträglich wären.
  - e) Für die Restdeutschen müsse eine höchste Bildungsstätte erhalten bleiben. Zunächst ist zu bemerken, daß die Zahl der Restdeutschen zu gering ist, um Hochschulen tragen zu können. Zum anderen ist es wünschenswert, daß zumindest die Träger akademischer Berufe ihre Ausbildung im Reiche erfahren. Auf diese Weise werden sie mit dem kraftspendenden Lebensstrom im Dritten Reiche verbunden bleiben. Es wäre dahin besser, Vereinbarungen zu treffen, daß Studien im Gleichen in der Tschechoslowakei voll eingerechnet werden. Eine solche Vereinbarung wäre ausserdem wahrscheinlich dazu führen, daß tschechische Studenten deutsche Universitäten besuchen.
- 2) Auf der anderen Seite sprechen gegen das Verbleiben in Prag folgende Momente:
- a) In Prag dürfte es unmöglich sein, eine nationalsozialistische Hochschule in allen ihren Konsequenzen auszubauen. Geschieht dies nicht, so wären die Prager deutschen Hochschulen unmöglich in der Lage, das Deutsche Reich und Volk in gehöriger Weise zu repräsentieren. Insbesondere könnte niemals eine der tschechoslowakischen Regierung irgendwie unterstehende Hochschule diese Aufgabe erfüllen.
  - b) Schon heute zeigt sich an der Prager Universität bei vielen Professoren der Mangel der Verbundenheit mit Volk und Heimat. Bester Beleg dafür ist das Verhalten der Rektoren in den schicksalhaften Tagen des heurigen Septembers. Nunmehr, da sich zwischen der sudetendeutschen Heimat und Prag eine Staatsgrenze zieht, würde alles sicher viel schlimmer.
  - c) Die Universität in Prag wäre einem, vielleicht langsamen, aber sicheren Verfall geweiht. Nach Prag kommandierte Hörer, die sich hier nur ein bis zwei Semester

aufhalten, lassen einen geregelten Lehrbetrieb nicht zu. Deutsche Assistenten, unbesoldete Externärzte und Schwestern wären für Prag kaum aufzutreiben. Ebenso besteht keine Hoffnung auf Dozentennachwuchs, denn das Deutschtum der Resttschechoslowakei ist zu schwach, als dass es alle in Frage kommenden Stellen besetzen könnte. Und darauf, daß aus dem Altreiche oder dem Sudetengau der wissenschaftliche Nachwuchs und die Schwestern kämen, ist nicht zu hoffen, zumal im Altreich selbst ein gewisser Mangel an Assistenten und Dozenten besteht. Große Schwierigkeit würde auch die Besetzung der Lehrkanzeln machen. Insbesondere würde das in Erscheinung treten, wenn alle für den Nationalsozialismus untragbaren Lehrkräfte ersetzt werden müßten. Wenn aber die Prager Universität nicht mindestens auf ihrem jetzigen Niveau erhalten bleiben kann, ist sie bei einem Vergleich mit der tschechischen Universität im Hintertreffen. Ihre repräsentative Aufgabe könnte sie so nicht erfüllen.

- d) Die Prager Atmosphäre mit allen ihren Spannungen ist für Forschungstätigkeit, wie jeder Kenner der Verhältnisse bestätigen muß, denkbar ungeeignet. Damit ist die Universität in der ihr im Volkskörper zugewiesenen Aufgabe stark beeinträchtigt.
- e) Bei gewissen Fakultäten würden sich die Schwierigkeiten noch verstärken. Was soll z.B. die juristische Fakultät tun? Soll sie etwa deutsches Recht lehren, wiewohl man das entschieden besser an Universitäten des Reiches hören kann? Auch wäre es paradox, an einer tschechoslowakischen Universität deutsches Recht zu lehren. Auf der anderen Seite hätte natürlich tschechoslowakisches Recht für die aus dem Reich kommenden Hörer kein Interesse. Bei der medizinischen Fakultät wiederum würde das Krankenmaterial fehlen. Soweit Kranke da sind, wären es Tschechen. Studenten und Assistenten können sich mit diesen nur tschechisch verständigen. Damit wäre allen aus dem Reich Stammenden der Verkehr mit den Patienten unmöglich.
- f) Um eine repräsentative Hochschule zu erstellen, müssen alle Gebäude von Grund auf neu gebaut werden. Von der Tschechoslowakei ist dies nicht zu erwarten. So flössen aus dem Reiche große Geldströme in die Tschechoslowakei. Dazu kämen die Beträge, die für das Personal und die Studenten im Ausland vom Reich aufgewendet werden müßten.
- g) In einem Mustergau ist zweifelsohne eine Hochschule nötig. Dazu müßte diese mustergültig ausgebaut werden und einen zukunftsweisenden Charakter aufgeprägt bekommen.

Wenn man auch Argumenten, die gegen die Verlegung aufgeführt werden, in einem Maße nachtragen will, das ihrem Gewicht entspricht, dann wäre es richtig, in Prag ein Institut zu belassen, das imstande wäre, eine repräsentative Aufgabe zu erfüllen. Hier müßte eine Propaganda-Abteilung wirken, an der nicht nur Professoren der verlegten Universität, sondern auch die berühmtesten Professoren des Altreiches Vorlesungen halten. Auch kulturelle und gesellschaftliche Veranstaltungen müßten in diesem Rahmen erfolgen. Angegliedert müßte sein eine Abteilung für die Durchforschung des böhm.[ischen] Raumes und schließlich eine Studienabteilung. Um auch den Tschechen das Institut näher zu bringen, müßten die hier arbeitenden Tschechen als Gäste eingeführt werden. Ferner müßten auch tschechische Professoren als Vortragende gewonnen werden. Zu verbinden wäre mit dem Institut ähnlich wie beim Kaiser-Wilhelm-Institut eine Unterkunftsmöglichkeit.

Dokument 2

Denkschrift zur Frage der Prager Deutschen Hochschulen

(am 5. 11. 38 von Pg. Oberdorfer, Reichenberg, an Konrad Henlein)

Die Entscheidung des Führers, daß die Prager Deutschen Hochschulen in das geschlossene deutsche Sprachgebiet des Sudetenlandes verlegt werden sollen, hat dem Arbeitsfelde des Sudetenlandes neue Aufgaben gestellt.

Diese Entscheidung ist noch wohl so aufzufassen, daß der jahrhundertealten Sendung des Deutschtums in dem Staatenkern nunmehr auch auf dem Gebiete der Erforschung, Erschließung, geistigen Durchdringung und Formung der gesamten Sudetenländer ein eigenes Arbeits- und Kampfmittel in der Gestalt der hohen Schulen in neuer Gestalt weiter überlassen werden soll.

Es kann daher auch nicht darum gehen, die Landeshochschulen einfach fortführen, sondern sie müssen im Gesamtplane des Arbeitseinsatzes der deutschen Wissenschaft ihre neue Stellung und Aufgabe angewiesen erhalten. Es hat aber, die erste Universität des alten deutschen Reiches und die erste technische Hochschule des deutschen Volkes als erste umfassende nationalsozialistische Hochschule des Dritten Reiches wieder entstehen zu lassen.

Das bedeutet, daß der innere Aufbau dieser Hochschulen die angewandten Naturwissenschaften (Technik gleichwertig) mit einschließen muß, dass die weltanschauliche Grundlage aller Fakultäten gemeinsam sein muss und dass darüber hinaus die XXX, die das tschechisch besiedelte Land und den zuständigen Abschnitt des deutsche Ostens längs des Karpatenbogens betreten, alle zehn Fakultäten (Philosophie, Rechts- und Staatswissenschaften, Medizin, Naturwissenschaften, Tiefbau, Hochbau, Maschinenkunde, Elektrotechnik, Landwirtschaft) grundsätzlich ausrichten müssen. An der errichtenden Hochschule mit dem Sitze in Reichenberg wird das deutsche Volk zukünftig seine Erzieher, Beamten, Politiker, Ärzte, Forscher und Techniker, schulen und erziehen können, die in dem zuständigen Teil des Ostraumes die deutschen Aufgaben zu erfüllen haben werden. An diesen Hochschulen wird aber auch das Deutschtum der Sudetenländer stets auf die Behauptung und Erfassung eines jahrhundertealten Kampf- und Kulturbodens und auf die Fragen des slawisch besiedelten Raumes ausgerichtet werden.

Als vorgeschobene, gut ausgestattete Forschungs- und Lehrstätte mit eigener Bücherei, als unmittelbare Wahrerin der laufenden Kulturaufgaben des Deutschtums in der Stadt Prag, wird das „Deutsche Kulturforschungsinstitut“ der Hohen Schule Reichenbergs, in Prag selbst errichtet, zu dienen haben. Unter einer eigenen Leitung, mit Lehrern der Hohen Schulen ständig und gastweise ausgestattet, werden nicht nur die entsandten deutschen Hochschüler (etwa 30) und mittelbar die Tschechen in den Prager Archiven, Büchereien, Kunstsammlungen und sonstigen Forschungsstätten arbeiten können, sondern es werden hier auch die Lehrer aller Schulgattungen, die Kulturbeamten und alle anderen beteiligten Volksgenossen des im tschechischen Staate verbliebenen Inseldeutschtums ihren kulturellen und wissenschaftlichen Stützpunkt beziehen. Schließlich werden die slawischen Studenten auf den verschiedenen Brücken der Wissenschaft und Kunst dem Einwirken der deutschen Weltanschauung und Geisteshaltung nähergebracht werden.

Diese nationalsozialistische Reichshochschule des deutschen Volkes für die Arbeit in einem Teile des deutschen Ostens gilt es sonach auf dem sudetendeutschen Kampfboden,

aus den jahrhundertealten Traditionen der Prager Karls-Universität heraus, nach den Plänen des Führers zu errichten.

Dazu bedarf es der überlegenden Tatkraft und des schöpferischen Entschlusses der führenden Männer des Dritten Reiches, im besonderen des Gauleiters und Reichskommissars des Sudetenlandes. Planung, Überführung und Neubau können nur als unmittelbare Aufgaben der politischen Führung durchgesetzt werden.

1. Die Durchführung erfordert, nach der staatsrechtlichen Entscheidung im Auswärtigen Amt, über Ausmass, Inhalt und Art der Übernahme der Hochschulen aus der Hand des tschechischen Staates in jene des Reichs und damit des Ministeriums für Erziehung, sowie des Beauftragten des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Erziehung der NSDAP,²³ sofortige Maßnahmen zur Sicherung aller Vermögensbestandteile, wissenschaftlichen Hilfsmittel, Büchereien und Kunstsammlungen zu treffen. Dazu gehören auch mittelbar, die von deutschen Vereinen und Gesellschaften in Prag verwalteten Sammlungen aller Art.
2. Etwa 2 Jahre müssen für alle diese Bestrebungen und für die Hochschulbehörden im Gebiete von Groß-Reichenberg Räume bereitgestellt werden. Für die Ermöglichung von zwei Studienjahren müssen weiterhin Lehr- und Arbeitsräume beschafft werden und für etwa zweihundert Dozenten, hundert Angestellte und 2-drei-tausend Studierende Wohnungen gefunden werden. Dadurch würde das Abreißen der Tradition und die Zersplitterung des Dozenten- und Studentenschaftskörpers verhindert werden.
3. Wenn zugleich der Führer und Reichskanzler die innere Umordnung und Neuplanung, sowie den Neubau der Hochschulgebäude überprüfen und die Durchführung dem Gauleiter und Reichskommissar übertragen wäre, könnte im Frühjahr 1941 die erste nationalsozialistische Hochschule im deutschen Volke und der sudetendeutschen Heimat eröffnet werden.

Dokument 3

Denkschrift zur Frage der Aufrechterhaltung der deutschen Hochschulen im tschecho-slowakischen Staat

Die Entscheidung über die Frage der Aufrechterhaltung der deutschen Hochschulen im tschecho-slowakischen Staat ist wesentlich mitbestimmt von zwei Gesichtspunkten:

1. durch die Frage der Erhaltung der deutschen Volksgruppe im heutigen tschecho-slowakischen Staat,
2. durch die Frage, wie sich das Verhältnis des Deutschen Reichs zur Tschecho-Slowakei gestaltet.

Nach den hier vorliegenden Mitteilungen über die Frage 1), Erhaltung der deutschen Volksgruppe in der heutigen Tschecho-Slowakei, insbesondere auf Grund der vorliegenden Kenntnis der beabsichtigten Regelung der Staatsangehörigkeitsverhältnisse und der Optionsberechtigung muß angenommen werden, daß der Führer und Reichskanzler die deutsche Volksgruppe im heutigen tschecho-slowakischen Staat erhalten will. Eine

²³ Byl jím Alfred Rosenberg (1893–1946).

deutsche Volksgruppe, deren Personenzahl sich auf etwa 350.000²⁴ beläuft, wird also im Gesamttraum der heutigen Tschecho-Slowakei verbleiben. Wenn ihr Lebensfähigkeit und Entwicklungsmöglichkeit erhalten bleiben soll, so wird das vor allem voraussetzen, daß die notwendigen kulturellen Einrichtungen gesichert bleiben. Die Bedeutung des Deutschtums im alten tschecho-slowakischen Staat beruhte vor allem auf seiner Tüchtigkeit in den verschiedensten Berufszweigen. Auch die Bedeutung der Volksgruppe im heutigen tschecho-slowakischen Staat wird durch ihren Willen zur Selbsterhaltung und ihre Leistungsfähigkeit bestimmt bleiben, umso mehr, als jetzt das zahlenmäßige Verhältnis zwischen Deutschen und Nichtdeutschen im tschecho-slowakischen Staat wesentlich ungünstiger geworden ist. Wie wichtig gerade kulturelle Einrichtungen, insbesondere Schulen jeder Gattung für die Erhaltung und Entwicklung eines Volkstums, abgesehen von einer wirtschaftlichen Bekämpfung, sich immer in einen Angriff auf diese Einrichtungen bemerkbar macht. In diesem Zusammenhang müssen selbstverständlich auch die deutschen Hochschulen gesehen werden. Gewiß würde man heute wohl kaum für 300.000 bis 400.000 Deutsche eine eigene Hochschule oder eine Mehrzahl von eigenen Hochschulen errichten und erhalten, obwohl, wie das Beispiel der Herder-Hochschule²⁵ in Riga zeigt, eine zahlenmäßig beschränkte Volksgruppe durchaus in der Lage ist, ohne Gefährdung der Beziehungen zum Mehrheitsvolk eine eigene Hochschule zu tragen und zu erhalten. Im vorliegenden Fall handelt es sich aber nicht um die Neubildung und um die Neuerrichtung von Hochschulen, sondern um die Erhaltung bestehender Hochschulen, die bisher offizielle staatliche Einrichtungen waren. Aus diesem Grunde kann eine etwaige Aufrechterhaltung der deutschen Hochschulen in irgendeiner Form auch nicht die Grundlage für eine Gegenforderung der Tschechen zugunsten ihrer im Deutschen Reich lebenden Volksgruppe bieten. Die deutschen Hochschulen haben im alten tschecho-slowakischen Staat in der ganzen Zeit ihres Bestehens immer wieder mit Eingriffen der Tschechen zu rechnen gehabt. Ihre Geschichte war somit immer auch ein Abbild der Geschichte des gesamten deutschen Volkstums im böhmisch-mährischen Raum. Ihre Arbeit und ihre Arbeitsmöglichkeit vollzog sich nach den für das gesamte Deutschtum jeweils gegebenen politischen Verhältnissen. Im Augenblick der Spannungen hatten selbstverständlich auch sie unter den bestehenden Gegensätzen zu leiden. Sie selbst hatten diese Gegensätze nicht hineingetragen. Sie hatten daher auch in den Zeiten, in denen ein verhältnismäßig normales Verhältnis zwischen Deutschen und Nichtdeutschen im böhmisch-mährischen Raum bestand, keine Schwierigkeiten für ihr Bestehen und ihre Entwicklung. Ihre Behandlung durch die Tschechen und ihre eigene Haltung war somit immer abhängig von den Verhältnissen zwischen dem Deutschtum in der Tschecho-Slowakei und den nichtdeutschen Bewohnern.

Daraus ergibt sich, daß ihre künftige Stellung und Entwicklung, ihr Einfluß auf das Verhältnis zwischen Deutschen und Nichtdeutschen bestimmt wird durch die Gestaltung des Verhältnisses zwischen Deutschen und Nichtdeutschen in diesem Raum, also letzten Endes

²⁴ Tento počet je značně nadsazený; podle interní německé statistiky to bylo dle stavu k 1. prosinci 1939 celkem 197 617 osob, a to včetně mezitím přibývších německých úředníků, příslušníků silových složek atd. Viz BArch Berlin, f. R43II/1324a, prokázání počtu německých státních příslušníků a *Volksdeutschen*, 1. 12. 1939.

²⁵ Jednalo se o „Herder-Institut Riga“, který byl založen na základě soukromé iniciativy v roce 1921 a legalizován lotyšskou vládou o šest let později; měl statut vysoké školy (*Hochschule*). Paradoxem je, že v době, kdy je v tomto memorandu zmiňován, byl již krátce před uzavřením; to oficiálně proběhlo k 27. 11. 1939. Srov. Peter WÖRSTER, *Institutum Herderianum Rigense. Zur Geschichte des Herder-Instituts Riga*, Baltica 19/4, 2006, s. 3–21.

durch das Verhältnis zwischen dem Deutschen Reich und dem heutigen tschecho-slowakischen Staat. Es muß angenommen werden, daß sich nach der Durchführung der Münchener Vereinbarungen ein normales Verhältnis zwischen dem Deutschen Reich und dem heutigen tschecho-slowakischen Staat ergibt. Dieses Verhältnis zwischen den beiden Staaten wird zweifellos auch bestimmend für das Verhältnis zu den jeweiligen Volksgruppen sein, umso mehr als nunmehr nicht mehr nur eine einseitige deutsche Minderheit im tschecho-slowakischen Staat sich befindet, sondern auch eine entsprechende tschechische Minderheit im Deutschen Reich. Damit wird von vornherein den deutschen Hochschulen im Falle ihrer Aufrechterhaltung im heutigen tschecho-slowakischen Staat nicht mehr die Kampfstellung in Verteidigung und Angriff zukommen, die sie in der Zeit des Volkskampfes in der alten Monarchie und im alten tschecho-slowakischen Staat immer wieder übernehmen mußten. War ihre Aufgabe damals bestimmt durch die Notwendigkeit kämpferischer Selbstbehauptung im Ringen des Deutschtums um seine Lebensfähigkeit in der alten Monarchie und im alten tschecho-slowakischen Staat, so kann und muß im Falle der Aufrechterhaltung es heute ihre Aufgabe sein, mit zum Verständnis der beiden Völker beizutragen und damit jene Atmosphäre mit herbeiführen zu helfen, auf der sich ein gut nachbarliches Verhältnis zwischen den Staaten und zwischen den Völkern innerhalb der beiden Staaten ergibt. Auch im heutigen tschecho-slowakischen Staat ist das Deutschtum die stärkste Volksgruppe. Was die Slowakei von sich aus ihrer deutschen Volksgruppe zugestanden hat, wird der Gesamtstaat der gesamten deutschen Volksgruppe zugestehen müssen. Im Zuge der Abkehr von den politischen und kulturpolitischen Beherrschung und Beeinflussung des tschechischen und slowakischen Volkes durch die Sowjet-Union einerseits, die sich neben ihrer sonstigen Politik auch das Erbe der alten panslawistischen Idee zu eigen gemacht hatte, und Frankreich, wird – dafür sprechen schon deutliche Zeichen – eine über den wirtschaftlichen Zusammenhang hinausgehende Orientierung nach dem großen Nachbar, dem Deutschen Reich, eintreten müssen. So wenig der heutige tschecho-slowakische Staat, der auf die Ausfuhr seines landwirtschaftlichen Erzeugnisüberschusses nach dem Deutschen Reich angewiesen ist, wirtschaftlich aus eigener Kraft leben kann, so wenig wird er sich auch politisch völlig isolieren können. Eine politische Beherrschung durch diejenige Mächte, auf deren Einfluß sich die Politik des alten tschecho-slowakischen Staates und seines Regimes stützte, muß jedenfalls für die nächste Zeit als ausgeschlossen gelten. Letzten Endes ist es noch so, daß die Enttäuschung über die Nichterfüllung aller Zusagen, die dem Regime von Seiten dieser Staaten gemacht wurden, und zugleich die Erkenntnis von deren Versagen gegenüber dem starken Willen des deutschen Volkes heute dazu geführt hat, dass das tschecho-slowakische Volk sich bewußt von dieser bisherigen Politik des Benesch-Regimes abwendet. Trotz des Schmerzes über die Auswirkung des Schiedsspruches zugunsten Ungarns²⁶ ist sich der heutige tschecho-slowakische Staat doch darüber klar, daß eine weit-aus größere Schmälerung seines Lebensraumes eingetreten wäre, wenn über die ethnographischen Forderungen hinaus bestimmten imperialistischen Zielen angrenzender kleinerer Staaten von Seiten der beiden Großmächte entsprochen worden wäre. Rein verstandesgemäße Überlegungen, gepaart mit den sich aus der Enttäuschung über das Versagen der bisherigen Freunde ergebenden Gefühlen werden also zu einer starken Anlehnung an das Deutsche Reich führen müssen. Hier wird eine der wesentlichen und hauptsächlichen

²⁶ Zde se myslí výsledky tzv. první vídeňské arbitráže z 2. 11. 1938.

Aufgaben der Hochschulen liegen, jetzt in den Dienst der Befriedung und Annäherung der Völker zu treten. Es kann wohl gesagt werden, daß ein Aufgeben der deutschen Hochschulen im heutigen tschecho-slowakischen Staat von den Tschechen nicht nur erwartet, sondern vielleicht sogar mißtrauisch beurteilt werden würde. Man würde unter Umständen von tschecho-slowakischer Seite argwöhnen, daß hinter dem Aufgeben dieser deutschen Hochschulen politische Kampfziele ständen, die nicht in der Linie einer grundsätzlichen Befriedigungspolitik lagen.

Können die deutschen Hochschulen in der Tschecho-Slowakei diese neuen Aufgaben wahrnehmen?

Wenn es richtig wäre, daß diese Hochschulen von sich aus den Kampf zwischen Deutschland und den nichtdeutschen Völkern im böhmisch-mährischen Raum immer wieder angefaßt hätten, daß also sie es waren, die unabhängig von der Gestaltung des Verhältnisses zwischen dem gesamten deutschen Volkstum und den nichtdeutschen Völkern allein durch die Tatsache ihres Bestehens und die Durchführung ihres Betriebes immer wieder Öl in das Feuer des Volkskampfes gegossen hätten, dann müßte man ihnen zweifellos die Fähigkeit zur Erfüllung dieser Aufgaben absprechen. Wenn es richtig wäre, daß der Hochschulprofessor, etwa der engstirnige Germanist, durch die Art seines Auftretens und Wirkens immer wieder die Wut der nichtdeutschen Bewohner dieses Raumes provoziert hätten, wenn er und mit ihm jeder andere Angehörige dieser deutschen Hochschulen durch übersteigerte Germanisierungstendenzen erst die notwendige Grundlage für die frühere antideutsche Stimmung geschaffen und vermehrt hätte, dann würde zweifellos die Forderung zu Recht bestehen, die deutschen Hochschulen als Hindernisse der Annäherung und Befriedung aus dem Raume zu nehmen. Es ist bereits oben ausgeführt worden, daß diese Annahme nicht richtig ist. Aufgabe und Wirken der deutschen Hochschulen war vielmehr bestimmt durch die politischen Gegebenheiten des gesamten deutschen Volkstums in diesem Raum. Wird eine Befriedung zwischen den Völkern erreicht, so wird die deutsche Hochschule in diesem Raum diese Entwicklung nicht nur nicht stören, sondern mit allen ihren Kräften fördern können. Damit ist nur die negative Seite klargestellt: Die deutsche Hochschule im heutigen tschecho-slowakischen Staat wird kein Hindernis für die Annäherung und Befriedung in diesem Raum darstellen.

Ihre Aufgabe ist aber eine positive. Sie muß und kann diese Entwicklung fördern, ja sie muß mit erste Trägerin der Befriedung sein:

Wenn wir die Entwicklung des Geisteslebens in diesem Raum gerade im 18. und 19. Jahrhundert betrachten, so müssen wir auf zwei Gesichtspunkte besonders hinweisen:

1. Schon Joseph II., den die Tschechen, weil er unter den Habsburgern der Herrscher war, der am meisten seiner deutschen Aufgabe sich bewußt war, so haßten, daß sie seine Denkmäler im deutsch-böhmischen Gebiet als erste stürzten, hatte durch seine Forderung nach verstärkter Pflege der Landessprachen auch die tschechische Sprache gefördert.²⁷

Es war nicht so sehr der Einfluß geistiger Strömungen, die ihren Ursprung in den Ideen der französischen Revolution hatten, als vielmehr die Auswirkung deutschen Geisteslebens, die das Nationalitätenprinzip zum Entstehen brachte und dem tschechischen Volkstum wieder das Bewußtsein seiner Existenz zurückgab. Wenn man hierbei in Betracht zieht,

²⁷ Pro dobový význam ničení soch Josefa II. po první světové válce srov. Jaroslav CESAR – Bohumil ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938*, I, Praha 1962, s. 131–132.

wie stark gerade fremde Völker durch das Wirken Herder's und der deutschen Romantik beeinflußt worden sind, wird man erst ermessen können, wie sehr sich bestimmte Strömungen innerhalb des deutschen Geisteslebens und insbesondere der deutschen Wissenschaft auf die politische Entwicklung ausgewirkt haben. Letzten Endes haben unter dem Einfluß Herder's nicht nur im mitteleuropäischen, sondern auch insbesondere im osteuropäischen Raum erst die Bemühungen eingesetzt, die Kultur fremder Völker zu entdecken. Deutsche waren es, die beispielsweise dem lettischen Volk erst eine Schriftsprache schufen.

Der Göttinger Historiker August-Ludwig von Schlözer,²⁸ der wie Herder die Slawen in einem verklärten Lichte sah, hatte es unternommen, eine Geschichte dieses Raumes und damit des tschechischen Volkes zu schreiben. Der erste Politiker des 19. Jahrhunderts, der die Frage einer „Befreiung“ der Tschechen und Slowaken predigte, der protestantische Slowake Kolar,²⁹ hatte in Jena der Burschenschaft angehört und unter ihrem Einfluß zunächst den Kampf gegen die Dynastie aufgenommen. Auswirkungen deutscher Geistesstörungen waren es also letzten Endes, die das Tschechentum bei seinem Kampf gegen die alte Monarchie maßgebend beeinflussten. Selbst Masaryk, der Schöpfer des alten tschecho-slowakischen Staates, hat seine ersten Werke in deutscher Sprache geschrieben und seine Ausbildung zum größten Teil von deutschen Lehrern erhalten.

Wie stark der Einfluß deutschen Volkstums im übrigen bei der politischen Entwicklung des Tschechentums war, zeigt am besten die Tatsache, daß der Gründer des Sokol-Verbandes Tirsch (Tyrš)³⁰ rein deutscher Abstammung war.

2. Als mit dem Wachsen der tschechischen Nationalbewegung das deutsche Volkstum sich zu einer Verteidigung seiner Lebensmöglichkeiten in diesem Raum gezwungen sah und damit auch die deutschen Hochschulen eine Verteidigungsstellung einnehmen mußten, suchten die Tschechen in ihrer Kultur und Wissenschaft Anschluß bei Frankreich und Rußland. Soweit sie nicht an der 1882 gegründeten tschechischen Universität in Prag einen genügenden Rückhalt fanden, studierten sie in Paris wie beispielsweise Beneš,³¹ der aus dieser Zeit seine Beziehungen zum französischen Geistesleben und zu französischer Politik hatte. Dadurch kam auch der ungeheure Einfluß der französischen Kulturpolitik zustande, der sich bei den Versailler Verhandlungen so unheilvoll für das Deutschtum in dem alten tschecho-slowakischen Staat auswirkte. Die tschechische Wissenschaft ist aus eigener Kraft nicht lebensfähig. Sie muß schon aus rein technischen Gründen sich den Anschluß an eine Weltsprache erhalten, wenn sie über ihr eigens Volkstum hinaus wirken will. Sie mußte im alten tschecho-slowakischen Staat dies schon deshalb tun, um im eigenen Staatsgefüge völlig verstanden zu werden. Dies wird auch im neuen tschecho-slowakischen Staat bis zu einem gewissen Grad notwendig bleiben. Mit der wissenschaftlichen und politischen Annäherung wird auch eine geistige Annäherung an den großen Nachbarn stattfinden müssen. Man wird nicht Erwartung haben können, daß innerhalb des heutigen

²⁸ August-Ludwig von Schlözer (1735–1809) byl německý historik, působící také v Rusku, a zakladatel vědecké ugrofinistiky.

²⁹ Jedná se o jazykovědce, spisovatele a historika Jána Kollára (1793–1852), přední postavu českého a slovenského národního obrození.

³⁰ Jedná se o Miroslava Tyrše (1832–1884), univerzitního pedagoga, estetika, historika umění a zakladatele Sokola.

³¹ Edvard Beneš (1884–1948) v Paříži studoval pouze v roce 1904 (Sorbonna a *École libre des sciences politiques*), avšak právnická studia zakončil roku 1908 na právnické fakultě univerzity v Dijonu. Kromě toho ale studoval také roku 1907 v Berlíně.

tschecho-slowakischen Staates eine solche geistige Annäherung durch die Schulen erreicht werden kann, da die Schulen sicher streng nach Nationalitäten getrennt sein werden. Dagegen werden hier die deutschen Hochschulen im Falle ihrer Aufrechterhaltung eine wesentliche Einflußmöglichkeiten besitzen. Es wird nicht damit zu rechnen sein bei der heutigen Mentalität der Tschechen, daß diese aus einer Neigung heraus freudig deutsche Kultur in sich aufnehmen wollen. Mit Bestimmtheit muß aber erwartet werden, daß rein praktische und verstandsgemäße Überlegungen ihnen den Weg zu einer höheren deutschen Ausbildung weisen werden. Die Notwendigkeit einer dauernden Zusammenarbeit mit dem Deutschen Reich und eines friedlichen Zusammenlebens mit der deutschen Volksgruppe im eigenen Staat wird es mit sich bringen, daß das deutsche Vorbild in vielen Beziehungen maßgebend sein wird. Der tschechische Industrielle, Kaufmann und Großagrariar, der nach Deutschland liefert und von Deutschland bezieht, wird dafür sorgen, daß seine Söhne eine deutsche Ausbildung erhalten. Man wird nicht erwarten können, daß der Einfluß der deutschen Hochschulen alte eingefleischte Chauvinisten erfassen kann. Ihr Einfluß ist aber gegeben auf die Jugend, die diesen Staat unter neuen Bedingungen gestalten wird. Es braucht nicht auf die Bedeutung dieser Möglichkeiten für die deutsche Kulturpolitik hingewiesen werden; die Aufgabe der deutschen Hochschulen im heutigen tschecho-slowakischen Staat ist schon dann erfüllt, wenn sie zur Annäherung und zum gegenseitigen Verständnis beitragen. Durch sachliche hervorragende Arbeit (Medizin) unter völliger Wahrung ihres deutschen Charakters, nicht durch aufdringliche und auffällige Propaganda wird auch der nichtdeutsche Bewohner dieses Raumes beeindruckt und beeinflusst werden. Wenn es gelingt, deutsche Kultur und insbesondere deutsche Wissenschaft als Lehrmeisterin an die Stelle französischer und jüdisch-bolschewistischer Vorbilder zu setzen, so wird damit auch für das politische Verhältnis zwischen den beiden Staaten und Völkern viel gewonnen sein. Man wird in diesem Zusammenhang auf das Beispiel der deutschen Volksgruppen-Hochschule in Lettland hinweisen können. Diese Hochschule, der der Name Herder's gegeben wurde, hat sich in Riga entwickeln können, obwohl dort die nicht nur auf nationalen, sondern auch auf sozialen Grundlagen beruhende Gegnerschaft zwischen Deutschen und Nichtdeutschen sicher nicht geringer gewesen ist als im alten tschecho-slowakischen Staat. Sie hat dies tun können unter Wahrung ihres deutschen Charakters und dies, obwohl die sie tragende deutsche Volksgruppe zahlenmäßig wesentlich geringer ist (63.000) als die deutsche Volksgruppe im heutigen tschecho-slowakischen Staat. Sie hat die Beziehungen zwischen Deutschen und Letten in diesem Staat nicht nur gestört, sondern eher ein erträgliches Verhältnis gefördert, obwohl die Voraussetzungen für ihre Neugründung sicher wesentlich ungünstiger waren als die für eine Aufrechterhaltung der bestehenden Einrichtungen im heutigen tschecho-slowakischen Staat gegeben.

Es wird sich hier die Frage erheben, ob diese Aufgaben nicht auch erfüllt werden könnten, wenn diese deutschen Hochschulen in das Grenzgebiet des Reiches, etwa nach Reichenberg, verlegt würden. Hierzu ist folgendes zu sagen:

Die Einflußmöglichkeiten der deutschen Hochschulen im Raum des heutigen tschecho-slowakischen Staates ist ungleich größer als die aller übrigen deutschen Hochschulen im Reichsgebiet und insbesondere neu zu errichtender Hochschulen im Grenzgebiet, die als Neugründungen an der Grenze allzuleicht Gefahr laufen, in eine Kampfstellung zu geraten oder als Volkskampfinstitute aufgefaßt zu werden. Wenn sich irgendwo innerhalb der beiden Staaten ein Überrest der aus der langen Zeit des Kampfes zwischen den Völkern

entstandenen Spannung erhalten wird, dann wohl in diesem Grenzgebiet, in dem sich nunmehr auch eine tschechische Minderheit befindet. Es kommt hinzu, daß die Tschechen gerade einer geistlichen Beeinflussung aus diesem Gebiet besonders mißtrauisch gegenüberstehen dürften. Schließlich darf nicht übersehen werden, daß eine wirklich intensive Arbeit von dieser Hochschule aus erst nach längerer Zeit zu erwarten ist. Umorganisation, Neuaufbau, werden immerhin eine erhebliche Zeit beanspruchen, in der eine Ausstrahlung nach außen schwer möglich sein wird. Daß selbst diejenigen, die diesen Plan an sich vertreten, ein völliges Aufgeben der in Prag bestehenden Stellung nicht für zweckmäßig halten, zeigt am besten die Tatsache, daß auch sie in irgend einer Form in Prag eine Ersatz-einrichtung hinterlassen wollen, über deren Gestalt bei ihnen allerdings die verschiedensten Vorstellungen bestehen. Auf das eine darf hier hingewiesen werden: Eine neue Hochschule in Reichenberg, die zwar offiziell Namen und Tradition der alten deutschen Universität und der alten deutschen technischen Hochschule in Prag übernehmen könnte, wird auch zusammen mit einer etwaigen Ersatz-einrichtung in Gestalt eines reinen Forschungsinstituts in Prag nicht die erwünschte Tiefen- und Breitenwirkung erzielen können, die eine deutsche Hochschule in Prag den politischen und geistigen Mittelpunkt des heutigen tschecho-slowakischen Staates erreichen kann. Wie wertvoll solche kulturellen Einrichtungen im übrigen für den Bestand und die Entwicklung der deutschen Volksgruppe nicht nur im heutigen tschecho-slowakischen Staat, sondern im gesamten Südosten sind, ist bereits oben erwähnt. Die deutsche Universität in Prag ist von Karl IV. 1349³² als Reichsuniversität gegründet; alle anderen deutschen Hochschulen sind von Landesfürsten als Landeshochschulen geschaffen.

Für den Fall der Verlegung würde im übrigen eine Reihe von schwierigen Problemen entstehen, die im Falle der Aufrechterhaltung nicht aufgeworfen werden können:

1.) Man wird eine verlegte Hochschule, etwa in Reichenberg, hinsichtlich der auf Grund der dortigen Ausbildung vermittelten Berechtigungen nicht anders behandeln können als die anderen reichsdeutschen Hochschulen. Man wird also insbesondere von der Tschecho-Slowakei nicht verlangen können, daß sie hinsichtlich der Anerkennung von Prüfungen die Universität Reichenberg bevorzugt behandeln würde beispielsweise gegenüber der Universität Berlin. Man wird, wenn man die Anerkennung von Semestern und Prüfungen für tschechoslowakische Staatsangehörige deutschen Volkstums, die im heutigen tschecho-slowakischen Staat wohnen, für Reichenberg beansprucht, nicht gut eine entsprechende Forderung der Tschechen für die im Deutschen Reich wohnende tschechische Minderheit für in Prag an der tschechischen Universität durchgeführte Studien und Prüfungen ablehnen können. Dagegen wird man ohne weiteres, da es sich ja nur um die Aufrechterhaltung bestehender Einrichtungen handelt, eine gleiche Forderung hinsichtlich im heutigen tschecho-slowakischen Staatsgebiet verbleibender deutscher Hochschulen stellen können, ohne daß daraus berechnete Gegenforderungen der Tschechen erwachsen können.

2.) Volksdeutschen aus dem Südostraum entstehen bei der Durchführung ihres Studiums im Reich Schwierigkeiten mancherlei Art. Es sind dies zunächst Schwierigkeiten, die sich

³² Zde má autor na mysli pravděpodobně tzv. eisenášský císařský diplom ze 14. 1. 1349, který byl posledním ze tří aktů z let 1347–1349, jež stály u zrodu pražské univerzity. Srov. Michal SVATOŠ, *Obecné učení (1347/8–1419)*, in: týž (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy, I, 1347/48–1622*, Praha 1995, s. 27–100, zde s. 32–41.

daraus ergeben, daß infolge des höheren Lebensstandarts im Reich durch die Durchführung eines Studiums erhebliche Mehrkosten entstehen als in anderen Staaten. Hinzu kommen die Schwierigkeiten, die aus politischen und kulturpolitischen Gründen von manchen Staaten der Durchführung des Studiums Volksdeutscher im Reich gemacht werden. Auch diese Schwierigkeiten werden vermieden, wenn man Volksdeutschen die Möglichkeit gibt, an den deutschen Hochschulen im heutigen tschecho-slowakischen Staat zu studieren.

3.) Im Falle des Neuaufbaus einer nationalsozialistischen Universitas in Reichenberg, die Universität und Technische Hochschule in sich aufnehmen würde, würde ohne weiteres die grundsätzliche Frage auftauchen, ob die theologische Fakultät einzubeziehen sei. Grundsätzlich wird man bei einem Neuaufbau der Universitas im nationalsozialistischen Staat die theologische Fakultät nicht einbeziehen dürfen, weil sie keine Wissenschaft ist. Es fehlt ihr ein entscheidendes Merkmal jeder wissenschaftlichen Art, das „freie“ Forschen nach neuen Erkenntnissen. Sie verteidigt lediglich Glaubenssätze und läßt naturnotwendig neue Erkenntnis nicht zu. Die Durchführung dieses grundsätzlichen Standpunktes, von dem nicht abgegangen werden kann, würde aber in diesem Falle möglicherweise erhebliche politische Nachteile mit sich bringen. Die Diözesan-Grenzen entsprechen nicht den neuen Reichsgrenzen. Das in Auswirkung der Münchener Vereinbarung zum Deutschen Reich hinzugekommene Gebiet des alten tschecho-slowakischen Staates gehört mit Ausnahme der geringen Teile, die zu den Diözesen Breslau und Leitmeritz gehören, überwiegend zu den im Gebiet des heutigen tschecho-slowakischen Staates verbliebenen Diözesen Prag, Olmütz, Budweis, Brünn. Bei der Politik des Vatikans wird nicht damit gerechnet werden können, daß der Vatikan in nächster Zeit die Diözesan-Zugehörigkeit entsprechend den deutschen Forderungen ändert. Bis zu einer Änderung muß aber damit gerechnet werden, daß der deutschfeindliche Klerus entsprechend der bisherigen Politik des tschechischen Kardinals Kašpar³³ alles tun wird um die Ausbildung deutscher Theologiestudierender aus ihren Diözesen im Reichsgebiet zu vereiteln. Es muß damit gerechnet werden, daß versucht wird, die deutschen Theologiestudierenden im tschecho-slowakischen Staatsgebiet liegenden utraquistischen oder überwiegend tschechischen Diözesan-Anstalten auszubilden. Gegenüber dieser Beeinflussungsmöglichkeit hat die bisherige theologische Fakultät der deutschen Universität Prag aber unbestreitbare Vorzüge, die mit der Verlegung wegfielen. Auch dieses Problem kann dadurch ausgeschaltet werden, daß wie bisher die deutsche theologische Fakultät an der deutschen Universität in Prag erhalten bleibt. Es tritt zwar dadurch keine grundsätzliche Klärung nach der von hier erstrebten Richtung ein, weil bei ihrer sofortigen Durchführung zunächst politische Nachteile in diesem Einzelfall eintreten würden. Es wird aber auch verhindert, daß zur Vermeidung der politischen Nachteile in diesem Einzelfall eine mit der grundsätzlichen nationalsozialistischen Richtung nicht übereinstimmende Regelung erfolgen muß.

4.) Es kann keinem Zweifel unterliegen, daß das deutsche Volkstum im heutigen tschecho-slowakischen Staat schmerzlich davon berührt ist, daß es nicht auch wie seine bisher mit ihm zusammen kämpfenden Brüder in dem mit dem Deutschen Reich vereinigten Gebiet heim ins Reich kann. Dieses Gefühl des Schmerzes und die Aussicht, weiterhin in einem

³³ Karel Kašpar (1870–1941) byl 32. pražským arcibiskupem v letech 1931–1941.

fremden Staate leben zu müssen, wird zweifellos durch den Willen dieses deutschen Volkstums zur Selbstbehauptung und zur Erhaltung ausgeglichen werden können, umso mehr, als die Volksgruppe damit rechnen muß und kann, daß ihr unter dem Schutz des Reiches und angesichts der Neuordnung der Beziehungen zwischen dem Reich und dem heutigen tschecho-slowakischen Staat notwendige Entwicklungsmöglichkeit bleibt. Um das notwendige Selbstvertrauen dieses deutschen Volkstums zu erhalten, ist es besonders erforderlich, daß gerade der geistige Arbeiter und der Inhaber eines öffentlichen Amtes ebenso wie der Arbeiter der Faust, insbesondere der Bauer, der seinen Boden nicht verlassen kann und will, in ihren bisherigen Stellen verbleiben. In dem Buch von Rothacker-Nowak „Das Dorf an der Grenze“³⁴ ist die Rolle des deutschen Lehrers für die Erhaltung des deutschen Volkstums besonders eindringlich geschildert. Wenn dieser deutsche Lehrer aus dem an sich verständlichen Wunsch, nach Jahren der Bedrängung im gesicherten deutschen Gebiet wirken zu können, seine bisherige Wirkungsstätte verlassen würde, so würde damit für das zerstreute Deutschtum ein wesentlicher Rückhalt genommen. In ähnlicher Form gilt dies aber auch für die deutsche Hochschule. Eine Volksgruppe, die erhalten werden soll und kann, darf unter keinen Umständen kulturell abgerüstet werden. Dieser Eindruck würde aber sicher bei der deutschen Volksgruppe entstehen müssen, wenn jetzt im Augenblick der Neugestaltung der politischen Beziehungen der Staaten und Völker diese Einrichtungen verschwänden.

Es verlautet, daß im Zuge der etwaigen Verlegung die deutsche Hochschule in Brünn nach Linz verlegt werden sollte. Damit würde im 20. Jahrhundert im nationalsozialistischen Staat eine neue selbstständige Technische Hochschule errichtet werden. Es würde damit dem Beispiel des 19. Jahrhunderts und des beginnenden 20. Jahrhunderts gefolgt werden, das aus sachlich nicht haltbaren Gründen eine Aufspaltung der Wissenschaftseinheit in Fach-Hochschulen durchführte. Wie kam es zu dieser Aufspaltung? Die Universitäten hielten in ihrer Entwicklung und im Umfang ihres Aufgabengebietes nicht Schritt mit der Entwicklung des Volkes. Ihr Bild war in dem Zeitpunkt, in dem die Technik und die angewandte Naturwissenschaft eine ungeheure Bedeutung für die Entwicklung der Staaten und Völker über die rein wirtschaftlichen Grundlagen hinaus gewannen, nach wie vor bestimmt durch die Konservierung eines Zeitalters, in der es keine Technik als bestimmenden Faktor gab. Sie haben damit Anschluß an die revolutionäre Umwälzung der Lebensgrundlagen des Volkes verpaßt. Aus den Polytechniken, aus höheren gewerblichen Anstalten, aus schulmäßigen Ausbildungsanstalten entstanden so selbstständige Technische Hochschulen, Berghochschulen, Handels- und Wirtschaftshochschulen, Forsthochschulen und Landwirtschaftshochschulen. Lange hatten sie damit zu kämpfen, daß sie nicht nur im Urteil der auf das enge historisch gewordene Universitätsbild. Erst allmählich haben sie sich die Stellung erobert, die ihnen die völlige Gleichberechtigung mit den älteren Wissenschaftszweigen sichert. Es war bisher die Art der technischen Wissenschaft, die sie trotz dieser Mängel, die aus der historischen Entwicklung hervorkamen, immer über die reine Fachausbildung, wissenschaftliche Ausbildung erstrebte. Das unterscheidet ja die Hochschulen von den Fachschulen, daß hier nur übernommenes Wissen weitergegeben wird, sondern daß Erkenntnisse erstrebt und gewonnen, daß Lehre und Forschung vereint sind. Der nationalsozialistische Staat muß bei seiner Hochschulpolitik die verhängnisvolle Aufspaltung in

³⁴ Gottfried ROTHACKER, *Das Dorf an der Grenze. Roman*, München: Albert Langen – Georg Müller 1936.

einzelne Fachhochschulen überwinden und die Universität des 20. Jahrhunderts schaffen. In dieser Universitas muß alles einbezogen werden, was als wissenschaftliche Arbeit gelten kann. Damit wird erstrebt, die Beziehungen der auseinanderstrebenden spezialisierenden Wissenschaftsgebiete zum Ganzen zu fördern, dem deutschen Wissenschaftler die allgemeine Übersicht und den Weitblick zu gewährleisten, die erforderlich sind, an seine führende Stellung innerhalb der Weltwissenschaft zu erhalten. Gewiß wird man die Fehlentwicklung des vergangene Jahrhunderts nicht von heute auf morgen aufheben können. Man wird aber danach ströben müssen, bei Neugestaltungen der früheren Fehler zu vermeiden und die grundsätzliche Sicherung des gewonnenen Standpunktes durchzuführen. Bei der Neuaufbau der Hochschulstadt Berlin wird zunächst die räumliche Einheit hergestellt, der die organisatorische und gedankliche Einheit folgen soll und wird. Selbst die Errichtung einer neuen Technischen Hochschule würde diesem Grundsatz somit aufs entschiedenste widersprechen. Wenn wir uns vor Augen halten, daß es notwendig ist, nicht nur übernommene Forschungsergebnisse nützlich auszuwerten, sondern neue Forschungsergebnisse aus der Zusammenarbeit aller Wissenschaftszweige zu gewinnen, also nicht einen Kahlschlag vorzunehmen ohne für die nötige Aufforstung zu sorgen, so ergibt sich die selbstverständliche Folge, daß nicht nur die im Augenblick verwertbare Zweckforschung, sondern auch die Grundforschung von maßgebender Bedeutung sind. Grundforschung aber setzt wieder den Zusammenhang aller Wissenschaftszweige voraus.

Mit den vorstehenden Ausführungen ist versucht darzutun, daß eine Aufrechthaltung der deutschen Hochschule im heutigen tschecho-slowakischen Staat notwendig ist. Diese Aufrechthaltung kann zweifellos nicht in der Form der Erhaltung des Status quo erfolgen. Es wird auch nicht notwendig und zweckmäßig sein, das bisherige Gesamtvolumen dieser deutschen Hochschulen zu erhalten. Wenn durch Zusammenziehung der beiden Prager deutschen Hochschulen ein einheitliche Gebilde unter Bezeichnung Prager deutsche Karls-Universität und Technische Hochschule geschaffen wird, so kann damit die Technische Hochschule Brünn aufgegeben werden. In diesem Zusammenhang kann darauf hingewiesen werden, daß schon bisher die Technische Hochschule Brünn ihren Nachwuchs vor allem aus den deutsch-mährischen Gebieten bezog, die heute an die Gaue der Ostmark im wesentlichen angegliedert sind. Der Nachwuchs aus diesen Gebieten wird aber nach der langen Trennung vor allem zu den Hochschulen der Ostmark, also Wien und Graz streben. Im übrigen haben schon bisher sehr viele Deutsche aus der Tschecho-Slowakei gerade die österreichischen Hochschulen, insbesondere auch die Grazer Hochschule, besucht. Die im böhmischen Raum lebenden Deutschen haben dagegen zumeist ihr Studium in Prag durchgeführt. Eine Verlegung und Neuerrichtung der Technischen Hochschule Brünn nach Linz kann nach dem Vorstehenden von hier aus nicht empfohlen werden. Ihre Aufgabe kann ohne weiteres durch die angrenzenden Technischen Hochschulen Wien und Graz, München, Dresden und Breslau übernommen werden.

Wenn damit die beiden deutschen Hochschulen in Prag künftig als ein einheitliches Gebilde erhalten bleiben, so würde damit eine auf die Dauer lebensfähige und entwicklungsfähige Einrichtung geschaffen. Für die Aufrechterhaltung dieser Hochschulen bestehen, wenn man die Möglichkeit des Status quo – wie oben bemerkt – ablehnt, zwei Möglichkeiten:

1. Sie werden Einrichtungen des Deutschen Reiches mit allen sich daraus ergebenden Folgerungen. Die Durchsetzung einer entsprechenden Folgerungen. Die Durchsetzung

einer entsprechenden Forderung würde zwar im Augenblick wohl erfolgen können; sie erscheint jedoch nicht zweckmäßig. Gewissermaßen exterritoriale Einrichtungen würden nie die Bedeutung und die Wirkung haben können, die nach dem Vorstehenden für diese Hochschulen notwendig wird. Es könnte insbesondere von feindseligen Kreisen dagegen immer wieder eingewendet werden, daß es sich hier um einen Vorgang ohne Beispiel handelt, bei dem im Staatsgebiet eines souveränen Staates eine imperialistischen Zielen dienende fremdstaatliche Einrichtung zwangsweise durchgesetzt würde.

2. Die deutschen Hochschulen in Prag werden Einrichtungen der deutschen Volksgruppe. Sie selbst sind Körperschaften des öffentlichen Rechts und unterstehen dem Staat nur im Rahmen der allgemein geltenden Vereinsgesetze.³⁵ Ihre Unabhängigkeit insbesondere hinsichtlich der Berufung ihrer Lehrkräfte, hinsichtlich der Zulassung ihrer Studierenden, die Anrechnung und Anerkennung ihrer Studien und Prüfungen muß durch Verhandlungen mit dem tschecho-slowakischen Staat gesichert werden. Selbstverständlich ist für die Aufrechterhaltung die Hilfe des Reiches notwendig. Diese erfolgt über die deutsche Volksgruppe.

Die Möglichkeit der Aufrechterhaltung einer deutschen Hochschule in Prag entsprechend der unter Ziffer 2 aufgezeigten Möglichkeit mit der Tradition der bisherigen Universität und unter Einbeziehung der Tradition der bisherigen Technischen Hochschule Prag eventuell auch der Technischen Hochschule Brünn wird noch mehr verdeutlicht, wenn man die Konsequenz berücksichtigt, die aus der Durchführung dieses Gedankens hinsichtlich des Verhältnisses des Deutschen Volkes zu dem tschechischen sich eröffnet.

1.) Man wird dem tschechischen Staat erklären können, es hätten bisher 3 deutsche Hochschulen bestanden, nunmehr sei die deutsche Volksgruppe wesentlich kleiner als bisher und man gebe freiwillig die Weiterführung von 2 solchen Hochschulen auf und erstrebe lediglich die Weiterführung einer einzigen in Prag (gemäß der S. 16 Punkt 2 gegebenen rechtlichen Voraussetzung).³⁶ Diese Maßnahme kann ohne weiteres als deutsches Entgegenkommen begründet werden.

2.) Bei einer Verlegung der Hochschulen aus Prag nach Reichenberg wäre die Frage der Übernahme, unter Umständen der ganzen Professorenschaft der deutschen Hochschulen an das Deutsche Reich herangetreten. Man hätte also unter Umständen auch die 80% Juden oder politisch Unzuverlässigen, die sich als tschechische Staatsbeamte dort befinden, mitübernehmen müssen, um sie dann wieder zu entlassen. Bei Durchführung des hier gemachten Vorschlages wird dies nicht erforderlich sein; denn man wird bestimmt auf dem Weg von Verhandlungen dazu kommen können, nur etwa 20%, nämlich die 20% nationalsozialistische zuverlässige Hochschullehrer der deutschen Hochschulen zu übernehmen. Auch dies kann gegenüber dem tschechischen Staat ohne weiteres in einer Form zum Ausdruck gebracht werden, aus der hervorgeht, daß man an keine Ausweitung oder keinen Aufbau eines Kampfinstituts denkt, sondern an eine Zusammenziehung auf einer den neuen Verhältnissen entsprechenden kleineren Ebene.

3.) Entscheidend für die Durchführung des Gedankens der Belassung einer solchen Hochschule in Prag ist die Aufgabenstellung an dieser Hochschule. Die Aufgabe einer solchen

³⁵ Toto tvrzení neodpovídalo realitě. Pro dobové právní zakotvení v přehledu viz Otto PLACHT, *Předpisy pro vysoké školy republiky Československé*, Praha 1932.

³⁶ Jedná se o bod 2 na s. 16 tohoto memoranda.

Hochschule müßte sich völlig einstellen auf das Ziel einer groß angelegten Befriedungsarbeit zwischen Tschechentum und Deutschtum unter peinlicher Vermeidung jedes Druckes auf das tschechische Selbstbewußtsein. Das würde bedeuten, daß man versuchen müßte, jenen Standpunkt herbeizuführen, der seinen Ausdruck findet in dem Buch Masaryk's Karel Havlíček, wo Havlíček, der Tscheche, zum Deutschen spricht: „Ich Herr, Du Herr“. Der hier vertretene Standpunkt auf gegenseitiger Achtung beruhender Aussöhnung und eines friedlichen Nebeneinanderlebens, der damals auch Masaryk noch als Ideal vorschwebte, muß gefördert und verwirklicht werden. Die Hochachtung des Durchschnitts-Tschechen, aber auch des „gebildeten“ Tschechen vor der Leitung der deutschen Wissenschaft ist an und für sich so groß, daß es nicht schwer sein dürfte, zum Beispiel deutsche Universitätskliniken ohne Reibungen weiter zu führen. Im Gegenteil, gerade die Universitätskliniken könnten als derjenige Teil der Universität, der mit dem Volk in engste Beziehung kommt, eine unerhört segensreiche Wirkung im Sinne einer Befriedung ausüben. In diesem Zusammenhange ist darauf hinzuweisen, daß das Krankenmaterial der deutschen Universitätskliniken in Prag sich nahezu ausschließlich aus Tschechen zusammensetzt. Auf dem Gesamtgebiet der Geschichtswissenschaft wäre zum Beispiel diejenige Arbeitsrichtung in den Vordergrund zu stellen, die sich wiederum im Sinne einer Befriedung auswirkt. Die Formung einer nicht von Volkstumskampf der Tschechen gegen das Deutsche erfüllten tschechischen Geschichtsbetrachtung gehörte mit zu den Aufgaben der dahin zu berufenden Historiker; ebenfalls die Fühlungnahme mit den tschechischen Wissenschaftlern und den tschechischen Kreisen, die etwa im Sinne des tschechischen Historikers Pekař ein friedliches Zusammenleben zwischen Deutschen und Tschechen für möglich hielten und selbst eine Geschichtsauffassung geprägt haben, die nicht auf einen deutsch-tschechischen Volkstumskampf aufgebaut war. Eine solche Aufgabe würde organisch anknüpfen an den geschichtlichen Bestand, der vor Einbruch des französischen und russischen Kultureinflusses der 80er Jahre des letzten Jahrhunderts gegeben war und würde auf die Tschechen anziehend wirken.

- 4) Eine in Prag zurückbleibende Hochschule im vorgeschlagenen Sinne muß gar nicht die Ausweitung und Systematik des Aufbaues haben, die eine solche Hochschule etwa im Deutschen Reich hat. Man wird vermeiden müssen, daß junge Studenten aus dem Reich der ersten Semester an diese Hochschule gehen, wird nur ältere Semester dahinziehen lassen, die nach vorheriger kurzer Zusammenfassung in einem mehrtätigen Lager auf ihre Befriedungsaufgaben hin besonders geschult würden.
- 5) Die Berufungen an diese Hochschulen müßten zu einer erstklassigen, ganz überragenden Besetzung der weiter zu führenden wissenschaftlichen Fächer führen.
- 6) Eine große Ausweitung der Zahl der Vorlesungen wäre so wenig erforderlich wie eine große Zahl von Studenten, so daß diese Hochschule als deutsche Einrichtung gar nicht etwa „provokierend“ vor dem tschechischen Auge stünde. An Stelle zahlreicher Vorlesungen müßte vielmehr die stille Seminararbeit vor kleineren Arbeitskreisen treten, wobei sich ein viel engeres Verhältnis zwischen Hörer und Lehrer herausbildet und der Boden für Provokationen jeder Art von vornherein entzogen ist.
- 7) Hauptaufgabe der Hochschule müßte es sein, in eine gute Beziehung zu tschechischen Wissenschaftskreisen zu kommen und den Versuch zu machen, auch tschechische Hörer und Gasthörer in die Seminarien mit einzubeziehen, so daß diese sich selbst von dem Mangel eines volkstums kämpferischen Willens dieser Universität überzeugen könnten,

im Gegenteil auch als Mitglied der tschechischen Intelligenz ganz allmählich in eine befriedigte Stellung gegenüber dem Deutschtum übergeführt werden könnten. Die Überzeugung, die jeder Tscheche, der diese Hochschule besucht – auch als Gast – mitnehmen muß, muß die sein, daß gerade an dieser deutschen Hochschule in Prag eine ehrliche Anerkennung und eine Durchdringung des tschechischen Geistesgutes gepflegt wird, so daß er sich nicht als ein Angegriffener fühlt, sondern als ein auf der wissenschaftlichen Ebene gleichwertig Behandelter. Er muß im Gegenteil den Eindruck gewinnen, daß die Deutschen an dieser Hochschule auch die Seele, die Vergangenheit, den Geist des tschechischen Volkes genau so gut kennen, genau erforschen und begreifen als die eigenen Volksgenossen. Hieraus wird bei klarer Zielsetzung und geeigneter Auswahl der dahin zu Berufenden unter Umständen eine Einrichtung entstehen können, die eine unsichtbare Kulturführung im Sinne einer Annäherung des tschechischen und deutschen Volkes treibt. Das richtige Arbeiten einer solchen Hochschule macht auf Jahrhunderte hinaus das Eindringen nicht erwünschter Kulturkräfte unmöglich oder erschwert dies zumindestens.

8) Grundsätzlich muß diese neue Hochschule soweit in ihrer Organisation wie in ihrer Arbeitsweise elastisch sein und sich ganz an die gegebenen Verhältnisse anpassen. In einer Zeit wie der heutigen wird ihre Tätigkeit ganz im Innern des Raumes, in der Gelehrtenstube, im Seminar in ernster Vertiefung in wissenschaftliche Probleme zu liegen haben. Zu anderen Zeiten kann sie sich in einem anderen Sinne entfalten. Sie steht bei Deutschland zu allen Zeiten und unter allen Verhältnissen zur Verfügung.

So wird die Deutsche Hochschule in Prag ihre Aufgabe dadurch erfüllen, daß sie nicht nur eine Brücke vom tschechischen Volkstum zum Deutschtum und seinem Geistesleben darstellt, sondern daß sie auch den Nichtdeutschen klar macht, daß sie selbst ein 600 Jahr altes Stück der Geschichte dieses Raumes und damit auch der Geschichte des Tschechischen Volkes darstellt.

Dokument 4

Abschrift

Die unterzeichneten deutscharischen Hochschullehrer in Prag, die sich dabei mit der deutschen Angestelltenschaft der Hochschulen einig wissen, erklären feierlich, daß sie freudig bereit sind, für Führer und Volk alle ihre Kräfte einzusetzen, wo immer man ihrer zum Wohle des Ganzen bedarf.

Sie erklären indessen zum erstenmal als geschlossene Gruppe, daß sie eine Sicherung der Zukunft der Sudetendeutschen Hochschulen nur in deren baldigster Verlegung ins deutsche Volksgebiet zu erblicken vermögen, während die Vertretung deutscher Wissenschaft und Forschung im Ostraum einem neu zu errichtenden Reichsinstitut mit Hochschulcharakter in Prag zu übertragen wäre.

Es dürfte kaum von irgend einer Seite bestritten werden, daß die sudetendeutschen Hochschulen auch heute noch ihre volle Daseinsberechtigung besitzen. Ihre hauptsächliche Sendung bestand und besteht auch heute noch darin, dem Sudetendeutschtum die Früchte deutscher Wissenschaft zu vermitteln, sudetendeutscher wissenschaftlicher Arbeit als Pflanz- und Pflegestätte zu dienen und sie in das grosse Ganze gesamtdeutscher

Wissenschaft mitten hineinzustellen. Wie sie für das Sudetendeutschtum wirkten und sorgten, so haben sie umgekehrt auch ihre Kraft aus dem Sudetendeutschtum geschöpft. Aus diesem floss ihnen die erdrückende Mehrzahl ihrer Hörer und ein grosser Teil ihrer Lehrer zu, die durch hervorragende Kräfte aus dem Reichsgebiet auf das glücklichste ergänzt und unterstützt wurden. Das Sudetendeutschtum seinerseits hat in seinen Hochschulen, wie die letzten zwanzig Kampffahre beweisen, immer einen der teuersten Teile seines völkischen Besitzstandes erblickt und sich stets voll Stolz zu ihnen bekannt.

Andererseits steht fest, daß die sudetendeutschen Hochschulen in ihren bisherigen Standorten es immer als eine ihrer Wichtigsten Aufgaben betrachtet haben, deutsche Wissenschaft und Forschung im Auslande zu vertreten, und daß ihre Wirksamkeit sich bis weit in den europäischen Osten hinein erstreckt hat. Dieser hat gerade durch Vermittlung der sudetendeutschen Hochschulen deutsche Wissenschaft in weitestgehendem Masse kennengelernt.

Daß die sudetendeutschen Hochschulen in volksfremden Städten ihren Sitz hatten, wurde zum Quell ungezählter Überstände. Die jungen sudetendeutschen, die als Hörer in die ihnen gefühlsmässig fremde Städte kamen, sahen sich in ihrem berechtigten Drange nach vollem völkischen Ausleben stärkstens gehemmt und verspürten auf Schnitt und Tritt die feindselige Gesinnung des nationalen Gegners. Die Professoren hinwider sahen sich Gefahr ausgesetzt, wegen der räumlichen Trennung dem tätigen Leben der sudetendeutschen Volksgruppe zu entfremden und damit auch den Zusammenhang mit dem Volksganzen bis zu einem gewissen Grade zu verlieren. Um die sudetendeutschen Hochschulen vor diesen lebensgefährdenden Anfechtungen eindeutig zu sichern, beschlossen sie schon 1919 in feierlichen Kundgebungen die Heimkehr ins sudetendeutsche Gebiet. Es war eine Folge des hemmungslosen tschechischen Imperialismus, daß ihnen dieser Weg verwehrt wurde. Denn die Tschechen wussten, daß das Sudetendeutschtum und die Hochschulen durch die Verlegung eine ungeahnte Stärkung erleben würde.

Die schon bisher unerträglichen Schwierigkeiten würden sich bei Belassung dieser Hochschulen in ihren jetzigen Standorten geradezu verdoppeln. Fehlt ihnen doch heute jener kräftespendende Hintergrund von dreieinhalb Millionen Sudetendeutschen, deren politisches Schicksal sie bisher immer geteilt haben. Dieser Entgang kann durch keinen wie immer gearteten Ersatz wettgemacht werden, auch nicht durch die Verschichtung von Hörern des Reiches, einen bestimmten Teil ihrer Tätigkeit an den sudetendeutschen Hochschulen zuzubringen. Für eine fruchtbringende wissenschaftliche Tätigkeit, im deren Plane die sudetendeutschen Hochschulen auch künftig stehen wollen und müssen, wären auch schon sicher die Voraussetzungen die denkbar ungünstigsten. Durch die völlige Loslösung vom Sudetendeutschtum würde aber eine der wichtigsten seelischen Grundlagen schöpferischer wissenschaftlicher Arbeit dahinschwinden.

Die Gründe, die für ein Verbleiben der sudetendeutschen Hochschulen in ihren bisherigen Standorten vorgebracht werden, lassen sich bei genauer Einsicht in die tatsächlichen Verhältnisse, die allerdings nur durch jahrelange Erfahrung erworben werden kann, leicht widerlegen. Der Grenz- und auslandsdeutsche Volkskampf, der dem Sudetendeutschtum auch in der Zukunft als Schicksalsaufgabe auferlegt bleibt, vermag von den sudetendeutschen Hochschulen nur vom geschlossenen deutschen Volksgebiete her mitgetragen zu werden.

Für die Betreuung der zweiten Aufgabe, die bisher den sudetendeutschen Hochschulen zufiel, könnte durch Errichtung eines deutschen Reichsinstituts mit Hochschulcharakter in Prag vorsorgt werden. Diesem Institut würde gegebenenfalls auch die Aufgabe zufallen, für

die im Reststaate³⁷ verbleibende Insel- und Streudeutschen als Lehrinstitut wissenschaftliche Ausbildungsstätte zu sein. Es ist selbstverständlich, daß alle in diesem Institute hauptamtlich wirkenden Lehrkräfte Reichsangehörige sein müssen.

Die Meinung, daß die Verlegung der sudetendeutschen Hochschulen für die streudeutsche Bevölkerung den Auftakt zur Heimkehr ins Reich bedeuten könnte, übersieht, daß diese ohnedies stärkstens heimkehrbereit ist und eines weiteren Antriebes gar nicht mehr bedarf. Denn die Reichssehnsucht ist bei allen deutschbewussten Angehörigen der sudetendeutschen Hochschulen wie bei allen Streudeutschen der Sudetenländer gleich übermächtig.

Die unterzeichneten sudetendeutschen Hochschullehrer bleiben schliesslich der sicheren Überzeugung, daß auch der heutige Reichsgau Sudetenland einen sicheren Anspruch auf seine Hochschulen, die sich gegenwärtig in Prag befinden, besitzt.

Prag, den 14. November 1938

Grantová podpora

Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., RVO: 68378114.

Mgr. Michal Šimůnek, Ph.D.
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
simunekm@centrum.cz

³⁷ Míněno je v Česko-Slovensku.

Kronika

12. sjezd českých historiků v Ústí nad Labem (20.–22. září 2022) pohledem dějin vědy, vzdělanosti a lékařství

Organizátoři (Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a Sdružení historiků ČR) postcovidového celostátního sjezdu českých historiků stáli před řadou různých výzev. Tou nejzásadnější byl nespíše samotný formát celého setkání. Výsledkem byla – dle našeho soudu šťastná – volba kompromisu mezi tradičnějším pojetím kladoucím důraz na několik hlavních témat projednávaných v plénu a v současnosti oblíbeným modelem řady menších sekcí (panelů) zaměřených na specifickou problematiku navrženou samotnými účastníky sjezdu. Organizátoři se museli vypořádat především s nebezpečím, aby počet těchto „volných panelů“ nepřesáhl únosnou míru a aby se jednotlivá témata nedublovala.¹ Zůstal tak značný prostor i pro řadu problémů z oblasti dějin vědy, vzdělanosti² a medicíny, což jsou témata, kterými se Ústav dějin Univerzity Karlovy dlouhodobě zabývá. Ty tak byly někdy explicitně, někdy spíše okrajově součástí jednotlivých panelů. V rámci hlavních zasedání pak byla pozornost upřena především na humanitní vědy, jejich postavení v dnešním světě i jejich hodnocení a financování.

Dějiny vědy a univerzitní vzdělanosti

Z volných panelů, věnovaných problematice bezprostředně spojené s dějinami vzdělanosti, je třeba uvést jako celek především sekci s názvem *Intelektuální dějiny v českém akademickém výzkumu. Problémy, tradice, výzvy* (garanti: Kristina Andělová, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Vladimír Urbánek, Filosofický ústav AV ČR), kde byla v teoretické rovině i na konkrétních příkladech prezentována témata související s šířením vědění. Prostřednictvím oblíbených děl ve vrcholném středověku se jím zabývali Pavlína Cermanová a Václav Žurek (oba Centrum mediévistických studií). Role wittenberské univerzity v procesu kulturní výměny s českými zeměmi v polovině 16. století zajímala Lucii Storchovou (Filosofický ústav AV ČR). Generační výměnou v české historické obci posledních desetiletí a novou konceptualizací na příkladu výzkumu humanismu a komeniologie se zabýval V. Urbánek. Myšlenkové koncepty československého poststalinismu představili Jan Mervart a Jiří Růžička (oba Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.). V druhém bloku se

¹ Tak jak k tomu došlo na minulém profesním sjezdu historiků v Olomouci v roce 2017, což byla častá „kritika“ ve zprávách pojednávajících o něm. Na druhou stranu je potřeba podotknout, že sjezd byl po ostatních stránkách (organizační, doprovodný program atd.) velice zdařilý, na čemž se shodli všichni autoři těchto zpráv. Například Magdaléna ŠUSTOVÁ, *11. sjezd českých historiků: Profesní setkání historiček a historiků ČR, Olomouc, 13.–15. září 2017*, *Historia scholastica* 3/2, 2017, s. 168–170; Stanislav KNOB, *11. sjezd českých historiků aneb společensky angažovaná historie bez národních mýtů: 13.–15. září 2017, komplex budov univerzity Palackého v Olomouci*, *Historica: Revue pro historii a příbuzné vědy Ostrava* 8/2, 2017, s. 227–228; Naděžda MORÁVKOVÁ, *11. sjezd historiček a historiků, Olomouc, 13.–15. září 2017*, *Bohemiae Occidentalis historica* 3/2, 2017, s. 69–74.

² Pro srovnání k dějinám vědy a vzdělanosti na minulém sjezdu podrobněji Marek BRČÁK – Petr CAJTHAML – Marek ĐURČANSKÝ – Milada SEKÝRKOVÁ – Petr SVOBODNÝ – Lenka VAŠKOVÁ – Blanka ZILYNSKÁ, *Dějiny vzdělanosti na sjezdu historiků v Olomouci (13.–15. 9. 2017)*, *AUC-HUCP* 57/2, 2017, s. 158–161.

intelektuálním dějinám z pohledu rekonceptualizace a interdisciplinarizace věnovala Veronika Čapská (FHS UK). Možnosti aplikace tohoto konceptu v české medievistice nastínil Pavel Soukup (Centrum medievistických studií). Potenciál tohoto tématu v souvislosti s moderními dějinami, nejprve ve spojení s historií 19. století, ukázal Karel Šima (FF UK) a následně pro soudobé dějiny K. Andělová a Michal Kopeček (oba Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), kteří se ve svých příspěvcích zabývali zkoumáním politického myšlení.

Druhý panel, který přímo souvisel s dějinami vědy a vzdělanosti, nesl název *Cirkulace vědění v době studené války. Výhledy a stanoviska*. Ten byl vázán na společný česko-polský projekt *Jak vědci sprádali své sítě? Rekonstruování vědeckých kontaktů a transnacionálních vazeb mezi českými a polskými učiteli v 19. a 20. století* Tomáše W. Pavlíčka a Jana Surmana (oba MÚA AV ČR), kteří byli zároveň garanti panelu. V jeho průběhu byla představena řada témat přímo souvisejících s projektem, ať už máme na mysli výklad J. Surmana o proměnách a užívání termínu „naukoznawstwo“ v polské vědě, Tomáše W. Pavlíčka o spolupráci mezi polskými a československými matematiky v době studené války nebo příspěvek Michaely Šmidrkalové (MÚA AV ČR) o neúspěšném pokusu převést na přelomu 60. a 70. let do československé vědy v Polsku zavedený obor praxeologie jako vědy o lidském jednání. Během dvou částí panelu zazněly také referáty Jana Randáka (FF UK) o darwinismu v poúnorovém Československu v pojetí logopeda Miloše Sováka, dále Radomíra Vlčka (HiÚ AV ČR) o úskalích slavistiky na příkladu Josefa Macúrka, Vojtěcha Hájka (PedF UK) o vývoji československých vrtulníků (nakonec neúspěšném) a Doubravky Olšákové (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR) o roli českých a polských vědců v pugwashském hnutí. Teoreticky byl zaměřen příspěvek krakovského historika Marcina Jarząbka (Jagellonská univerzita v Krakově) o přínosu oral history pro (zejména sociální) dějiny vědy a předpokladech tazatelů pro vedení pamětnických rozhovorů s vědci.

Dějin vzdělanosti se týkal i panel *Historické knihovny jako společný badatelský prostor otvírající příležitost k interdisciplinaritě*, který garantovaly Kateřina Bobková-Valentová (HiÚ AV ČR) a Marta Hradilová (MÚA AV ČR). V rámci sekce byla velká pozornost věnována zejména knihovnám řeholních řádů (7 z 15 příspěvků) v nejružnějších interdisciplinárních perspektivách, a to třeba na příkladu benediktinů – Martina Bolom Kotari a Jindřich Kolda (oba FF Univerzity Hradec Králové), kapucínů – Richard Šípek (Národní Muzeum) a Marek Brčák (ÚDAUK) či premonstrátů – Hedvika Kuchařová (Královská kanonie premonstrátů na Strahově), Ondřej Hnilica (HiÚ AV ČR) a Bořek Neškudla (Královská kanonie premonstrátů na Strahově).

Z jednotlivých příspěvků spadajících nepochybně do oblasti dějin vědy a vzdělanosti lze uvést referát Ivany Ebelové (FF UK) o možnostech a limitech výzkumu židovských studentů pražské univerzity v letech 1781–1938 v rámci panelu *Dějiny židů v moderním českém bádání. Témata, koncepce a perspektivy výzkumu*. Dále lze zmínit příspěvek Marka Ďurčanského (ÚDAUK) *Pražská univerzita a vzdělání elit českých měst v raném novověku. Kam jsme došli a kudy dál?*, kde byla řešena otázka vztahu města a univerzity v dosavadní historiografii. Z diskuse vzešel apel na propojování dějin univerzit a jednotlivých měst, tj. nepsat dějiny univerzity bez vztahu k městu a naopak, tak jak je tomu například v případech jinak zdařilých dějin města Olomouce a zdejší univerzity.³

³ Jiří FIALA – Zdeněk KAŠPAR – Leoš MLČÁK – Miroslav POJSL – Pavel URBÁŠEK, *Univerzita v Olomouci 1573–2009*, Olomouc 2009; Jindřich SCHULZ (ed.), *Dějiny Olomouce*, I–II, Olomouc 2009.

Vzhledem k tomu, že dějiny vědy a univerzitní vzdělanosti a dějiny medicíny jsou spojitě nádoby, bylo sledované téma řešeno i ve společném panelu *Sociokulturní dějiny vědy, vědění a medicíny*.

Dějiny medicíny

Není v silách jedince obsáhnout veškerý program sjezdu probíhající v řadě paralelních sekcí. Zájemcům o dějiny medicíny a související témata ovšem tentokrát štěstí přálo a ze svého oboru mohli sledovat vše podstatné, i když relevantní přednášky se jim nabízely i v různých dalších kontextech, například v panelu *Intelektuální dějiny v českém akademickém výzkumu: tradice, problémy, výzvy* (viz výše) či *Labour history v České republice: tradice a perspektivy výzkumu*, kde Zdeněk Nebřenský (Německý historický ústav ve Varšavě, pobočka v Praze) přednesl příspěvek s názvem *Tovární špitály a zdravotní péče o dělníky ve střední Evropě, 1866–1914*.

Organizátoři panelu *Sociokulturní dějiny vědění, vědy a medicíny* vycházejíce z „tzv. externalistických přístupů k dějinám vědění (především medicínského, ale i obecně ‚vědeckého‘ – přírodovědného – v širším slova smyslu) a jejich překonávání“ si vytyčili za cíl „představit možnosti a přínos společenských věd a sociokulturního kontextu pro analýzu proměn vědeckého poznání“ (citováno z abstraktu panelu). Ambicí garantů (Tereza Liepoldová z PřF UK a David Tomíček z hostitelské Univerzity J. E. Purkyně) bylo postihnout především „konceptualizaci sociálního a kulturního kontextu“ vědeckého provozu a poznání. První ze tří bloků panelu zahájil zásadní příspěvek Daniela Špeldy (FF MU) *Metodologické problémy sociální historie vědy*, ve kterém zdůraznil nutnost studia kauzality mezi sociálními kontexty a vlastními procesy a výsledky poznávání a varoval před přílišným teoretizováním na jedné a samoučelným archivářstvím na straně druhé. D. Špeldou vytyčeným maximám plně dostály tři následující brilantní příspěvky prokazující dokonalé zvládnutí metodologie a teorie a současně důkladnou znalost pramenů. Dva z nich se věnovaly přímo dějinám medicíny: T. Liepoldová a Daniela Tinková (FF UK), „*Medicína jako sociální věda a politika není nic jiného než medicína ve velkém měřítku*.“ *Proces medikalizace, pojem „šlénství“ a „dějiny psychiatrie“ jako předmět kritické historické reflexe posledního půlstoletí*; a Vladan Hanulík (FF Univerzita Pardubice), *Možnosti využití nového materialismu při výzkumu dějin balneologie a lázeňství*. Jako třetí vymezil hranice mezi vědou a magií v rámci bádání o dějinách vědy Jacques Joseph (PřF UK). Druhý blok byl uveden referátem Adama Radechovského (1. LF UK) o středověkých pražských univerzitních komentářích k Aristotelovu spisu O duši (též ve vzácné rovnováze teoretických konceptů a hluboké znalosti pramenů) a pokračoval třemi prezentacemi k raně novověké medicíně: D. Tomíčka o vernakulárních textech z 16. a 17. století, Václava Grubhoffera (FF JČU) o barokní lékařské literatuře ve šlechtické knihovně a Hany Jadrné Matějkové (FF Univerzity Palackého) o praxi porodní báby na přelomu 17. a 18. století. Témata z moderních dějin představili Jan Hrudka z 3. LF UK (*Nádory v dějinném a kulturním kontextu v novověku*), Darina Martykánová z Madridské univerzity (*Mužnost a lékařská profese v 19. století*) a Jan Musil z UJEP (*Biotypologie a eubiotika*). Napříč referáty, a zvláště v živých diskusích na ně navazujících rezonovala řada společných témat, mj. otázky genderu nebo přehlížení tzv. „druhého“ světa (tj. našeho, středoevropského) oproti tradičně převládajícím úspěchům světa bílého (západního)

muže na jedné straně a v poslední době v rámci postkoloniálního diskursu emancipujícího se světa třetího na druhé straně.

Garanti panelu *Epidemie a společnost v dějinách* (Karel Černý z Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK a Petr Svobodný z Ústavu dějin a archivu UK) reagovali při volbě tématu na situaci aktuální v době příprav sjezdu. Neplánovali věnovat se „*primárně metodologickým otázkám*“, ale hodlali soustředit se na konkrétní „*témata sice historická, ale mající určitou relevanci v současné společenské situaci*“, s připomenutím možnosti interdisciplinární spolupráce s přírodními vědami. K. Černý argumentoval ve svém příspěvku *Historia magistra vitae: nedůvěra k protiepidemickým opatřením v raném novověku*, s odkazy na nedávno ještě současnou pandemickou situaci, dostatečně přesvědčivě, takže přes ojedinělé skeptické hlasy v diskusi svou tezi o historii jako učitelce života obhájil i pro konkrétní téma z dějin medicíny. Ranému novověku byly věnovány i následující *case studies* Marka Brčáka (ÚDAUK) a Jiřího Wolfa (Muzeum města Duchcov) o činnosti kapucínského řádu v době morových epidemií a Filipa Bindera (HÚ AV ČR) o boji osvícenského aristokrata s infekčními nemocemi. Skvělé možnosti využití jedinečného pramene (úmrtní matrika Všeobecné nemocnice v Praze) ve spojení s vtipně zvládnutými demografickými a sociologickými metodami i jejich meze (na které bylo poukázáno v diskusi) představila Tereza Kopecká (FHS UK) na příkladu svého dosud běžícího projektu *Návrat k normálu – realita nebo přání? Dozvuky španělské chřipky v reálných datech*. Blok byl uzavřen prezentací spolugaranta sekce Petra Svobodného *Zlatá éra infekčních oddělení veřejných nemocnic v českých zemích na přelomu 19. a 20. století*, založenou především na bohatém ikonografickém materiálu.

Mimořádně inspirujícím (zdaleka nejen) pro historiky medicíny byl kulatý stůl *Orální historie v době pandemie* moderovaný Miroslavem Vaňkem. Pro zájemce o metody orální historie byly pravděpodobně nejzajímavější výzvy, které před orální historiky postavila anticovidová opatření, omezující mj. základní principy jejich řemesla (například nemožnost setkávat se osobně se svými respondenty), a až na druhém místě konkrétní projekt – pandemie covidu, protiepidemická opatření a jejich prožívání jako předmět výzkumu. Pro historika medicíny to bylo právě naopak, neboť mohl sledovat na tématu sobě blízkém, jak je možné vytvářet (dle striktní orálněhistorické metodologie) unikátní prameny, a jen litovat, že se o podobně plánované a systematické vytváření pramenné základny v minulosti, alespoň v případě epidemií, nikdo nestaral. Svůj projekt *Covid 19 v paměti české společnosti* a jeho předběžné – už tak imponující – výsledky⁴ představili jeho řešitelé Pavel Mücke, Jiří Hlaváček (oba z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR) a Jana Wohlmuth Markupová (FHS UK). Podobně jako ve výše zmíněném panelu o epidemiích v dějinách se vynořila naléhavá otázka, nakolik je možné v historii hledat odpovědi na současné problémy. Z následné diskuse vyplynulo, že srovnávat například postup šíření epidemií, vědecké poznávání jejich etiologie a možností boje proti nim, reakce příslušných institucí a autorit je do určité míry (zejména při srovnávání v rámci éry předbakteriologické na jedné a éry moderní na druhé straně, méně již mezi těmito dvěma obdobími) možné na základě řady různorodých pramenů (sériových, úředních, dobové odborné literatury atd.). Pro zkoumání subjektivního vnímání nemocí, jimi způsobených společenských kalamit a reakcí na ně se ale dosud nabízel jen omezený rejstřík ego dokumentů, takže produkty současného

⁴ Dostupné na webu: <<http://covid.usd.cas.cz>> [nahlíženo dne 21. 1. 2023].

orálněhistorického bádání přinášejí nesrovnatelně větší možnosti studia antropologických konstant, jakými jsou emoce, postoje nebo vzorce chování spojené s mezními životními situacemi.

Závěrem nezbývá než konstatovat, že v pořadí již 12. celostátní sjezd historiků byl po všech stránkách (organizačně, obsahem či doprovodným programem atd.) velice zdařilým setkáním, za což organizátorům patří velký dík a uznání. Už nyní se můžeme těšit na další ročník, který se uskuteční v roce 2027 v Českých Budějovicích a jehož hlavním partnerem bude Filozofická fakulta Jihočeské univerzity.

Marek Brčák – Marek Ďurčanský – Petr Svobodný
doi: 10.14712/23365730.2023.6

Bewertung – eine Kernaufgabe im Archiv

Frühjahrstagung 2022 der Fachgruppe 8 im Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e.V., 5.–8. dubna 2022, Mnichov

V dubnu roku 2022 se uskutečnila mezinárodní¹ konference univerzitních archivářů na téma procesu výběru archiválií (*Bewertung – eine Kernaufgabe im Archiv*). Pořadatelem akce byl Spolek německých archivářů a archivářek (*Verband deutscher Archivar/innen*, dále jen VdA), Spolek rakouských archivářů a archivářek (*Verband österreichischer Archivarinnen und Archivare*, dále jen VöA), Česká archivní společnost (dále jen ČAS), Technická univerzita v Mnichově (*Technische Universität München*) a Institut pro soudobé dějiny v Mnichově a Berlíně (*Institut für Zeitgeschichte München-Berlin*).

Než přiblížíme dění na samotné konferenci, musíme se v krátkosti zastavit u geneze vzniku této dnes již pravidelné akce. Při všech třech archivních společnostech, německé VdA (od roku 1978),² rakouské VöA (od roku 2008)³ a české ČAS (od roku 2020),⁴ funguje samostatná odborná skupina⁵ vysokoškolských a vědeckých archivů. Členové německé odborné skupiny při VdA se od roku 1997 začali pravidelně scházet na pracovních setkáních i mimo každoroční celoněmecké archivní konference (tzv. *Archivtag*), které se konají obvykle na přelomu léta a podzimu.⁶ Vznikla tak tradice tzv. *Frühjahrstagungen*,⁷ pořádaných vždy na jaře v některém z německých univerzitních center, obvykle za spolupráce několika příslušných archivů daného regionu.⁸ Poté, co v roce 2008 byla ustanovena specializovaná skupina univerzitních a vědeckých archivů při rakouské VöA, vznikla myšlenka na širší spolupráci takto specializovaných archivů v rámci střeoevropského prostoru, která by propojila české, případně i polské a další potenciálně zainteresované odborné společnosti. Výsledkem těchto snah bylo uspořádání prvního *Frühjahrstagung* mimo Německo, a to na jaře roku 2013 v Praze na téma mezinárodní spolupráce mezi archivy (*Archive im Verbund: Netzwerke und Kooperationen*) za poměrně slušné účasti

¹ Účastníci se sjeli z těchto zemí: Německo, Rakousko, Česká republika, Slovensko, Švýcarsko, Belgie a Itálie.

² Konkrétně se jedná o *Fachgruppe 8*, k ní blíže <<https://www.vda.archiv.net/ueber-die-fachgruppe-8.html>> [cit. 01.09.2022].

³ Jedná se o *Fachgruppe der Archivar/innen an Universitäten und wissenschaftlichen Einrichtungen*, viz <<http://www.voeha.at/47.html>> [cit. 01.09.2022].

⁴ <<https://cesarch.cz/o-nas/odborne-skupiny/>> [cit. 01.09.2022]. Současným předsedou odborné skupiny je Petr Cajthaml (vedoucí Archivu UK), současní členové výboru jsou Kamila Mádřová (Archiv ČVUT), Sylva Skleňáková (Archiv Univerzity Hradec Králové), Petr Kašing (Archiv VŠB-TU v Ostravě) a Renata Klvačová (Archiv Univerzity Palackého v Olomouci).

⁵ Zde bychom jen upozornili, že němečtí i rakouští kolegové používají termíny *Fachgruppe* (odborná skupina) a *Arbeitsgruppe* (pracovní skupina), obojí fungují jako samostatné složky příslušných spolků, přičemž odborné skupiny zahrnují zástupce určitého typu archivů, zatímco pracovní skupiny jsou zaměřeny na konkrétní věcnou problematiku.

⁶ K jednomu z posledních viz třeba Mikuláš ČTVRTNÍK, *Právně jisté – archivy a jejich právní rámec. Německý archivní sjezd v Suhl v roce 2019* [17.–20. 9. 2019], *Archivní časopis* 71/1, 2021, s. 49–76.

⁷ Věcně jsou tzv. *Frühjahrstagungen* organizovány tak, že se každý rok zaměřují na jedno ústřední téma (viz níže), které je projednáváno v plénu a v několika samostatných sekcích řešících dílčí subtémata. Kromě toho se v rámci *Frühjahrstagung* setkávají menší pracovní skupiny zaměřené na řešení časově omezených projektů nebo naopak dlouhodobě palčivé problémy (digitalizace apod.). Pravidelnou součástí jednání bývá také výroční zasedání samotné odborné skupiny.

⁸ Seznam konferencí lze nalézt na: <<https://www.vda.archiv.net/fg8/veranstaltungen.html>> [cit. 01.09.2022]. Například k zasedání v Saské Kamenici pořádanému Archivem Technické univerzity v Chemnitz v březnu 2010 viz Marek ĎURČANSKÝ, *Zasedání 8. pracovní skupiny Sdružení německých archivářů v Saské Kamenici, 24.–26. 3. 2010*, *Archivní časopis* 60/3, 2010, s. 280–283.

archivářů z Rakouska a České republiky. Oficiálními pořadateli této akce kromě VdA bylo naše domovské pracoviště, tj. Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy, mj. většina oficiální části programu probíhala v Karolinu a ČAS.⁹ Akce vyvolala pozitivní ohlasy, proto už na konci pražské konference zazněly návrhy na zorganizování další konference v podobném formátu. Toto třístranné setkání se uskutečnilo na jaře 2017 ve Vidni, tentokrát na téma archivář jako historiograf (*Normen und Ethos. Schreiben Archivarinnen und Archivare Geschichte?*).¹⁰ Tehdy se i členové *Fachgruppe 8* při VdA zavázali k uspořádání analogické akce v některém z německých univerzitních center a k dodržení čtyřletého intervalu. S ohledem na specifické podmínky druhého covidového roku proběhlo na jaře 2021 jen „běžné“ *Frühjahrstagung*,¹¹ ovšem poprvé v čistě on-line podobě a s přípravami na to, že další třístranné setkání proběhne v roce 2022 v Mnichově, pokud možno hybridní formou, k čemuž skutečně došlo.

Mnichovská konference uspořádaná ve dnech 5.–8. dubna 2022 tak byla v pořadí třetí společnou konferencí německých, rakouských a českých archivářů pracujících ve specializovaných archivech vysokých škol a vědeckých institucí. Kvalitní technické zázemí, jež zajistil Ústav pro soudobé dějiny v Mnichově (za účasti pracovníků svého archivu v čele s Esther-Julia Howell) a Technická univerzita v Mnichově (opět za pomoci pracovníků tamějšího archivu, které vedla Ann Katrin Bäumlner), tak umožnilo úspěšnou realizaci hybridní formy konference, konkrétně se zúčastnilo padesát účastníků osobně a cca sto v online prostoru.

Ústředním tématem konference byl tentokrát proces výběru archiválií (*Bewertung – eine Kernaufgabe im Archiv*). Jednání prvního dne proběhlo čistě on-line formou v podobě osmi samostatných diskusních fór věnujících se různé problematice, částečně v provázanosti s ústředním tématem setkání. Příprava dvou z těchto fór byla v gesci českých spoluorganizátorek a spoluorganizátorů. V sekci *Neue Arbeitsgruppe der Hochschul- und Wissenschaftsarchive der Tschechischen Archivgesellschaft* tak bylo možné představit v rámci České archivní společnosti nově ustavenou pracovní skupinu archivů vysokých škol a vědeckých institucí a porovnat její agendu s partnerskými institucemi v Rakousku, Německu a na Slovensku (moderátorkou byla Marie Bahenská, úvodní referát za českou stranu připravila Kamila Mádrová). V dalším diskusním fóru (*Bewertung von Nachlässen*) čeští archiváři nabídli své zkušenosti a názory na specifika výběru archiválií při akvizici osobních fondů (moderátor Marek Ďurčanský; úvodní referát přednesl Marek Brčák, v němž shrnul zkušenosti v této oblasti na základě praxe v Archivu Univerzity Karlovy). Živá diskuse ukázala, že praktické problémy i akviziční politika jsou i v případě německých a rakouských archivů

⁹ Ke konferenci blíže Jakub JAREŠ, *Archivy v (mezinárodním) spojení. Archive im Verbund: Netzwerke und Kooperationen: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 13.–15. 3. 2013. Organizátoři: Fachgruppe 8 im Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e. V.; Česká archivní společnost; Ústav dějin UK a archiv UK, AUC-HUCP 53/1, s. 105–107. Texty byly publikovány v konferenčním sborníku: Jens BLECHER – Sabine HAPP (edd.), *Archive im Verbund: Netzwerke und Kooperationen*, Leipzig 2014 (= Wissenschaftsarchive 3).*

¹⁰ Ke konferenci blíže Mikuláš ČTVRTNÍK – Marek ĎURČANSKÝ – Milada JOSEFOVIČOVÁ – Eliška PAVLÁSKOVÁ – Tomáš W. PAVLÍČEK, *Společné zasedání rakouských, německých a českých archivářek a archivářů vysokých škol a vědeckých institucí*, in: Marek Ďurčanský – Pavel Jakubec – Michal Sejk – Jana Barbora Slaběňáková – Jiří Smitka (edd.), ČAS v roce 2017, Praha 2018, s. 100–108. Příspěvky byly uveřejněny in: Jens BLECHER – Sabine HAPP – Juliane MIKOLETZKY (edd.), *Normen und Ethos. Schreiben Archivarinnen und Archivare Geschichte?*, Leipzig 2018 (=Wissenschaftsarchive 6).

¹¹ Prezentace příspěvků z konference lze nalézt na <[https://monarch.qucosa.de/landing-page/?tx_dlf\[id\]=https%3A%2F%2Fmonarch.qucosa.de%2Fapi%2Fqucosa%253A75427%2Fmets](https://monarch.qucosa.de/landing-page/?tx_dlf[id]=https%3A%2F%2Fmonarch.qucosa.de%2Fapi%2Fqucosa%253A75427%2Fmets)> [cit. 01.09.2022].

velmi podobné, např. jen výjimečně jsou přebírány knihovny původce, ale na druhé straně existuje silná vůle převzít cennější dokumenty, pokud možno v co největší úplnosti. Ostatní diskusní fóra byla věnována problematice autorských práv v souvislosti s ochranou osobních údajů, skartačním plánům, archivním informačním systémům nebo otázce uchování dat vznikajících při výzkumu (*Forschungsdaten*).

Ke druhému dni jednání už se účastníci alespoň částečně sešli osobně v mnichovském Ústavu pro soudobé dějiny. Zde po přivítání ze strany zástupců mnichovských pořádajících institucí a předsedkyň obou odborných skupin při VdA Anji Kürbis (*Archiv der Technischen Universität Ilmenau*) a VöA Niny Knieling (*Archiv der Universität Wien*) proslovila úvodní přednášku historička Martina Steber, zástupkyně ředitele hostitelského Ústavu. Nabídla pohled na důležitost, ale také rozmanitost archivů ze strany badatelky zaměřené na sociální a politické dějiny 20. století. Svěření úvodní přednášky odborníkovi, přicházejícímu do kontaktů s archivním prostředím zvnějšku, je v rámci *Frühjahrstagung* běžné a posiluje interdisciplinární aspekty těchto setkání. Následující blok pak byl zaměřen na mimořádně aktuální problematiku nestrukturovaných souborů digitálních dat (*Digitale unstrukturierte Datensammlungen*). Zbytek dne byl věnován exkurzím po mnichovských, nejen univerzitních, archivech a společenskému večeru ve zdejších radničním sklípku (*Ratskeller*).

Třetího dne se ta část účastníků konference, která se předcházejícího dne sešla v Mnichově, přesunula do Akademického centra Technické univerzity Mnichov v bývalém cisterciáckém klášteře Raitenhaslach nedaleko hornobavorského Burghausenu. Dopoledne bylo využito jednak k výročním zasedáním německé a rakouské pracovní skupiny, jednak ke třem paralelním sekcím. Jednu z nich moderoval předseda ČAS Karel Halla, který se také společně s Juliane Mikoletzky (*Archiv der Technischen Universität*) a Klause Nippertem (*Archiv des Karlsruher Instituts für Technologie*) ujal úvodních referátů. Sekce byla zaměřena na tzv. dokumentační profil (*Dokumentationsprofil*), představující v německém a rakouském prostředí základní orientační body při výběru různých typů archivního materiálu, a to nejen v archivech vysokých škol a vědeckých institucí.¹²

Z odpoledních, již společných sekcí, bych upozornil zejména na tu, jež se věnovala archivnímu výběru u fotek a audio-video pramenů (*Bewertung von Foto und AV*) a kterou moderoval Stephan Luther (*Archiv der Technischen Universität Chemnitz*). Zde byly představeny různé možnosti, jak přistupovat k digitalizaci těchto nosičů, zejména pak v referátu Gabriele Fröschl (*Universität Wien*), v němž shrnula své bohaté zkušenosti z této oblasti.¹³ V další odpolední sekci, lépe řečeno diskusním kruhu, byly představeny pohledy na archivní výběr z hlediska praxe jednotlivých zemí (*Bewertung in drei Ländern – eine Nachlese*); českou praxi prezentoval Karel Halla.

Závěrečný den, který již patřil hlavně diskusnímu zhodnocení problematiky (*Gesprächsrunde „Bewertung aus Sicht der Forschung und der Archive“*), proběhl opět v Mnichově, tentokrát v prostorách Technické univerzity v Mnichově. Příspěvky tzv. *Frühjahrstagung* z konferencí bývaly pravidelně publikovány, ale nikoli zcela jednotnou formou v ediční

¹² K němu podrobněji Thomas BECKER – Werner MORITZ – Wolfgang MÜLLER – Klaus NIPPERT – Max PLASSMANN, *Dokumentationsprofil für Archive wissenschaftlicher Hochschulen*, Saarbrücken 2009.

¹³ Například Renné WINTER – Christiana WARASCHITZ – Gabriele FRÖSCHL, *Aufnahme läuft. Private Videobestände – öffentliche Archive*, Wien 2016; Gabriele FRÖSCHL – Anton HUBAUER – Rainer HUBERT – Marion JAKS (Hgg.), *Fast Forward?: Sammeln, Bewahren und Zugänglichmachen von audiovisuellen Medien in der Österreichischen Mediathek*, Wien 2019.

řadě *Wissenschaftsarchive* při nakladatelství Univerzity v Lipsku (*Leipziger Universitätsverlag*).¹⁴ Ta se bohužel neudržela, a tak studie z mnichovské konference vyjdou již jen jako e-kniha.

Na závěr lze uvést výhled do budoucna. Další třístranná konference je plánována na jaro 2026 a z hlediska organizace je tentokrát na řadě česká strana. Na 7. archivním kolokviu zástupců českých vysokoškolských archivů konaném v Hradci Králové (20.–21. 6. 2022), jež bylo zároveň setkáním zástupců české odborné skupiny vysokoškolských a vědeckých archivářů při ČAS, bylo rozhodnuto, že se tato akce uskuteční v Praze a hlavním jeho pořadatelem bude České vysoké učení technické prostřednictvím svého archivu.

Marek Brčák – Marek Ďurčanský
doi: 10.14712/23365730.2023.7

¹⁴ Jednotlivé svazky lze najít <<https://www.univerlag-leipzig.de/catalog/bookstore/category/149-Wissenschaftsarchive>> [cit. 01.09.2022].

**Konference Student Migration, Scholarly Networks and Book Culture.
Basel and the Swiss Academies in their Relations to (East)Central Europe
15th–17th Centuries,
14. 6. – 15. 6. 2022, Praha**

Mezinárodní konference mapující formy propojení basilejské univerzity a švýcarských akademií s intelektuálními dějinami středovýchodní Evropy byla zorganizována společně s Univerzitou v Postupimi, Univerzitou v Bernu, Ústavem dějin a archivem UK a Historickým ústavem AV ČR. Posledně jmenované pracoviště také neslo značnou část finančních nákladů spojených s organizací, mimo jiné vzhledem k souvislostem tématu konference s právě řešeným grantem *GA ČR GA21-00227S Basilejská univerzita a české země (1460–1630)*. Zároveň se jednalo o jeden z konkrétních výsledků spolupráce mezi ÚDAUK a Centrem pro výzkum vzdělanosti HiÚ AV ČR.

Po krátkých uvítacích proslovech za organizátory (M. Holý, M. Ďurčanský) následoval již úvodní referát, jehož se ujal Matthias Asche (Univerzita Postupim). Nastínil v něm obecnou situaci vyššího školství ve švýcarských kantonech a souvisejícím prostoru německojazyčných oblastí Říše. Do tohoto kontextu zasadil přehledný portrét pozdně středověké a raně novověké basilejské univerzity jako městské instituce, počátkem 16. století reformované a podřízené přísnému konfesijnímu dohledu. Konfesijní orientace z ní v některých obdobích zároveň činila nekatolickou „Flüchtlingsuniversität“, ať už máme na mysli vlny příchodu italských studentů nebo francouzských hugenotů. Vedle toho se dotkl také dochování pramenů (zejména matrik jako klíčového zdroje informací pro dějiny švýcarského vysokého školství) a otázky profilujících fakult basilejské univerzity (právnícká a lékařská). Následující diskuse zahrnuje mj. problematiku školství v katolických kantonech, charakteristiku zemských a městských univerzit (*Fürstenuiversität* x *Stadtuniversität*) nebo frekvenci počtu studentů v Basileji na konci středověku.

První z bloků věnovaných migraci studentů otevřel Christian Hesse (Univerzita v Bernu) příspěvkem skicujícím profil basilejské univerzity právě z pohledu složení studentů v letech 1460–1550. Přehledné mapky zachycující situaci před a po provedení reformace vycházely v prezentaci z údajů velkého projektu, jehož nositelem je právě domovské pracoviště Ch. Hesseho – *Repertorium Academicum Germanicum*,¹ a činily tak z příspěvku ukázkové využití nástrojů *digital humanities*. Referát ukázal poměrně malou přítomnost studentů ze středovýchodní Evropy před rokem 1550, byť mezi nimi nechyběly ani významné osobnosti jako Zikmund Hrubý z Jelení. Diskuse poukázala na některé problémy metodologické povahy, např. otázku vstupních údajů pro databáze (řada osob, které prokazatelně v Basileji po nějakou dobu studovaly, není zachycena v matrikách) a zásadní roli urbánního charakteru basilejské univerzity pro malé zastoupení studentů ze středovýchodní Evropy před rokem 1550. Navazující příspěvek Wolfganga Mährleho (Zemský archiv Bádenska-Württemberska, centrála ve Stuttgartu) se věnoval následujícímu období a jevu, který byl pro basilejskou univerzitu typický – přítomnost exulantů. I v tomto referátu byla vyhodnocena statistická data, na jejichž základě byla sledována hlavně frekvence studentů z 32 bavorských, franckých, švábských a hornorýnských měst (v čele s Augsburgem a Norimberkem), kteří do konce 17. století tvořili kolem 10 % z celkově zapsaných. V diskusi byla

¹ <<https://rag-online.org/>> (ověřený přístup 16. 2. 2023).

akcentována mj. opakovaně se na konferenci objevující otázka motivace studentů a pojem „Doktorenfabrik“, směřovaný hlavně k lékařské a právnické fakultě (podle Mährleho jej lze pro Basilej použít zhruba pro období 1580–1620, přičemž oprávněnost jeho použití lze doložit například na studentech pocházejících z Norimberka). Vedle toho bylo otevřeno také téma *grand tours*, konkrétně nakolik byla basilejská univerzita součástí zavedených tras spojených s tímto fenoménem (podle M. Holého do nich byla u studentů z českých zemí integrována dosti pevně).²

Následující dva bloky zaměřené na studentskou migraci otevřel Ádám Hegyi (Univerzita Segedín) příspěvkem věnovaným uherským studentům na basilejské univerzitě a jejich sociálním vazbám. Jako pramen ke svému výzkumu využil štambuchy, ale také „paratexty“ z různých tisků (věnování, oslavné adresy, básně a podobně). Výsledkem je mimo jiné určení konkrétních osob, které fungovaly jako svého druhu ohniska akademických sociálních kontaktů. V diskusi vyplynula jako související téma otázka stipendií pro reformované studenty z Uher, praktické zajištění tisků vydávaných v maďarštině v Basileji a badatelské možnosti při využití bohatých fondů basilejského městského archivu. Vedle studentů z Uher byli na zdejší univerzitě nemálo zastoupeni také mladíci z polsko-litevského soustátí. Jejich akademické peregrinaci do 17. století se věnoval ve svém příspěvku Robert Tomczak (Univerzita Adama Mickiewicze v Poznani). Vycházel přitom ze souboru údajů o více než čtyřech stech osobách, mezi nimiž dominovali kalvinisté (z hlediska sociálního původu hlavně šlechtici a měšťané z velkých měst jako Gdaňsk, Poznaň a Krakov). Pozornost věnoval také několika významným osobnostem, mezi nimi především Marcinu Chmielewskému coby rektorovi basilejské univerzity. Ke konkrétním případům, jako byla nechvalně známá kauza zadluženého Jana Kazimierze Krasińského, směřovala i diskuse, jež se poté stočila ke konfesijnímu profilu studujících. Na polské vazby k Basileji, zejména k osobnosti Erasma Rotterdamského, se zaměřil Maciej Ptaszyński (Varšavská univerzita), který vycházel především z dochované korespondence a věnování v tiscích. V referátu se opakovaně objevovala významná postava polského teologa Jana Łaského, stejně jako odkazy na koncept kulturního přenosu (*Kulturtransfer*) formulovaný Matthiasem Middeltem a dalšími. Diskuse se vrátila k otázkám očekávání a cílů spojených s výběrem studia právě v Basileji, vazbám mezi studenty a vyučujícími a dotkla se také sociálního milieu Poláků udržujících kontakty s Erasmem Rotterdamským.

Odpolední blok tematicky zůstal u problematiky studentských migrací, tentokrát ovšem z českých zemí, a poskytl tak zajímavé srovnání se situací uherských zemí a polsko-litevské unie, mimo jiné díky podobnému metodologickému přístupu referujících. Martin Holý představil vyhodnocení prosopografického výzkumu matrik basilejské univerzity pro léta 1460–1630 s ohledem na studenty z českých zemí. Z jeho výzkumu vyplynulo, že 44 % českých studentů v Basileji bylo šlechtického původu, 32 % pocházelo z měst a pouhých 24% z poddanských vrstev. Ze známějších studentů basilejské univerzity z našeho prostředí jmenoval Karla staršího ze Žerotína a Jiřího Zikmunda ze Zástřízl. Mnozí studenti z českých zemí v Basileji posléze pokračovali ve studiích na univerzitách v Heidelbergu a Wittenbergu. Marta Vaculínová (Kabinet pro klasická studia Filozofického ústavu AV ČR)

² Srv. v tomto svazku studii: Ondřej Piš, *Akademická peregrinace v komparaci: Čeští a moravští studenti na vybraných reformovaných školách na území dnešního Německa a Švýcarska (1575–1620)*, kde je Basileji také věnována pozornost.

navázala příspěvkem o literárních aktivitách studentů z českých zemí za basilejského pobytu. Zazněla jména Matyáše Koramba, Jana Oporina, Jana Škréty Šotnovského ze Závoric, Šimona Partlicia nebo Daniela Stolzia ze Stolzenbergu, tedy osob, spojených více či méně i s prostředím pražské univerzity. Tematizována byla i otázka českých exulantů v Basileji a související proměna motivů v paratextech jejich publikací (např. obliba motivu kola Štěstěny). Tyto otázky byly dále rozvíjeny také v diskusi. První den konference uzavřela exkurze v historických prostorách Karolina a v Archivu UK, po níž následovala společná večeře jako prostor mimo jiné pro uzavření některých během dne nadhozených témat v užších, neformálních diskusních kroužcích.

Druhý den jednání otevřel blok zaměřený na intelektuální sítě a digitální nástroje pro jejich poznávání. Caspar Gubler (Univerzita Bern) jako v současné době klíčový pracovník projektu *Repertorium Academicum Germanicum* (RAG) ukázal potenciál této databáze na příkladu vyhodnocení údajů vztahujících se k univerzitě v Basileji v prvních devíti dekáдах její existence. V komplexním obrazu souvisejících intelektuálních sítí nechyběly ani příklady vztažené k českému prostředí, mj. došlo opět na osobnost Zikmunda Hrubého z Jelení. Společný příspěvek Amy Nelson Burnet a Gertrude Robin Gauthier (obě University of Nebraska, Lincoln) přednesla prvně jmenovaná. Představila v něm výsledky prosopografické analýzy bezmála dvou set kolektivních skupin (členů městských rad, vyučujících fakult) z jižního Německa a Švýcarska – více než 2.500 osob z konce 15. a první poloviny 16. století. Na příkladu tří generací humanistů tak ukázala trend vedoucí ke zvyšování imatrikulací s postupem času, a tím také k rostoucí roli univerzit při šíření humanismu (včetně významné úlohy Basileje). Diskuse směřovala především k metodologickým otázkám souvisejícím s „plněním“ databází, zejména s vyhodnocováním údajů z korespondence představující jeden ze základních pramenů pro výzkum intelektuálních sítí. Vedle toho byla rovněž diskutována problematika rozdílů mezi jihoevropským humanismem, jehož ohnisky byly spíše konkrétní osobnosti, a severoevropským, napojeným mnohem více na instituce (univerzity, dvory).

Intelektuálním kontaktům vázaným na univerzitní prostředí Basileje byl věnován i další blok. Marie Ryantová (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích) v něm představila široké sociální pole, které lze studovat na základě štambuchů („*alba amicorum*“). Z tohoto tématu, k němuž publikovala v českém prostředí dosud nepřekonanou monografii, vybrala řadu příkladů zachycujících přítomnost českých studentů v Basileji (např. exulanta Jana Maconia). S basilejským prostředím přímo souvisí dva exempláře dochovaných štambuchů, jeden uchovávaný v Univerzitní knihovně v Basileji a druhý v tamějším Historickém muzeu. Účastníci diskuse na štambuchy pohlédli z konfesijního hlediska jako na fenomén, typický hlavně pro nekatolické prostředí. Debata o jejich dochování a charakteru se dotkla také projektu *Repertorium alborum amicorum* realizovaného univerzitou v Erlangenu-Norimberku.³ Ondřej Podavka (Kabinet pro klasická studia Filozofického ústavu AV ČR) v následujícím příspěvku přiblížil švýcarská studia moravského aristokrata Ladislava Velena ze Žerotína, a to na základě jeho rukopisného *Itineraria* z let 1590–1594 dochovaného ve Vatikánské knihovně.⁴ Nastínil Žerotínovy kontakty, na jejichž

³ <<https://raa.gf-franken.de/de/startseite.html>> (ověřený přístup 16. 2. 2023).

⁴ Digitalizovaný rukopis je dostupný na adrese: <https://digi.vatlib.it/view/MSS_Reg.lat.613> (ověřený přístup 16. 2. 2023).

pomyslném vrcholu stál známý basilejský teolog a profesor Johann Jakob Grynaeus, a přiblížil také charakter samotného pramene, včetně některých zajímavých záznamů ilustrujících zájmy mladého aristokrata. V diskusi byla věnována pozornost otázce Žerotínovy konfesijní orientace a srovnání jeho *Itineraria* s podobnými prameny tohoto typu, včetně diaria Zdeňka Brtnického z Valdštejna, které O. Podavka v monografii věnované tomuto aristokratovi rovněž využil.

Poslední blok jednání byl zasvěcen knižní kultuře. Otevřel jej jeden ze spoluorganizátorů konference Vojtěch Večeře (Historický ústav AV ČR) příspěvkem o teologovi a profesovi basilejské univerzity Johannu Ulrichu Sturgartovi (cca. 1450–1503). Přiblížil v něm v první řadě jeho dílo *Manuale curatorum praedicandi* ve srovnání s jinými kazatelskými příručkami té doby. Diskuse se poté stočila především na otázku souvislostí mezi vznikem a oblibou této knihy s počátky reformace. Příspěvek Kamila Boldana (Národní knihovna v Praze) nastínil dochování tisků z obrovské basilejské knižní produkce (v 16. století srovnatelné s množstvím tisků vydaných v celých Čechách) v našich knihovnách a jejich význam pro soudobou knižní vzdělanost. Vedle knihoven v Jáchymově a v Českém Krumlově se podrobněji věnoval také knihovně pražského Karolina, kde bylo zastoupení basilejských tisků značné, zejména co se lékařských spisů (Vesalius, Galén, Paracelsus) a klasiků (Plútarchos) týče. Vyslovil také teorii, že knihovna Karlovy koleje byla ve skutečnosti možná bohatší, než jsme si dosud mysleli. Po zaznění příspěvku se debatovalo především o obchodních vztazích mezi basilejskými tiskaři a Prahou, resp. o jejich vazbách k českým autorům a tiskařům.

Konferenci uzavřelo shrnutí připravené Christianem Hessem a Martinem Holým a následující generální diskuse vracející se k některým již dotčeným tématům. Zájemce o podrobnější obsah dvoudenního jednání lze odkázat na příští svazek časopisu AUC-HUCP, kde budou upravené příspěvky vydány. Svým formátem konference navazovala na podobně pojatou akci zaměřenou na problematiku univerzitních profesorů jako specifické sociální skupiny ve středověku a v raném novověku, kterou v roce 2019 rovněž hostila Malá aula staroslavného Karolina.⁵ Doplníme-li ještě konferenci věnovanou jezuitské studentské kultuře ve středovýchodní Evropě v raném novověku, o níž přinese zprávu druhý svazek časopisu AUC-HUCP ročníku 2023, můžeme spolupráci mezi ÚDAUK a Centrem pro dějiny vzdělanosti HiÚ AV ČR s ohledem na konkrétní výsledky považovat za úspěšnou. Zároveň je také zjevné, že je ve větší míře zaměřena spíše na starší (středověké a raně novověké) dějiny univerzitní vzdělanosti českých zemí v širokém evropském kontextu a že přispívá k intenzivnímu dialogu o intelektuálních vazbách mezi západoevropskými kulturními centry a středovýchodní Evropou.

Marek Ďurčanský – Jan Boukal
doi: 10.14712/23365730.2023.8

⁵ *Universitätsprofessoren in (Mittel-)Europa vom Spätmittelalter bis zur Frühen Neuzeit (15.–18. Jahrhundert) / University Professors in (Central) Europe from the Late Middle Ages to the Early Modern Period (15th–18th Century)*, hg. v. / ed. by Blanka ZILYNSKÁ – Martin HOLÝ, AUC-HUCP 60/1, 2020.

10. mezinárodní konference Evropské společnosti pro dějiny vědy

Po čtyřech letech se opět mohla konat pravidelná bienální konference Evropské společnosti pro dějiny vědy (dále ESHS) v obvyklé, osobní formě. Ve dnech 7.–10. září 2022 ji hostila Belgie, a organizátoři tak dostali svému slibu, který dali při online 9. konferenci ESHS, vysílané z Bologně v září 2020 během covidové pandemie.

Bruselská Université Libre/Vrije Universiteit byla příjemným místem jednání na jižním okraji města, hned vedle rozsáhlého parku. V areálu kampusu proběhly na úvod obvyklé ceremonie a přednášky laureáta Ceny Gustava Neuenschwandera, udělované každé dva roky za celoživotní přínos dějinám vědy a techniky, spolu s vystoupením nastupující prezidentky ESHS Dany Jalobeanu. Specifikum letošní konference spočívalo v tom, že auditorium vyslechlo zkrácené přednášky aktuální nastupující prezidentky (*The Fictional Politics of Scientific Collaboration: Solomon Houses in Early Modern Europa*) a laureáta Neuenschwanderovy ceny pro rok 2022 profesora Simona Schaffera (University of Cambridge) *Orientations and Disorientations in History of the Sciences*, a zároveň s nimi vystoupení odstupujícího prezidenta profesora Theodore Arabatzise (University of Athens) *History of Science and its Interlocutors in the Humanities* a ještě nositele Neuenschwanderovy ceny pro rok 2020 profesora Kostase Gavroglu (University of Athens) *The Sisyphian Fate of Historians of Science*, kteří neměli možnost se před dvěma lety prezentovat osobně.

V průběhu tří plných konferenčních dní od čtvrtka do soboty probíhalo až dvanáct paralelních symposií v třech denních blocích najednou. Ústředním tématem jejich jednání byla tentokrát *Science Policy and the Politics of Science*, což jistě již netřeba překládat. Aktuální téma, které si své náměty najde v každé oblasti, která do dějin vědy a techniky spadá, napříč regiony i obdobími.

Několik symposií bylo organizováno či spoluorganizováno českými zástupci. Adéla Jůnová Macková (MUA AV ČR) a Milada Sekyrková (FFUK a UDAUK) uspořádaly symposium *Science Policy in Central Europe in the First Half of the 20th Century in the Mirror of Correspondence of Scientists*. V českém slotu vystoupily pořadatelky symposia s přednáškami *Science Policy in the Interwar Czechoslovakia in Alois Musil's Correspondence: State, Orientalists and Orient* (A. Jůnová Macková) a *Science Policy after 1918 in Czechoslovakia: Help from Abroad, the Case of Aleš Hrdlička* (M. Sekyrková, spoluautorem přednášky byl Marek Ďurčanský), a spolu s nimi ještě Šárka Velhartická (Bern University, původně Univerzita Hradec Králové) na téma *Reflections of Political Events in the Texts of Bedřich Hrozný*. Srovnání s československými poměry přinesl druhý slot. Annette Vogt (MPIWG Berlín) uvedla příklad německé vědecké korespondence v příspěvku *Science Policy in Germany after 1918: The Correspondence of Ladislaus von Bortkiewicz*. Slovinský kolega Željko Oset (Museum of Slovenian Independence) připomněl tamější vědecké poměry v referátu *Mathematicians' Affinity to Complex Problems Can Overcome Distance for More than 60 Years – Correspondence between Josip Plemelj and Georg Faber*. Blok o korespondenci matematiků a fyziků zakončila Gabriela Besler (University of Silesia, Katovice) vystoupením *Jan Łukasiewicz on Induction: Based on His Letters to Heinrich Scholz from 1943 and 1944*. V rámci diskuse se rozvinula mezi referujícími a návštěvníky symposia zajímavá debata o etice vydávání (nejen) vědecké korespondence.

Další symposium, tentokrát spolupořádané českou účastnicí připravila Doubravka Olšáková (ÚSD AV ČR) spolu s Matthew Adamsonem (McDaniel College, Maďarsko).

Věnovali se *Science Diplomacy and Politics*, vztahu diplomacie ve vědě a politiky, a to v celosvětovém měřítku. Příspěvky v rámci sympozia zasáhly Evropu, Ameriku i teoretické problémy diskutovaného tématu. Doubravka Olšáková konkrétně přednesla příspěvek s názvem *East European Challenges of Pugwash: Critical Milestones in East-West Cooperation across the Iron Curtain*. Mezi české účastníky bruselské mezinárodní konference ESHS lze počítat i Jana Surmana, který – byť původem Polák – aktuálně kotví v MUA AV ČR. Podepsal se pod přípravu sympozia (spolu s Monikou Wulz, ETH Zurich, Švýcarsko) *Science Studies between Science Policy and the Politics of Science: Perspectives across the Iron Curtain*, kde hovořil o „*Applied History of Science*“: *Politicisation of History and the Paradigm Change in Cold War Central and Eastern Europe*. Spolu s ním v rámci sympozia vystoupila i Michaela Šmidrkalová (MUA AV ČR) na téma *Planning the Science – Serving the State: The Institute for the Planning of Science of the Czechoslovak Academy of Sciences 1962–1967*. Český výzkum dějin matematiky v Bruselu reprezentovala Martina Bečvářová (ČVUT), s Danutou Ciesielskou (IHN PAN Krakov) spolupořadatelka sympozia *Studying Mathematics in Göttingen: Becoming a Member of the International Community of Scientists*, kde přednesla příspěvek (připravený spolu s Jindřichem Bečvářem, MFF UK) *Jarník's Mathematical Studies in Göttingen*.

Další české příspěvky byly přijaty v rámci individuálně podaných návrhů referátů. Karel Černý (ÚDL 1.LF UK) uspěl s příspěvkem *Elites or Immigrants: Introduction of Smallpox Inoculation to Europe*, Tereza Kopecká hovořila o *Back to Normal – Reality or Dreams? The Aftermath of the Spanish Flu in Real Data* – oba v rámci velmi aktuálního složeného sympozia *Histories of Viruses and Vaccination*. Dějiny lékařství zastupovala ještě Bohdana Divišová (ÚDL 1.LF UK) s tématem *Physicians and Republic of Letters in Early Modern Practice-Oriented Genres of Literature*. Pod širěji pojatou medicínu by patřily i příspěvky Ivana Loginova *Sound and Eidetic Imaginery in the 19th and Early 20th Century Psychophysiology* a Anny Kvičalové *Sonic Experiments at the Margins: Inventing the Psychophysical Listener in the 19th Century*, oba z Centra teoretických studií UK. Filozofii vědy zastupoval Ladislav Kvasz (AV ČR) s referátem *On the Transition from Aristotelian Syllogistic to Fregean Symbolic*. Do českých bádání o dějinách astronomie dal nahlédnout Daniel Špelda (Masarykova univerzita Brno) příspěvkem *Cassini I and Fontenelle on the History and Progress of Astronomy*. Na programu byla i přednáška českých ekonomických specialistů Martina Hoduly, Simony Malované a Zuzany Gric (Česká národní banka) s názvem *Researching the Research: A Central Bank Edition*, pojednávající o vazbě mezi praxí bank a ekonomickými teoriemi v minulosti a současnosti.

Při závěrečném valném shromáždění ESHS organizátoři bruselské konference přiznali, že čekali větší účast. Registrovalo se 407 účastníků z 39 zemí, oproti předchozím konferencím s osobní účastí to byl propad takřka o jednu čtvrtinu. Promítnutý graf ukázal mimořádně velkou účast českých zástupců – 22 registrovaných (na boloňské konferenci to bylo osm českých účastníků). Vysoce byla vyzdvížena účast mladých vědců, podle zveřejněných údajů byla jedna čtvrtina účastníků bruselské konference z řad doktorandů a vědců do 30 let.

Jednání 10. mezinárodní konference ESHS rozhodně neskončila jako Napoleon u asi patnáct kilometrů vzdáleného Waterloo. Naopak, byla úspěšná, přinesla do budoucnosti naději na další rozvoj spolupráce, stále lepší vyhlídky ústředního časopisu ESHS *Centaurus*, který si v posledních pár letech velmi polepšil v hodnocení mezinárodních vědeckých periodik, i v navázání řady nových osobních kontaktů. Nový výbor ESHS, vedený pro

příští dva roky Danou Jalobeanu z filozofické fakulty bukurešťské univerzity, tedy po naší Soně Štrbáňové (prezidentkou v letech 2010–2012) druhou dámou z bývalého východního bloku, si za cíl vytýčil v první řadě zlepšení informovanosti o ESHS v rámci sociálních sítí a organizaci online přenosů svých aktivit, aby se dostaly i do oblastí, z nichž aktuálně nelze fyzicky navštěvovat mezinárodní akce z důvodů jakékoli krize. Místo příštího konání mezinárodní konference v roce 2024 zatím nebylo určeno, protože s Ruskem, které se o pořádání hlásilo již před dvěma lety z Bologně, není v současnosti možné normálním způsobem spolupracovat.

Milada Sekyrková

doi: 10.14712/23365730.2023.9

Recenze a zprávy

Třetí čítanka Husových drobných textů

Jana Nechutová a kolektiv, Mistr Jan Hus, učitel a kolega.

Promoční promluvy M. Jana Husa, Brno 2021

Brněnský překladatelský kolektiv Ústavu klasických studií FF Masarykovy univerzity pod vedením prof. Jany Nechutové soustavně zpřístupňuje překlady prací Jana Husa a přibližuje je tak širší veřejnosti. Dosud vyšly tři svazečky – *M. Jan Hus v polemice a za katedrou* (2015), *M. Jan Hus v polemice a v žaláři* (2019) a aktuálně je prezentován Hus jako univerzitní učitel a přítel i oponent dalších mistrů. Všechny tři publikace spojuje nejen osoba samotného Husa, ale i jeho univerzitní působení a polemické nastavení, tedy obrana názorů, které zastával.

V prvním svazku,¹ vydaném k Husovu kulatému výročí, zpřístupnila Jana Nechutová a Jana Fuksová v českém překladu několik Husových kázání, polemik a promočních projevů. Před čtenáři se tak ukázal Hus nejen jako vzdělaný teolog, ale i jako vtipný člověk, který se věnoval svým studentům a dobře je znal.

Druhý svazek² předložil veřejnosti další Husovy polemiky, ale hlavně texty, které sepsal v kostnickém vězení, a také několik básnických skladeb k Husově počtě ze 16. století.

Třetí soubor³ textů přináší všechny Husovy promoční promluvy (rekomendace), které se dochovaly a byly rozpoznány. Opakují se zde i ty, které byly vybrány již pro první svazek, a nyní byl jejich překlad revidován.

Kniha se skládá ze dvou částí: první třetinu tvoří úvodní studie autorského kolektivu, ostatek je edice 14 promluv, doplněná rejstříkem k citátům a bibliografiemi jak k úvodu, tak k edici. Výtvarný doprovod zpracovala Marie Filippová. Barevné kresby abstraktních kompozic vyplňují listy vložené mezi jednotlivé rekomendace. Mají dodat, podle slov autorky, čtenářům větší radost ze studia.

J. Nechutová v úvodu vysvětluje systém studia na středověké univerzitě, aby zasadila vydávané texty rekomendací do souvislostí. Popisuje průběh promoci a seznamuje s těmi studenty, o nichž Hus při promociích promlouval. Vyjadřuje se k obsahu těchto textů. Nad promočními promluvami se zamyslelo vedle J. Nechutové dalších pět autorů, o jejichž podílu se v úvodu také zmiňuje.

S Husem je spojováno 14 rekomendací, jen u 10 je však jeho autorství jisté. Většina promluv vznikla pro bakalářské determinace. Nevynikají originalitou skladby a jazyka, ale přibližují nám osobnost Husa stejně jako jeho studentů. V tom je velká cena těchto malých klenotů.

¹ Jana NECHUTOVÁ – Jana FUKSOVÁ (edd.), *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou*, Brno 2015, 122 s. Srv. o něm zprávu v souborné recenzi *Literární sklizeň husovského jubilejního roku 2015*, AUC-HUCP 55/2, 2015, s. 133–145.

² Jana NECHUTOVÁ – Jana MALÁ, *Mistr Jan Hus v polemice a v žaláři. Překlady, komentáře a poznámky*, Brno 2019, 184 s.

³ Jana NECHUTOVÁ a kolektiv, *Mistr Jan Hus, učitel a kolega. Promoční promluvy M. Jana Husa*, Masarykova univerzita, Brno 2021, 204 s. (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae, 508), ISBN 978-80-210-9796-4.

Helena Krmíčková rekapituluje historii textů rekomendací: připomíná jejich objevitele, problémy s identifikací a určením autorství. Dochází k dost skeptickému závěru, že žádný ze způsobů ověření Husova autorství nevede k jednoznačným výsledkům.

Libor Švanda analyzuje obvyklou strukturu rekomendací a jejich podobu v Husově případě. Vyhodnocení charakteru Husových rekomendací, jejich motivů a užitých autorit se částečně překrývá s úvahami další autorky. Také Petra Mutlová sleduje, jaké autority Hus citoval, ale věnuje se i dalším tématům: nastínila studijní plány a roli promočních promluv. Naznačuje rozdíly těchto řečí na jednotlivých fakultách. Pozornost věnuje i způsobu výuky latiny na středověkých univerzitách a speciálně v Praze. Uvažuje, jaké příručky byly používány a jak se v textech rekomendací odráží to penzum znalostí, které měli absolventi ovládat a při promoční disputaci na ně reagovat. Hus užil autority ze školní četby, a protože se jedná o knihy určené jen pro mírně pokročilé, uzavírá P. Mutlová, že úroveň latiny mezi pražskými studenty nebyla asi nijak vysoká, jak soudila už Anežka Vidmanová.

Druhým závěrem je zjištění, že ne všechny popisy postav studentů, historiky a narážky na jejich vlastnosti musely nutně odrážet realitu. Některé moralizace nebo kritiky mají topický charakter, objevují se i v rekomendacích jiných autorů. Nejistá je argumentace ubytováním studentů společně s mistrem Husem, který tak mohl dobře znát jejich zvyky a vlastnosti. Tvrzení F. M. Bartoše, z nichž autorka vychází, nejsou v této otázce vždy spolehlivá.

Rozbor zdánlivě banálních záležitostí nicméně prozradil ledacos o pracovní metodě Husa i jiných mistrů, potvrdil zohledňování, pro koho je text psán a co se při různých příležitostech, jako byly promoce, očekávalo, že zazní.

Výuky na Karolině se týká také stať Lucie Mazalové, věnovaná aristotelské přírodní filozofii. V jedné z Husových rekomendací je narážka na teorii pohybu, proto se autorka vydala hledat stopy, jak se Aristotelova přírodní filozofie na univerzitách uplatnila, jaké postavení měla na univerzitě pražské a co z ní pojal do svých děl Jan Hus. Nalezené citace nedoprovázejí výklady o přírodních jevech, Hus ani většina jeho kolegů nebyli „přírodovědci“. Aristotelovy výroky jsou užívány v přeneseném smyslu, alegoricky, např. pro vysvětlení role protikladů nebo souvislosti mezi vzhledem a povahou člověka. Nicméně citací lze nalézt poměrně hodně a představují oblast, v níž bude možné badatelsky pokračovat.

Úvodní studie vydavatelů nejsou tedy určeny jen pro základní orientaci čtenáře v situaci, za níž vznikly texty zpřístupněné edicí, nýbrž přinášejí hlubší poznání některých stránek univerzitní výuky ve středověku. Navazují na výklady o fungování univerzit podané na několika místech Františkem Šmahelem a doplňují celkovou představu o průběhu přednášek v rámci akademického roku o cenné detaily především z oblastí latinské filologie a přírodní filozofie.

Ediční část zachovává přehlednou formu: v záhlaví každého textu se shrnují údaje o něm (atribuce a datace, rukopisné dochování, dosavadní edice a překlady), je charakterizován jejich obsah a jsou vysvětleny souvislosti textu a osob, kterých se týkají. Texty jsou překvapivě čtivé, svěží a vtipné. Opravují představu o středověké univerzitě jako společenství nudných scholastiků. Proto je tako knížečka, stejně jako dvě její předchůdkyně záslužným počinem brněnských odborníků.

Blanka Zilynská

doi: 10.14712/23365730.2023.10

Mlada Holá – Martin Holý a kol., Profesori pražské utrakvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458-1622),
Academia a Historický ústav 2022, 650 s. a 43 obr., ISBN 978-80-200-3328-4
(Academia), ISBN 978-80-7286-375-4 (Historický ústav)

Výchozí základnou grantového výzkumu zaměřeného na řádné profesory pražské utrakvistické univerzity bylo 199 biogramů doložených a náležitě kvalifikovaných vyučujících označených jako *professores ordinarii* nebo *magistri actu regentes*. Každý z těchto biogramů představuje výsledek podrobného průzkumu dosavadní literatury, edic i dosud nevydaných úředních knih univerzitní samosprávy a většinou též dalších pramenů. Odkazy v závěru hesla jsou nezřídka stejně rozsáhlé jako předcházející text. Záměrem zjevně bylo neopomenout žádný archivní nebo tištěný zdroj poučení, byť by šlo jen o zmínku v soudobém listáři. Na první pohled sice působí tento nekomentovaný výčet na závěr každého hesla jako pouhá snůška všech dostupných bibliografických údajů, znalec však záhy zjistí, že zdánlivě odtažitě odkazy často přinášejí cenná nova.¹ V každém případě však širě výzkumu je impozantní, což se obráží i v seznamech pramenů a literatury (s. 488–583).

Rozsah hesel odpovídá délce působení a významu dochovaného díla toho kterého profesora. Zatímco téměř neznámý Bernard Rosarius má záznam na několik řádků, více místa proti průměru se dostalo výrazným osobnostem, jmenovitě např. Janu Rokycanovi, Tadeáši Hájkovici z Hájku, Matouši Collinu z Chotěřiny, Adamu Danielovi z Veleslavína, Janu Jeseniovi či Janu Campanovi. Ani v heslech těchto proslulých profesorů, u nichž bylo zpravidla třeba poznatky kondenzovat, nebylo opomenuto nic významného, co by statisticky poznamenalo celkové závěry. V řadě hesel autorský tým podstatně rozmnožil nebo zpřesnil dosavadní znalosti. Je tomu tak jednak začleněním poznatků nejnovějšího bádání (příkladem tu může být stat' věnovaná Hilariu Litoměřickému), jednak rozšířením dosavadních poznatků, například v biogramech Stanislava z Velvar či raného humanisty Václava z Chrudimě. Nepochybuji, že obdobně tomu je i v případě profesorů ze 16. a počátku 17. století, jejichž hesla bylo nad mé síly podrobně zkoumat. Není také divu, že ke grantovému úkolu byli pro období pozdního středověku příbráni dva tak znamenití znalci jako Ivan Hlaváček a Blanka Zilynská. Zatím co první z obou spoluautorů zpracoval 14 biogramů, druhý o dva méně. A jelikož jsem zmínil číselné údaje, dodávám, že Martin Holý je podepsán pod 113 a Mlada Holá pod 55 hesly, při čemž pět dalších připravili společně. Celkově má tato dokumentační část (s. 253–487) zhruba stejný rozsah jako vyhodnocení výzkumu (s. 9–252), jemuž se nyní budeme věnovat.

V úvodu, který současně tvoří první z 15 kapitol výkladu, oba hlavní autoři zdůvodnili časové komponenty výzkumu, typologicky vymezili čtyři okruhy pramenů, stručně pojednali o předchozím bádání a nástiněm obsahu dalších kapitol naznačili problémy, otázky a metody výzkumu.² Počty mistrů, dobovou terminologií a okolnosti přijetí za profesora, které jsou náplní druhé kapitoly, zčásti již známe. Zbývá dodat, že souběžně působilo

¹ Sám bych dal přednost komentovanému výběru literatury i edic, protože je ponecháno na čtenáři, aby zjistil, že některé edice jsou již antikvovány a že řada uvedených titulů je kompilativní povahy. Naopak, dílo tak základní, jakým v případě tohoto výzkumu byla sedmismazková Rukověť humanistického básnictví Josefa Hejnice a Jana Martínka, se zkratkou RHB a vyznačením dílu i stran se opticky zcela ztrácí, ačkoli nadále je nepostradatelným kompendiem údajů o všech literárně činných profesorech.

² Pokud dále nebudu uvádět autory kapitol, podíleli se na nich společně Mlada Holá a Martin Holý.

nanejvýše deset mistrů *actu regentes* a že podmínky přijetí *in consilium magistrorum* byly poměrně mírné, ať již šlo o žadatele nebo o tak zvanou vokací oslovené adepty. Absolventi jiné vysoké školy museli ovšem nejprve požádat o přijetí za člena pražské univerzity.

Skladbu pražských profesorů podle běžných kritérií obdobných sociologických rozborů osvětlil ve třetí a čtvrté kapitole Martin Holý. Nepřekvapuje, že mezi nimi měli naprostou většinu domácí Češi (85 %), zatímco na Moravy připadla necelá dvacetina (4,5 %).³ Jazykový původ vzhledem k bilingvitě řady mistrů regentů bylo obtížné přesně stanovit. Jelikož však více než 60 % z nich pocházelo z královských měst a jelikož utrakvismus byl po celou zkoumanou dobu pro přijetí do profesorského sboru podmínkou *sine qua non*,⁴ lze jazykově český původ považovat za dominantní znak celé korporace. Nejvíce profesorů pocházelo přímo z pražských měst (32), druhé místo náleželo Žatci (9), dále následovaly Písek a Kouřim (6), Chrudim (5), Klatovy a Litoměřice (4), zatímco Kutná Hora a Plzeň byly rodištěm jen tří mistrů regentů. Původem také byla dána příslušnost většiny profesorů k měšťanskému stavu. Profesori z poddanských měst potřebovali k svému stavovskému vzestupu výhost, nobilitovaní profesori byli ve sboru výjimkou. K tomuto stručnému shrnutí třeba dodat, že autor textu získané poznatky ilustruje prostřednictvím individuálních osudů. Zvláště to platí pro absolventy zahraničních univerzit. Nejvíce profesorů této skupiny získalo vzdělání ve Wittenbergu (7), dva ve Frankfurtu nad Odrou, v Padově a ve Ferrare, přičemž v případě italských univerzit téměř vždy šlo o studium lékařství.⁵ K oběma kapitolám jsou připojeny velmi cenné mapy se sítí škol v Čechách a na Moravě, které ke škodě věci lze zkoumat jen se silnou lupou.

V páté kapitole Mlada Holá pojednala o mistrovských kolejích i hmotném zabezpečení *actu regentes*, a doplnila tak svůj předchozí výzkum kolejí studentských.⁶ Více než jinde se zde dostalo místa i barvitým podrobnostem, aniž by na ně byla soustředěna hlavní pozornost, jak tomu nejednou bylo v knihách Zikmunda Wintra. Mladá Holá se podílela i na další kapitole, v níž se spolu s Martinem Holým zaměřila na výuku, jejímž hlavním působištěm byla lektoria v Karlově koleji. Vedle vlastní výuky, disputací a zkoušek, k nimž se proti starším dobám dochovalo překvapivě málo pramenů, náležela dále k povinnostem profesorů povinná účast na univerzitních slavnostech, beáních i promócích, a v neposlední řadě též výkon funkcí spojených se správou univerzity. Tu sice tvořila po většinu zkoumaného období jen artistická fakulta, přesto však úřad rektora a jeho pravomoci zůstaly v podstatě nedotčeny. Funkce rektora, děkana, proboštů a direktorů kolejí v sedmé kapitole výstižně postihla Mlada Holá.

Dvě následující kapitoly osvětlují paralelní a následné kariéry profesorů. V celém zkoumaném období, jak tomu ostatně je dodnes, řada čelných profesorů vykonávala více úřadů

³ Zhruba to odpovídá profilu absolventů, který jsem zkoumal s Miroslavem TRUCEM, *Studie k dějinám Univerzity Karlovy v letech 1433–1622*, AUC-HUCP 4/2, 1963, s. 3–52, cituji z přetisku mého souboru *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům univerzity Karlovy*, Praha 2016, tab. na s. 427.

⁴ Mezi luterány Martin Holý zařadil necelou desítku osob, při čemž nevyloučil, že někteří profesori mohli být sympatizanti a po roce 1609 i přímo členy jednoty bratrské.

⁵ Podle biogramů jsem si ověřil, že jednotlivci získali titul též v Lipsku, Rostocku, Tübingen, Krakově a Boloni. Matěj Korambus absolvoval neznámo kde.

⁶ Mlada HOLÁ, *Studentské koleje pražské univerzity v pozdním středověku a raném novověku (do 1622)*. *Dějiny – správa – úřední písemnosti*, Praha 2018. Připomínám tu i edici, na níž se podílela spolu s Martinem Holým, *Das Studentenkolleg der Böhmischen Nation der Prager Universität. Edition der Rechnungen aus den Jahren 1541–1611*, kterou v této revue (AUC-HUCP 61/2, 2021, s. 107–109) recenzoval Ivan Hlaváček.

a funkcí, jež nebyly přímo spojeny s univerzitou. Vedle vylepšení nevalných příjmů profesori tím usilovali o posílení sociálních a jiných vazeb mezi univerzitou a orgány duchovní i civilní správy. V prvé řadě tu šlo o úzké vazby na vedení utrakvistické církve, v níž někteří profesori působili jako administrátoři, přisedící konsistoře, správci Betlémské kaple nebo jako opati emauzského kláštera. Někteří profesori si přivydělávali soukromou výukou, jiní svými znalostmi farmakologie a ranhojičství. Zatímco na kapitole o paralelních kariérách se podíleli oba hlavní autoři, v deváté kapitole věnované následným kariérám se k Martinu Holému připojil Marek Ďurčanský.⁷ Jak ze samotného názvu kapitoly plyne, pro značnou část profesorů bylo působení na univerzitě pouhým předstupněm k další kariéře. A jelikož se to ve sledovaném období vztahovalo na více než šedesát procent všech členů mistrovského sboru, bylo třeba vysledovat jejich následné uplatnění. Pomineme-li specifické osudy pobělohorských emigrantů, byla běžným kariérním modelem výhodná ženitba se zámožnými vdovami, která bývalým profesorům nejednou zajišťovala místo v městských úřadech nebo v samotné radě. Naopak jen ojedinělé byly případy následné kariéry v královských úřadech spjatých s městy (zejména úřad rychtáře) a svobodné intelektuální profese.

Svých předchozích prací věnovaných vzdělanostnímu mecenátu (bývalých) vyučujících Karlova učení využil v desáté kapitole také Martin Holý.⁸ Vedle drobnějších odkazů zaznamenaných v *Kalendáři dobrodiní prokázaných pražské akademii* Jana Campana Vodňanského se tu oprávněně dostalo pozornosti velkorysé nadaci se základním kapitálem pěti set kop míšeňských grošů, kterou pro chudé a potřebné mládence založil Šimon Proxen ze Sudetu.⁹ Svou velkorysostí Proxena překonal bývalý rektor, později též lékař a majitel tiskárny Jan Berka z Chocně. Řadu odkazů kolejm i jednotlivcům tvořily legáty knih z bohatých knižních kolekcí, o nichž v další (11.) kapitole na základě svých celoživotních výzkumů pojednal Ivan Hlaváček. Jedním z nejvýraznějších darů kolejní knihovně Karolina byl soubor 71 dochovaných svazků z odkazu dlouholetého profesora Václava Korandy mladšího.¹⁰ Velikostí ji možná překonala knihovna, kterou vodňanské škole odkázal mistr Havel Gelastus, neboť při její první inventarizaci ji zřejmě tvořilo více než sto svazků.

Seznamy knižních sbírek vítaně rovněž odrážejí postupnou proměnu literárních zájmů i ambicí většiny profesorů spojenou s prvními ozvuky italského humanismu. Psaní příležitostných veršovaných skladeb k nejružnějším příležitostem se záhy stalo běžnou součástí života vzdělanostních elit českých měst a šlechtických dvorů. Znalost latiny byla nezbytnou podmínkou i při značně rozšířeném pěstování epistolografie. Ostatním čtenářům univerzitní profesori vycházeli vstříc překlady osvědčených, žánrově pestrých děl cestopisné, historické, politicko-filosofické i kratochvilné povahy. Objem této vedlejší vzdělávací i výdělečné činnosti byl natolik rozsáhlý, že se Martin Holý a Jindřich Marek ve 12. kapitole museli místy omezit na ilustrativní výčet autorů a titulů. S podobnou potíží musel v následující kapitole zápolit Martin Holý, jemuž připadl úkol nastínit kontakty pražských univerzitních

⁷ Srov. zvl. Marek ĎURČANSKÝ, *Písaři městských kanceláří a předbělohorská univerzita. Na cestě k širšímu pohledu*, Documenta Pragensia, Supplementa 9, 2018, s. 219–236, a též, *Professors of the Prague University and their careers in the urban milieu (1526–1622)*, AUC–HUCP 60, 2920, s. 271–284.

⁸ Viz zejména Martin HOLÝ, *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*, Praha 2016.

⁹ Zmínky si tu zaslouží podrobnější výklad ve studii: Martina HOLÝ, *Šimon Proxen ze Sudetu († 1576) jako renesanční mecenáš*, in: Oldřich Chládek – Tomáš Petráček – Jan Sič – Veronika Stachurová–Kucrová (edd.), *Jdi svou cestou a nech lidí mluvit: variety sociálních a kulturních dějin*, Praha 2017, s. 259–273.

¹⁰ Těto kolekci se po Emmě Urbánkové věnoval Jindřich MAREK, *Václav Koranda mladší: utrakvistický administrátor a literát*, Praha 2017, s. 108–146.

profesorů s jejich zahraničními kolegy a jinými příslušníky evropské *res publica litteraria*.¹¹ Již výběr dosavadní literatury v poznámkovém aparátu je impozantní, přičemž zdaleka nebylo možné zachytit různorodost kontaktů a jejich literární odezvy, ať již šlo o odchovance zahraničních univerzit nebo o kontakty osob spojených pouze vzájemnou korespondencí.

Závěrečná kapitola příznačně pojednává o umírání, smrti a pohřbech univerzitních mistrů. Své síly k ní opět spojili oba hlavní autoři, při čemž důvtipně vzali v potaz různorodé prameny písemné i hmotné povahy. Většina mistrů doživotně spjatých s univerzitou v kolejích také zesnula, což rektori nebo děkani ohlašovali vyhláškami (intimacemi) na dveřích Karolina. Více dokladů o pohřbech, zádušních mších i náhrobcích je k dispozici až pro druhou polovinu 16. století. V závěrečné 15. kapitole oba hlavní autoři stručně shrnuli výsledky týmového prosopografického výzkumu, jehož rozsah přesvědčivě dokládá seznam pramenů i literatury. Ocenit je třeba i výběr 43 obrazových příloh.

Shrnuji: odborné veřejnosti i dalším zájemcům se touto publikací dostává závažné, přínosné a pozorně redigované kompendium osvětlující českou vzdělanost v období mezi husitstvím a Bílou Horou. Jde o dílo, které je vhodné mít po ruce.

František Šmahel

doi: 10.14712/23365730.2023.11

Marie Tošnerová – Miroslava Květová, Paměť měst. Narativní prameny k dějinám Prahy, Českých Budějovic a Litoměřic do roku 1800

Studie o rukopisech Monographia XXII, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha 2019, 430 s., ISBN 978-80-88304-21-0

Kniha historiček Marie Tošnerové a Miroslavy Květové přináší přehledné zhodnocení dochovaných převážně raně novověkých narativních pramenů městské provenience ze tří měst: Prahy, Českých Budějovic a Litoměřic, přičemž hlavní pozornost je zaměřena na kronikářské či pamětní záznamy. Kniha je jedním z výsledků dlouholeté činnosti Oddělení pro soupis a studium rukopisů při Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky, v. v. i., ale především dlouholetého výzkumu prvně jmenované autorky.

V úvodní kapitole je obecně popsána městská historiografie v českém prostředí v období pozdního středověku a raného novověku, a to nejdříve z pohledu zájmu historiků o tuto problematiku a následně z hlediska vývoje městských narativních pramenů. Kronikářská díla městské provenience jsou představena v širokém kontextu, včetně souvislostí s jiným prostředím (šlechtickým, církevním) a snahami o jejich ediční zpřístupnění nebo komplikovanými formami dochování v podobě např. různých opisů nebo jen fragmentů starších pramenů zahrnutých do mladších textů. Jsou přitom zohledněny nejen rukopisné prameny, ale i staré tisky. Vedle známých a méně známých „kronik“ je věnována pozornost i drobnějším, ale o to typičtějším a hojně dochovaným dokumentům jako jsou rukopisné

¹¹ Mohl se tu mimo jiné opřít o vlastní studii: Martin HOLÝ, *Šlechtičtí vzdělanci z českých zemí a evropská res publica litteraria v poslední třetině 16. a v prvních desetiletích 17. století*, Historie – otázky – problémy 1/1, 2008, s. 13–34.

záznamy v tištěných kalendářích nebo pamětní spisy více či méně úředního charakteru (např. v barokním období oblíbené pamětní záznamy z kostelních věží nebo záznamy z „pamětních knih“, které ale obvykle nejsou *sensu stricto* narativními prameny). Je také načrtnuta základní typologie a její vývoj, byť autorky právem konstatují, že se „v poslední době od jednoznačné klasifikace pramenů městské historiografie ustupuje“ (s. 26), protože jednotlivé texty často kombinují několik žánrů a není možné je potom do dosavadních kategorií zcela přesně zařadit. V nástinu vývoje městského dějepisectví pak uvádějí řadu konkrétních příkladů takové žánrové fúze, např. známou *Kroniku mladoboleslavskou* Jiřího Kezelia Bydžovského jako kombinaci městské kroniky a osobních pamětí (s. 66). Jistou vadou na kráse je nedotažená redakční práce na této kapitole.¹

V druhé části knihy jsou již představena konkrétní dějepisecká díla vzniklá ve sledovaných městech, a to po jednotlivých lokalitách. Pro celkový obraz měšťanského dějepisectví v Čechách ve středověku a raném novověku se jedná o skutečně reprezentativní „vzorek“, protože zahrnuje hlavní město státu, kde je kronikářská tradice počínaje Starými letopisy českými mimořádně bohatá, a dále dvě velká regionální centra, v nichž se s různou intenzitou mísí vlivy katolické i nekatolické. Ve třech podkapitolách je postupně víceméně v chronologickém sledu pojednáno o nejvýznamnějších dílech pro jednotlivé lokality, jejich dochování (nebo nedochování – uvedeny jsou i dnes již deperditní texty) a autorech. Stranou nejsou ponechány ani vzájemné vazby jednotlivých pramenů, které jsou v místním měřítku často až překvapivě úzké.

Závěrečný oddíl, který tvoří skoro polovinu monografie, je soupis narativních pramenů k dějinám Prahy, Českých Budějovic a Litoměřic, kde jsou jednotlivé prameny (celkem je jich 191) zevrubně popsány dle kodikologických pravidel, přičemž je k nim uvedena i dosavadní odborná literatura, pokud tedy existuje. Tento přehledný soupis verifikovaných údajů představuje do budoucna jeden ze základních odrazových můstků pro další výzkum českého městského kronikářství (nejen) v uvedených městech, ať už bude orientován kterýmkoli směrem (ediční činnost a podrobnější analýza jednotlivých textů, resp. biografii jejich autorů, kodikologický a knihovědný výzkum, souvislosti s dějinami městské vzdělanosti nebo syntetičtější pohled na prameny narativní povahy z urbánního prostředí).

Za jeden z velkých přínosů knihy pokládáme, že se autorky nezaměřily pouze na prameny městské provenience, ale upozorňují například i na některé prameny z církevního prostředí (třeba pamětní knihy farností), v nichž se též objevují zprávy líčící i dějiny města představujícího zázemí fungování církevní instituce. Všeobecně ale zařazení narativních pramenů církevní provenience do soupisu zaměřeného na měšťanské prostředí může být vnímáno jako diskutabilní, ať už se jedná o autory z řad nekatolického nebo katolického duchovenstva (s. 102). Autorky samy přiznávají,² že některé prameny k sledované problematice, i vzhledem k širokému záběru pramenné základny, mohly být nedopatřením

¹ V kapitole se nachází několik zbytečných chyb, ať už se jedná o nesprávný údaj o Mikuláši Dačickém z Heselova, který „se nedožil popravy «rebelů» na Staroměstském náměstí“ (s. 60 – jedná se asi o větu, která má být spíše vztažena k českolipskému kronikáři Hansi Krieschemu), nebo chybné datum založení Societas incognitorum (s. 75), případně nesmyslná data uvedená u arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna (s. 64).

² „Nelze také zcela vyloučit, že přes nemalé úsilí vynaložené na vyhledávání kronikářských děl zmíněných měst mohl zůstat některý pramen opominut, což je riziko každého pokusu o souhrnné zpracování určité problematiky“ (...) „Je velmi pravděpodobné, že zejména ve starých tiscích, ale i v rukopisech odlišného zaměření se nacházejí různé, doposud ukryté kronikářské záznamy.“ Marie TOŠNEROVÁ – Miroslava KVĚTOVÁ, *Paměť měst. Narativní prameny k dějinám Prahy, Českých Budějovic a Litoměřic do roku 1800*, Praha 2019, s. 8.

opominuty. To se stalo například u narativních pramenů klášterní provenience. Tyto jsou pouze částečně zohledněny v případě Českých Budějovic³ a Prahy, v kapitole o litoměřickém dějepisectví pak nejsou zmiňovány vůbec. Z výsledků grantového projektu *Zdroje, formy a funkce monastické historiografie raného novověku v českých zemích* (GA ČR, 14-05167S) vyplývá, že řeholníci v rámci historiografických děl⁴ věnovali velkou pozornost i dějinám měst, v rámci nichž působil jejich klášter.⁵ Stojíme ovšem před otázkou, nakolik se oblasti měšťanského a církevního dějepisectví vzájemně prostupují a jak si s touto otázkou poradí odborníci, věnující se primárně jedné nebo druhé z nich. Otázka je to poměrně důležitá, a ačkoli na ni neexistuje jednoduchá odpověď, bude určitě nutné se jí dále zabývat.

Z hlediska oblasti zájmu časopisu, v němž je tato recenze publikována, je důležitá teze obsažená v knize, že pisatelé narativních pramenů dosáhli často vyššího stupně vzdělání, což platí zejména pro dobu předbělohorskou,⁶ ale ve velké míře i pobělohorskou (v menší míře pro 18. století). Přímou s pražskou univerzitou byl spjat českobudějovický radní písař Jan Strial z Pomnouce (1535–1582) a tamní měšťan Daniel Matyáš ze Sudetu či litoměřičtí měšťané Jan Adam Nožír (1558–1601), Václav Arkadius Brodský (†1632), Jiří Kolsinius/Colsinius a Jan Sictor (1593–1652). Pochopitelně nejvíce autorů spojených s pražskou akademií se vyskytuje v případě české metropole, přičemž se jedná o velmi známé autory: Bartoš Písař (asi 1470–1535), Jiří Písecký (†1545), Sixt z Ottersdorfu (asi 1500–1583), Marek Bydžovský z Florentina (1540–1612), Jakub Včelín Lstibořský z Lumenštejnu či Mikuláš Troilus (1571–1631). V neposlední řadě je to pak samozřejmě Daniel Adam z Veleslavína (1546–1599) jako autor dvou vydání *Kalendáře historického*, jenž jako jeden z nejoblíbenějších českých raně novověkých tisků posloužil řadě měšťanských kronikářů pro zaznamenání jejich vlastních zápisků. Mezi autory zahrnutými do monografie jsou ale

³ Zde lze uvést na pravou míru jednu nepřesnost (s. 317): autorem pasáží popisujících dějiny českobudějovického kapucinského konventu (Pars I, fol. 2r–111r) v rámci jeho pamětní knihy: NK Praha, Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. I A 31, *Protocollum Conventus FF. Minorum Seraphici Patriarchae S. Francisci Capucinatorum loci hujus Bōemo-Budvicensis ad S. Annam ab initio fundationis, erectionis, consecrationis, clausurae etc. etc. instructum et inchoatum sub Superioratu A.V.P. Polycarpi Neo-Coliniensis eiusdem loci p. t. Guardiani et Novitiurum Magistri anno reperate Salutis M.D.CC.XXXVIII*, není Jan Florián Hammerschmidt (1652–1735). Kapucínští kvardiáni, kteří knihu založili (roku 1738) a vedli (do roku 1785) na základě nařízení tehdejšího provinčního historika a definitora Serafina Melchra z Gluchołaz (1693–1763) ze dne 24. 11. 1737, neopsali již starší text, který by mohl napsat J. F. Hammerschmidt, jelikož struktura a obsah první části pamětní knihy vychází evidentně z uvedeného nařízení, které vzniklo až po smrti J. F. Hammerschmidta. K této normě a pamětním knihám v kapucinském řádu blíže Marek BRČÁK, *Působení kapucinského řádu v Čechách a na Moravě 1599–1783*, Praha 2022, s. 29–32, 51–63.

⁴ Kateřina VALENTOVÁ – Jarmila KAŠPÁRKOVÁ (edd.), *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku*, II, *Biografický slovník*, Praha 2018.

⁵ Například z prostředí kapucinského řádu, jehož kláštery se nacházely ve všech třech sledovaných lokalitách, lze uvést několik narativních pramenů relevantních pro tuto problematiku. Pro Prahu se jedná o kroniky konventu hradečanského (Kapucinská provinční knihovna Praha, Rkp., inv. č. 543–545, *Protocollum seu Historia domestica Conventus Hradschinensis*, tom. I–III) a novoměstského (NA Praha, Kapucíni – provincialát a konventy, Praha, Spisy, inv. č. 15b, kart. č. 11, *Liber Conventus FF. Minorum Capucinatorum in Civitate Neo Pragensi ad S. Josephum*). Dále z litoměřického kapucinského konventu je dochována pamětní kniha (SOA Litoměřice, Kapucíni Litoměřice, Knihy, inv. č. 1, *Protocollum Conventus Litomericensis*, tom. I) a diárium (tamtéž, inv. č. 2, *Protocollum Conventus Litomericensis continuatio anno 1764*, tom. II). Pro srovnání lze uvést narativní prameny i z prostředí jiných řeholních řádů, např. analý strahovské premonstrátské kanonie (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově Praha, *Annaliium Strahoviensium*, tom. I–VI, sign. DJ III 2–7), kde je též velká pozornost věnována dějinám Prahy.

⁶ Tuto skutečnost potvrzuje mj. i článek: Josef POLIŠENSKÝ, *České dějepisectví předbělohorského období a pražská akademie*, AUC-HUCP 4/2, 1963, s. 115–137.

i absolventi předbělohorské jezuitské akademie u sv. Klimenta, jako českobudějovický učitel a radní Ambrož Augustin Mathes (†1662). Z doby pobělohorské lze uvést například Jana Norberta Zatočila z Löwenbrucku (1630–1691) či Františka Václava Felífe (1700–1757) v případě Prahy, Františka Xavera Maxmiliána Millauera (1784–1840) pak v případě Českých Budějovic.

Je škoda, že monografii chybí závěr, který by mohl ještě více zohlednit přínosy komparace narativních pramenů z vybraných lokalit a přehledně shrnout hlavní výsledky, k nimž autorky během rozsáhlého výzkumu dospěly. Dále je vzhledem k názvu práce poněkud překvapující, že se autorky nikde nezmiňují o konceptech historické a kolektivní paměti,⁷ ačkoli se zdá, jako by název knihy a některé její pasáže na tyto koncepty přímo odkazovaly (např. s. 188). Zasněženějším bude zřejmě, že je v názvu spíše myšleno užití slova paměť v dobovém kontextu (mj. jako titul určitého druhu záznamů pořizovaných „pro paměť“). Jedná se ale z dobového i dnešního pohledu o klíčový termín, k němuž bude nutné se opakovaně vracet. Knihu ovšem pokládáme celkově za velice zdařilý odborný počín, který blíže představuje fenomén městského dějepisectví. Jistě ji využijí nejen badatelé zabývající se dějinami Prahy, Českých Budějovic a Litoměřic. Jak už bylo naznačeno – je to solidní stavební kámen pro další výzkum problematiky narativních pramenů z prostředí českých měst.

Marek Brčák – Marek Ďurčanský

doi: 10.14712/23365730.2023.12

⁷ Např. Peter BURKE, *Historie jako sociální paměť*, in: týž (ed.), *Variety kulturních dějin*, Praha 2006, s. 50–67; Pierre NORA, *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*, in: Alban Bensa (ed.), *Politika paměti. Antologie francouzských společenských věd*, Praha 1998, s. 7–31; Jacques LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007; Maurice HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Praha 2010.

Klára Woitschová – Libor Jůn, Národní muzeum v éře Československa
Národní muzeum, Praha 2019, 368 s. + 96 stran obrazových příloh,
ISBN 978-80-7036-595-3

Je vlastně s podivem, že instituce s takovou tradicí, bohatou historií a průniky do všech možných oblastí českých, potažmo československých dějin, má dosud tak nevyvážené zpracování vlastní historie. Vedle čtivé a spolehlivé, vzhledem k rozsahu tématu ale spíše populárně naučné knihy Karla Sklenáře¹ rezonuje v obecnějším povědomí asi jen dvoudílné zpracování počátků muzea z pera Josefa Hanuše² vydané v souvislosti s kulatým jubileem založení muzea. Ne, že by – mimo jiné i v souvislosti s dalšími půlkulatými jubilei a připomínáním různých mezníků ve vývoji této úctyhodné instituce – nevznikla různá dílčí zpracování a drobnější kolektivní práce. Souhrnnější pohled ale schází. A právě takové syntetizující uchopení jedné delší, logickými dějinnými zvraty jasně vymezené etapy ve vývoji Národního muzea, nabízí monografie připravená dvojicí tvořenou archivářkou a archivářem z Archivu Národního muzea. Je symptomatické, že sledované období, zahrnující větší část 20. století a ohraničené existencí společného státu Čechů a Slováků, je zároveň obdobím, kdy dosavadní České museum přijalo do svého názvu obecnější přívlastek „národní“, poukazující na proměnu jeho postavení v samostatném státě. Jaké toto postavení bylo a jak se proměňovalo, je jednou z hlavních otázek, které si autoři publikace kladou.

Kniha je rozdělena do devíti podobně dlouhých a vnitřně členěných kapitol směřujících od strukturálních otázek ke každodennosti, jinými slovy od proměn koncepce a celkové role Národního muzea v rámci československého státu, po problematiku jeho vnitřního uspořádání a praktického provozu.

V úvodní kapitole se autoři vyrovnávají právě s dosavadními plány na zpracování dějin muzea a přibližují i několik nerealizovaných projektů z dávnější i bližší minulosti. Pro širší kontext vývoje české vědy po vzniku Československa je zajímavá informace o nálezu deníku ředitele Knihovny Národního muzea, historika Josefa Volfa z let 1904–1937.³ Ten se nepochybně stane cenným pramenem také pro další témata (Volf byl například jedním z aktivních členů tehdy nově založeného Slovanského ústavu nebo Královské společnosti nauk) a lze jen doufat, že pracovníci Archivu Národního muzea budou mít dostatek času a všeho dalšího potřebného k jeho kritické edici. V následujících dvou kapitolách jsou řešeny strukturální a konceptuální otázky organizace Národního muzea: jeho vztah ke státu a jeho správním institucím, postavení v rámci vědecké a kulturní infrastruktury i komplikovaný vývoj jeho financování. K této problematice se podrobně vrací ještě osmá kapitola, věnovaná vedle ekonomických záležitostí také muzejním prostorům. Jestliže problematika užívání velkého množství budov v Praze i mimo ni asi nepřekvapí ani laika (na to jsou například Náprstkovo muzeum, lapidárium na holešovickém Výstavišti nebo zámek ve Vrchotových Janovicích v dostatečném povědomí), právě komplikovaná otázka financování asi bude i pro řadu odborníků překvapením. Tyto zásadní „existenční“ a strukturální

¹ Karel SKLENÁŘ, *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha – Litomyšl 2001.

² Josef HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, I–II, Praha 1921–1923.

³ Spoluautorka knihy již o prameni informovala v samostatné studii: Klára WOITSCHOVÁ, „*Od přátel opuštěn bloudím světem...*“ *Střípky z nově objevených deníků muzejního knihovníka Josefa Volfa*, in: Ivana Ebelová – Jiří Pešek – Tomáš Sekyrka – Vít Vlnas (eds.), *Mezi kulturou a uměním. Věnováno Zdeňku Hojdovi k životnímu jubileu*, Praha 2013, s. 202–209, o edičních záměrech srov. pozn. 33 na s. 209.

otázky se v průběhu celé knihy opakovaně v různých souvislostech objevují, ať už máme na mysli převzetí Národního muzea do správy Země české (1935) nebo jeho definitivní postátnění následující po dlouhých jednáních v roce 1949.

Třetí, čtvrtá a devátá kapitola jsou věnovány především vědeckému a praktickému provozu Národního muzea, přibližují jeho největší odborné projekty a počiny významných osobností, ale také nesmírně širokou paletu výstavní činnosti. Je tu například představena „Expeditio Obenberger“ – velkoryse pojatá výprava do severní Afriky a na Pyrenejský poloostrov v roce 1930 – nebo podán nástin vývoje zahraničních vazeb muzea, včetně jejich dobových politických omezení.

Pátá, šestá a sedmá kapitola analyzují z nejrůznějších aspektů roli Národního muzea v české společnosti. Sledují jeho dějiny prizmatem dobových zvratů (1918, 1938/39, 1948, 1968 a 1989), kdy byla výrazná budova uzavírající Václavské náměstí i její okolí dějištěm a němým svědkem „velkých dějin“. S tím souvisí i její mimořádná symbolická úloha, personifikovaná hlavně v první polovině 20. století v množství celostátně a celonárodně sledovaných akcí odehrávajících se v pantheonu hlavní budovy. V šesté kapitole je zpracován i obraz Národního muzea ve veřejném prostoru, jak se odráží v dobových sdělovacích prostředcích (tisku, rozhlasu a televizi), včetně souvisejících sebezprezentačních strategií muzea.

Knihla obsahuje řadu pasáží, které jsou relevantní také pro dějiny Univerzity Karlovy. Lze brát za samozřejmé, že řada klíčových osobností muzea, odborníků i funkcionářů, byla absolventy některé z fakult pražského vysokého učení, nejčastěji filozofické a přírodovědecké. Tematizován je ale i vzájemný vztah obou čelných institucí české vědy a vzdělanosti, který osciloval mezi konkurencí a spoluprací (zvláště s. 59–61). V humanitních vědách, zejména v historických, převažoval na počátku 20. století spíše první aspekt, ovlivňovaný vedle osobních nevraživostí mezi „muzejčíky“ a stoupenci Gollovy školy v obecnější rovině také důsledky sporů o RKZ. V přírodních vědách, kde hrála zprostředkující roli mezi oběma institucemi výrazná osobnost Antonína Friče, byla situace klidnější. Vyostřila se dočasně asi nejvýrazněji na přelomu 20. a 30. let v důsledku konkurenčních plánů na vědecké výpravy entomologa Jana Obenbergera a biologa Karla Domina (s. 120–121), kdy vedle finančního zajištění hrála roli i otázka vlastnictví potenciálních sběrů.

V polovině 50. let se na několik let pro Národní muzeum (pro Univerzitu Karlovu ostatně také) stala hlavním konkurentem nově vznikající Československá akademie věd, jež měla jako zastřešující státní vědecká instituce podle některých návrhů také převzít část muzejních sbírek. I tady se ale postupem času podařilo dojít ke konsensu. Ve vztahu k univerzitě je pro druhou polovinu 20. století zajímavou epizodou spolupráce při odborném školení muzejních pracovníků v rámci „Střediska pro výuku muzeologie Filozofické fakulty při Národním muzeu“ v letech 1968–1982 (s. 264–265). Konec tohoto společného pracoviště souvisel s úmrtím prehistorika a muzeologa Jiřího Neustupného a je jedním z příkladů, že pro podobné meziinstitucionální projekty je často nejdůležitější trvalá přítomnost a zájem profilující osobnosti. Výuka muzeologie pro studenty archivnictví a dalších oborů navazovala na starší tradici, kdy pracovníci muzea a filozofické fakulty (Karel Guth, Václav Vojtíšek, Jiří Neustupný) tuto myšlenku iniciovali v rámci Státní archivní školy (1934) a po jejím zrušení v rámci samostatných univerzitních kurzů (s. 263).

Každou z kapitol uzavírají čtyři tematicky související portréty osobností spjatých s pojednávanou problematikou (celkem tedy 36 medailonků). Částečně se jedná o veřejně činné osobnosti asociované také s Univerzitou Karlovou jako Bohumil Němec, Karel

Domin nebo Zdeněk Nejedlý, jindy o odborníky spojené hlavně s muzeem (numismatička Emanuela Nohejlová-Prátová, mykolog Albert Pilát) a v tom nejlepší slova smyslu špičkové administrativní pracovníky (ředitel Archivu Národního muzea Aleš Chalupa) nebo i osobnosti z kategorie „zřízenců“ (laborant a výtvarník Stanislav František Hlavsa). Za samostatnou zmínku stojí barvitá a zasvěcenými komentáři doprovozená obrazová příloha, čerpající z bohatého muzejního fotoarchivu i dalších fondů.

Monografie o Národním muzeu mezi lety 1918–1992 je zdařilým příspěvkem k dějinám české, respektive československé vědy a kultury v tomto období. Přináší řadu nových zjištění a zajímavých interpretací, a přitom její srozumitelný a přehledný charakter vychází vstříc i vůči poučeným laikům, kteří si její četbou mohou zpestit třeba dny před návštěvou některé ze současných muzejních expozic.

Marek Ďurčanský

doi: 10.14712/23365730.2023.13

Roman Baron, Misja zycia. Praski polonista Marian Szykowski (1883–1952) a idea polsko-czeskiego zblizenia na polu kultury

Instytut Historii im Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk –
Historický ústav Akademie věd České republiky, Warszawa – Praga 2019,
370 s. + 18 s. obrazových příloh, ISBN 978-83-65880-72-7 (IH PAN),
978-80-7286-343-3 (HiÚ AV ČR)

Osobnost Marjana Szykowského je takřka personifikací etablování se polonistiky jako samostatného oboru na Univerzitě Karlově. Jakkoli byla tomuto pozoruhodnému muži, který za sebou zanechal vedle nepřehlédnutelné pedagogické stopy také rozsáhlé dílo, věnována poměrně značná pozornost již dříve, teprve knihu Romana Barona lze označit za biografickou syntézu v pravém slova smyslu. Rozhodnutí o jejím vydání v polštině pro autora nepochybně znamenalo zároveň určité koncepční mantinely – je směřována k polskému čtenáři, pro nějž bylo nutné vysvětlit některé české realie a kontext třicetiletého působení hlavního protagonisty monografie v pražském kulturním a vědeckém prostředí. Je také třeba zmínit jedno zásadní omezení, s nímž se musel R. Baron vypořádat: po Marjanu Szykowském se nedochoval samostatný osobní fond, a byl tak plně odkázán na archivní výzkum v úředních fondech a písemných pozůstalostech jiných osob. Heuristika je ostatně silnou stránkou knihy a v seznamu pramenů a literatury nalezneme 25 paměťových institucí v Polsku a v České republice, jejichž fondy autor při přípravě knihy využil.

Marjan Szykowski se narodil ve Lvově, kde vystudoval i střední školu a polonistiku na Univerzitě Jana Kazimíra. Ovlivnili jej mimo jiné zdejší významní polonisté Roman Pilat (1846–1906) a Józef Kallenbach (1861–1929). Szykowského otec byl tiskařem, což se nepochybně také odrazilo na vztahu jeho syna ke knihám a tištěnému slovu obecně – byl mimořádně plodným autorem ovládajícím nejrůznější žánry od příležitostné publicistiky po velké monografie. Ze Lvova se Szykowski po polovině první dekády nového století přestěhoval do Krakova. Získal místo v Jagellonské knihovně a záhy se habilitoval na Jagellonské univerzitě; v Krakově se také etabloval jako uznávaný publicista a divadelní kritik. Když se

zde stal v roce 1919 mimořádným profesorem, nic nenasvědčovalo tomu, že toto prostředí opustí a vydá se do jemu zatím zcela neznámého, multikulturního prostředí české metropole.

R. Baron spatřuje v osudech Szyjkowského v souladu s autorem jeho patrně nejzasvěcenějšího nekrologu Stefanem Vrtelem-Wierczyńským tři hlavní etapy: Lvovskou, krakovskou a pražskou (s. 196). Čtyřicet let života Marjana Szyjkowského zahrnujících první dvě etapy je v knize vylíčeno v hutné zkratce. Podstatně podrobněji jsou pak sledovány následující tři dekády zahrnující – slovy názvu monografie – jeho „životní misi“, totiž roli jednoho z klíčových prostředníků mezi českou (resp. československou) a polskou kulturou v období nového uspořádání Evropy po první světové válce. Szyjkowského růst coby znalce česko-polských vztahů v minulosti, zejména v literatuře první poloviny 19. století, je fascinující. V tomto směru se začal profilovat teprve na prahu čtyřicítky ve chvíli, kdy začalo mít reálné kontury jeho angažmá jako vedoucího katedry polského jazyka a literatury v rámci slovan-ského semináře filozofické fakulty na Univerzitě Karlově. Szyjkowski se od konce roku 1921 do října 1923 seznámil s problematikou natolik, aby mohl proslavit úvodní slavnostní přednášku na téma dějin česko-polských literárních kontaktů a v následujícím semestru už vypsát pravidelný přednáškový cyklus i seminární cvičení. V tomto momentu byla přítom jeho zprostředkovatelská role mezi oběma kulturami pořád ještě na začátku.

Jisté výhrady lze mít přítom právě k interpretaci klíčového momentu získání Szyjkowského pro uvedený post a jeho skutečného převzetí. Už ve své době se jednalo o záležitost asi poměrně nepřehlednou, do níž bylo zaangažováno množství osob. Zároveň se jednalo o citlivé politikum a vedle oficiálních jednání probíhaly paralelní neoficiální aktivity. Krakovský profesor byl sice ze dvou kandidátů patrně od začátku favoritem, a to přestože jeho konkurent literární historik Stanisław Dobrzycki (1875–1931) měl už z dob svých studií osobní vazby na pražské akademické prostředí, ale pouze v neoficiální rovině a úskalí při jeho povolání do Prahy byla celá řada. Profesorský sbor pražské filozofické fakulty oficiálně považoval oba dva kandidáty za dostatečně kvalifikované k zastávání nově vytvořené profesury a nepreferoval žádného z nich. R. Baron ve svém výkladu vychází především z osobního spisu M. Szyjkowského v Archivu UK a z jeho nevydaných vzpomínek, další prameny (konkrétně zejména protokoly ze zasedání profesorského sboru filozofické fakulty UK a spisy pražského Ministerstva školství a národní osvěty)¹ ovšem ukazují ještě další spleť celých záležitostí. Vyplývá z nich například o něco výraznější role profesora slovan-ských literatur Jana Máchala jakožto původního iniciátora povolání Szyjkowského, stejně jako naprosto zásadní důležitost podpory ze strany československých diplomatů z varšavského velvyslanectví (Prokop Maxa, Adolf Černý) oproti kandidatuře Dobrzyckého. Ta je i v monografii R. Barona mimo vši pochybnost, lze jen potvrdit, nakolik byla jednoznačná a nejspíše i přesvědčivá. Podobně svědčí úřední písemnosti z fondu pražského Ministerstva školství a národní osvěty o značném vlivu finančních otázek na průtahy v realizaci záměrů fakulty, konkrétně kvůli opakované neochotě ministerstva financí uvolnit nezbytné prostředky pro vytvoření profesury pro Szyjkowského.²

¹ Srov. Marek ĎURČANSKÝ, *Od niezgody do bratniej serdeczności i z powrotem. Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Karola w Pradze a współpraca z nauką polską (1918–1938)*, *Historia Slavorum Occidentis* 8/1, 2015, s. 148–152.

² Řada dokumentů by si zasloužila vydání v edici a hodila by se do přílohy monografie o Szyjkowském (o příloze podrobněji dále), která je právě na písemnosti týkající se povolání Szyjkowského do Prahy velmi skoupá (srov. s. 269n).

Tato kritická vsuvka (vyvolaná tím, že se autor této recenze shodou okolností právě otázkou povolání Szyjkowského do Prahy kdysi v jiných souvislostech zabýval) by ale neměla nijak zastínit ocenění přínosu následujících kapitol monografie R. Barona, v nichž mimo jiné podrobně a systematicky mapuje mnohovrstevnaté působení polského vědce v Praze. Vedle jeho pedagogické činnosti na univerzitě, do níž vedle vybudování polonistiky jako oboru spadá i patronát nad nově založeným studentským spolkem Akademické kolo přátel Polska, jsou široce zohledněny také jeho organizační a popularizační aktivity na poli česko(slovensko)-polské vzájemnosti. Szyjkowski spolupracoval s řadou spolků v Československu a v Polsku, vyvíjel čilou popularizační činnost ve formě přednášek pro veřejnost i publicistiky, zahrnující také popularizaci jeho vědeckých výsledků. Po příchodu do Prahy se brzy zaměřil na výzkum vlivu polské literatury období pozdního osvícenství a romantismu na českou kulturu. Jeho objemná trilogie *Polská účast v českém národním obrození* vydaná v letech 1931–1946 Slovanským ústavem zůstává dosud základní prací svého druhu. R. Baron podrobně mapuje také osudy víceméně paralelně vznikající trilogie směřující k polským čtenářům (*Polski romantyzm w czeskim życiu duchowym*), zaměřené na recepci díla tří velkých polských básníků v českém prostředí – Adama Mickiewicze, Julia Słowackého a Zygmunta Krasińskiego. Ani jeden z těchto svazků přitom nespatriil světlo světa a vydání alespoň dochovaných rukopisů patří mezi deziderata práce na poli dějin česko-polských literárních a kulturních vztahů.

Szyjkowského válečné osudy plně odrážejí dobové absurdity a omezení. Po okleštění Československa v důsledku mnichovské dohody měl v úmyslu vrátit se na Jagellonskou univerzitu do Krakova (povinností řádného profesora západoslovanských literatur se měl formálně ujmout 1. září 1939!). Než ale tento plán mohl být realizován, začala válka. Szyjkowski tak definitivně zůstal v Praze, byl nicméně díky tomu ušetřen uvěznění v rámci tzv. Sonderaktion Krakau, které by na něj (stejně jako na všechny ostatní vyučující krakovských vysokých škol) v listopadu 1939 nepochybně čekalo. V Praze byl podobně jako řada jeho českých kolegů dán na dovolenou s čekatelným. Život polského vědce v protektorátu za války skládá autor z útržků pramenů, kterých zjevně není dostatek na podrobnější vyličení, i tak ale svědčí o protagonistově zapojení do podzemního hnutí jakožto spojky mezi polským a českým odbojem, v němž se angažoval i Szyjkowského nejvýznamnější žák a nástupce Karel Krejčí (1904–1979).

Poválečná léta byla ve vysokém školství dobou hektické činnosti. Výjimkou nebyl ani Szyjkowski, jenž mohl realizovat poslední cesty do Polska a upevnit své kontakty s univerzitními centry. Díky tomu mohl ještě po únoru 1948 po nějakou dobu publikovat: intenzivní byla tehdy zejména jeho spolupráce s poznaňským populárně-vědeckým časopisem *Przeгляд Zachodni* a ještě v roce 1951 s těšínským měsíčníkem polské menšiny v Československu *Zwrot*. Na sklonku následujícího roku těžce nemocný Szyjkowski zemřel. Jeho poslední roky přitom ztížil fakt, že po únoru 1948 už neměl možnost navštívit svou původní vlast.

Samotný text monografie uzavírá podrobný rozbor recepcce Szyjkowského díla a především vývoje názorů na jeho přínos pro českou polonistiku obecně. Autor polemizuje zejména s některými příliš příkrými soudy shledávajícími Szyjkowského práce k dějinám česko-polských literárních vztahů jako překonanou „vlivologii“ a dávajícími je do protikladu k progresivnímu strukturalismu Pražského lingvistického kroužku. Plná shoda ale panuje na přínosu polského vědce pro vznik pražské polonistiky jako plnohodnotného oboru, dnes již po dobu celého jednoho století etablovaného na filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Polský institut v Praze ostatně od roku 2019 vyhlašuje Cenu Marjana Szykowského udělovanou studentům polonistiky.

Kniha obsahuje čtyři důležité přílohy: bibliografii prací M. Szykowského, kalendárium jeho života, přehled témat jeho přednášek a seminářů a nakonec výbor z jeho korespondence z let 1912–1952. Vzhledem k tomu, že se (jak už bylo řečeno) nedochovala písemná pozůstalost, je tato forma přehledné dokumentace a zpřístupnění části relevantních pramenů z nejrůznějších českých a polských archivů plně na místě. Postrádám jen průvodní texty, v nichž by autor vysvětlil postup při sestavování příloh, zejména nakolik je bibliografie kompletní (jedná se o výbor z tištěných prací, nicméně velmi obsáhlý) a jak probíhal výběr dokumentů pro edici. Dodejme, že jsou velmi výrazně zastoupeny hlavně Szykowského dopisy Marii a Zygmuntovi Wojciechowským do Poznaň z posledních let jeho života. Ty velmi výmluvně dokládají realitu doby, kdy platilo – v ironické zkratce z pera samotného Szykowského – „*czym bowiem większa przyjaźń, tym trudniej nawzajem sobie odwiedzać*“ – „čím větší přátelství, tím je těžší se navzájem navštěvovat“ (s. 295). Monografii vedle obligátního a dobře zpracovaného vědeckého aparátu (resumé v češtině a angličtině, seznam literatury, jmenný rejstřík) uzavírá reprezentativní obrazová příloha zahrnující všechny etapy Szykowského života.

Monografie představuje důležitý příspěvek k dějinám české univerzitní polonistiky, k dějinám pražské univerzity ale také k dějinám polsko-českých kulturních vztahů obecně. Jejimi hlavními hodnotami jsou poctivá heuristika, srozumitelnost, přehlednost a snaha o komplexní zpracování života a díla M. Szykowského v dobových souvislostech. Kniha naznačuje také dosti zřetelně, čím by ještě měl zájem o jeho osobu pokračovat – vedle vydání jeho rukopisných odborných děl především edici fragmentů vzpomínek s názvem *Lemiesz i lutnia* (tedy *Radlice a loutna*). Z tohoto textu psaného Szykowským během pobytu v Praze za války také autor ku prospěchu věci bohatě čerpal.

Marek Ďurčanský

doi: 10.14712/23365730.2023.14

Ivana Lorenzová – Tomáš Štanzel, Jan (Johann) Böhm.

Chemik(er) & fotograf,

Národní technické muzeum a Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR,
Praha 2020, 300 s., ISBN 978-80-7037-274-6 (NTM),
ISBN 978-80-87782-84-2 (MÚAAV ČR)

Publikace Ivany Lorenzové a Ivana Štanzela se zabývá životními osudy předního česko-německého chemika Jana (Johanna) Böhma (1895–1952). Böhmův život je nastíněn v několika kapitolách od rodinného zázemí a studia přes slibný rozvoj kariéry od 20. let 20. století po neradostný závěr života po druhé světové válce. Johann Böhm se narodil roku 1895 v Českých Budějovicích a zájem o přírodní vědy ho provázel od mládí. Začal studovat na pražské německé technice, nicméně záhy musel narukovat a studia dokončil až po skončení první světové války na Přírodovědecké fakultě Německé univerzity v Praze. Jeho oborem byla fyzikální chemie. Svou disertační práci obhájil roku 1922 a doktorský titul

(RNDr.) získal v Praze 24. 5. 1922. Ještě před dokončením disertační práce začal pracovat na špičkovém pracovišti v Berlíně (Ústav fyzikální chemie a elektrochemie) jako asistent profesora Fritze Habera v rentgenografické laboratoři, kde působil až do roku 1926. V Berlíně se také roku 1925 oženil se svou kolegyní, pražskou rodačkou a absolventkou pražské německé univerzity Emilií Schalek. Od roku 1926 pak působil na univerzitě ve Freiburgu im Breisgau, kde spolupracoval s chemikem maďarského původu Georgem de Hevesy. Ve Freiburgu se i habilitoval prací o krystalové struktuře oxidů železa.

Do Böhmovy osudu významně zasáhla měnící se politická situace v Německu. Hevesy musel po roce 1933 kvůli svému židovskému původu univerzitu opustit a Böhm, který s politickým vývojem v Německu nesouhlasil, odešel roku 1935 do Československa jako profesor fyzikální chemie na Přírodovědeckou fakultu Německé univerzity. Působil tu až do roku 1945. V době, kdy byly zavřené české vysoké školy, významně pomáhal svým českým kolegům. Nejznámější je asi jeho přátelství s Jaroslavem Heyrovským. Na konci druhé světové války musel z univerzity odejít (německá univerzita byla zrušena), ale právě Heyrovský mu pomohl z internačního tábora. Böhm jako jeden z mála česko-německých vědců mohl nadále v Československu zůstat, naopak mu roku 1946 nebyl umožněn odchod do Vídně, kde chtěl navázat na svou univerzitní kariéru. Výuka na univerzitě mu po druhé světové válce v Československu umožněna nebyla, pracoval nadále v chemickém průmyslu v Rybitví u Pardubic. Zemřel 27. listopadu 1952, jen pár dní poté, co byl jmenován členem korespondentem ČSAV.

Böhm byl (jak napovídá název knihy) také na svou dobu velmi dobrý fotograf. Fotoграфování se začal věnovat už v mládí a reprodukované fotografie (jejichž originály jsou uloženy hned v několika institucích – Národní technické muzeum, Muzeum hlavního města Prahy a Masarykův ústav a archiv Akademie věd ČR) tvoří podstatnou část knihy. Fotografie Jana Böhma je také věnována zvláštní kapitola. Böhm fotografoval krajiny – jako nadšený horolezec a skialpinista fotil alpské vrcholy, rád fotil i každodenní život ve městech (zvláště vynikají fotky z trhů ve Freiburgu). Výslovně dokumentační hodnotu mají fotografie z laboratoří či často stylizované fotografie kolegů a přátel. Další zvláštní kapitola je věnována fotografiím Prahy a přípravě nikdy nedokončeného dokumentárního filmu o Praze. Samostatné kapitoly jsou věnovány i Böhmovým významným kolegům a přátelům (Fritz Haber, Hilde Kothy).

Knihy je velmi pečlivě zpracována a reprodukce četných Böhmových fotografií z ní dělájí reprezentativní publikaci přibližující život významného vědce první poloviny 20. století slovem i obrazem.

Jana Ratajová

doi: 10.14712/23365730.2023.15

**Ingo Runde – Matthias Scherer (Hg.), Emil Julius Gumbel.
Mathematiker – Publizist – Pazifist. Beiträge zur Tagung
im Universitätsarchiv Heidelberg am 22. Juli 2019.**

Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2022, 251 s. (Heidelberger Schriften zur
Universitätsgeschichte, Band 10), ISBN 978-3-8253-4836-6

V roce 1930 vydal význačný německý prozaik a dramatik Lion Feuchtwanger (1884–1958) román *Erfolg. Drei Jahre Geschichte einer Provinz*, jehož český ekvivalent zní: Úspěch. Tři léta dějin jedné provincie. Děj se odehrává v letech 1921–1924 v Bavorsku, a jelikož je to takzvaný román klíčový, v jeho postavách se mohli, byť pod změněnými jmény, poznat někteří autorovi současníci. Uražen určitě nebyl spisovatelův blízký přítel a politický soupeřník Emil Julius Gumbel (1891–1966), který se stal živou předlohou pro advokáta Siegberta Geyera, obhájce neprávem obviněného hlavního hrdiny. Však také Feuchtwanger napsal příteli do autorského výtisku následující věnování: „E. J. Gumbelovi s vděčností za zorání tohoto pole Lion Feuchtwanger, duben 1931.“

Onen „oráč“ na literárním poli (ale i na jiných polích), Emil Julius Gumbel, se narodil 18. července 1891 v Mnichově v židovské rodině zámožného privátního bankéře Hermannu Gumbela. Bankéřem byl rovněž strýc Abraham, otcův starší bratr. Stejně jako Lion absolvoval Emil proslulé Wilhelmshgymnasium, poté vystudoval na Univerzitě Ludvíka Maxmiliána v rodném městě matematiku a národní hospodářství, v posledně jmenovaném oboru získal v červenci 1914 doktorát. Od roku 1916, během pobytu v Berlíně, navštěvoval na tamější univerzitě přednášky z matematické statistiky, které vedl průkopník tohoto oboru v Německu Ladislaus von Bortkiewicz; poslouchal rovněž přednášky Alberta Einsteina. V roce 1922 se habilitoval na prestižní Univerzitě Ruprechta Karla v Heidelbergu a byl jmenován docentem statistiky na její filozofické fakultě. Jelikož soukromá docentura nepřinášela svému nositeli pevný příjem jako řádná profesura, dostával od bádenského ministerstva kultu a vyučování se sídlem v Karlsruhe stipendium, o jehož prodloužení musel každoročně žádat. Finančně ho v té době podporoval strýc Abraham.

Gumbel se ve svém oboru zaměřoval přednostně na tři oblasti: Bevölkerung (zalidnění, hustotu obyvatelstva), morální a hospodářskou statistiku. Odborníci ve statistice údajně jeho jméno znají (vydavatelé a spoluautoři publikace to alespoň tvrdí); měli by zřejmě znát pojem „Gumbel – Copula“. Jde tu, velmi stručně řečeno, o vícerozměrnou distribuční funkci, která se ve statistice používá k popisu závislosti mezi náhodnými proměnnými. Málokdo si asi za těmito fakty představí Gumbelův životní příběh.

V lednu 1992 uspořádala Ruprechto-Carola oslavu na počest stého výročí narození Emila J. Gumbela. V té době také začaly vycházet o jeho všestranných aktivitách dílčí stati, dokonce i rozsáhlejší knižní monografie. K dobrým výsledkům v gumbelovském bádání dospěli zejména profesor historie v Trevíru Christian Jansen, profesorka dějin matematiky a přírodních věd v Berlíně Annette Vogtová a ředitel archivu Institutu Leo Bäcka v New Yorku Frank Mecklenburg, který v polovině 80. let objevil na svém pracovišti dosud nezpracovanou Gumbelovu pozůstalost. Zmíněný institut má sídlo také v Londýně, zaměřuje se na dějiny a kulturu německy mluvících Židů. Jeho zakladatel, reformní rabín Leo Bäck (1873–1956), byl za druhé světové války vězněn v terezínském ghettu, naštěstí unikl transportům do vyhlazovacích táborů. Z Gumbelovy pozůstalosti čerpal Arthur D. Brenner ve své disertaci o Emilu J. Gumbelovi, obhájené na Columbia University v New Yorku.

Cenné materiály k heidelberským létům Emila Gumbela přechovává také tamější univerzitní archiv. Jeho ředitel Ingo Runde uspořádal ve spolupráci s profesorem pojišťovnictví na Technické univerzitě v Mnichově Matthiasem Schererem výstavu těchto dokumentů. Proběhla v prostorách univerzitního muzea od 16. července do 19. října 2019; při této příležitosti byl o jejím protagonistovi natočen dokumentární film. V rámci výstavy se konala 22. července gumbelovská konference, referáty a diskusní příspěvky na ní proslovené a další stati k tématu jsou obsaženy v recenzovaném sborníku.

Třebaže v jeho názvu je na prvním místě „Mathematiker“, „čistá“ matematika se tu vyskytuje pouze jako stopový prvek. Se statistikou je to jiné, to je rytířská zbroj, kterou Gumbel oblékal nejen při psaní odborných publikací, ale i při veřejných vystoupeních. Jeho charakter a životní postoje ovlivnilo otevřené a tolerantní rodinné prostředí. Pak přišel náraz – světová válka. Emil odjížděl na frontu s nadšením, které však vyprchalo již v prvních měsících. Nechal se ze zdravotních důvodů demobilizovat. Jeho bratr Paul takové štěstí neměl, padl v roce 1915. Následujícího roku zemřeli krátce po sobě oba rodiče.

V letech 1915–1922 pobýval Emil Gumbel v Berlíně. Kromě studií byl postupně zaměstnancem dvou firem, krátce vyučoval na odborné škole. Vstoupil do *Berliner Mathematische Gesellschaft*, v ročence *Jahrbuch über die Fortschritte der Mathematik* referoval o matematické literatuře. Ještě za války se zapojil do pacifistického hnutí, nejprve ve spolku *Bund Neues Vaterland*, který se později přeměnil v *Deutsche Gesellschaft für Menschenrechte*. Vzorem mu byl britský pacifista Bertrand Russell, proslulý matematik a filozof; některé jeho spisy přeložil do němčiny. Nespokojenost s politikou německé sociální demokracie vyjádřil vstupem do radikální *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands*. Navzdory vyhraněnému levicovému smýšlení nikdy nepodlehł antiintelektualismu, „proletkultu“. Potrpěl si na pěkné oblečení, téměř všude, dokonce i na výlety a túry s přáteli, nosil motýlka. Když po porážce Francie v roce 1940 opouštěl Evropu a nastoupil na loď do Spojených států, vzal si na sebe a do kufru nové, bezvadně ušité kalhoty, ale ve spěchu oblékl obnošené sako. To ho pak trápilo po celou plavbu snad víc než všechny nešťastné události a ztráty, které ho do té doby postihly.

Emil J. Gumbel na sebe upozornil především publikacemi *Zwei Jahre Mord* (1921) a *Vier Jahre politischer Mord* (1922). Suše, bez emocí, za pomoci přesných statistických dat v nich obvinil tehdejší justici ze stranickosti při udělování trestů. Pravicoví pachatelé politických vražd totiž často vyvázli pouze s nízkými tresty, zato levicoví teroristé spravedlivým rozsudkům neunikli. Ctihodní soudcové totiž většinou želeli pádu monarchie, Výmarskou republiku za svou nepřijali a s jejími pravicovými rozvratníky sympatizovali. Největší nebezpečí pro Německo spatřoval Gumbel v kruzích velkokapitálu, zato tehdy podceňoval počínající nacionálně socialistické hnutí, zvláště po nepodařeném Hitlerově puči v roce 1923.

V posluchárnách heidelberské univerzity vystupoval jako vážený pan docent, politiku do přednášek nikdy nevnášel. Vedl však dvojí život: většinou sice pobýval v Heidelbergu, ale zároveň si držel byt v Berlíně. V hlavním městě klidně popouštěl uzdu svým politickým sympatiím i antipatiím, na veřejných shromážděních prosazoval své názory velmi nesmlouvavě. Dobře se cítil ve společnosti obdobně smýšlejících přátel kolem časopisu *Weltbühne*, k nimž patřili mimo jiné Carl von Ossietzky a Kurt Tucholsky. Tyto aktivity mu celé desetiletí „procházely“ na bádenském ministerstvu kultu a vyučování, které se ho vždy zastalo proti výrokům univerzity. První disciplinární řízení vedl akademický senát proti

Gumbelovi v roce 1924, do roku 1932 se počet „disciplinárek“ zvýšil na čtyři. Při prvním řízení byl požádán o psychologický posudek obviněného kolega Karl Jaspers (1883–1969), původním vzděláním lékař specializující se na psychiatrii, který se už v té době začal výrazně profilovat jako filozof. Gumbelovy vědecké a pedagogické kvality uznával bezvýhradně, zato Gumbela-člověka nahlížel jako problematickou osobnost, fanatického idealistu, prosazujícího své názory mnohdy „hlava nehlava“; jako muže, který si v polemikách sice udržuje určitou úroveň, ale je netaktní a dokáže citelně zraňovat svou ironií a sarkasmem. Zdá se, že Jaspers vystihl Gumbelovu povahu dosti věrně. Jako příklad slabého smyslu pro taktní jednání uvedu toto: na schůzích v Berlíně Gumbel prohlašoval za symbol první světové války „Kohlrübe“, tedy tuřín, který v posledním válečném roce zůstal hladovým obyvatelům Německa často jedinou potravinou. Jako kritika odvrácené tváře války to zní jistě přiléhavě, ale lidé, jimž na frontě zahynuli blízcí příbuzní, se mohli takovým černým humorem cítit zraněni. Svůj názor na Emilovy eskapády už nemohli vyslovit jeho rodiče, jež válka připravila o mladšího syna.

Od října 1925 do května 1926 pobýval Gumbel v Moskvě na pozvání Institutu Marxe a Engelse, který v roce 1921 založil David Borisovič Rjazanov. Jeho úkolem bylo redigovat matematické rukopisy Karla Marxe a připravit je do tisku. Gumbel se této povinnosti zhostil, v roce 1930 mu byly zaslány sloupcové korektury edice, ale vzápětí byl tisk na Stalinův příkaz zakázán, institut zrušen, Rjazanov v roce 1931 poprvé zatčen. Gumbel sám sebe charakterizoval jako „antibolševického komunistu“. Jeho kniha *Vom Russland der Gegenwart* (1927) není údajně žádnou chvalořečí na sovětské poměry, v tom se shoduje více autorů sborníku. Je pozoruhodné, že tato kniha vyšla v SRN v reedici roku 1982 a 1991. V lednu 1932, když se Gumbelovo postavení v Heidelbergu výrazně zhoršovalo, odjel do Moskvy podruhé a naposled – velmi ho zklamal obrat v poměrech, takže se ani nepokusil sondovat možnosti akademické dráhy na některé ze sovětských vysokých škol. Urychleně z Ruska odjel, a to ještě netušil, že v lednu 1938 bude jeho bývalý hostitel Rjazanov bez soudu zastřelen!

Nacistické hnutí zatím mohutnělo, na Ruprechto-Carole se k němu přidávalo stále více zfanatizovaných studentů, pro něž se stal Gumbel jakožto Žid a zapřisáhlý antifašista snadným objektem nenávisi. Vše vyvrcholilo v roce 1930, kdy byl Emil J. Gumbel z iniciativy bádenského ministerstva kultu a vyučování jmenován mimořádným profesorem. Bylo to pouhé hodnostní povýšení bez patřičného finančního ohodnocení. Nacističtí studenti bouřlivě protestovali, obsadili dokonce budovu Altuniversität (Staré univerzity). Akademický senát v čele s rektorem tehdy Gumbela podpořil, třebaže se k jeho jmenování stavěl negativně; akademikům tu šlo o stavovskou čest, která jim velela nepodlehnout studentské demagogii.

V srpnu 1932 bylo vše jinak – disciplinární řízení Gumbel prohrál, jelikož ho tentokrát nechalo padnout i ministerstvo. Jako prvnímu z vysokoškolských učitelů v Německu mu byla odňata *venia legendi*. Distancovali se od něho i dosavadní sympatizanti v pedagogickém sboru, upřímný demokrat Karl Jaspers prohlásil, že s ním „měla fakulta trpělivost osm let“. Příčiny Gumbelova pádu skutečně nebyly čistě politické a ideologické, sám si škodil příliš prudkým, až bezohledným vystupováním na veřejnosti. Byl také pyšný na rozruch, který jeho aktivity vyvolávaly; o tom svědčí celé svazky novinových výstřížků o jeho osobě, jež pečlivě schraňoval. Zachovaly se v jeho pozůstalosti.

Po propuštění z univerzity na nic nečekal, ještě na podzim 1932 odjel s manželkou Marií Louisou a nevlastním synem Haraldem (v americkém exilu se psal „Harold“) do Paříže.

Včasnou emigrací si možná zachránil život, protože nacisté zdevastovali jeho berlínský byt a vykáceli stromy na zahradě. V roce 1956, když se jakožto americký občan na radu svého právníka soudil s Bádenskem o náhradu škody za odňatou *venia legendi* a se Západním Berlínem o odškodnění za zničený byt, poslal Karl Jaspers soudům dobrozdání v Gumbelův prospěch. Hrany mezi oběma muži se již dávno otupily, vždyť i Jaspers byl mezi 82 pedagogy, kteří ve třicátých letech museli zmizet z německých vysokých škol. Třebaže na rozdíl od Gumbela nepatřil k politickým aktivistům, nacistům byl nepohodlný svým demokratickým přesvědčením a humanismem, a navíc proto, že zůstal věrný své židovské manželce Gertrudě. Když mu zdrcený Gumbel poslal v roce 1952 oznámení o smrti své teprve šedesátileté ženy, Jaspers odpověděl vřelým dopisem; vzájemná korespondence pak pokračovala. Oba někdejší kolegové se o dva roky později osobně setkali v Basileji, kde Jaspers působil na univerzitě.

Gumbelův francouzský exil trval do porážky Francie v červnu 1940. Rovněž na francouzském území vedl dvojí existenci, v níž se naučil chodit: v Paříži vystupoval jako politický aktivista, marně se snažící vzájemně usmířit socialisty a komunisty. V Lyonu byl stoprocentním matematikem a statistikem, přednášel na tamějším Institutu finanční vědy a pojišťovnictví, ze svého oboru vydal v těch letech tři závažné publikace. Jeho doménou se stala zejména statistika extrémních hodnot, v níž je dodnes uznávanou autoritou. Soustavně se zabýval statistikou záplav a období sucha, délkou lidského života a jejím vztahem k různým druhům pojištění.

Na americké vízum musel čekat v Marseille téměř čtyři měsíce. Pomohla mu intervence ekonoma Alvina Saunderse Johnsona, spoluzakladatele a dlouholetého prezidenta New School for Social Research v New Yorku. Směl na této škole vyučovat, placen byl do konce války z Rockefellerovy nadace. Do USA se mu podařilo dostat i manželku se synem a tchyní. Setkával se s německými přáteli-exulanty, mimo jiné i s Lionem a Marthou Feuchtwangerovými, kteří se trvale usadili v Kalifornii. Mezi exulanty byli i lidé, kteří Gumbelovi nepřáli, zejména jeho důsledný odpůrce z heidelbergské univerzity Arnold Bergstraesser. Toho sice americké úřady pro jeho dřívější pronacistické aktivity na pár týdnů internovaly, ale po svém propuštění se nejednou snažil bývalému kolegovi uškodit. Je zajímavé, že po válce se vrátil do Německa a získal si pověst liberálního politologa.

S dvojím životem byl v Americe konec. Gumbel sice nemusel skrývat své protinacistické přesvědčení a příslušnost k levici, pomáhal politickým uprchlíkům, po vstupu USA do války vypracovával zprávy a memoranda pro *Office of Strategic Services* (což byl předchůdce CIA), nedovolil si však vystupovat na veřejných shromážděních a demonstracích ani poté, když v roce 1946 obdržel americké občanství. Ve vědeckých kruzích byl všeobecně uznáván, jeho poznatky byly využívány například při stavbě vodních děl, nepodařilo se mu však trvale zakotvit na některé vysoké škole. Vyučoval na dočasný úvazek na dvou středních školách technického typu, teprve v únoru 1953 byl na Columbijskou univerzitu v New Yorku přijat ve funkci mimořádného profesora. Ta sice znamenala společenskou prestiž, ale nikoli trvalou pracovní smlouvu. V těch letech mu finanční přílepšení poskytovala Guggenheimova nadace. V roce 1956 vyhrál v Německu oba procesy a obdržel nemalou finanční náhradu za újmu, již utrpěl za nacistického režimu.

Po smrti své manželky, která po válce odmítala i jen navštívit Německo, hledal Gumbel možnosti univerzitní dráhy ve své rodné zemi. Ruprecht-Carola ho odmítla, proti byl i bývalý kolega, liberálně cítící sociolog a národohospodář Alfred Weber, jenž k němu ve

dvacátých letech zaujímal ambivalentní postoje. Vstříc mu vyšla pouze Freie Universität v tehdejší Západní Berlíně; tři roky na ní působil jako hostující profesor.

V posledních letech života mu udělal radost advokát a spisovatel knih pro děti Heinrich Hannover (* 1926) a jeho manželka Elisabeth rozená Drücková (1928–2009), povoláním historička, kteří při práci na knize *Politische Justiz 1918–1933* často vycházeli z jeho knih a článků. Gumbelovi dali čist rukopis, dokonce i korektury, bohužel se již nedočkal vydání publikace. Zemřel v New Yorku 10. září 1966 na rakovinu plic. V tehdejší Německu (SRN i NDR) o něm nevyšel žádný nekrolog.

Poznámeček spíše málo příznivých na Gumbelovu adresu tu již bylo řečeno dost, zdůrazněme tedy i jeho kladné vlastnosti. Přes všechny rány, které mu život uštědřil, nepropadal beznaději, byl osobností silné vnitřní integrity, bystrého intelektu, odvážný (nebál se například jít do nepřátelské redakce, aby si vyžádal exemplář novin, v nichž byl hanoben). I do pokročilejšího věku si zachoval tělesnou zdatnost, rád podnikal zejména horské túry. Byl dobrým, spolehlivým manželem a otcem, vážil si přátelských vztahů, někdy i přes značné rozdíly v politických postojích. Učitelem byl náročným (na střední škole v USA nechal jednou propadnout celou třídu), ale nadané a svědomité studenty nezištně podporoval a pouštěl i do svého soukromí. Pod vlivem reality dokázal korigovat i některé politické názory. Během svého hostování na Freie Universität často přejížděl do Východního Berlína – Berlínská zeď tehdy ještě nestála. V článku *Impressions from Berlin*, 1953, napsal o kapitalistickém systému: „I přesvědčený socialista musí připustit, že tento systém má stále ještě neuvěřitelnou tvůrčí sílu.“

Část účastníků konference v červenci 2019, kteří jsou zároveň spoluautory sborníku, tvoří pedagogové a jeden bakalář z univerzity v Heidelbergu nebo vědečtí pracovníci jiných institucí ve spolkové zemi Bádensko-Württembersko (Andrea Hoffendová, Andreas Kieffer, Ingo Runde, Klaus-Peter Schroeder, Simon Stewner, Eike Wolgast). Cítili totiž vůči někdejšímu docentovi Ruprechto-Caroly velký dluh, který dlouho zůstával nesplacen. Vynesli ze zapomnění jeho životní a profesní příběh, ze všech úhlů osvětlují zejména jeho politickou a publicistickou činnost. Nezakrývají jeho záporné stránky a selhání, ale snaží se je spíše omluvit, více se přiklánějí k pochvalným charakteristikám z pera Gumbelova adoptivního syna Harolda, jeho přátel, nadaných žáků a ideových soupeřů. V odborných kruzích tento sborník, ale i jiné gumbelovské publikace a jednododinový dokumentární film ohlas jistě najdou, otázkou ovšem je, zda osloví i širší veřejnost. Od konce druhé světové války uplynulo již 77 let, pamětníků nacistické éry ubývá, mladší generace mají dnes většinou jiné starosti, a hlavně – Emil J. Gumbel psal sice kultivovaným stylem, ale nebyla to beletrie. Do obecného povědomí v Německu zřejmě nepronikne tak výrazně jako třeba bratři Thomas a Heinrich Mannové či Lion Feuchtwanger.

Marie Štemberková

doi: 10.14712/23365730.2023.16

Karla Motyková – Pavel Fojtík, Dlouhý život s archeologií

Pavel Mervart, Červený Kostelec 2021, 314 stran,

8 nečíslovaných stran obrazových příloh, ISBN 978-80-7465-494-7

Rozsáhlý rozhovor historika Polabského muzea – pobočky v Nymburku a někdejšího nymburského starosty Pavla Fojtíka s doyenkou české prehistorické archeologie PhDr. Karlou Motykovou, DrSc. není jen pouhým souborem vzpomínek na život a archeologické průzkumy, ale též cennou sondou, umožňující vhled do situace na Univerzitě Karlově a v Akademii věd v průběhu téměř celé druhé poloviny 20. století. Kniha je rozdělena do 20 kapitol, přičemž studia na univerzitě se přímo dotýkají kapitoly třetí a čtvrtá, ke studijním letům a stykům s univerzitními archeology i bývalými spolužáky z vysoké školy se ovšem Motyková vrací ve většině kapitol.

Motyková (rozená Šneidrová) byla již v dětství nadšenou zájemkyní o starší dějiny a po maturitě na gymnáziu Minerva byla rozhodnutá jít studovat historické vědy na Filozofickou fakultu pražské univerzity. U přijímacího řízení jí bylo doporučeno, aby namísto plánovaného dvojboru historie – archivnictví nahradila raději druhý obor archeologií, vzhledem k jejímu zájmu o dějiny „feudalismu“. Z rozhovorů vyplývá, jaké byly poměry na poválečné univerzitě, jak bylo nutné se v rámci udržení se na fakultě politicky angažovat, jak vznikaly kvalifikační práce či probíhaly praxe v rámci studia. Během studijních let absolvovala Motyková zahraniční pobyt v Polsku, na který se mohla vydat díky doporučení prof. Husy a s podporou prof. Filipa. Zde absolvovala užitečnou praxi na archeologických výzkumech, pořádaných polskými univerzitními archeologickými pracovišti (např. lokality Biskupin a Vratislav).

Roku 1953 nastoupila Motyková do Archeologického ústavu ČSAV a začala se věnovat prvním samostatným výzkumům. Z nich je nejvíce prostoru věnováno lokalitě, s níž si každý zájemce o archeologii Motykovou hned spojí, a to oppidu na Závisti u Zbraslavi, kde Motyková kopala v letech 1973–1989. Neméně pozornosti je věnováno její publikační a redakční práci, neboť v letech 1973–1990 byla výkonnou redaktorkou Památek archeologických. Kromě archeologických průzkumů se ovšem věnovala i své rodině a cestovala (Sovětský svaz, Indie, Kanada).

S ohledem na poslední odborné působiště Karly Motykové, hlavního sponzora knihy (Polabské muzeum) i osobu dotazovatele jsou poslední kapitoly knihy věnovány jejímu působení v Nymburku a výzkumům pravěkých, středověkých a novověkých objektů v tomto městě, přičemž velkou pozornost poutá především objev pravěké mohyly v centru města a následná prezentace tohoto objevu v podobě moderně pojatého pavilonu.

Knižní rozhovor je cenným příspěvkem pro zájemce o univerzitní, akademické a muzejní dějiny archeologie a dotýká se i rozličných otázek, kterým musí čelit v současné době každý archeolog (např. etika spolupráce s diletantskými hledači pokladů).

Jan Boukal

doi: 10.14712/23365730.2023.17

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2022

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus LXII. Fasc. 2

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz

Praha 2023

Obálku navrhly Jana Ratajová a Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

MK ČR E 18593

Adresa redakce: Ústav dějin a archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz